

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУСПІЛЬНИХ НАУК ТА ІСТОРІЇ МЕДИЦИНИ

№ 1 (39)
2025

*Спільний українсько-румунський
науковий журнал*

CURRENT ISSUES OF SOCIAL STUDIES AND HISTORY OF MEDICINE

Joint Ukrainian-Romanian scientific journal

BUKOVINIAN STATE MEDICAL UNIVERSITY

STEFAN CEL MARE UNIVERSITY OF SUCEAVA

BUCOVINIAN STATE
MEDICAL UNIVERSITY

БУКОВИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ȘTEFAN CEL MARE
UNIVERSITY
OF SUCEAVA

СУЧАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. ШТЕФАНА ЧЕЛ МАРЕ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУСПІЛЬНИХ НАУК ТА ІСТОРІЇ МЕДИЦИНИ

AKTUALINI PYTANNIA SUSPILINIH
NAUK TA ISTORII MEDITSINI
(APSNIM)

CURRENT ISSUES OF SOCIAL
STUDIES AND HISTORY OF
MEDICINE

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ
ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК
И ИСТОРИИ МЕДИЦИНЫ

ENJEUX ACTUELS DES SCIENCES
SOCIALES ET DE L'HISTOIRE DE
LA MEDECINE

Спільний українсько-румунський науковий журнал
Joint Ukrainian-Romanian scientific journal

2025, 1 (39)

<i>Журнал засновано в 2013 р. Перереєстровано 27.07.2015 р. у Міністерстві юстиції України (Свід. № 21495-11295ПП – Сер. КВ)</i>	<i>Journal started publishing in 2013 year. Re-registered in the Ministry of Justice of Ukraine 27.07.2015 p (Cert.of registr. № 21495-11295ПП – Ser. KB)</i>
<i>Журнал включено до Категорії "Б" Переліку наукових фахових видань України з історичних та філологічних наук (Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020 р.)</i>	<i>Journal is on the List of Scientific Professional publication of the Ministry of Education and Science of Ukraine Category «B», entitled to publish main results of dissertations in different fields of Historical sciences and Philological sciences (order № 409 of 17.03.2020)</i>
<i>Журнал включено до Реєстру у сфері медіа (Ріш. № 690 від 07.03.2024 р.; Національна Рада України з питань телебачення та радіомовлення). Ідентифікатор медіа R30-03090.</i>	<i>The Journal is included in the Register in the field of media (Dec. № 690, 07.03.2024; National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting). Media ID R30-03090.</i>

Editors-in-Chief: Dr. of History, Prof. **Antoni Moysey** (Bucovinian State Medical University)
Dr. of History, Prof. **Stefan Purici** (Ștefan cel Mare University of Suceava)

Executive Editors: Dr. of Philology, Prof. **Antonina Anistratenko** (Bucovinian State Medical University),
responsible for the electronic version of the journal

Ph.D., Assoc. Prof. **Yulia Rusnak** (Bucovinian State Medical University)

Ph.D., Assoc. Prof. **Tetyana Nykyforuk** (Bucovinian State Medical University)

Dr. of History, Assoc. Prof. **Harieta Mareci Sabol** (Ștefan cel Mare University of Suceava)

Editors Assistants: Ph.D., Lecturer **Vasile M. Demciuc** (Ștefan cel Mare University of Suceava)

Responsible for the Bibliographic description of the references: **Svitlana Tulevska**

Journal was registered in the international scientometric and bibliographical database EBSCO, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Ulrichs Web, Erih Plus, Scientific Indexing Services, Infobase Index, World Cat, DRJI, MIAR, Root indexing, has published in database: Google Scholar, SCIARY e-library.

EDITORIAL BOARD:

SOCIAL SCIENCES

History: Prof. *Onoriu Colăcel*, Dr. of History, Ștefan cel Mare University of Suceava (Romania); Assoc. Prof., *Serhiy Dobrshanskyi*, Ph. D., Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine); Assoc. Prof. *Gennadii Kazakevych*, Dr. of History, Taras Shevchenko Kyiv National University (Ukraine); Prof. *Michel Kerautret*, Dr. of History, Ecole des Hautes études en sciences sociales (Paris, France); Prof. *Zenon Kohut*, Dr. of History, Alberta University (Edmonton, Canada); Prof. *Anatoliy Kotsur*, Dr. of History, Taras Shevchenko Kyiv National University (Ukraine); Prof. *Oleksandr Kurochkin*, Dr. of History, M. Rylskiy Institute of Art, Folklore and Ethnology, Academy of Sciences (Kyiv, Ukraine); Prof. *Yuri Makar*, Dr. of History, Academician of the Ukrainian Academy of History, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine); Senior Research Associate *Paul Meerts*, Dr. of History, Institute of International Relations Clingendael (The Hague, Netherlands); Prof. *Olimpia Mitric*, Dr. of History, Ștefan cel Mare University of Suceava (Romania); Prof. *Gheorghe Onișoru*, Dr. of History, Ștefan cel Mare University of Suceava (Romania); Assoc. Prof. *Nataliya Petrova*, Ph. D., I. I. Mechnikov National University of Odesa (Ukraine); Assoc. Prof. *Florin Pintescu*, Dr. of History, Ștefan cel Mare University of Suceava (Romania); Acad. *Stepan Pavliuk*, Dr. of History, Director of the Institute of Ethnology, Academy of Sciences (Ukraine); Acad. *Anna Skrypnyk*, Dr. of History, Director of the Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology, Academy of Sciences (Kyiv, Ukraine); Prof. *Andrzej Wawryniuk*, Dr. of History, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Cholmie (Poland);

Philology: Prof. *Bertrand Badiou*, Dr. of Philology, Ecole normale supérieure (Paris, France); Prof. *Piotr Borek*, Dr. of Philology, Head of the Polish Philology Institute Krakiv Pedagogical University (Poland); Assoc. Prof. *Carmen Dărăbuș*, Dr. of Philology, Kliment Ohridski University of Sofia (Bulgaria); Prof. *Mircea A. Diaconu*, Dr. of Philology, Ștefan cel Mare University of Suceava (Romania); Assoc. Prof. *Evelina-Mezalina Graur*, Dr. of Philology, Ștefan cel Mare University of Suceava (Romania); Prof. *Adam Falowski*, Dr. of Philology, Head of the East Slavic Philology Institute Jagiellonian University (Poland); Prof. *Roma Franko*, Dr. of Philology, University of Saskatchewan (Canada); Assoc. Prof. *Anastasiya Lepetiukha*, Kharkiv national pedagogical university named after H. Skovoroda (Ukraine); Assoc. Prof. *Simona-Aida Manolache*, Dr. of Philology, Ștefan cel Mare University of Suceava (Romania); Chief Research Worker *Anna-Maria Sorescu-Marinkovich*, Dr. of Philology, Balkan Institute at Serbian Academy of Sciences and Art (Belgrad, Serbia); Prof. *Hanna Martynova*, Dr. of Philology, Bohdan Chmelnytskyi Cherkasy National University (Ukraine); Prof. *Ovidiu Morar*, Dr. of Philology, Ștefan cel Mare University of Suceava (Romania); Prof. *Mihaela Violeta Munteanu*, Dr. of Philology, Technical University of Cluj-Napoca (Romania); Prof. *Rodica-Mărioara Nagy*, Dr. of Philology, Ștefan cel Mare University of Suceava (Romania); Prof. *Felix-Narcis Nikolau*, Dr. of Philology, Lunds universitet (Sweden); Prof. *Antoaneta Olteanu*, Dr. of Philology, Bucharest University (Romania); Assoc. Prof. *Oleksandr Rak*, Ph. D. of Philology, Bukovinian State Medical University (Ukraine); Prof. *Nataliya Rusnak*, Dr. of Philology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine); Dr. of Philology, Prof. *Svitlana Shabat-Savka*, Ph. D. of Philology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine);

Philosophy: Prof. *Sorin Tudor Maxim*, Dr. of Philosophy, Ștefan cel Mare University of Suceava (Romania); Prof. *Diego Sanches Mecka*, Dr. of Philosophy, National University of Distance Education (Madrid, Spain); Assoc. Prof. *George Neamțu*, Dr. of Philosophy, Ștefan cel Mare University of Suceava (Romania); Assoc. Prof. *Bogdan Popoveniuc*, Dr. of Philosophy, Ștefan cel Mare University of Suceava (Romania); Assoc. Prof. *Nina Zoriy*, Ph. D. of Philosophy, Bukovinian State Medical University (Ukraine).

HISTORY OF MEDICINE:

Assoc. Prof. *Carmen Cornelia Bălan*, Dr. of Psychology, Ștefan cel Mare University of Suceava (Romania); Dr. med. Dipl.-Psych, MBA, *Gerhardt Dammann*, Chief of Psychiatrische Klinik Münsterlingen and the psychiatric services Thurgau (Switzerland); Prof. *Alexander Fediv*, Dr. of Medicine, Bukovinian State Medical University (Ukraine); Prof. *Oleksandr Ivashyuk*, Dr. of Medicine, Bukovinian State Medical University (Ukraine); Prof. *Alfred Prits*, Dr. of Psychology, President of World Psychology Union Head of Psychotherapy and Psychoanalysis Institute in Vienna (Austria); Assoc. Prof. *Nadia Laura Serdenciu*, Dr. of Educational Sciences, Ștefan cel Mare University of Suceava (Romania); Prof. *Viktor Tashchuk*, Dr. of Medicine, Bukovinian State Medical University (Ukraine); Prof. *Dmytro Tyntyuk*, Dr. of Medicine, Chisinau State University of Medicine and Pharmacy N. Testemitsanu (R. Moldova); Prof. *Bohdan Vasylevskiy*, Dr. of Medicine, Chief of Psychosomatik Institute (Warsaw, Poland); Prof. *Vasyl Cheban*, Dr. of Medicine, Bukovinian State Medical University (Ukraine).

Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал. Серія «Історичні та філологічні науки» || Current issues of Social studies and History of Medicine. Joint Ukrainian-Romanian scientific journal. Series «Historical and philological sciences» / Редколегія: А. Мойсей, Ш. Пуріч. Чернівці—Сучава: БДМУ. 2025. № 1 (39). 192 с.

ISSN: 2311-9896; EISSN 2411-6181

The actual problems of world history, history of Ukraine, history of religion, ethnogenesis and traditional culture of peoples, archeology, philosophy, linguistics, literature and history of medicine are investigated in the journal. The journal is the international edition according to the sphere of extension and geography of the authors.

ББК 60я53+5г.я43

The journal is published in paper and electronic version with the resolution of the academic council of Bucovinian State Medical University (Decision № 9. Date: 29.05.2025).

The authors are responsible for the selection, accuracy of given information, citations, proper names, geographical names and other data.

Publishing: 2-4 issues a year. Languages: Ukrainian, English, Romanian.

Address: Ukraine, 58000, Chernivtsi, Heroiv Maidanu str., 3, Department of Social Sciences and Ukrainian Studies.
Tel.: (0372) 520871. **E-mail:** apsnim2014@gmail.com ; society@bsmu.edu.ua

The full electronic version (abstract) of the issues are available on the Web sites: <http://e-apsnim.bsmu.edu.ua>; <http://doaj.org> (DOAJ); <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (National V. Vernadskij library web-site).

ЗМІСТ (SUMMARY)

ІСТОРИЧНІ НАУКИ HISTORICAL SCIENCE

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ HISTORY OF UKRAINE

Мойсей Антоній. ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА СВВ. АРХАНГЕЛІВ МИХАЇЛА І ГАВРІІЛА В РОШІ: ВІД ДЕРЕВ'ЯНОЇ ЦЕРКВИ (1768) ДО МУРОВАНОГО ХРАМУ (1900)	С. 6-26
Moysey Antoniу. The Orthodox Church of the Sts. Archangels Michael and Gabriel in Roscha: from a Wooden Church (1768) to a Masonry Building (1900)	
Мойсей Антоній, Геруш Ігор, Аністратенко Антоніна. Селянське заворушення в Роші 1871 р.: реконструкція маловідомого протесту за архівними джерелами	С. 27-33
Moysey Antoniу, Gerush Igor, Anistratenko Antonina. THE PEASANT UPRISING IN ROSHA IN 1871: A RECONSTRUCTION OF A LITTLE-KNOWN PROTEST FROM ARCHIVAL SOURCES	
Юрій Михайло. ПРОЛЕТКУЛЬТ, УКРАЇНІЗАЦІЯ ТА УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА	С. 34-38
Yuriy Mykhailo. Proletkult, Ukrainization and Ukrainian Culture	

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ WORLD HISTORY

Воротняк Іван. ПОКЛИК МЕЧА Й МАНДРІВ: ІДЕОЛОГІЯ, МАСКУЛІННІСТЬ ТА МОТИВАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ ПОХОДІВ ВІКІНГІВ	С. 39-46
Vorotniak Ivan. The call of sword and journey: ideology, masculinity, and the driving forces of viking raids	
Філей Володимир. ГАБСБУРЗЬКА МОДЕЛЬ ДИНАСТИЧНОГО КОНТРОЛЮ У 15-16 СТ.	С. 47-53
Filei Volodymyr. The Habsburg Model of Dynastic Control in the 15th-16th Centuries	

ІСТОРІЯ МЕДИЦИНИ HISTORY OF MEDICINE

Волошинович Наталія. ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ СТУДЕНТАМИ: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ДОСВІДУ ПОЛЬСЬКОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ НА КАФЕДРІ АКУШЕРСТВА ТА ГІНЕКОЛОГІЇ	С. 54-58
Voloshynovych Nataliia. Innovative technologies in the classroom with students: implementing the experience of the Polish education system at the Department of Obstetrics and Gynecology	
Русіна Світлана, Нікоряк Руслана, Ткачук Наталія. ОПТИМІЗАЦІЯ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	С. 59-61
Rusina Svitlana, Nikoryak Ruslana, Tkachuk Natalia. Optimisation of psycho-correctional work among adolescents with deviant behaviour	
Русіна Світлана, Нікоряк Руслана, Ткачук Наталія. ЗАСТОСУВАННЯ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ ТА МЕДИКО-СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ В ПСИХІАТРИЧНІЙ ПРАКТИЦІ	С. 62-65
Rusina Svitlana, Nikoryak Ruslana, Tkachuk Natalia. Application of preventive work and medical and social rehabilitation in psychiatric practice	

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ PHILOLOGICAL SCIENCE

МОВОЗНАВСТВО LINGUISTICS

Никифорук Тетяна, Рак Олександр, Бебих Валентина, Зазуля Ірина. ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ДЕФІНІЦІЇ ПОНЯТТЯ «ФАХОВА МОВА» У ЛІНГВІСТИЦІ, ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ТЕРМІН», ВИМОГИ ДО ТЕРМІНА ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ	С. 66-70
Nykyforuk Tetyana, Rak Oleksandr, Bebykh Valentyna, Zazulia Iryna. Theoretical understanding of the definition of the concept «specialized language» in linguistics, the definition of the concept «term», requirements for the term and peculiarities of the functioning of medical terminology	

УКРАЇНСЬКА МОВА UKRAINIAN LANGUAGE

Максим'юк Оксана, Струк Іванна. ДО ПИТАННЯ ПРО СИНТАКСИЧНУ СИНОНІМІЮ ДІЄПРИСЛІВНИКОВИХ ТА ПІДРЯДНИХ КОНСТРУКЦІЙ	С. 71-76
Maksymiyuk Oksana, Struk Ivanna. On the question of syntactic synonymy of adverbial and subordinate constructions	

Руснак Наталія, Кібак Діана, Руснак Юлія, Андрієць Валерія. АНТРОПОНІМИ В ІДІОСТИЛІ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ «ГҀДЗИК», «ГҀДЗИК 2. ДЕСЯТЬ РОКІВ ПО ТОМУ») С. 77-82
Rusnak Natalia, Kibak Diana, Rusnak Yulia, Andriyets Valeria. Anthroponyms in the idiostyle of Iren Rozdobudko (based on the literary texts «Button», «Button 2. Ten Years Later»)

Теслицька Галина. КОМУНІКАТИВНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕЧЕНЬ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ С. 83-87
Teslitska Halyna. Communicative and stylistic potential of sentences with homogeneous parts

Шабат-Савка Світлана. ОДНОСКЛАДНІ НОМІНАТИВНІ РЕЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЕКСПРЕСИВІЗАЦІЇ ПИСЬМЕННИЦЬКОГО МОВОСТИЛЮ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА С. 88-93
Shabat-Savka Svitlana. Simple nominative sentences and expressive style in Oleksandr Dovzhenko's work

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ GERMAN LANGUAGES

Бебих Валентина, Рак Олександр, Никифорок Тетяна. КОНЦЕПТУАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ СТРУКТУРИ КОНЦЕПТОСФЕРИ «РЕНАВІЛІТАЦІЇ» В АНГЛОМОВНОМУ МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ДЕФІНІЦІЇ, СТРУКТУРА, СИСТЕМНІ ЗВ'ЯЗКИ С. 94-100
Bebykh Valentyna, Rak Oleksandr, Nykyforuk Tetyana. Conceptual modeling of the structure of «rehabilitation» conceptosphere in English medical discourse: definitions, structure, systemic relations

Стегніцька Любов, Нікіфорчук Жанна, Якимчук Віра. ЕМОТИВНІ ТРИГЕРИ У TED-ПРОМОВАХ З ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ С. 101-107
Stegnitska Liubov, Nykiforchuk Zhanna, Yakymchuk Vira. Emotional triggers in TED-talks on physical rehabilitation

РОМАНСЬКІ МОВИ ROMAN LANGUAGES

Синиця Валентина, Мироник Олена. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЛАТИНСЬКИХ СПЕЦИФІЧНИХ ФОБІЙ З ГІПЕРОНІМАМИ *ZOORHOVIA* ET *ENTOMORHOVIA* С. 108-111
Synysia Valentyna, Myronyk Olena. Lexical and semantic analysis of Latin specific phobias with hyperonyms *zoophobia* and *entomophobia*

Синиця Валентина, Беляєва Олена, Лисанець Юлія, Мироник Олена. Лінгвістичне спостереження над латинськими термінами *nomina actionis* галузі реабілітації С. 112-115
Synysia Valentyna, Bieliciaeva Olena, Lysanets Yuliia, Myronyk Olena. A LINGUISTIC ANALYSIS OF LATIN *NOMINA ACTIONIS* TERMS IN THE FIELD OF REHABILITATION

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО TRANSLATION STUDIES

Наместюк Світлана, Рак Олександр, Нікіфорчук Жанна, Зазуля Ірина. Сучасна українська література та міф про Донбас. Фікційні та критичні репрезентації у франкофонному просторі С. 116-120
Namestiuk Svitlana, Nykiforchuk Zhanna, Rak Oleksandr, Zazulia Iryna. CONTEMPORARY UKRAINIAN LITERATURE AND THE MYTH OF DONBASS. FICTIONAL AND CRITICAL REPRESENTATIONS IN THE FRANCOPHONE AREA

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ METHODOLOGY OF TEACHING IN HIGHER SCHOOL

Даскалюк Оксана, Іваночко Євгенія. КАЗКИ ЯК ДИДАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК ШКОЛЯРІВ С. 121-125
Daskalyuk Oksana, Ivanochko Yevheniia. The use of fairy tales as educational resources for developing communication skills in school-aged children

Кульбабська Олена. ФОРМИ Й МЕТОДИ РОБОТИ З ФІЛОЛОГІЧНО ОБДАРОВАНИМИ ЗДОБУВАЧАМИ ОСВІТИ С. 126-130
Kulbabska Olena. Forms and Methods of Work with Philologically Gifted Learners

Навчук Галина, Навчук Ігор, Собко Діана. Патріотична підготовка нового покоління українців в аспекті сьогодення С. 131-136
Navchuk Halyna, Navchuk Ihor, Sobko Diana. PATRIOTIC EDUCATION OF THE NEW GENERATION OF UKRAINIANS IN THE CONTEXT OF THE PRESENT DAY

Семенко Віталій. РОЛЬ НІМЕЦЬКИХ КУЛЬТУРНИХ СТАНДАРТІВ У ВИВЧЕННІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ С. 137-142
Semenko Vitalii. The role of German cultural standards in learning of the German language

Слюсар Олег. ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ПОЛЬСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ) С. 143-148
Slusar Oleg. Phraseological aspect in the study of foreign languages (on the base of works of Polish artistic literature)

Шатілова Наталія. КУЛЬТУРА НАУКОВОГО ТЕКСТУ: ТИПОВІ ПОМИЛКИ В РІЗНОЖАНРОВИХ РОБОТАХ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ	C. 149-153
Shatilova Nataliia. Culture of scientific text: typical errors in different genre works of philology students	

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО LITERARY STUDIES

Войтенко Леся. НАСИЛЛЯ ЯК КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ У СУЧАСНІЙ ДРАМАТУРГІЇ	C. 154-159
Voitenko Lesia. Violence as a communicative strategy in contemporary dramaturgy	
Сиваченко Галина. ПАРРЕСІЯ ЯК ПАМ'ЯТЬ ЖАНРУ І ТЕКСТУ В ТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА-ЕМІГРАНТА (ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МІШЕЛЯ ФУКО)	C. 160-169
Syvachenko Galyna. Parression as the memory of genre and text in the work of Volodymyr Vynnychenko-emigrant (interpretation by michel foucault)	

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА UKRAINIAN LITERATURE

Аністратенко Антоніна. СУЧАСНІ РОМАНИ В ЖАНРІ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ІСТОРІЇ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ СУПРОТИВУ УКРАЇНЦІВ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ (ЧАСТИНА II)	C. 170-177
Anistratenko Antonina. Modern novels in the genre of alternative history as an implementation of the resistance of Ukrainians to russian aggression (the second part)	

ПУБЛІЦИСТИКА І ФОЛЬКЛОР PUBLICISTIC STUDIES AND FOLKLORE

Ковалець Лідія. ЗАДЛЯ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ ТЕКСТИ НА СТОРІНКАХ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ДИТЯЧОГО ЖУРНАЛУ 1933-1940 РОКІВ «УКРАЇНСЬКА ЛАСТІВКА»	C. 178-186
Kovalets Lidiia. For the Cultivation of National Identity: Folkloric-Ethnographic Texts in the Pages of the Chernivtsi Children's Magazine «Ukrainska Lastivka» (1933-1940)	

РЕЦЕНЗІЇ REVIEWS

Меленчук Ольга. РЕЦЕНЗІЯ НА КНИЖКУ «ЯРОСЛАВА: СПОГАДИ ПРО ЯРОСЛАВУ МЕЛЬНИЧУК, ЇЇ ВИБРАНІ СТАТТІ ТА БІБЛІОГРАФІЯ» / УПОРЯД. БОГДАН МЕЛЬНИЧУК, ЛІДІЯ КОВАЛЕЦЬ, ТЕТЯНА МУРАШЕВИЧ. ЧЕРНІВЦІ: ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «БУКРЕК», 2025. 452 С. 27 С. ІЛ.	C. 187-188
Melenchuk Olha. Review of the book «Yaroslava: memoirs of Yaroslava Melnychuk, her selected articles and bibliography» / editorial. Bohdan Melnychuk, Lydia Kovalets, Tetyana Murashevych. Chernivtsi: Publishing house «Bukrek», 2025. 452 p. 27 p. Illustrations	
Мойсей Антоній. Рецензія на книгу: Михайло Юрій «Війна Росії проти України: парадокси задзеркалля». Чернівці, 2025, 400 с.	C. 189-190
Moysey Antoni. Book review: Mykhailo Yuriy «Russia's war against Ukraine: paradoxes of the looking glass». Chernivtsi, 2025, 400 p.	

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ (Requirements for the articles)	C. 191
--	--------

**ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА СВВ. АРХАНГЕЛІВ МИХАЇЛА
І ГАВРІІЛА В РОШІ: ВІД ДЕРЕВ'ЯНОЇ ЦЕРКВИ (1768)
ДО МУРОВАНОГО ХРАМУ (1900)**

Антоній МОЙСЕЙ,

Буковинський державний медичний університет,
Чернівці (Україна),
antoniiimoisei@bsmu.edu.ua

**THE ORTHODOX CHURCH OF THE STS. ARCHANGELS
MICHAEL AND GABRIEL IN ROSCHA: FROM A WOODEN
CHURCH (1768) TO A MASONRY BUILDING (1900)**

Antoni MOYSEY,

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine),
ORCID ID: 0000-0001-5295-2271
RESEARCHER ID S-5261-2016

Antoni Moyssey. The Orthodox Church of the Sts. Archangels Michael and Gabriel in Roscha: from a Wooden Church (1768) to a Masonry Building (1900)

The purpose of the article is to reconstruct the history of the St. Archangels Michael's and Gabriel's Orthodox Church in the suburb of Chernivtsi, in Rosha, during the period of Austrian administration (1774-1918) – from the construction of the first wooden church (1768) to the construction of a new brick church (1900). The research is directed at analyzing sacred continuity, administrative and financial mechanisms of church construction, the role of laypeople in preserving religious identity, as well as studying the material part of Orthodox cult in a multi-confessional urban space. **Relevance of the topic.** The development of Rosha's religious infrastructure represents broader processes of modernization of Orthodox life in the urban suburbs of the Habsburg Empire. Analysis of the local church sphere allows us to understand better the ways in which the community adapted to imperial church policy, denominational competition, and urbanization transformations. The focus is on the functioning of the local church as a center of religious memory, a space for public gatherings, and a bearer of a cultural tradition that survived even after the physical destruction of the temple in the 20th century. The article was written as part of the international research project «REISTORY» (HORIZON-CL2-2023-HERITAGE-01-№ 101132781), dedicated to the study of local memory and cultural heritage. **Scientific novelty.** For the first time, based on a wide source base, a number of archival documents have been introduced into scientific circulation, highlighting the condition of the old wooden church, its inventory, insurance, repairs, and preparation for replacement with a new church. The contents of the estimate and tender documentation for the construction of the church in 1900, with the names of the contractors and the amounts of payments, have been revealed. The personal composition of the clergy and active parishioners is recreated, the circumstances of the repairs of the parish building and the role of patrons in the material support of the parish are described. For the first time, the place of the old church has been localized and its future fate reconstructed based on expeditionary research in 2024-2025, which includes oral and history evidence and the current state of the sacred space. New facts are presented regarding the attempts of the parishioners of Manastyrskia to separate from the Rosha's parish. The functioning of the temple as a center of public action, confessional resistance, and sacred imagination is analyzed. The materials published in this work (including archival documents and photos from field research in 2024-2025) are being introduced into scientific circulation for the first time.

Conclusions. The Orthodox Church in Rosha during the Austrian period became an example of enduring sacred continuity, which was preserved in spite of political changes, economic difficulties, and interdenominational rivalry. From the wooden building of the 18th century to the stone temple of the early 20th century, the church remained not only a religious center, but also an object of local identity. The community managed to preserve its cultural heritage even after the loss of the religious building: through the transfer of ritual objects, ritual redefinition of space, oral memory and symbolic restoration in new conditions. The article confirms the importance of an interdisciplinary approach – combining archival analysis and oral history – for a deeper understanding of the functioning of Orthodox communities at the local level.

Keywords: Chernivtsi, Rosha suburb, Church of Sts. Archangels Michael and Gabriel, wooden church in Rosha (1768).

Вступ. Упродовж австрійського періоду (1774-1918) релігійне життя православної громади передмістя Роша (нині – мікрорайон Чернівців) було важливим маркером локальної ідентичності та соціальної організації. Православна церква на Роші функціонувала не лише як релігійна установа, а й як осередок парафіяльної самоорганізації, культури пам'яті та громадської солідарності. Особливу цінність становить трансформація сакрального простору: від дерев'яного храму 1768 р., зведеного ще в молдавську добу, до кам'яної церкви свв. архангелів Михаїла і Гавриїла, освяченої 1900 р. вже в умовах імперської

церковної політики. Реконструкція цієї історії дає змогу виявити складні механізми співіснування традиційної релігійності та модерної адміністративної системи в багатоконфесійному середовищі передмістя Чернівців.

Дослідження православного життя Роші дозволяє простежити взаємодію локальної ініціативи, державної політики та релігійної практики. У центрі уваги – не лише архітектурні трансформації сакрального простору, а й долі священників, парафіян, меценатів і будівничих. Архівні документи й усноісторичні свідчення дають змогу відтворити

як функціонування церковних інституцій, так і повсякденні переживання мирян, їхню участь у трансформації сакрального ландшафту.

Це дослідження реалізується в межах міждисциплінарного проекту «**RESTORY**» (Грантова програма Європейської Комісії «Горизонт-Європа», **HORIZON-CL2-2023-HERITAGE-01-№ 101132781**), присвяченого реконструкції культурної пам'яті та соціальної ідентичності локальних спільнот шляхом аналізу текстових і усних джерел.

Питання локального церковного життя набуває дедалі більшої **актуальності** в сучасній гуманітаристиці, орієнтованій на мікроісторію, матеріальну культуру та антропологію релігії. Роша – не просто частина Чернівців, а повноцінний культурно-релігійний осередок із власною конфесійною динамікою. Аналіз історії церкви свв. архангелів Михаїла і Гавриїла дозволяє актуалізувати низку ключових проблем: 1) формування локальної ідентичності через сакральну інфраструктуру – православні храми були простором самоорганізації, обрядовості, парафіяльної освіти, благодійності й колективної пам'яті; 2) взаємодія імперської церковної політики з ініціативами громади – через досвід будівництва, адміністративних обмежень і мобілізації ресурсів; 3) релігійна матеріальна спадщина – як втілення уявлень про святість і гідність храму, зафіксованих у кошторисах й інвентарних описах; 4) сакральна спадкоємність – через перенесення фрагментів старого храму, повторне використання об'єктів і символічну присутність минулого в сучасних релігійних уявленнях.

Наукова новизна. Вперше на основі широкої джерельної бази – матеріалів Державного архіву Чернівецької області (ДАЧО), польових історико-етнографічних досліджень (2024-2025), рідкісних публікацій кінця XIX – поч. XX ст. – здійснено комплексну реконструкцію історії православних храмів у Роші. Особливу увагу приділено адміністративним і фінансовим аспектам будівництва нової церкви (1894-1900), соціальному статусу духовенства, парафіяльним конфліктам та символічній трансформації церковного майна. Введено в обіг нові імена фундаторів, архітекторів, парафіян; досліджено питання спадкоємності на рівні об'єктів і практик. Вперше також залучено документи та дані щодо спроби відокремлення частини вірян Манастириської парафії від Рошської (1878-1914).

Джерельна база та історіографія. У процесі дослідження опрацьовано значний масив архівних матеріалів із фондів Державного архіву Чернівецької області:

Фонд № 1 «Окружне управління Буковини, м. Чернівці»: *справа № 1440* «Донесення окружних комісарів про доходи православних церков громад Терблешти, Рош, Коровія (1804)» (Ф. 1, Оп. 1, Спр. 1440, 19 арк.);

Фонд № 3 «Крайове управління Буковини»: *справа № 4123* «Про стягнення з священника передмістя м. Чернівців Рош, Володимира Васіловича, надмірно виплаченого жалування (1862-1869)» (Ф. 3, Оп. 2, Спр. 4123, 58 арк.); *№ 12318* «Кореспонденція з Чернівецьким магістратом і церковним приходом Роша стосовно страхування церкви та приходського будинку від пожежі (1881-1895)» (Ф. 3, Оп. 2, Спр. 12318, 52 арк.); *№ 13430* «Листування з Чернівецьким магістратом та православною консисторією Буковини щодо придбання земельної ділянки для будівництва православної церкви в передмісті м. Чернівців Роша та стягнення з прихожан внесків на її будівництво (1885-1890)» (Ф. 3, Оп. 2, Спр. 13430, 129 арк.); *№ 15457* «Кореспонденція з православною консисторією Буковини та Чернівецьким магістратом про проведення ремонту парафіяльного будинку в приході Роша (1892-1893)» (Ф. 3, Оп. 2, Спр. 15457, 33 арк.); *№ 16210* «Кошторисна документація, протокол, ситуаційні плани та фінансовий звіт, пов'язані з будівництвом православної церкви в передмісті м. Чернівці Роша (1894-1896)» (Ф. 3, Оп. 2, Спр. 16210, 159 арк.); *№ 16212* «Кошторис, акти та листування щодо будівництва і проведення ремонтних робіт у церквах м. Сучава, м. Сторожинець та в передмісті м. Чернівці Роша (1894-1899)» (Ф. 3, Оп. 2, Спр. 16212, 159 арк.); *№ 1228* «Кошториси, відомості та листування з технічним департаментом щодо спорудження шосейної дороги Роша – Глиниця (1862-1865)» (Ф. 3, Оп. 4, Спр. 1228, 135 арк.); *№ 2642* «Про розбір прохань мешканців православного віросповідання передмістя Чернівців Манастириська про відділення їх від церковного приходу передмістя Рош та приєднання їх до православного приходу Чернівців (1878-1914)» (Ф. 3, Оп. 4, Спр. 2642, 224 арк.).

Важливим доповненням до архівного корпусу стали **усні свідчення мешканців, зафіксовані під час польових історико-етнографічних досліджень 2024-2025 рр.** у мікрорайоні Роша. Особливу цінність становлять інтерв'ю з представниками локального духовенства, які зберігають пам'ять про тяглість релігійного життя у спільноті. Серед них – **Юліан Черкез**, який у 1998-2023 рр. виконував обов'язки церковного кантора, та протоієрей-мітрофор **Іоан Блага**, настоятель православної церкви святих архангелів Михаїла і Гавриїла з 2002 р.

Джерельна база дослідження охоплює низку репрезентативних публікацій, як-от: праці православних священників **Дімітрія Дана**, автора історичного дослідження «*Стара церква на Роші*»¹ (1926), **Іоана Пашкана**, чий твір «*Чернівці та околиці: топо-етнографічний та історичний нарис*»² (1899) містить цінну інформацію про матеріальну й духовну інфраструктуру парафіяльного життя.

Завершує джерельний масив колективна праця «*Культурно-економічне товариство румунів Роші*

¹ Dan D. Biserica cea veche din Roşa [The Old Church of Roşa], Junimea literară, Cernăuți, 1926, A. XV, N. 3-4, P. 69-70 [in Romanian].

² Paşcan I. Cernăuţul şi suburbiile sale (schită topo-etnografică şi istorică) [Chernivtsi and Its Suburbs (Topographical-Ethnographic and Historical Sketch)], Cernăuţi: Societatea tipografică bucovineană, 1899, 38 p. [in Romanian].

«Цецина»: 40 років культурно-економічної діяльності (1896-1936)»³ (Чернівці, 1936), яка систематизує свідчення про релігійно-громадську активність румуномовної православної громади та її церкви як центра ідентифікації, солідарності й самореалізації у поліетнічному середовищі австрійської Буковини.

Серед історіографічних праць слід виокремити дослідження професора ЧНУ ім. Ю. Федьковича **Михайла Чучка** «Православні культові споруди Чернівців кінця XV – поч. XX ст.»⁴ (2016), у якому подано відомості з історії культового будівництва в передмістях Чернівців, зокрема на Роші.

Основна частина. Із приєднанням Буковини до Габсбурзької монархії у 1774 р. розпочався етап глибоких трансформацій у сфері релігійної політики та конфесійного адміністрування краю. Загальна атмосфера міжконфесійної толерантності, що склалася ще за молдавського панування, була збережена, проте функціонування релігійних інституцій в економічному вимірі зазнало істотних змін. Якщо раніше значну частину православних монастирів – як у межах Буковини, так і поза нею – утримував господар Молдавії, надаючи їм земельні наділи й податкові привілеї, то в австрійський період ця система була скасована.

У молдавський період храми зводилися переважно коштом місцевих громад, мали скромні архітектурні форми й часто нагадували тип хатньої забудови.

І. ЗАСНУВАННЯ ДЕРЕВ'ЯНОЇ ЦЕРКВИ (1768) ТА ПОЧАТКИ ПАРАФІЇ

Детальний опис храму залишив священник **Дімітрій Дан** (Dimitrie Dan), настоятель нової кам'яної церкви у 1916-1927 рр. У публікації 1926 р. він згадував ктиторів, які ще в XVIII ст. надали землю для спорудження храму в місцевості «Прісака». Серед них – **Лазар, Василь та Костянтин Греку, Іоан Януш**, які 1768 р. створили фонд для забезпечення діяльності священника. Спираючись на кириличні написи на стінах, а також свідчення **І. Пашкана, Д. Дан** датував зведення церкви 1768 р., приписуючи її будівництво **Костянтину Янушу, Костянтину й Лазарю Греку, Станіславу Григорашу, Іоану та Василю Зама**. Водночас, посилаючись на архівні джерела, він висловлював припущення, що спорудження храму могло розпочатися ще у 1766 р. або й раніше.

У своєму описі Д. Дан зазначив, що храм був збудований із дубових колод і, попри значний вік, зберігався в доброму технічному стані. Його довжина становила 13 м 15 см, висота стін до початку покрівлі – 3 м 30 см. План церкви мав хрестоподібну форму (у публікації подано схему). Вівтар освітлювався двома круглими вікнами зі сходу та півдня. Наос мав вікна на північній і південній стінах, додаткове світло, ймовірно, надходило через купольне вікно. Між наосом

Репрезентативним прикладом цієї традиції є дерев'яна церква, зведена в передмісті Роша у 1767/1768 рр.

Після входження краю до складу імперії здійснено реформу церковного землеволодіння: монастирські землі були секуляризовані й передані під державний контроль. Доходи з них спрямовувалися виключно на утримання чотирьох головних монастирів – Путни, Сучевіці, Драгомірні та митрополії в Сучаві. Решта монастирів була ліквідована, а їхня діяльність припинена.

У 1786 р. з конфіскованих земель створено Православний релігійний фонд Буковини, активи якого стали невідчужуваною власністю, призначеною для фінансування духовенства, будівництва храмів, парафіяльних шкіл і житла для священнослужителів. Виплата жалування духовенству відтоді залежала від щорічних асигнувань фонду та контролювалася державною адміністрацією, що засвідчувало поступову бюрократизацію релігійної сфери.

Показовим є циркуляр Львівської греко-католицької консисторії від 1804 р., що зобов'язував окружні комісаріати, зокрема Садгірський (наказ від 25 травня 1804 р.), вести точний облік прибутків православних парафій. До таких прибутків належали продуктивність церковних земель, доходи з пасік, млинів, лісів, а також святкові пожертви. Такий облік був необхідним для ефективного управління парафіяльними фінансами та підтримки церковної інфраструктури в нових умовах.

і вівтарем розміщувалася різьблена дубова арка. Пронаос мав лише одне вікно на схід. Кожен відділ завершувався окремим куполом, найвищий з яких розташовувався над наосом. Дах, на думку автора, спочатку складався з кількох окремих елементів, що відповідали купольним частинам, а не був об'єднаною конструкцією. Покрівлю вкривали гонти «лускатої» форми, що збереглися до моменту опису.

Особливу увагу автор приділив написам на елементах храму. Над дубовими дверима містився хрест із написом: *Is. Hs. i Nica*, а під ним – кириличний текст, вирізьблений на одвірку: «Ця церква збудована в дні його воеводства, Божою милістю, господаря землі Молдавської, на честь святого архангела Михаїла». На обох бокових одвірках зберігся ще один, частково пошкоджений і важко читабельний напис: «І ктитор... Януш Костянтин, Станіслав і Георгій син Грекула і Лазар син Грекула і Василь і... Висоцький... і Думітраш майстер року... травень 28». Цей фрагмент дозволяє ідентифікувати майстра **Думітраша** як головного будівничого, а також доповнює список фундаторів новим іменем – **Висоцький**. Через утрату частини напису точний рік зведення церкви лишається невизначеним⁵.

³ «Țețina». Societatea cultural-economică a românilor din Roșă-Cernăuți: 40 de activitate cultural-economică (10 mai 1896-10 mai 1936) [Țețina: The Cultural-Economic Society of Romanians from Roșă-Chernivtsi: 40 Years of Cultural and Economic Activity (May 10, 1896–May 10, 1936)], Cernăuți: Glasul Bucovinei, 1936, 64 p. [in Romanian].

⁴ Chuchko M. *Pravoslavni kultovi sprudy Chernivtsiv kintsia XV – pochatku XX st.* [Orthodox Cult Buildings of Chernivtsi from the 15th to the Early 20th Century], *Pytannia starodavn'oi ta seredniovichnoi istorii, arkheolohii y etnolohii*, 2016, Vol. 2, pp. 221-265; p. 278 [in Ukrainian].

⁵ Dan D. *Biserica cea veche din Roșă ...*, op. cit., p. 69-70.

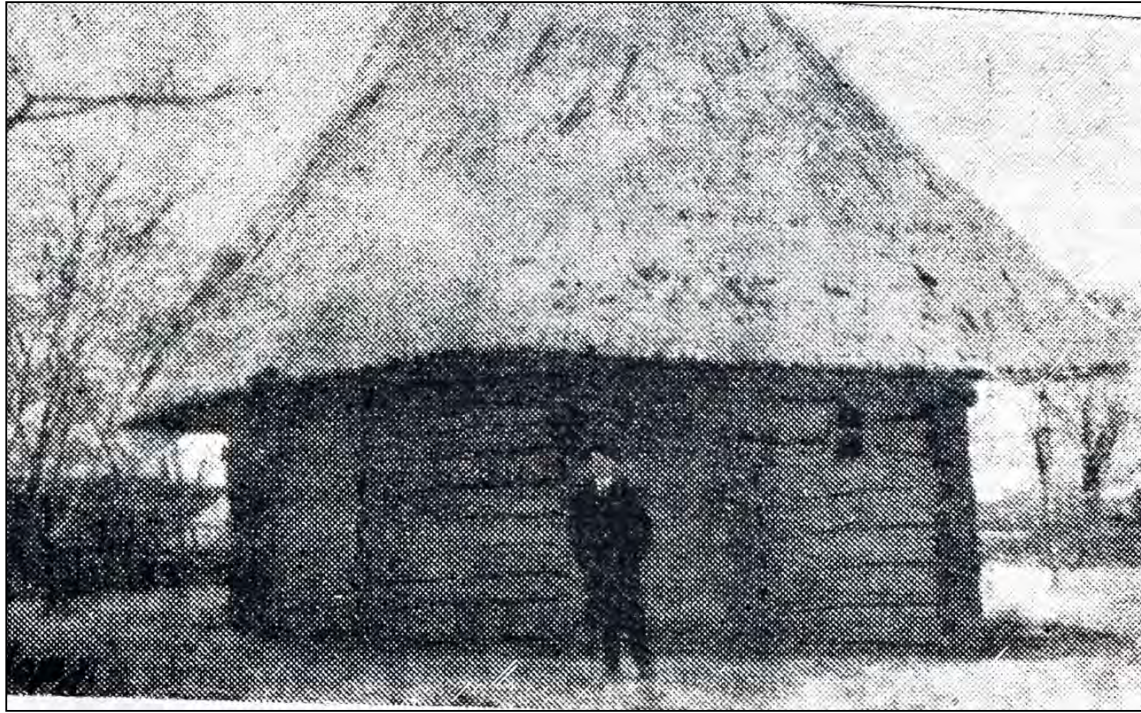

Рис. 1. Стара дерев'яна церква в Роші (1768).

Джерело: Țețina. Societatea cultural-economică a românilor din Roșu-Cernăuți, 40 de ani de activitate cultural-economică (10 mai 1896-10 mai 1936), Cernăuți, 1936.

Schätzungs-Protokoll

aufgenommen in Rosch am 14ten August 1881

Mit dem hohen Klappe von k. k. Landesregierung vom 9ten Juni 1881
Nr. 4449 wurde die Abschätzung des gr. od. Kircchengebäudes mit
Ausschuss einschließungsstücke anzuordnen.

Dem zu Folge begab sich Gefertigter k. k. Bau- u. Maschinen-
Inspektor des gr. od. Ortsbauers zu der Kirche,
wobei die vorerwähnten Objekte wobei nach vorgenom-
menen Aufnahmen sich folgendes Resultat ergab:

A) Das Kirchengebäude.

B) Die einschließungsstücke.

Das Kirchengebäude ist nach obigen Grundriss u. Querschnitt von circa
100 Jahren alte Material erbaut.

Die Untermauerung des Gebäudes ist aus Bruchsteinen hergestellt
Auf der Untermauerung liegen 2 1/2" Eichenbohlen vierkantig
bestrichen zur Tragung der Wände welche aus vierkantig bestrichen
aus 1 1/2" Eichenbohlen hergestellt sind, über diese Wände erheben
sich die hölzernen Decken ebenfalls aus Eichenbohlen
hergestellt. Das Dachgebälke ist aus Fichtenholz hergestellt wobei
ein Sparren vorhanden sind, welche aus die Trümpel sich anlehnen
u. in einem sichern Anschlag angeschlossen sind. - Die alle
schadhafte Beschädigung ist vor einem Jahre mit einer auf
einen Brandversicherung übertragen worden.

Umsatz 621 1/2

3 Stück geschätzte Altarsteine	21 1/2
22 Stück Bruchstein gebäude	110 1/2
1 Stück Mauer in 12 Stücken	118 1/2
1 Evangelium im Atlas mit Silbermalen	100 1/2
Vorrichtungen gefasst	
Summe	970 1/2

C) Glocken

1 Stück Glocke aus Glockenmetall	99 1/2 in Gewicht	133 1/2 65
1 " " " "	50 1/2 " "	67 1/2 50
1 " " " "	14 1/2 " "	18 1/2 90
1 " " " "	40 1/2 " "	54 1/2 18
1 " " " "	72 1/2 " "	97 1/2 100
Summe		371 1/2 05

Nachdem sämtliche Objekte mit Berücksichtigung einer
Abnutzung geschätzt wurden so ergibt sich folgende
Bewertung:

A) Das Kirchengebäude	800 1/2
B) Die einschließungsstücke	970 1/2 15
C) Die Glocken	371 1/2 05
Summe	2141 1/2 00

Die Verteiler der Beiträge sind mit obiger Schätzung
einstimmig und folgender:

+ Herr: Schepke
+ Herr: Schepke
+ Herr: Schepke

f. Aufstellung der Glocken
Herr: Schepke
Herr: Schepke

Somit geschätzt und gefertigt.

L. Schepke

Рис. 2-3. Перша й остання сторінки протоколу оцінки матеріально-технічного стану Рошської церкви у зв'язку зі страхуванням (1881). План-схема храму.

Джерело: ДАЧО, Ф. 3, Оп. 2, Спр. 12318, Арк. 32-33зв.

II. ЖИТТЯ ПАРАФІЙ ВПРОДОВЖ XIX СТ.: ДУХОВЕНСТВО, МАЙНО, ПОБУТ

Особливу дослідницьку цінність становлять архівні документи, що висвітлюють матеріальне становище православного духовенства Буковини у першій половині XIX ст. Одне із таких джерел – документ фонду Окружного управління Буковини за 1804 р. – фіксує не лише кількість православних протопопів, які функціонували на той час у краї (включно з Чернівецькою), але й містить клопотання православної консисторії Буковини про щорічне призначення утримання для окружних протопопів у розмірі 250 флоринів з коштів Релігійного фонду.

У цьому ж документі подано детальний фінансовий звіт протопопа й одночасно пароха православної церкви в Роші – о. Йордакі Стефановича (Iordaki Stephanowitz), який поєднував кілька ключових церковних функцій. У своєму поданні він окреслює структуру власного доходу згідно з виконуваними обов'язками:

Як парох:

1. Робоча повинність (панщина): 101 підданий мав відпрацювати по два дні на рік (202 дні загалом). За ставкою 10 крейцарів на день, це становило 33 гульдени 40 крейцарів.
2. Регулярні церковні податки: 35 гул. 20 кр.
3. Обов'язкові парафіяльні збори: 32 гул. 15 кр.
4. Прибуток із парафіяльної землі (18 бушнів): 50 гул.

Разом як парох: **151 гул. 15 кр.**

Як протопоп:

5. Плата з 50 парафій (по 1 гул. 20 кр. із кожної): 75 гул.
6. Оплата за видачу свідоцтв про шлюб (Copulations-Schein): 30 гул.

Разом як протопоп: **105 гул.**

Як член консисторії:

7. Загальна сума річного доходу: **300 гул. 15 кр.**

Загальна сума річного доходу: 556 гул. 15 кр.⁶

Цей звіт демонструє, що матеріальне забезпечення православного духовенства формувалося з поєднання державних дотацій, парафіяльних надходжень і залишків феодальної економіки. Особливо показовим є включення до структури доходів праці підданих (панщини), що засвідчує збереження елементів соціально-економічної моделі попередньої доби. Попри формальну інтеграцію в імперську адміністративну систему, парафіяльний священник залишався активним учасником традиційних феодальних відносин, виступаючи не лише як духовна, а й як економічна авторитетна постать у місцевій громаді.

Додаткову інформацію про персональний склад духовенства церкви св. архангела Михаїла у середині XIX ст. містить справа щодо повернення надмірно виплаченої державної платні (Congrua) священникові **Володимиру Васіловичу** (Wladimir Wassylowicz). Згідно з архівними матеріалами, він розпочав служіння в Роші у 1842 р. як помічник настоятеля. У 1844-1860 рр. отримав із державного бюджету загалом 2500 флоринів – у середньому близько 375 фл. на рік⁷.

Цінну інформацію про технічний стан храму та зношення богослужбового начиння в середині XIX ст. містить несподіване джерело – архівна справа «Кошторис, відомості і листування з технічним департаментом щодо будівництва шосейної дороги Роша – Глиниця. 1862-1865 рр.» (Ф. 3, Оп. 4, Спр. 1228). У справу, ймовірно випадково, включено документи релігійного змісту, зокрема кошторис ремонтних робіт у дерев'яній церкві Роші від 31 січня 1856 р., складений міським архітектором Фіалем. Проект передбачав ремонт дзвіниці, часткову заміну огорожі та закупівлю двох комплектів інвентаря. Загальна вартість становила 493 фл. 44 кр. Кошторис був переданий на розгляд крайової управи Буковини.

Унікальне джерело – протокол від 25 січня 1866 р. (арк. 22-22 зв.) – містить результати обстеження інвентаря храму. Комісія дійшла невтішного висновку: «усе церковне начиння перебуває в такому стані, що для богослужбового вжитку є непридатним і повинно бути замінено, щоб не допустити зневаги». До документа долучено перелік предметів, які підлягали заміні: келих, кадило, хоругви та інші літургійні атрибути.

На арк. 23-24 зберігся протокол ліcitaції (тендеру) від 19 березня 1866 р., що визначив переможця – С. Донненфельда (S. Donnenfeld), який запропонував найнижчу ціну – 488 фл. 50 кр. До наших днів збереглися лише перша й остання сторінки кошторису, з яких випливають такі позиції:

1. *Комплект орнатів*: три фелони з високоякісного фетру із золотим шитвом та шовковою підкладкою; стихарі, орані, наруківники (3 компл.); покривці, дискос, зірниця тощо – 61 фл. 51 кр.
 2. *Епитрахилі*: три одиниці з того ж матеріалу та з вишивкою – 15 фл. 74 кр.
 3. *Покровці на святі дари* (Velata pro Dignas): шовкова тканина з орнаментом – 5 фл. 35 кр.
 4. *Оздоблення чотирьох вівтарних образів і лампади* (включно зі скляними) – 267 фл. 50 кр.
- Загальна сума – 511 фл. 62 кр.

Документи страхування майна за 1881-1895 рр. подають розгорнуту картину матеріально-технічного стану храму. У 1881 р. землевласник **Вільгельм Гіршмюллер** (Wilhelm Hirschmüller), чия ділянка межувала з церковною, збирався збудувати зерносховище. Закон вимагав страхування суміжних споруд, тому Гіршмюллер уклав договір із Краківським товариством взаємного страхування (представництво – в Чернівцях) на суму 1000 фл. на рік.

Оцінювальна комісія, проаналізувавши стан споруди, встановила, що храм зведено орієнтовно у 1770-х рр. Фундамент – бутовий камінь; поверх нього – дубові балки перерізу 5×5 цолів (≈13×13 см), на які спиралися стіни з дубових брусів (≈6,5 см). Куполоподібні перекриття виконані з дубових дошок. Дах базувався на ялинових кроквах, вставлених у дубові балки; у 1880 р. гонтове покриття замінили на бляшану черепицю.

⁶ Derjavniy Arhiv Chernivetschoiy Oblasti [State Archives of Chernivtsi Oblast] (DACHO), Fond 1, Op. 1, Spr. 1440 [in German].

⁷ DACHO, Fond 3, Op. 2, Spr. 4123 [in German].

Інтер'єр був скромним: підлога – з м'якої деревини на палях; нижні частини стін і настилу – значно зношені. Це вимагало невідкладного капітального втручання. Загальна вартість споруди, за експертною оцінкою, становила 800 фл.

Особливо цінним є акт опису й оцінки майна, укладений у зв'язку зі страхуванням (1881-1895 рр.). Документ містить вартісну оцінку літургійного начиння, меблів, книг і дзвонів:

I. Церковне начиння зі срібла та інших металів:

– **срібні вироби:** хрест частково позолочений – 20 фл.; дарохранительниця (6 ¼ лота) – 12 фл. 50 кр.; ложечка для причастя – 3 фл.; кадильниця (23 ¼ лота) – 65 фл.; дві срібні підсвічники (31 ⅞ лота) – 63 фл. 75 кр.;

– **позолочені предмети (Packlong):** потир (всередині позолочений) – 20 фл.; дискос – 4 фл.; зірка – 1 фл.; дарохранительниця – 15 фл.; кадильниця – 4 фл.; лампада з ланцюгами – 8 фл.; серафим – 14 фл.;

– **латунні вироби:** фіміамниця – 6 фл.; дві підсвічники – 2 фл.; канделябр – 10 фл.; потир (позолочений зсередини, посріблений зовні) – 8 фл.; ложка – 3 фл.; кадильниця – 5 фл.;

– **інше:** два плаковані підсвічники – 2 фл. 50 кр.; літургійна чаша з позолоченої латуні – 22 фл.

II. Меблі та дерев'яні предмети: 12 різьблених лав – 12 фл.; 4 точені підсвічники – 4 фл.; малий підсвічник – 2 фл.; аналої – 3 фл.; дві кафедри – 1 фл.; шафа з м'якої деревини із шухлядами – 4 фл.; письмовий стіл, пофарбований у чорний – 6 фл.

III. Літургійний одяг:

– **святковий комплект:** фелон, епітрахиль, пояс, дві маніпули, покривки на потир з червоного полотна із золототканним візерунком, оздоблені срібними та ліонськими галунами – 40 фл.

– **два буденні комплекти** – 40 фл.

III. КОНФЛІКТИ, АДМІНІСТРАТИВНІ ТРУДНОЩІ Й ПАРАФІЯЛЬНА МОБІЛІЗАЦІЯ

Починаючи з 1870-х рр. і до початку Першої світової війни, парафіяльна громада Роші перебувала у затяжному процесі вирішення питання щодо відокремлення частини вірян із місцевості Манастирська та їх приєднання до православної парафії кафедрального собору Чернівців. У листі Буковинської православної консисторії від 27 червня 1878 р. були сформульовані основні аргументи: Манастирська значно ближче до церкви Святого Духа, ніж до церкви в Роші; остання не вміщує всіх вірян під час богослужіння; мешканці Манастирської вже давно регулярно відвідують кафедральний собор.

Під час розгляду справи не зафіксовано заперечень ані з боку парафії Святого Духа, ані з боку парафії Роші. Остання погодилася на відокремлення за умови надання письмових заяв від парафіян

IV. Церковна білизна: 5 рушників – 5 фл.; 5 престольних покривал – 3 фл.; дві скатертини (вибілена і кольорова) – 13 фл.

V. Ікони та образи: іконостас із зображеннями на липових дошках, написаними олією – 60 фл.; картина «Покладення до гробу Христа» (олія на полотні з шовковими галунами) – 100 фл.

VI. Ритуальні предмети: 4 церковні хоругви – 20 фл.; процесійний хрест – 20 фл.

VII. Книжковий фонд: 3 антимінси з різьбленням – 21 фл.; 22 літургійні та богослужбові книги – 110 фл.; повна Біблія у 12 томах – 118 фл.; Євангеліє латинською мовою в розкішному срібному оправленні – 100 фл.

VIII. Дзвони: дзвін вагою 99 ¼ фунтів – 133 фл. 65 кр.; дзвін 50 фунтів – 67 фл. 50 кр.; дзвін 14 фунтів – 18 фл. 90 кр.; дзвін 40 фунтів – 54 фл.; дзвін 72 фунти – ~97 фл.

Підсумкова вартість: церковна споруда: 800 фл.; церковне обладнання: 970 фл. 75 кр.; дзвони: 371 фл. 05 кр. **Загальна оцінка всього майнового комплексу: 2141 фл. 80 кр.**

Документ підписали помічник-священник **Григорій Стряц** (виконував обов'язки настоятеля у відсутність основного клірика); церковні старости: Теодор Колоніцей (Teodor Coloniței) та Ніколай Нікіфор (Nicolai Nichifor)⁸.

Церкву страхували щорічно до 1895 р., коли після обстеження її було визнано аварійною. На підставі нотаріального акту митрополіча консисторія вилучила споруду з реєстру об'єктів, що підлягали страхуванню. Після освячення нового кам'яного храму в 1900 р. дерев'яна церква офіційно вважалася філіальною каплицею.

Цей храм неодноразово згадувався священниками, які служили в Роші в пізніші періоди. Так, отець Іоан Пашкан (Ioan Pașcan) у своїй праці 1899 р. писав: «Церква була стара, закончена, чорна і настільки мала, що неможливо було прочитати Євангеліє в царських вратах»⁹.

і зобов'язання ними сплачувати церковний податок. Консисторія також зазначала, що парафія Святого Духа обслуговує розпорошене греко-орієнтальне населення Чернівців (близько 1500 осіб), тож долучення нових вірян було б доцільним і бажаним.

Проте реалізація переходу затрималася через фінансові труднощі. Міністерство віросповідань і освіти вимагало з'ясування заборгованості мешканців Манастирської перед Рошською парафією. З'ясувалося, що борги існують, зокрема ще з часу будівництва нової церкви й ремонту приходського дому. Єдиним реалістичним вирішенням було покриття боргів за рахунок православного релігійного фонду, що дозволило б уникнути індивідуальних стягнень. Однак на практиці частина жителів Манастирської залишалася територіально й конфесійно пов'язаною з парафією Роші.

⁸ DACHO, Fond 3, Op. 2, Spr. 12318 [in German].

⁹ Pașcan I. Cernăuțul și suburibile sale ..., op. cit., p. 35.

Питання виокремлення парафій Манастирської затягнулося на десятиліття. Щорічно консисторія надсилала нові звернення. У 1896 р. зазначалося, що мешканці Манастирської вже понад 18 років не отримують духовної опіки з боку Рошської парафії, хоча продовжують сплачувати внески до її каси. Громада налічувала 435 осіб і клопотала про офіційне приєднання до парафії кафедрального собору Святого Духа. Під колективним зверненням стояли підписи представників румунської громади, зокрема Александру Воюцького (Alicsandru Voiuțchi); Іона, сина Міхалакія Ісопенка (Ion a Mihalachi Isopenco); Іоніке

(Mihalachi Paulovici), Діоніса Воюцького (Dionis Voiuțchi) та ін. Проте багаторічні звернення консисторії губилися в бюрократичних відписах.

У 1904 р. офіційно констатувалося, що жодних заперечень проти відокремлення не існує. У 1906 р. консисторія аргументувала, що одного пароха й одного помічника недостатньо для обслуговування великої парафіяльної громади Роші, яка включала п'ять народних шкіл. Ситуацію можна було б вирішити шляхом або призначення третього священника, або переведення частини парафії до кафедральної парафії Святого Духа. Втім, жоден з варіантів не був реалізований.

Аналогічні аргументи повторювалися й у наступні роки – 1908, 1910, але безрезультатно. У 1914 р. було обрано нових уповноважених від громади: Петер Данелюк Маурич (Peter Daneliuk Maurici), Георг Маєр (Georg Mauer), Іоан Міхалескул (Ioan Mihalescul), Іон Гросул (Ion Grosul), Василь Лантос (Vasil Lantos), Павел Попул (Pavol Popuil), Софрон Бойборов (Sofron Boiborow), Костянтин і Георг Прадомчики (Constantin, Georg Pradomschik), Ілля Лупуляк (Ilie Lupulach), Іоан Росошук (Ioan Rosochuk), Туль і Мариль Росомари (Tuli, Marili Rosomar), Марія Коблюк (Maria Kobliuch), Анна Шмідт (Anna Schmidt). Однак і ця ініціатива не принесла результатів. Із початком Першої світової війни питання остаточно втратило актуальність¹⁰.

Архівні джерела початку ХХ ст. свідчать, що Манастирська й далі вважалася частиною Рошої. У документах 1901 р. використовуються формулювання: «Roșișă und Manasterisçe», «Roșișă mit Manasterisçe».

Німецький історик Раймунд Фрідріх Кайндль у своїй праці 1908 р. окреслює етапи інституційного становлення Манастирської так: «Ще 1819 р. це питання порушувалося, однак 1820 р. окружному управлінню було вказано, що немає підстав для відокремлення Манастирської від Роші. Водночас значення Манастирської постійно зростало, тому протягом кількох десятиліть вживалося подвійне найменування – Рош-Манастирська. Зрештою, Манастирська отримала власного квартального суддю, підпорядкованого рошському німецькому судді. Після ліквідації однієї з суддівських посад у Роші (1877) Манастирська офіційно здобула окремого суддю передмістя. У переписі населення 1890 р. вона вже фігурує як самостійна одиниця нарівні з Рошею, хоча в поземельній книзі Чернівців Манастирська все ще зафіксована разом з Рошею»¹¹.

Таким чином, процес автономізації Манастирської розвивався поступово, однак юридичний її статус залишався формально пов'язаним із Рошею навіть напередодні Першої світової війни.

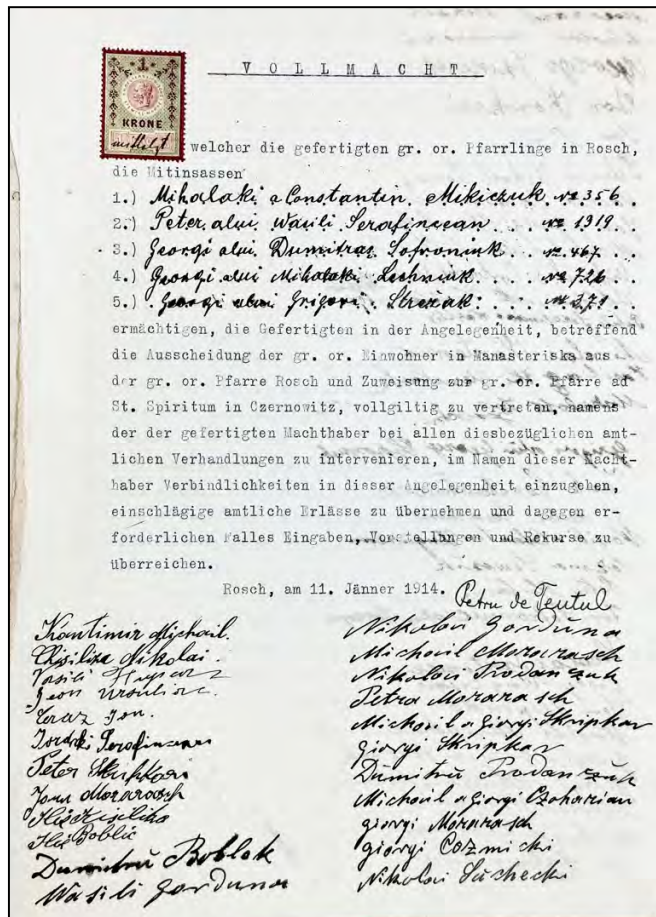

Рис. 6. Довіреність, видана православними вірянами п'ятьом представникам для ведення переговорів щодо виокремлення мешканців Манастирської з Рошської парафії та їх приєднання до парафії Святого Духа в Чернівцях. 11 січня 1914 р.

Джерело: ДАЧО, Ф. 3, Оп. 4, Спр. 2642, Арк. 214.

Рупташа (Ionica Ruptaş); Василя та Міхалакі Проданчуків (Vasile și Mihalachi Prodanciuc), Петра Когута (Petria Cohut); Петра, сина Василя Ісопенка (Petria al lui Vasile Isopenco); Міхалакі Пауловича

IV. САКРАЛЬНА СПАДКОЄМНІСТЬ, ЛОКАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ І ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРОСТОРУ

Подальша доля старої дерев'яної церкви в передмісті Роша є промовистим прикладом тривкої сакральної пам'яті громади. За свідченнями

церковного кантора Юліана Черкеза, храм залишався на первісному місці біля старого цвинтаря (нині – вул. Перекопська, 15) до 1927 р. У межах

¹⁰ DACHO, Fond 3, Op. 4, Spr. 2642 [in German].

¹¹ Kaindl R. F. Istoriia Chernivtsiv vid naidavnishykh chasiv do sohodennia [History of Chernivtsi from Ancient Times to the Present], Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2005, p. 178 [in Ukrainian].

проекту «REISTORY» на цій ділянці було проведено локальні експедиційні дослідження, в яких взяв участь і сам Юліан Черкез. Під час обстеження вдалося ідентифікувати місце розташування храму, сліди давньої огорожі, залишки підніжжя, на якому стояв хрест для освячення води на Богоявлення. Зафіксовано також згадки про дзвіницю, каплицю та невелике озеро поруч із храмом – об'єкти, що не збереглися.

У 1920-х роках частину конструкцій дерев'яної церкви було трансформовано на житлову будівлю. Інформаторка Мартинюк Тетяна Валентинівна (1965 р.н.) нині проживає у цій споруді разом із чоловіком. У 1965 р. будинок перейшов у власність її бабусі – Мартинюк Клавдії Андріївни (1920 р.н.), внаслідок обміну на квартиру в центрі Чернівців. За словами Тетяни Мартинюк та її матері Топал Валентини Іванівни (1945 р.н.), під час заселення підлога була глиняною (мазанка), будинок містив одну кімнату приблизно на 30 м², на стінах якої під час ремонту виявлено залишки церковного розпису – ікони та написи на синьому фоні. Навколо будинку збереглися давні стовпи огорожі й воріт.

На південний захід від храму, поблизу головного входу, у минулому стояла дзвіниця, залишки якої до сьогодні не збереглися. Нині на цьому місці розташована дерев'яна альтанка, що виконує господарсько-побутову функцію.

За спогадами старожилів, у західній частині церковного подвір'я були капличка (виявлено фрагменти її фундаменту) та озеро, біля якого традиційно відбувалося освячення води на Йордан. Локація зберігала сакральне значення: до 1947 р. мешканці Роші продовжували приходити сюди на Водохреща, зокрема пам'ятають хрест із льоду.

Мешканці вул. Перекопської, 15 пригадують, що капличку було остаточно розібрано до 1970-х рр. Особливо цінне свідчення залишила Топал Валентина Іванівна. Вона згадує, як у середині 1970-х рр. її вітчим прибрав залишки фундаменту каплички й забетонував ділянку під автостоянку. Після цього в родині почалися конфлікти, нещасні випадки, а згодом – ситуація, що ледь не завершилася автокатастрофою. Звернувшись до ворожки, вона дізналася, що джерелом нещастя стало порушення сакрального місця. Які саме ритуали були виконані для «очищення», невідомо, однак негативні явища, за її словами, припинилися.

Із східного боку храму збережено бетонне підніжжя, на якому стояв хрест, та залишки мощеної стежки, що вела до нього.

На основі експедиційних даних і церковних щорічників 1920-1930-х рр. встановлено:

1. Фундамент і частина стін давньої дерев'яної церкви на первісному місці (вул. Перекопська, 15) збережені – споруду переобладнано під житловий будинок, де й досі мешкають люди.

2. Частину конструкцій у 1925 р. використано для спорудження каплиці на вул. Сторожинецькій¹².

3. Інші частини конструкцій у 1927 р. використано для спорудження церкви поблизу нового цвинтаря – у районі сучасного перехрестя вулиць Заставнівської, Вербової та Лозівської. Там церква функціонувала до 1967 р.

Церква, збудована 1927 р., займала територію між перехрестям вулиць Заставнівської й Берегометської та перехрестям Заставнівської з Дорошівською, не доходячи до колишньої німецької кірхи. На півночі церковна ділянка, разом із землями священника та диякона, межувала з цвинтарем. Місцеві жителі досі пам'ятають розмежування похоронних процесій, що склалося ще за австрійських часів: румунські православні вирушали вулицею Берегометською до православного храму, тоді як католики й євангельські християни – вулицею Дорошівською до кірхи, яка нині функціонує як церква євангельських християн-баптистів № 2.

Після припинення діяльності церкви біля цвинтаря похоронні процесії почали проходити вул. Дорошівською. У 1994 р. в її кінці освячено новий храм на честь святого Іоана Нового Сучавського – як філію церкви свв. архангелів Михайла та Гавриїла. Тут нині відбувається значна частина похоронних обрядів; богослужіння звершуються лише двічі на рік – у дні святого Іоана Сучавського та Святого Духа.

Символічним завершенням існування храму стало «поховання» п'яти дзвонів на місцевому цвинтарі – акт, що набув форми обрядової трансформації: перетворення сакрального об'єкта на елемент ритуальної пам'яті. Утім, ця історія не завершилася: дзвони було згодом відкопано й повернуто до богослужбового вжитку. Три встановлено в новому храмі на вул. Горіхівській, один – у церкві на вул. Ходорівській (знайдений гробарем Йордакієм Москалюком), ще один – у храмі св. Іоана Сучавського біля Рошівського цвинтаря.

Хрест 1888 р. зі срібною основою, що належав старій церкві, нині зберігається у новому храмі свв. архангелів Михайла і Гавриїла як за престольний.

Таким чином, сакральна спадкоємність у Роші простежується не лише в обрядах, а й у трансформації матеріальних символів віри – в умовах змін простору, пам'яті та часу.

¹² За часів австрійської адміністрації на території Манастирської повноцінної церкви не існувало. Релігійні потреби місцевої громади забезпечувала невелика дерев'яна капличка хатного типу з дзвіницею, зведена 1925 року з використанням матеріалу, перенесеного зі старої церкви в Роші. Парафія не мала окремого приходського будинку; для потреб священнослужителя було виділено 12 га землі, ще 3 га – для кантора. Ініціатором створення каплиці та організації релігійного життя виступив парафіяльний експозит **Веспасіан Корвін** (*Vespasian Corvin*) (нар. 1881 р., висвячений 1911 р.), який одночасно виконував обов'язки катехета в народних школах Манастирської та Роша-Стинки. Обов'язки кантора виконував **Петру Алексіук** (*Petru Alexiuc*, нар. 1899 р.). Капличка освячена **митрополитом Вісаріоном**; згідно з написом на пам'ятній таблиці, її спорудження профінансувала митрополія Буковини (*Anuarul Arhidiecezei ortodoxe a Bucovinei pe anul 1930, Cernauti, 1930. p. 74.*).

Рис. 7. Ідентифікація залишків споруди колишньої дерев'яної церкви 1768 р., перебудованої у 1920-х роках на житловий будинок (нині вул. Перекопська, 15). На знімку – Тетяна Мартинюк, нинішня мешканка, та церковний кантор Юліан Черкез, який сприяв локалізації об'єкта.

Фото з експедиційних історико-етнографічних досліджень, 2025 р.

Рис. 8-9. Рештки церковної огорожі: збережені стовпи від воріт і паркану, а також фрагменти бетонного фундаменту.

Рис. 10. Територія поблизу колишньої дерев'яної церкви 1768 р.: бетонна основа, на якій колись стояв дерев'яний хрест, біля якого звершувалося освячення води на Водохреща.
Фото з експедиційних історико-етнографічних досліджень, 2025 р.

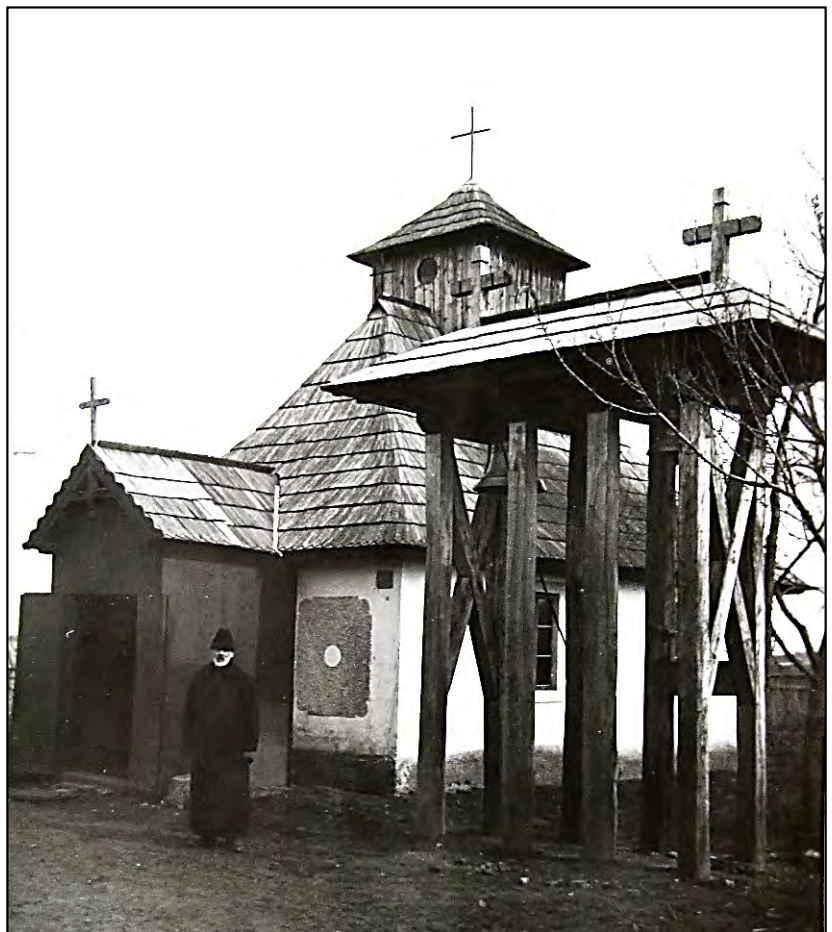

Рис. 11. Дерев'яна капличка хатнього типу з дзвіницею, зведена 1925 р. з використанням матеріалу, перенесеного зі старої церкви в Роші. Фото 1936 р.
Джерело: фотоархів проф. М. К. Чучка.

V. ВИБІР ДІЛЯНКИ ТА ПРОЦЕС БУДІВНИЦТВА НОВОЇ КАМ'ЯНОЇ ЦЕРКВИ

Стара дерев'яна церква в передмісті Роша, попри свою історичну цінність і символічну вагу для місцевої православної громади, вже в другій половині XIX ст. не відповідала ні функціональним, ні демографічним потребам парафії. У приватних висловлюваннях того часу її нерідко іменували «халупою», здатною вмістити не більше 60-70 осіб одночасно, тоді як кількість православних вірян у Роші перевищувала 3000. Такий дисбаланс закономірно спонукав до пошуку рішень – передусім до зведення нового храму, здатного забезпечити просторові й обрядові потреби громади.

З архівного листування між православним митрополитом Буковини Сильвестром Мораріу-Андрієвичем (Silvestru Morariu-Andrievici) та Чернівецьким магістратом випливає, що ідея зведення нової церкви на Роші була висловлена ще 1803 р., а з 1822 р. парафіяни почали втілювати цей задум. Уже тоді було зарезервовано земельну ділянку та зібрано понад 60 кубічних клафтерів ($\approx 216 \text{ м}^3$) будівельного каменю, що залишався на місці потенційного будівництва понад 45 років – до 1886 р.

Активна фаза підготовки до будівництва нового храму в Роші розпочалася у 1885-1886 рр., ймовірно, за підтримки самого митрополита **Сильвестра**, добре обізнаного з церковним будівництвом краю. Основними аргументами на користь нового храму стали демографічні потреби та аварійний стан старої споруди. Сам Сильвестр у зверненнях наголошував: «дерев'яна, повністю зношена і напівзруйнована церковця, яка тримається лише завдяки підпоркам, і простору вистачає для 60-70 осіб». Староста Роші **Кантемир** доповнював: «Під час сильних вітрів та буревіїв будівля небезпечно скрипить, стіни розходяться, з'являються щілини, протяг робить перебування в ній неприємним».

У процесі підготовки до спорудження нового храму постало ключове питання – визначення і закріплення земельної ділянки. Було обстежено п'ять можливих локацій у межах передмістя Роша, схема яких зберіглася в архівних матеріалах. Оптимальною визнали ділянку, що перебувала у власності **Георга Геймера** (*Georg Geimer*), на якій ще з першої половини XIX ст. зберігався будівельний камінь для майбутньої церкви.

Ця земля мала складну історію правонаступництва: первісно належала **Міхалакі Гроссулу**, який обіцяв передати її громаді, але не дочекався початку будівництва. Згодом ділянку успадкувала його племінниця **Домніца Левицька**, вдова вчителя **Йоганна Левицького**, яка й продала землю **Геймеру**.

Останній погодився передати ділянку за 1500 флоринів за умови виплати до лютого 1886 р. Ця пропозиція задовольнила і громаду, і православну консисторію, тим паче, що дві інші локації після перевірки визнали непридатними для культового будівництва.

Серйозною проблемою стала відсутність охочих нести фінансову відповідальність за реалізацію проєкту. На зібранні новообраних представників громади, серед яких були Міхалакі, син Василя Черкеса; Манолі, син Васілія Кожокара; Георгій

Остафій; Сімеон Кантемир; Лазар Мікічук; Стефан Кантемир; Василь, син Іоана Стрежака; Михайл Кантемир; Миколай Нікіфор; Теодор Скалат; Іоан Демітрескул; Георгій, син Пентелея Кожокара, – ніхто не наважився взяти на себе зобов'язання.

Староста Михайл Кантемир у звіті зазначав, що, попри загальне розуміння необхідності будівництва храму, мешканці Роші не могли взяти на себе додаткові витрати. Причина – глибока бідність, нестабільні або відсутні доходи, що унеможливлювали навіть базові виплати державі. Часто податки сплачувалися з труднощами або взагалі не сплачувалися, що спричиняло «драматичні сцени» під час примусового стягнення. За таких умов нові зобов'язання ставали загрозою для виживання родин.

Водночас громада не відмовилась від ідеї зведення нового храму. Як компроміс, вона звернулася до Чернівецького магістрату з проханням про фінансову допомогу з Буковинського православного релігійного фонду.

Зі свого боку, **Православна консисторія Буковини**, реагуючи на загрозу зриву купівлі ділянки, ініціювала виділення авансу в 1500 флоринів із грецько-східного релігійного фонду з умовою подальшого повернення цих коштів переможцем будівельного тендера. У клопотанні наголошувалося на важливості дотримання термінів і недопущенні чергового відтермінування давно запланованого проєкту, що вже 56 років залишався нереалізованим. Особливо акцентувалося на «принизливому стані старої аварійної халупи, яка ганьбить християнську громаду».

Консисторія також просила надіслати до Чернівців затверджені технічні плани, аби пришвидшити розгляд. Сума авансу становила приблизно третину загального бюджету будівництва. Решту витрат мала покрити громада. **Митрополит Сильвестр Мораріу-Андрієвич** обґрунтовував потребу авансування бажанням «максимально полегшити фінансовий тягар для парафіян» і гарантував повернення коштів, узявши аванс на себе з особистої архієпископської дотації.

Крайове управління доручило Чернівецькому магістрату юридично оформити фінансову операцію згідно з чинним законодавством. Проте жодної відповіді від міської влади не надійшло. **Митрополит Сильвестр** пояснював цю бездіяльність давнім конфліктом між магістратом і парафією Роші. Причиною цього була конфіскація частини парафіяльної землі в околиці старого цвинтаря близько двадцяти років тому, з якої місто Чернівці дотепер отримувало дохід. Очевидно, напружені стосунки та суперечка щодо прав власності на землю стали додатковим фактором гальмування важливого для громади процесу будівництва храму.

У підсумку, після довгого правового і фінансового процесу міська рада Чернівців 20 жовтня 1885 р. передала православній громаді безоплатно ділянку № 1219 (660 клафтерів) у районі «Пляхера», поруч із маєтком Дучека. Основна мета полягала не в прямому

будівництві на цій землі, а в її подальшому продажу або обміні на придатнішу ділянку.

Чернівецький магістрат отримав доручення здійснити купівлю землі у **Георга Геймера**, яка вважалася оптимальною для зведення церкви. Це рішення стало прикладом компромісу між міською та церковною владою, що довго перебували в напружених стосунках. Міністерство культів і освіти не заперечувало проти запропонованого механізму – авансової виплати в 1500 флоринів з релігійного фонду.

Юридичне оформлення купівлі відбулося 20 січня 1886 р. у формі нотаріального договору. 31 серпня 1886 р. ділянка офіційно перейшла у власність парафіяльної громади Роші. Таким чином, давня ініціатива будівництва нового храму перейшла у фазу практичної реалізації¹³.

Паралельно з труднощами спорудження нової церкви в Роші загострилася проблема систематичних ремонтів приходського будинку, зведеного 1857 р. Будівництво здійснювалося без конкурсного відбору підрядника, без участі парафіяльної громади, виключно за кошти православного релігійного фонду. Через неякісну роботу підрядника, який заповнив простір під підлогою вологою землею, у будівлі виник грибок, і вже за шість років вона почала руйнуватися.

Ремонтні роботи проводилися в 1871, 1882 та 1886 рр. У 1890 р. планувався черговий капітальний ремонт, що мав коштувати 9000 флоринів. Парафіяни категорично заперечували проти фінансування – вони не брали участі в первісному будівництві, а їхнє скрутне матеріальне становище не дозволяло покривати додаткові витрати.

Православна консисторія висловила занепокоєння наростаючим невдоволенням громади, яке могло бути спрямованим проти священика, церкви та спричинити міжконфесійні конфлікти. Вона наполягала на проведенні якісного ремонту за рахунок релігійного фонду й ініціювала зміну принципу фінансування – усі витрати мали покриватися фондом як патроном. У документах наголошувалося на повній неспроможності громади долучитися навіть частково до фінансування.

18 червня 1892 р. **крайова адміністрація** ухвалила рішення, яке остаточно закрило цю справу¹⁴.

Нині – територія військової частини в районі перехрестя вулиць Глибоцької та Оршівської.

Початок будівництва нової православної церкви в Роші датується **1894 р.** 2 червня Міністерство віросповідань та освіти офіційно дозволило будівельні роботи, а вже 15 вересня було підписано угоду з підрядником – міським архітектором **Алоїсом Ліопольдом** (*Alois Liopold*), який одночасно працював над проєктом Українського Народного Дому в Чернівцях. Угода засвідчувала готовність архітектора реалізувати проєкт.

Того ж дня Ліопольд подав цінову пропозицію на земляні, фундаментні, кладочні роботи й зведення огорожі на суму 24666 фл. 11 кр. 29 грудня був

укладений новий протокол, у якому підтверджувалося, що роботи вже розпочаті. Підрядник зобов'язувався дотримуватися технічних умов, подавати попередні кошториси на додаткові витрати та погоджувався на оплату лише після перевірки якості.

Упродовж 1895 р. Ліопольд отримав кілька виплат: 1039 фл. – за доручення на проєктні роботи (24 липня), 902 фл. – за документацію (16 серпня), 300 фл. – за вимірювання й планування (11 листопада). 18 липня 1896 р. він подав кошторис після обмірювання конструкцій, підлоги, даху.

Інвентарний опис архітектора містить деталізований перелік видів робіт: мурування, теслярські, каменярські, скляні, малярні, ковальські тощо. За ці послуги 3 листопада 1900 р. було сплачено 15253 фл. 99 кр. У той же день Ліопольд представив рахунок за додаткові дрібні роботи та матеріали (104 корони): жолоби, кріплення люстри, металеві фіксатори, дерев'яний помост дзвіниці тощо. Вартість іконостасу становила 18790 фл. З опису малярських робіт дізнаємося про структуру іконостасу: по обидва боки царських воріт – архангели Михаїл і Гавриїл; «Христос на хресті»; «12 пророків» і «12 апостолів»; ікони святкового кола (12); чотири головні образи – «**св. Миколай**», «**Богородиця**», «**Христос Учитель**», «**Покровитель Церкви**»; старозавітні сцени: «**Мойсей**», «**Авраам**», «**Святий Дух**»; ікони «**Єлизавети**», «**Самаритянки**», «**Тайної вечері**», «**Плачу Вероніки**», «**Бога-Отця**», «**Христа на троні**»; дві бічні ікони, шість малих ікон на царських воротах¹⁵.

Із матеріалів іншої архівної справи простежується хід будівництва з 1897 р. Згідно з інженерною доповіддю, цього року завершили земляні роботи, цокольне мурування, кладку цегли (I-IV яруси), склепіння, фасадне оформлення, тинькування цоколя, укладання террасо-підлоги та засипку. Частково залишались невстановленими: бази колон, капітелі, гзимси, плити, сходи, дверні обрамлення; добудова склепінь не була завершена.

Улітку 1898 р. розпочали фінальні роботи. Столярні роботи виконали, але скління затримувалося через відсутність кафедрального скла від фірми «**Karl Gevling's Erben**» (Відень), замовленого ще у квітні. До 15 вересня скло так і не прибуло, що гальмувало демонтаж риштувань, монтаж тимчасової підлоги та завершення слюсарних, різьбярських і малярних робіт. Будівництво планували завершити до кінця 1898 р.

Того ж року підготували кошторис на інтер'єрний розпис. Попри заявлену ще з 1894 р. потребу, реалізацію відкладали через відсутність коштів. Іконостас виготовив майстер-столяр **Вормунд** (*Vormund*), оцінку вартості надав художник **Шіллен** (*Schillen*), розпис виконав **Сагода** (*Sahoda*). Парафіяльні уповноважені заявили: оздоблення є необхідним, але має фінансуватись виключно з релігійного фонду, оскільки громада складається з малозабезпечених поденників.

¹³ DACHO, Fond 3, Op. 2, Spr. 13430 [in German].

¹⁴ DACHO, Fond 3, Op. 2, Spr. 15457 [in German].

¹⁵ DACHO, Fond 3, Op. 2, Spr. 16210 [in German].

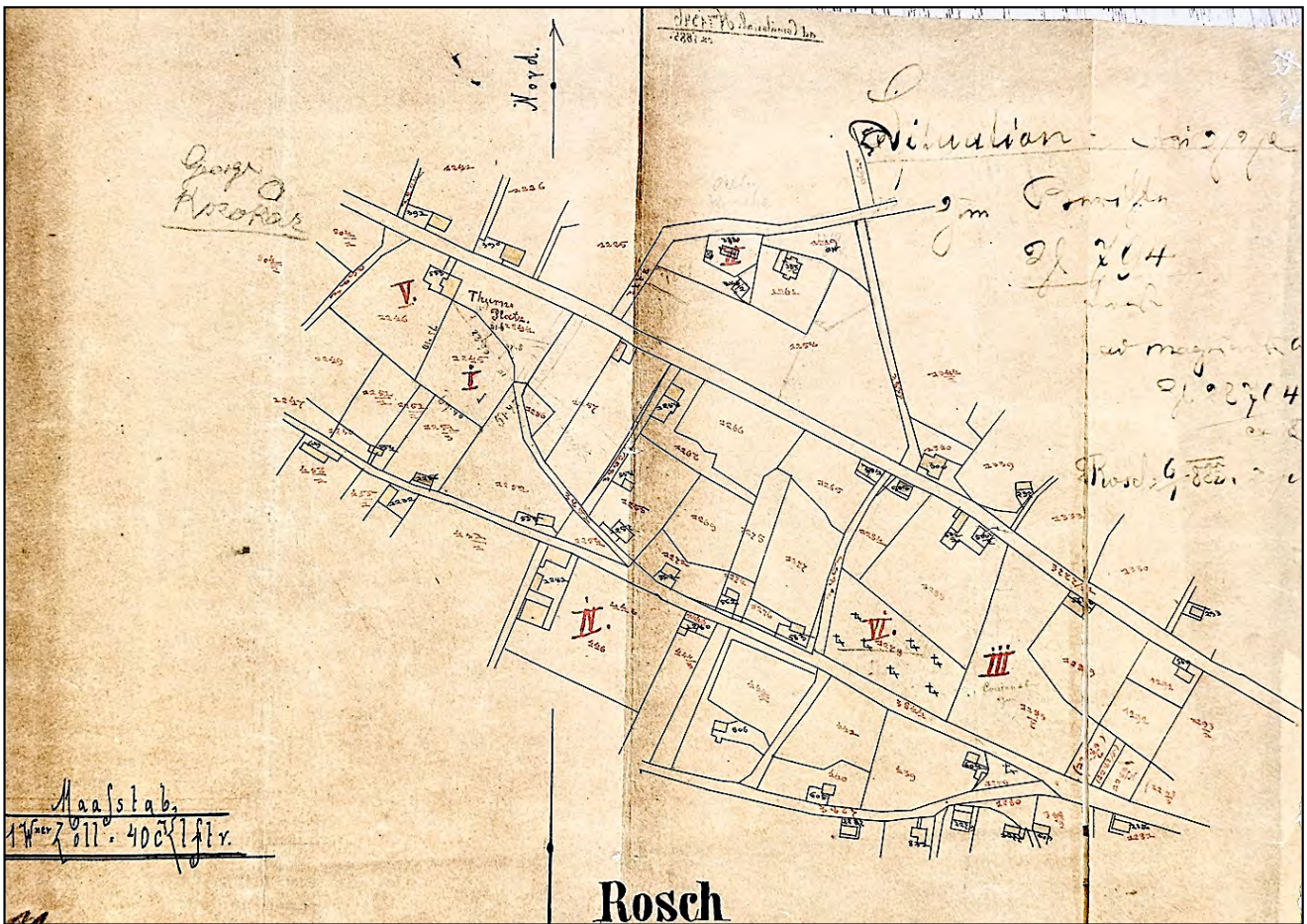

Рис. 12. Земельні ділянки, обстежені комісією Чернівецького магістрату у 1885 р. для вибору місця під будівництво нової православної церкви в передмісті Роша.
Джерело: ДАЧО, Ф. 3, Оп. 2, Спр. 13430, Арк. 36.

Умовні позначення та коментарі (римські цифри червоного кольору):

I. Ділянка Георга Геймера (парцела № 1245), площею 1365 клафтерів. На півночі межувала з Рошською школою та майданчиком (№ 1244). Сьогодні на цьому місці розташована православна церква святих архангелів Михаїла та Гавриїла.

II. Ділянка № 388, де розташовувалась стара дерев'яна церква 1768 р. (370 клафтерів). Сьогодні – житловий будинок на вул. Перекопська, 15. Для її розширення планувалося придбати на півдні вузьку смугу землі (400-500 клафтерів) у Михайла Дучека (Michael Duczek). Додатково для забезпечення угоди магістрат передав церковній громаді в користування ділянку № 1219 (660 клафтерів), що використовувалась як пасовище, з правом подальшого обміну або продажу на користь будівництва храму. Нині ця територія розташована в районі перехрестя вулиць Перекопської та Оршівської.

III. Ділянка № 1283, власник у джерелах не зазначений. Орієнтовно охоплює територію між перехрестями вулиць Глибоцької й Вижицької та Горіхівської й Саратовської.

IV. Ділянка Георгія Кожокаря (Georgen à Pentelei Kozokar), парцела № 446 (800 клафтерів). Сьогодні – територія в районі перехрестя вулиць Вижицької та Замостянської.

V. Ділянка Мартіна Гака (Martin Hack): № 1246 (сад), а також декілька ділянок під загальним номером № 1251 (рілля), загальною площею 1300 клафтерів. Межували з Рошською школою та майданчиком (№ 1244) на півночі й сході. Сьогодні – територія Чернівецької міської гімназії № 10.

VI. Ділянка № 1278 (400 клафтерів), що належала греко-східному релігійному фонду. Розташована на території старого, офіційно закритого цвинтаря, де на той час уже не було поховань.

Православна консисторія Буковини під керівництвом митрополита **Аркадія Чуперковича** (Arcadii Ciupercovici) (єпископ та митрополит у 1896-1902 рр.) підтримала проєкт, зазначивши: «Оскільки нова церква вдало вирішена архітектурно й розташована у передмісті, яке відвідують численні мандрівники, вважаємо за доцільне клопотати про затвердження кошторису на розпис, поданого художником Сагодою (Sahoda), та тимчасове фінансування з православного релігійного фонду».

17 листопада 1898 р. **Алоїс Ліопольд** повідомив про завершення скління та просив офіційного прийняття робіт. Йшлося про 13 великих вікон (тильний фасад), 13 малих, два круглі та одне декоративне вікно¹⁶.

Нову кам'яну церкву святих архангелів Михаїла і Гавриїла в Роші зведено у 1900 р. Архівні джерела підтверджують: значна частина витрат була покрита парафіяльною громадою. Настоятелем храму став **протоієрей Григорій Гостюк**, помічником – **священник Петро Попескул**, а кантором – **Василе Остафі**¹⁷.

Професор М. К. Чучко, посилаючись на вказаний документ, припустив, що автором архітектурного проєкту був Г. Закс. Ймовірно, йдеться про використання типової проєктної моделі, що походила з іншого джерела. Водночас архівні матеріали чітко підтверджують: проєктування та будівництво здійснювалися під керівництвом **міського архітектора Чернівців Алоїса Ліопольда (Liopold)**, який також виконував підрядні роботи.

Архітектурну характеристику храму, подану **М. К. Чучком**, варто навести дослівно: «За архітектурною композицією це – тринавовий, хрестово-купольний, чотиристопний, п'ятиверхий храм, квадратний план центральної частини якого має гранчасті виступи трансепту. Зі сходу до нави примикає п'ятигранна вівтарна апсида з розташованими обабіч невеликими приміщеннями паламарні та ризниці. Притвор у плані прямокутний. До нього прилягає вузький нартес із двома квадратними в плані бічними виступами. Центральна частина храму завершена восьмигранним барабаном із гранчастою банею. На рогах споруди зі сходу і заходу також підносяться вежі з банями, схожими з центральною банею. Інтер'єр храму характеризується висотно розкритим простором нави»¹⁸.

Найавторитетнішим джерелом дати освячення храму є оригінальний **сертифікат (sighillia)**, підписаний митрополитом **Аркадієм Чуперковичем**, що зберігається в інтер'єрі храму. У ньому митрополит засвідчує, що 22 жовтня 1900 р. **єпископ Радівецький і вікарій Володимир Репта** (майбутній митрополит) освятив храм від його імені. У тексті наголошено: будівництво, обладнання та забезпечення храму здійснювалося коштом **православного релігійного фонду Буковини** (див. рис. 17).

Окрему деталь подає **Юліан Черкез**, церковний кантор: за переказом, **церковний престол** (нині втрачений, відоме лише його фото) було подаровано **королевою Румунії Марією**, званою як «**Матір усіх поранених**» за Першої світової війни. Імовірно, цей дар було здійснено під час візиту до Чернівців королівської родини – **Фердинанда I і Марії** – у 1920 р., коли вони відвідали храми різних конфесій.

На цвинтарі зберігається могила Андрія Германа, якого місцева громада вшановує як «рятівника церкви від тоталітарного режиму». Він відмовився передати ключі від храму радянським представникам, які хотіли увійти до святині верхи на конях, щоб перетворити її на конюшню. За це **Андрій Герман** зазнав жорстокого побиття, однак зберіг храм від наруги¹⁹.

Висновки. Історія православної церкви в Роші в австрійський період демонструє тривку сакральну тяглість у змінному адміністративному, соціальному та архітектурному контексті. Від дерев'яного храму 1768 р. до кам'яної споруди 1900 р. простежується еволюція форм релігійного життя, структур солідарності й механізмів адаптації громади до імперських викликів. Церква виступає не лише як релігійна установа, а як простір пам'яті, протесту, культурної стійкості. Її історія є прикладом взаємодії локальної ініціативи, державного патронату та соціальної уяви мешканців багатонаціонального міста.

На основі широкої джерельної бази, що охоплює архівні документи, інвентаризаційні описи, кошторисну та страхову документацію, а також польові історико-етнографічні дослідження 2024-2025 рр., висвітлено адміністративні, фінансові, архітектурні та ритуальні аспекти функціонування парафії. Зроблена спроба реконструкції **технічного опису старої дерев'яної церкви в Роші**, включно з елементами архітектури, іконостасом та церковним начинням (срібними, латунними, дерев'яними предметами, книгами). Уперше в науковий обіг введено низку нових імен священнослужителів, мирян і будівничих, відтворено процес купівлі земельної ділянки, технічні деталі спорудження нового храму, а також описано долю старої церкви – її трансформацію в житлову будівлю, збереження фрагментів сакрального простору та повторне використання церковних предметів. Особливу увагу приділено спробі відокремлення частини вірян із місцевості Манастириська, що засвідчує складну конфесійну та адміністративну динаміку православної громади.

Дослідження демонструє, що сакральна спадкоємність у Роші зберігалася не лише в архітектурних формах, а й у ритуальній пам'яті, матеріальній культурі та локальних ініціативах. Функція храму як осередку соціальної ідентичності, культурної тягlosti та громадської солідарності зберігалася навіть за умов модернізаційного тиску, урбанізації та політичних змін.

¹⁶ DACHO, Fond 3, Op. 2, Spr. 16212 [in German].

¹⁷ Schematismus der Bucovinaer gr.-or. Archiepiscopal-Diocese fur das Jahr 1901 [Schematismus of the Bukovinian Greek-Orthodox Archiepiscopal Diocese for the year 1901], Cernowitz, 1901.

¹⁸ Chuchko M. Orthodox Cult Buildings ..., op. cit., p. 278.

¹⁹ Дані записані від церковного кантора Юліана Черкеза.

Рис. 13-14. Сучасний вигляд православної церкви святих архангелів Михаїла та Гавриїла на Роші.
Фото з експедиційних історико-етнографічних досліджень, 2024 р.

Рис. 15. Зображення храму на картині, розміщеній у притворі церкви.

Рис. 16. Протоієрей-мітрофор Іоан Блага, настоятель православної церкви святих архангелів Михаїла і Гавриїла. Фото з експедиційних історико-етнографічних досліджень, 2025 р.

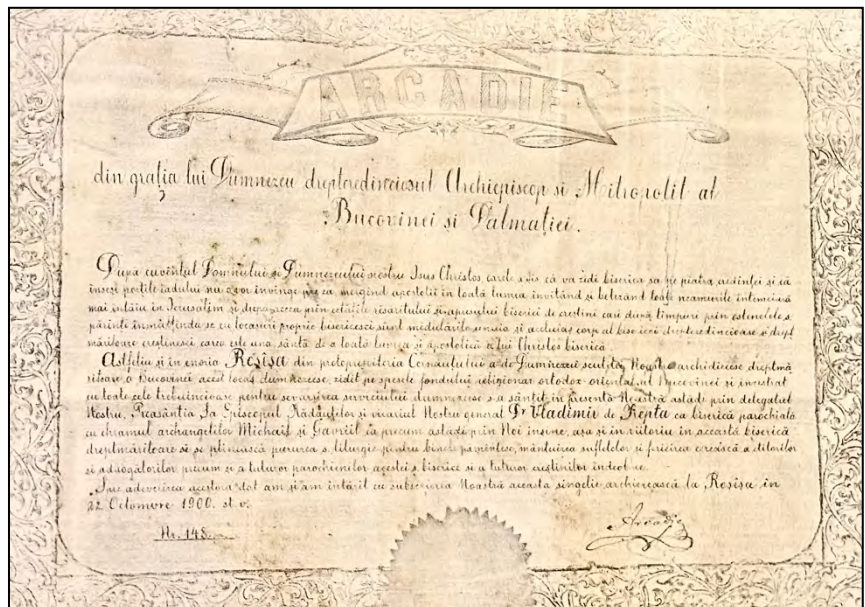

Рис. 17. Сертифікат (sighillia) від 22 жовтня 1900 р. про освячення церкви, що зберігається в інтер'єрі храму.

Рис. 18. Церковний престол, подарований королевою Румунії Марією у 1920 р. До нашого часу не зберігся. Фото надане церковним кантором Юліаном Черкезом

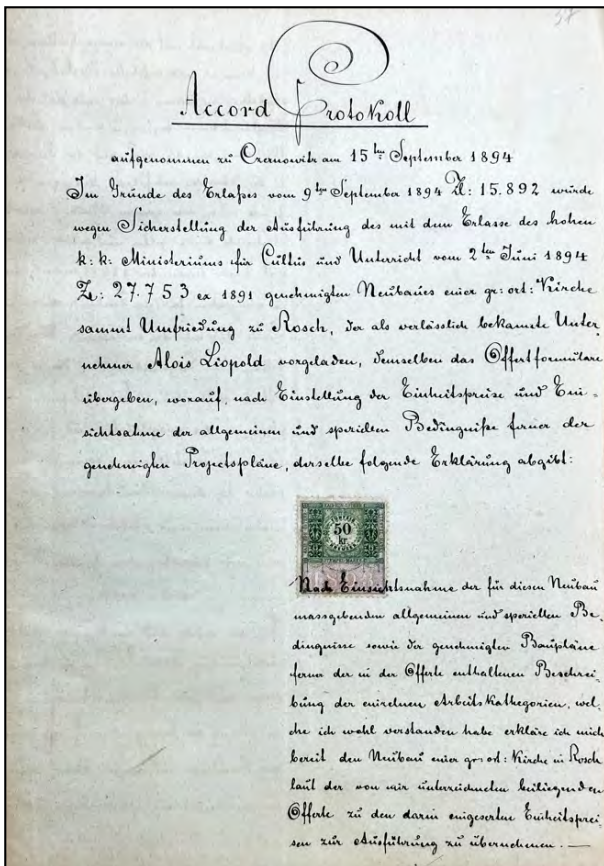

Рис. 20-21. Остання сторінка кошторису будівельного проекту церкви свв. архангелів Михаїла та Гавриїла (1894) та акт виконаних робіт (1900), укладені архітектором Алоїсом Ліупольдом.

Джерело: ДАЧО, Ф. 3, Оп. 2, Спр. 16210, Арк. 25, 48.

Gegenstand		von wem, nach wem	Summe
10	60	1000	1000
11	30	100	100
Recapitulazione			
A. Kirchengebäude Summe		12.582,55	
B. Einrichtungs Summe		1082,86	
Total Summe		13.665,41	
Bemerkung am 15. September 1894			
Alois Leopold			
Stadtbaumeister			
am 15. September 1894			
Auf Grund der angegebenen Baukostenpreise gegenüber dem Baukostenverzeichnis vom 24. 6. 66 k. 11 k. nach: Anweisung vom k. k. Ministerium des Cultus und Unterricht vom 2. Juni 1894 L. 27.753 ex 1891.			
Craiova am 15. September 1894			

Рис. 19. Протокол договору від 15 вересня 1894 р. про початок будівельних робіт церкви св. архангелів Михаїла та Гавриїла, укладений між Крайовим управлінням Буковини та міським архітектором Алоїсом Ліупольдом.

Джерело: ДАЧО, Ф. 3, Оп. 2, Спр. 16210, Арк. 37.

Rechnung C.		Summe
A. Leopold, Stadtbaumeister		
für den gr. od. Kirchenbau in Rosch		
1.	28. 1000	28. 1000
2.	1. 100	1. 100
3.	4. 100	4. 100
4.	1. 100	1. 100
Summe		104.00
Bemerkung: Ein Hundert Vier Tausend.		
Alois Leopold		
Stadtbaumeister		
am 15. September 1894		

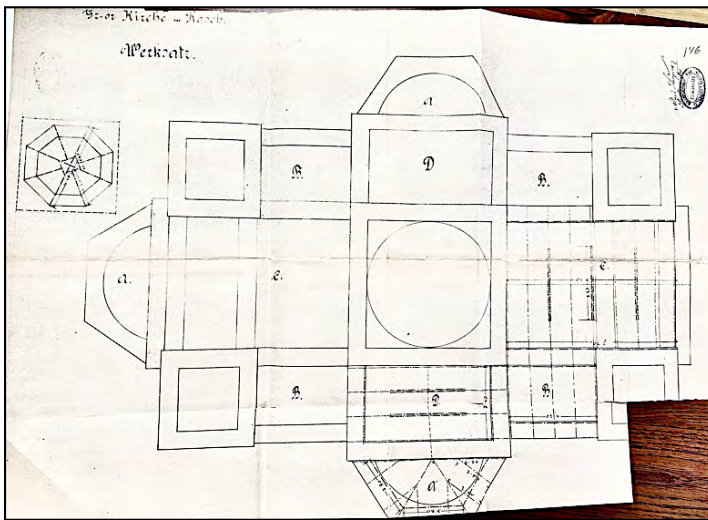
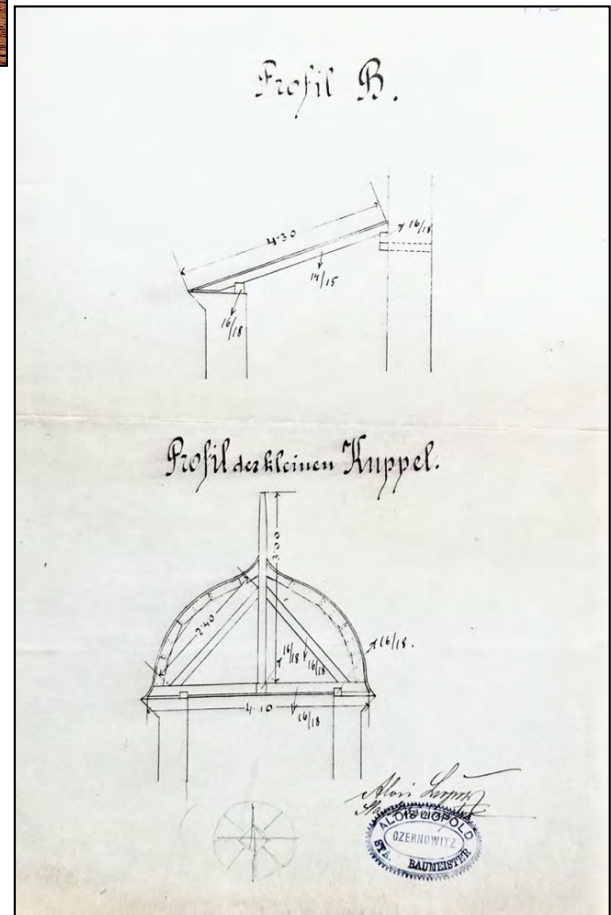
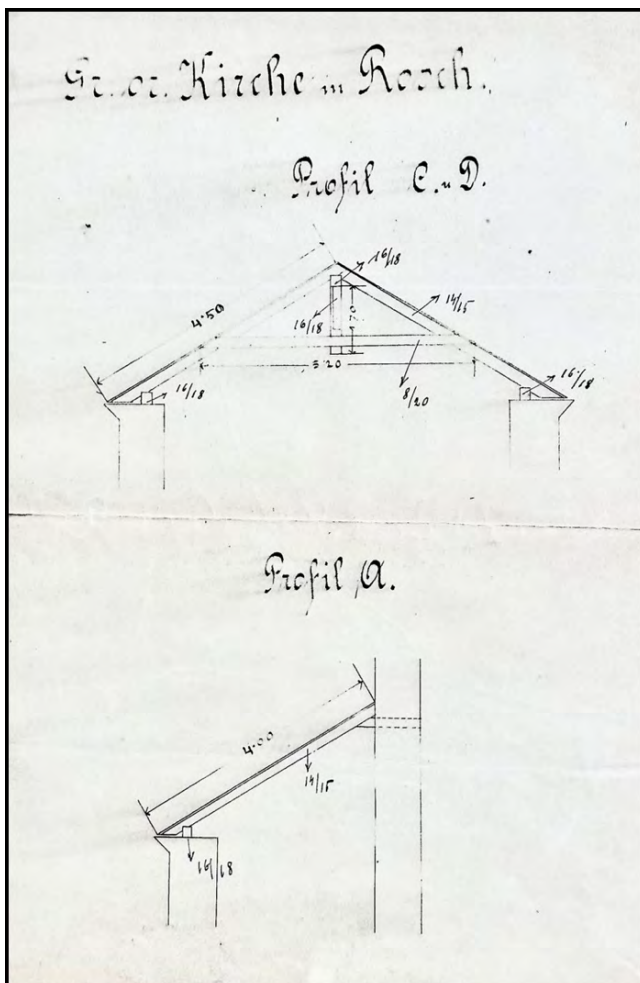

Рис. 22. План-схема православної церкви свв. архангелів Михаїла і Гавриїла в Роші, підготовлений під час будівництва храму (1894-1896 рр.).
Джерело: ДАЧО, Ф. 3, Оп. 2, Спр. 16210.

Рис. 23-24. Профільні креслення конструкції даху та малих бань церкви свв. архангелів Михаїла та Гавриїла в Роші.
Проект архітектора А. Люпольда.
Джерело: ДАЧО, Ф. 3, Оп. 2, Спр. 16210.

**Перелік священнослужителів, які здійснювали душпастирське служіння в православних церквах
передмістя Роша в період австрійської адміністрації**
(спроба реконструкції за архівними джерелами та друкованими виданнями)

Тома Дронович (1794 р.) здійснив хрещення Василя Кантемира як допоміжний священник²⁰.

Йордакі Стефанович (1804 р.) згадується як окружний протопоп і парох у селі Роша²¹.

Йоганн Граматович та **Петро Пітей** (16 травня 1815 р.) згадані як священники в Роші, які подали клопотання про надання їм квартирної надбавки замість натурального житла²².

Петру Пітей і Іоан Гама (1818 р.) – парохі в Роші, які стали патронами школи²³.

Володимир Васильович (1842-1860 рр.) служив помічником священника, отримував конгруальну платню²⁴.

Михайл Гакман (1816-1884), пресвітер (1846 р.), згадується як парох з Рошоші та активний член Товариства літератури та культури²⁵. За свідченням парафіян Манастирської у листі 1896 р., 18 років тому (тобто у 1878 р.) саме завдяки ініціативі пароха Михайла Гакмана та протопопа Леона Попеску парафія Манастирської була приєднана до рошської церкви²⁶.

Григорій Стряц (1881 р.) – помічник-священник у парафії Роші²⁷.

Теодор Полоник (1876-1895 рр.) згадується у контексті листування щодо виплати квартирної надбавки (1885-1895), він вказував, що служив помічником священника в Роші протягом десяти років, орієнтовно з 1876 по 1886 рік.

Константин Попеску (1866-1883 рр.) обіймав посаду помічника священника.

Василе Остафі (1883-1926 рр.) був помічником священника²⁸.

Петро Попескул (1893-1902 рр.) служив священником у місцевій православній церкві²⁹; зазначений як помічник священника. За даними «Schematismus» 1901 р., народився 1865 р., висвячений у 1892 р.³⁰

Григорій Гостюк (1885-1907 рр.) – перший священник нової церкви св. арх. Михаїла та Гавриїла. Згаданий в архівних документах у зв'язку з вибором земельної ділянки Г. Геймера для будівництва нової церкви (1885)³¹; підписанням документів щодо ремонту приходського будинку (1885)³²; обстеженням кладовища (1906)³³; клопотанням про покриття боргу за будівництво церкви через дотацію фонду (1907)³⁴. Згідно з «Schematismus» 1901 р., народився 1843 р., став священником у 1869 р., парохом у 1871 р., експозитом у 1898 р., протоієрей у 1900 р.

**Могила о. Михайла Гакмана
на Рошському кладовищі.
Фото з експедиційних
досліджень, 2025 р.**

²⁰ Dimitrie Dan. Un autor român bucovinean din anul 1826/7 [A Romanian Bukovinian Author from the Year 1826/7], Cernăuți: Institutul de arte plastice și editura Glasul Bucovinei, 1922, 30 p. [in Romanian].

²¹ DACHO, Fond 1, Op. 1, Spr. 1440, Ark. 11 [in German].

²² DACHO, Fond 320, Op. 4, Spr. 632 [in German].

²³ Rendiuc T. Gh., Gorduna-Svijinsca D. M. Nesecat izvor al științei de carte. Școala N 10 din Cernăuți – la 200 de ani de la întemeiere [An Inexhaustible Source of Knowledge. School No. 10 in Chernivtsi – 200 Years Since Foundation], Cernăuți: Bukrek, 2016, p. 32 [in Romanian].

²⁴ DACHO, Fond 3, Op. 2, Spr. 4123, Ark. 1-5 [in German].

²⁵ Dimitrie Dan. Un autor român bucovinean ..., op. cit.

²⁶ DACHO, Fond 3, Op. 4, Spr. 2642, Ark. 51 [in German].

²⁷ DACHO, Fond 3, Op. 2, Spr. 12318, Ark. 32 zv. [in German].

²⁸ Інформація надана церковним кантором Юліаном Черкезом.

²⁹ «Tețina» societatea cultural-economică a românilor din Roșă-Cernăuți ..., op. cit.

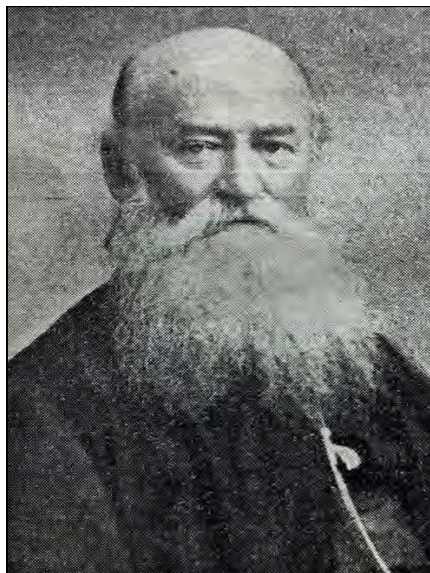
³⁰ Schematismus der Bucovinaer gr.-or. Archiepiscopal-Diocese für das Jahr 1901, Cernowitz, 1901.

³¹ DACHO, Fond 3, Op. 2, Spr. 13430, Ark. 40 [in German].

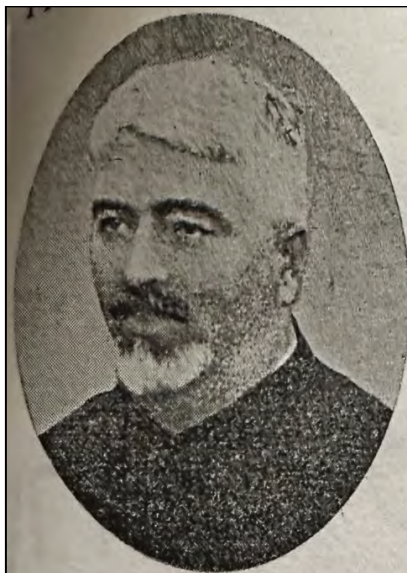
³² DACHO, Fond 3, Op. 2, Spr. 13448, Ark. 2 [in German].

³³ DACHO, Fond 39, Op. 4, Spr. 42, Ark. 39 [in German].

³⁴ DACHO, Fond 3, Op. 2, Spr. 13679, Ark. 47 [in German].

Григорій Гостюк

Іліє Ілісей

Дімітрій Дан

Захарій Перчик (1904 р.) згадується як кооператор із Роші у зв'язку з клопотанням про квартирну надбавку³⁵.

Захарій Перчик та **Лівій Перчик** (міжвоєнний період) за усними свідченнями старожилів, служили священиками в Роші у румунський період³⁶.

Б. Козарищук (1911 р.) згадується як священик та спонсор фонду будівництва Румунського дому в Роші³⁷.

Іоан Григора-Сучеван (1911 р.) – священик, відзначений як благодійник під час будівництва Румунського дому на Роші.

Іполіт Тарнавський (1911 р.) – священик і депутат, також виступив меценатом у будівництві Румунського дому³⁸.

Мойсей Антоній – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету, головний редактор українсько-румунського наукового журналу «Актуальні питання суспільних наук та історії медицини». Коло наукових інтересів: Історія України та української культури, традиційна культура населення Буковини, взаємовпливи в сфері традиційної культури українського та східнороманського населення Буковини, процеси етнокультурної ідентичності у прикордонних регіонах. Автор понад 250 наукових праць, у т.ч. 9-и монографій, 2 брошури.

Moysey Antonyi – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Sciences and Ukrainian

Іліє Ілісей (1915-1934 рр.) народився у 1887 р., став парохом у 1915 р., служив у церкві щонайменше до 1934 р.

Ніколає Остафі (1913-1934 рр.) народився у 1877 р., служив тимчасово з 1913 р., постійно з 1919 р., згадується у джерелах до 1934 р.³⁹

Дімітрій Дан у 1916-1927 рр. – парох, з 1919 р. – ставрофор, з 1923 р. – архіпресвітер, з 1920 р. – консисторіальний радник. У 1926 р. опублікував дослідження, присвячене старій церкві в Роші⁴⁰.

Studies of the Bukovinian State Medical University, editor of the Ukrainian-Romanian scientific journal «Current issues of social sciences and history of medicine». Scientific interests are such as: history of Ukraine and Ukrainian culture, traditional culture of the population of Bukovina, mutual influence in the sphere of traditional culture of the Ukrainian and East-Roman population of Bukovina, processes of ethnocultural identity in the border regions. The author of more than 250 scientific works, including 9 monographs, 14 educational aids.

Received: 1.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© A. Moysey, 2025

³⁵ DACHo, Fond 3, Op. 4, Spr. 2642, Ark. 141 [in German].

³⁶ Інформація надана Юліаном Черкезом.

³⁷ «Țețina» societatea cultural-economică a românilor din Roșă-Cernăuți ..., op. cit.

³⁸ Ibidem, p. 10.

³⁹ Anuarul Arhiepiscopiei ortodoxe a Bucovinei pe anul 1934 [Yearbook of the Orthodox Archdiocese of Bukovina for the year 1934], Cernăuți: Editura Consiliului eparhial ortodox al Bucovinei, 1934 [in Romanian].

⁴⁰ Moysey Antonyi, Moisei Arkadii. Dymitrii Dan – nevtromymyi doslidnyk istorii ta etnografii Bukovyny [Dymitriy Dan – Tireless Researcher of the History and Ethnography of Bukovina], Chernivtsi: BDMU, 2003, 297 p.; p. 60 [in Ukrainian].

**СЕЛЯНСЬКЕ ЗАВОРУШЕННЯ В РОШІ 1871 Р.:
РЕКОНСТРУКЦІЯ МАЛОВІДОМОГО ПРОТЕСТУ
ЗА АРХІВНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ**

Антоній МОЙСЕЙ, Ігор ГЕРУШ, Антоніна АНІСТРАТЕНКО

Буковинський державний медичний університет,
antoniimoisei@bsmu.edu.ua, office@bsmu.edu.ua, oirak@bsmu.edu.ua

**THE PEASANT UPRISING IN ROSHA IN 1871:
A RECONSTRUCTION OF A LITTLE-KNOWN PROTEST
FROM ARCHIVAL SOURCES**

Antoni MOYSEY, Igor GERUSH, Antonina ANISTRATENKO

Bukovinian State Medical University,
ORCID ID: 0000-0003-2177-5158 RESEARCHER ID AAM-2237-2020
ORCID ID: 0000-0001-5295-2271 RESEARCHER ID S-5261-2016
ORCID ID: 0000-0001-5295-2271; RESEARCHER ID: S-5261-2016

Мойсей Антоній, Геруш Ігор, Аністратенко Антоніна. Селянське заворушення в Роші 1871 р.: реконструкція маловіданого протесту за архівними джерелами. У статті розкрито передумови, перебіг та наслідки селянського виступу, що стався у передмісті Чернівців Роша в червні 1871 року як реакція на запровадження нової орендної плати за випас худоби. Дослідження здійснено в межах реалізації проєкту «**RESTORY**» (**HORIZON-CL2-2023-HERITAGE-01-№ 101132781**), спрямованого на відновлення культурної пам'яті та локальної ідентичності шляхом аналізу текстових і усних джерел.

Актуальність дослідження зумовлена потребою переосмислення локальних проявів громадянського спротиву в соціальному просторі Буковини поза межами романтизованого уявлення про «золотий вік» австрійської адміністрації. **Наукова новизна** полягає у введенні до наукового обігу комплексу раніше неопублікованих архівних документів, що висвітлюють малодосліджений епізод локального опору фіскальній політиці. **Висновки.** У центрі конфлікту – намагання міської влади Чернівців встановити орендну плату за користування пасовищами, яка суперечила багатовіковим звичаям вільного випасу, що вважалися мешканцями Роші їхнім природним правом. Запровадження цієї плати в умовах бідності, високих податкових зобов'язань і наслідків голоду 1865 року сприймалося як несправедливе та репресивне. Відмова мешканців сплачувати збір, масова непокор та протистояння з поліцейськими й військовими підрозділами засвідчили високий рівень соціального напруження в громаді. Матеріал представляє інтерес для дослідників соціальної історії Австро-Угорщини, локальних громадських рухів, а також для вивчення механізмів фіскального тиску в імперських периферіях.

Ключові слова: Австро-Угорщина, Буковина, передмістя Чернівців, Роша, громадянська непокор, соціальна історія, селянське заворушення, фіскальна політика.

Introduction. The subject matter of this research was formed during the study of the history of the village, suburb, and later, the Rosha microdistrict of Chernivtsi, as part of the «**RESTORY**» project – a European Commission Grant Programme «**Horizon Europe**» (**HORIZON-CL2-2023-HERITAGE-01-№ 101132781**). The project is aimed at reconstructing the cultural memory and social identity of local communities through the analysis of textual and oral sources. In this context, Rosha emerges as an example of a multi-ethnic suburban environment with an active religious life and a complex socio-economic situation under increasing tax pressure. Research into previously unpublished archival materials has revealed a little-known but highly illustrative event: in early summer 1871, an act of civil disobedience took place in Rosha, which was recorded in official rhetoric as an «incident involving violence». The organized resistance of the suburban residents against the introduction of a new rental fee for grazing livestock culminated in the intervention of military units and subsequent repression.

The article **aims to** comprehensively illuminate the causes, course, and consequences of the aforementioned resistance against the backdrop of the socio-economic dynamics of the Austrian period.

The relevance of the study lies in the need to re-evaluate the local history of Bukovina beyond the traditional notion of the «golden age» of Austrian rule.

The inclusion of a broad range of unpublished archival sources, particularly from the State Archives of Chernivtsi Oblast, ensures **the novelty of the research** and allows for the reconstruction of the event within its social, legal, and historical contexts.

Source Base. A significant body of archival documents stored in the funds of the State Archives of Chernivtsi Oblast (SACO) was processed during the research. These sources formed the basis for reconstructing the causes, course, and consequences of the act of civil disobedience by the residents of the Chernivtsi suburb of Rosha against the introduction of a new rental fee for the use of pastures.

Historiography. The study is based on the analysis of a number of representative works dedicated to the study of socio-economic processes in the suburbs of Chernivtsi during the period of Austrian rule. The work of Raimund Kaindl, *History of Chernivtsi*¹, is of fundamental importance, as it provides a characterization of the tax policy of the imperial administration regarding urban

¹ Kaindl R. F. Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart = The history of the Chernivtsi has the best clocks in the future, per. z nim. V.YU. Ivanyuka, Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2005 [in Ukrainian].

villages, particularly the suburb of Rosha. Objective data on key aspects of the administrative structure and fiscal regulation of Bukovina during the Austrian period are summarized in the study by I. Zhaloba and M. Nykyforiak, *Administration and Economy of Bukovina (Austrian Period)*². Among other important works, it is worth noting the monograph by V. Botushansky and H. Chaika, *Emigration from Bukovina (1860s – early 20th century)*³, which traces the socio-economic living conditions of the peasantry, including the causes of labour migration. In the Romanian historiographical tradition, Ion Nistor's work, *History of Bukovina*⁴, holds a significant place, as it sheds light on the situation of the Romanian peasantry in the socio-economic and political context of the Austrian era.

Main Body. With the introduction of the new administration in 1774, peasants continued to pay taxes according to the norms inherited from the Moldavian period for almost another decade – until 1783. In the early 1780s, most in-kind duties were replaced by a monetary rent. A significant milestone was the issuance of a decree by Emperor Joseph II on February 8, 1786 (known as

status quo), which exempted the population of Bukovina from all previously existing Voivodeship taxes for 30 years⁵.

Land relations remained the most difficult area of regulation for the Austrian administration. Their standardization in accordance with imperial legislation required the registration and valuation of land ownership. The relevant work was carried out by local commissions consisting of a village elder and six elected «men of trust». The surveys lasted from 1786 to 1787, and the completion of the full cadastre is dated to 1788⁶.

From R. F. Kaindl's work, we learn that on August 31, 1782, Colonel Metzger, as part of defining the city's boundaries and rights, conducted a survey of local residents, including Nikolay Hrek (the *sholtuz*) and seven other burghers. The representatives of Rosha and Horecha were local bailiffs and sworn men. The protocol of September 3, 1782, signed by bailiff Vasyl Bulbuk, contains an important admission: the village of Rosha is not a separate *moshia* (hereditary estate) but is part of the city's territory. It had previously belonged to the princely fund and subsequently became imperial. The residents of Rosha, acknowledging their belonging to the city's jurisdiction, answered the question of «for whom they perform duties» by stating: «We are considered residents of the city. As residents of the city, we pay a tithe to the Skyt monastery in Galicia. We perform corvée labour for

the prince, not for any landlord». This testimony suggests that the residents of Rosha, although formally belonging to the city, did not perform direct duties to it. They were sometimes called «cameral»⁷. Thus, by the end of the 18th century, the dependence of the urban villages on Chernivtsi was recognized – similar to the feudal dependence of peasants on a landlord. This is confirmed by the archival research of Raimund Kaindl: according to the City Statute of 1786, «the three villages located on city lands – Rosha, Horecha, and Klokuchka – just like other subjects in Bukovina, must pay their duties to the city treasury». At the same time, «the tithe that the Skyt monastery in Galicia had been collecting from the city lands until now was subsequently transferred to the Religious Fund»⁸. That is why the Rosha community, in difficult circumstances, repeatedly appealed to the said fund for assistance, having legal grounds to do so.

It is also known that the residents of urban villages, like other subjects, not only paid taxes but also performed numerous in-kind duties: preparing and delivering firewood, guard duty, cleaning city streets, providing horses for fire-fighting needs⁹ free of charge, etc.. In addition, the peasants of the suburbs of Rosha, Klokuchka, and Kalichanka were obliged to perform forced labour on the construction of military facilities¹⁰.

Already in 1783-1784, the residents of Rosha and Horecha were paying so-called «landlord taxes,» i.e., monetary contributions that replaced in-kind duties. To these was added a «forest tax,» which was also included in these taxes. After paying the corresponding sum-1 florin for households with horses («mounted») and 30 kreutzers for peasants without horses – the residents of the suburbs received the right to collect brushwood in the city forest¹¹.

However, the practice of taxation was often accompanied by abuse. In 1821, a complaint was received by the city administration from the Rosha community regarding the unlawful and excessive collection of forest duties and the household tax (*Hausgulden*)¹². In 1823-1825, a new conflict arose – this time concerning the taxation of pastures. The peasants of Rosha protested against being deprived of their rights to registered (*tabular*) private meadows, especially in cases where some owners already lived directly in Chernivtsi¹³.

Prerequisites. After the abolition of corvée labour in 1848, the city authorities lost their main source of income from the suburbs. From then on, the city received mainly land rent for plots transferred for hereditary (*emphyteutic*) use to private individuals. Part of the income came from

² Zhaloba I., Nykyforyak M. Uryaduvannya ta ekonomika Bukovyny (avstriys'kyy period) [Governance and Economy of Bukovina (Austrian Period)], Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2008 [in German, in Ukrainian].

³ Botushans'kyi V.M., Chayka H. V. Emihratsiya z Bukovyny (60-ti rr. KHIKH – pochatok KHKH st.) [Emigration from Bukovina (1960s – early 20th century)], Chernivtsi: «Tekhnodruk», 2009 [in Ukrainian].

⁴ Nistor Ion. Istoria Bucovinei, București: Humanitas, 1991, P. 303-304 [in Romanian].

⁵ Zhaloba I., Nykyforyak M. Uryaduvannya ta ekonomika ..., op. cit., P. 26.

⁶ Ibidem, P. 27.

⁷ Kaindl R. F. Geschichte von Czernowitz ..., op. cit., p. 148, 174-175.

⁸ Ibidem, c. 176.

⁹ Ibidem, c. 177.

¹⁰ Derzhavnyy arkhiv Chernivets'koyi oblasti (DACHO) [State Archives of Chernivtsi Region (DACHO)], F. 1, Op. 2, Ref. No. 70.

¹¹ Kaindl R. F. Geschichte von Czernowitz ..., op. cit., P. 218.

¹² DACHO, F. 1, Op. 1, Ref. No. 3878.

¹³ DACHO, F. 1, Op. 1, Ref. 5253.

the so-called «*pripas*»—fees for stray livestock. Expenses for quartering soldiers from the 1830s to 1878 were covered by quasi-barracks contributions paid by burghers to avoid having soldiers quartered in their homes¹⁴. In 1818, an additional military tax was also introduced¹⁵. A significant source of budget revenue remained indirect taxes – excise duties on the consumption of sugar, meat, alcohol, yeast, wine, beer, tobacco, kerosene, salt, etc. On average, such taxes amounted to 7.2 million crowns per year, more than half of which was paid by the peasants¹⁶.

The socio-economic situation of the Rosha peasants should be considered in the context of the broader policy of the Habsburg Empire towards the provinces. Bukovina served as a market for Austrian industry, so the government had no strategic interest in the industrialization of the region. On the contrary, the main source of income from the province remained agriculture and forestry. The main export items to the Vienna market were livestock and timber. In the absence of industrial development, the local rural population, especially the Romanian population, was forced to seek seasonal work in Moldova. Already in the autumn, local landlords concluded agreements with Bukovinian intermediary firms, which gave peasants advances against future wages.

In the pages of the Romanian regional newspaper *Zorile Bucovinei*, V. Kovalchuk provided the following data: in 1831, 470 families lived in Rosha, of which only 4 were considered «*frintashi*» (wealthy), 21 were «middle-class», and the rest were land-poor and poor (*kodash*). The community was obliged to perform 612 workdays, 62 days with carts, and also pay a collective tax of 107 fl. and 57 kr¹⁷. In the 1890s, the elder (*judge*) of Rosha, M. Kantemir, in a letter to the regional administration regarding the community's coverage of church construction costs, testified: «It is well known – the community is poor and has no sources that could ease the burden of covering even a part of the necessary expenses. The vast majority of parishioners struggle for basic survival and can often barely pay the most necessary taxes to the state and the community – or cannot do so at all, or only with great difficulty. And what moving scenes have already taken place during the forced collection of overdue taxes...»¹⁸.

Archival documents repeatedly mention residents of Rosha who earned a living through day labour¹⁹. Due to constant labour migration, it was difficult to organize the

community for work in the summer – the heads of families were away. The exact number of day labourers in Rosha is difficult to determine, but according to the 1869 census, there were 20,329 agricultural workers and 9,085 day labourers in Chernivtsi (including Rosha)²⁰. Poverty and destitution led to social degradation: drunkenness became a widespread phenomenon among men. The priest Petro Popescul, who served in Rosha from 1893 to 1902, testified: «Drunkenness was very widespread. Children were not forced to attend school. Romanian craftsmen, without education, waited to be hired by Germans». The director of the local school, Vasyl Hyrbu (Skrypniuk), added to the picture: «Social life took place under extremely unfavourable circumstances. Only a small part of the population had faith in their own strength. Most elderly people showed indifference and a tendency towards alcoholism, while young people, deprived of proper examples and incentives, organized dances in taverns, which often ended in fights. Animosity prevailed among the youth of the Rosha-Tsentr, Tsetsyana, Poyana-Rosha, and Stynka neighbourhoods, which often led to clashes and even murders»²¹. That is why in the statutes of public associations that emerged in Rosha in the second half of the 19th century, the fight against alcoholism was set as a primary task for the community²².

A separate component of the socio-economic pressure on the residents of Rosha was the right of propination – the monopoly right to sell alcoholic beverages, which was actively used by the regional authorities. This right was transferred on a lease basis, and significant sums were paid for it. The monopoly right made it possible to set high prices for alcohol for the population. Documents have been preserved regarding the collection of fees for propination from the owner of a drinking house in Rosha, Kirilovich Mariya (1807-1821)²³. In an attempt to cover tax obligations, peasants were forced to turn to bank loans. The formal interest rate was 15%, but in reality, it reached up to 70%²⁴. At the same time, tax pressure was constantly increasing. The long-standing correspondence with the Chernivtsi city administration regarding the illegal collection of forest fees (1810-1821) yielded no results. Data on payments from 1810 to 1817 record an increase from 7 to 28 florins²⁵. Another example is the taxes on pastures in 1825-1826, which increased sharply²⁶.

The abolition of corvée labour in 1848 had symbolic significance: the residents of Rosha were not subjects of

¹⁴ Kaindl R. F. *Geschichte von Czernowitz ...*, op. cit., p. 219-224.

¹⁵ Zhaloba I., Nykyforyak M. *Uryaduvannya ta ekonomika ...*, op. cit, p. 132.

¹⁶ Botushansky V.M., Chaika G. V. *Emihratsiya z Bukovyny ...*, op. cit, p. 24.

¹⁷ Koval'chuk V. *Chya may veke shkoale romynyaske la Cherneuts'* [About the Roman school in Cernauti], *Zorile Bucovinei*, 23 yuliye 1991 [in Romanian].

¹⁸ DACHO, F. 3, Op. 2, Ref. 13430, Ark 57.

¹⁹ DACHO, F. 39, Op. 4, Ref. 42, Ark. 140; DACHO, F. 3, Op. 2, Ref. No. 16212.

²⁰ Iacobescu M. *Din istoria Bucovinei. Vol. I (1774-1862)* [From the history of Bukovina. Vol. I (1774-1862)], București: Editura Academiei Române, 1993, p. 213 [in Romanian].

²¹ «Tețina». *Societatea cultural-economică a românilor din Roșă-Cernăuți (10 mai 1896-10 mai 1936). 40 de ani de activitate cultural-economică* [«Tețina». The Cultural-Economic Society of the Romanians of Roșă-Cherniți (May 10, 1896 – May 10, 1936). 40 years of cultural-economic activity], Cernăuți: Tipografia Glasul Bucovinei, 1936, P. 4-5 [in Romanian].

²² DACHO, F. 3, Op. 2, Ref. 12886.

²³ DACHO, F. 1, Op. 1, Spr. 1894.

²⁴ Nistor I. *Istoria Bucovinei ...*, op. cit., p. 303-304.

²⁵ DACHO, F. 1, Op. 1, Ref. 3878.

²⁶ DACHO, F. 1, Op. 1, Ref. 5253.

any landlord, and all taxes continued to be paid to the city treasury. In addition, they were burdened with additional expenses – the so-called *competitive participation*. This meant that in the implementation of community projects (construction of churches, schools, roads), the state covered one-third of the costs, while the rest was borne by the community (with money, transport, or forced labour). For example, the school of 1839 was built at the expense of the community – Orthodox and colonists of other denominations²⁷. But a financial conflict subsequently arose, recorded in sources as the «school question» (1858-1868): the Moldavian and German communities of Rosha could not agree on the payment for the expansion of the trivial school building. In addition to the already mentioned issues, archival documents reveal another important aspect of the school's functioning in Rosha – the system of established community duties, both monetary and in-kind, which supplemented the guaranteed monthly salary of the teacher, Johann Levytsky. Specifically, the Moldavian community paid 23 fl. 24 kr., the German community paid 15 fl. 47 kr., and the Monastyriska community paid 7 fl. 75 kr.; the total amount was 46 fl. 45 kr.. These contributions, proportionally distributed according to the number of households, were intended to pay the technical staff responsible for preparing firewood, heating, and cleaning. For almost a decade, Levytsky complained to the Chernivtsi magistracy about the untimely and incomplete fulfillment of these obligations. In 1867, he wrote: «I am constantly forced to cover these expenses from my modest salary». The Moldavian community was the biggest debtor, although debts also arose among others. The elders Heorhiy Ostafi (Moldavian community) and Yakob Dzhurek (German community) did not initiate any measures for forced collection throughout 1860-1867. Only in 1868 did Ostafi, acknowledging a five-month debt, agree to the forced collection of contributions²⁸.

In 1851, during the arrangement of streets in Rosha, it was emphasized that the costs should be covered primarily by the community. The village elders (*viits*) were

Locality	Draft Animals	Draft Days (<i>Zugtage</i>)	Manual Days (<i>Handtage</i>)
Rosha	1200	4200	5400
Klokuchka	180	1620	1800
Mykhalche	270	1470	1740

The protocol of the 1859 competitive agreement also stated that in case of non-fulfillment of labour norms, the community was obliged to compensate for them with money³².

A critical factor was also the devastating drought of 1865, which resulted in mass famine in the region. The report of the Executive Committee of the Bukovinian Regional Sejm for the period from November 1, 1865, to October 1866 noted: «The harvest was almost completely destroyed, especially corn as the main food product.

urged to inform residents who felt obligated that a pile of rubble should be delivered immediately for each new recruit²⁹. In the second half of the 19th century, the parish community of Rosha began the construction of a new stone church, which required significant expenses. The elected representatives openly stated their fear of financial responsibility, given the poverty of the population. In the event of non-payment, they would face forced collection, which could cause social tension³⁰.

At the same time, contradictions regarding the parish house intensified. Built in 1857 with funds from the religious fund without the community's consent and with the participation of an unqualified contractor, it was laid on damp ground, which led to the development of «violet fungus». Its destruction began as early as 1863; subsequent repairs were carried out in 1871, 1882, and 1886, and another, the fourth, was planned for 1890. The outraged community declared that the house was built without their participation, was of low quality, and now they were being demanded to pay 9,000 florins for repairs. The parishioners resolutely opposed funding these works. The Orthodox Consistory, warning against potential confessional conflicts, recognized the community as «completely impoverished and insolvent». It was recommended that the repairs be carried out at the expense of the religious fund and that the tender conditions be changed – one-third of the costs should be borne by the community, and two-thirds by the patron³¹.

The construction of the Rosha-Hlynysia road imposed a particular financial burden. The case from the 1860s details the mandatory labour duties: *Fronddienst* (forced labour), *Gespanne* (draft power – a pair of oxen or horses with a cart), and *Handdienste* (manual labour). The archival case provides lists of mandatory works, including those not performed in previous years. In 1860, the communities of Rosha (Moldavian and German) owed 5,811.7 man-days of manual labour and 1,864.6 days with carts. After deducting the debt, there remained 35,678 man-days and 16,401.6 days with carts. The same case includes a table of work distribution:

Livestock, especially young animals, were sold for next to nothing, as there was no fodder. As a result, most peasants found themselves at the level of the proletariat». In 1865, only 9% of the usual harvest was collected, which led to mass famine: in 1865-1866, 5,823 people died in Bukovina, and more than 3,000 more died from starvation-related dystrophy in 1867³³.

Causes of the Uprising. The peasant uprising in the suburb of Rosha in 1871 took place against the backdrop of systemic tax pressure, financial and labour duties

²⁷ DACHO, F. 3, Op. 2, Ref. 3126, Ark. 16zv.

²⁸ DACHO, F. 39, Op. 1, Ref. 535, Ark. 35

²⁹ DACHO, F. 3, Op. 2, Ref. 194, Ark. 4.

³⁰ DACHO, F. 3, Op. 2, Ref. 13430.

³¹ DACHO, F. 3, Op. 2, Ref. 15457.

³² DACHO, F. 3, Op. 4, Ref. 1228.

³³ Botushans'kyi V.M., Chayka H. V. Emihratsiya z Bukovyny ... [Emigration from Bukovina], op. cit., p. 25, 29-30 [in Ukrainian].

related to the community's «competitive» participation in infrastructure and church projects. The situation escalated after 1864, when the suburban villages were incorporated into Chernivtsi (decision of the city council of September 19, 1864, № 55385), losing their autonomy in administrative and fiscal matters. At meetings on May 25 and December 15, 1866, the Chernivtsi city council decided to introduce a rental fee for grazing livestock (*Weidezins*) on public pastures in the suburbs of Rosha, Kalichanka, Horecha, and Klokuchka. It is clear that the innovation caused dissatisfaction – as the communities considered themselves the successors of the traditional right to free grazing, which was enshrined since the Moldavian era. Therefore, the introduction of the fee in the suburbs was postponed until 1868. In response, the residents of Rosha, Kalichanka, and Horecha filed appeals to the Regional Committee of Bukovina, justifying their claims with legal grounds.

A long bureaucratic red tape then began: on July 1, 1868, the advisor of the Regional Administration reported that the case had not yet been considered at the local level and refrained from further decisions. The appeal was repeatedly sent between institutions. On October 8, 1869, the city magistracy considered the complaint, confirming that the decision to introduce

Weidezins was made in favour of the communal treasury, not the suburban community. According to the decision of December 15, 1866, the suburbs were granted a grace period – the grazing fee was to take effect from 1868.

Particular outrage was caused by the change in the tax procedure: previously, the fee was determined according to household lists and took into account their wealth, whereas the new system provided for payment for each head of livestock – without taking into account the economic situation of the households. This looked like the final deprivation of an ancient privilege – the last element of the former freedom to use common resources (forests, mines, pastures, etc.). The residents of the central part of the city were informed about the new procedure on April 12, 1867, and the residents of the suburbs only on April 16, 1868. While the residents of the city and Klokuchka submitted to the innovation, the residents of Rosha, Horecha, and Kalichanka refused to pay and continued to use the pastures for free.

Course of Events. On May 15, 1871, the Regional Committee finally rejected the appeals of the suburban residents regarding the introduction of the mandatory fee for the use of public pastures (*Weidezins*). In accordance with this decision, on May 20, the residents were officially notified of the obligation to pay, and the procedure for its forced implementation was initiated. However, in Rosha, the situation escalated: the peasants openly ignored the ban on grazing livestock and continued to use the fields, which were already sown with grain. In response, the city authorities delegated the magistracy official Rey to Rosha to implement the administrative order. On June 1, 1871, he arrived at the location accompanied by seven police officers. The meeting with the local residents, mostly women, turned into a mass resistance – the protesters

physically blocked access to the plots and prevented the order from being carried out. The official's attempt to walk through the streets of the suburb ended in a violent clash: Rey was beaten and forced to flee, hiding in a private house. His life was in real danger.

The magistracy, having informed the Regional Administration about the incident, made an urgent request for military assistance – specifically, two companies of regular troops – to ensure law and order, implement the administrative decision, and free the official, who was effectively being held by the peasants in Rosha. It was established that the magistracy's own resources were insufficient to perform the tasks. In response, the authorities provided a unit of ten soldiers from the Imperial-Royal Battalion stationed in Chernivtsi. The soldiers were accompanied by magistracy officials Kinlinger and the freed Rey. On June 2, the magistracy advisor Kinlinger, accompanied by the military, made a second trip to the suburb to implement the said decision of the Regional Committee. Thanks to decisive actions, the arrest of the instigators of the uprising, and the intervention of a police patrol, the conflict was localized. The crowd was dispersed, and order was restored. The military unit, although present at the scene, did not take part in a direct clash, as further resistance was suppressed after the first arrests, and the residents «peacefully» dispersed. On the same day, the military was recalled, and the detainees were taken to the Imperial-Royal Regional Court for criminal cases to initiate an investigation.

It is worth noting that the rural community was supported by the local landowner Leon Dumitrescul, who on those days sent a telegram to the Minister of Internal Affairs of Austria-Hungary in Vienna. The text of the telegram is as follows: «The village of Rosha near Chernivtsi, with over 6,000 residents, has always been an independent, free community since the founding of the new communities. Against the will of the community, it was declared a suburb of Chernivtsi. The Chernivtsi city administration decided to introduce a fee for the use of pastures in Rosha, which the residents had used for free since time immemorial. The complaint of the Rosha community was rejected by the regional executive committee (*Landesausschuss*). The implementation of this decision is being carried out by military means – which has caused terrible outrage among the population. Animal husbandry – the main source of income in Rosha – was disrupted by the introduction of this fee. This is an interference with ancient community property. This state of affairs constitutes a serious injustice. I ask for the complaint to be considered at a high level. We urgently request by telegraph to suspend the execution until a ministerial decision is made on the matter and to send a telegraphic response to the address of Leon Dumitrescu, village of Rosha. Paid for 40 words. Community of Rosha»³⁴.

It should be noted that Leon Dumitrescul was a respected and influential figure in the Rosha community. He likely inherited the land from his father, Heorhiy Dumitrescu, who as early as 1816 donated his own premises for the establishment of a trivial school in

³⁴ DACHO, F. 3. Op. 2. Ref. 6877.

the suburb. In 1882, Leon Dumitrescul is mentioned as one of the representatives of the Orthodox parish community of Roshia in the case of acquiring a land plot for the construction of a new church³⁵. Already in

1883, he appears as one of the founders of the charitable «Society of the Chernivtsi Suburb of Roshia for Assistance» («*Societatea suburbiului Cernăuților Roșă spre sprijinire*»)³⁶.

MINISTERIUM DES INNERN
F. J. Jani 1871 Nr. 7724.
²⁹⁵
TELEGRAMM.
Monat _____
Jahr _____
VON _____
ZUR _____
Anzahl der Worte _____
Zeit der Aufgabe _____
Zeit der Ankunft _____
Datum _____ Straße _____ Nummer _____
Preis _____
Wien Czernowitz 147 9t 2 6 30 N
EXCELLENZ MINISTER GRAF HOCHENWARTH WIEJA = ORTSCHAFT ROSCH
BEI CZERNOWITZ UEBER 6000 EINWOHNER SEIT JEHR
SELBSTAENDIGE FREIE GEMEINDE SEIT NEUER GEMEINDE.
ORGANISIRUNG WIDER WILLEN ALS VORSTADT CZERNOWITZ ERKLAERT
GEMEINDE VERTRETUNG CZERNOWITZ BESCHLOSZ WEIDENZINS AUF
ROSCHER HUTWEIDEN EINZUFUEHREN WELCHE ROSCHER
INSASSEN SEIT MENSCHENDENKEN FREI BENUETZEN REKURS
GEMEINDE ROSCH LANDESAUSSCHUSZ RUECKGEWIESEN GESTERN HEUTE
MILITAEREXECUTION ZUR WEGNAHME HUTWEIDEN UNGEHEURE AUFGREGUNG
VIEHZUCHT HAUPTSAECHTLICHER ERWERB IN ROSCH DURCH
WEIDENZINS GESTOERT EINGRIFF IN UNDENKLICHEN FAKTISCHEN
ZUSTAND AN SICH SCHWERES UNRECHT BEREITEN VOR REKURS
HOHES MINISTERIUM BITTEN INSTAENDIGST. TELEGRAFISCHE
SISTIRUNG EXECUTION BIS MINISTERIELLE REKURSENTSCHEIDUNG
NO TELEGRAFISCHEN BESCHIED ZU HAENDEN LEON DUNITRESKUL
ROSCH 40 WORTE GEZALT = GEMEINDE ROSCH +
Antwort gegeben Tief vben

Fig. 1. Text of the telegram from L. Dumitreskul sent to the Minister of Internal Affairs of Austria-Hungary on June 3, 1871. Source: DACHO, F. 3. Op. 2. Ref. 6877).

Correspondence from 1864-1865 between the Ministry of Trade and the landowner of the Roshia suburb, Leon Dumitrescul, who challenged the decision of the regional administration to ban logging on the city's territory³⁷, has also been preserved in the State Archives of Chernivtsi Oblast. In his appeals, he, in particular, emphasized the violation of the traditional right to use the forest and pointed to possible corrupt motives for the decision.

Conclusions In 1887, the head of the Rosha parish community was Constantin Dumitrescul³⁸, while from 1892 to 1899, Elisabeta Dumitrescul chaired the audit committee of the Rosha branch of the «Society of Romanian Women of Bukovina»³⁹. Thus, the Dumitrescul family played a progressive role in Rosha.

The peasant uprising in the Chernivtsi suburb of Roshia, which lasted from June 1 to June 9, 1871, was

a reaction by the local community to the Austrian city administration's attempt to introduce a new rental fee for grazing livestock. This innovation not only contradicted the residents' understanding of their historical right to free use of pastures but also exacerbated social tension in the context of a prolonged economic crisis. Specifically:

- First, the right to free grazing of livestock was a long-standing custom and was perceived as inalienable.
- Second, the new tax system for each head of livestock did not take into account the property status of households.
- Third, at the time of the tax's introduction, the population of Rosha was already in a state of socio-economic exhaustion due to prolonged tax pressure, including expenses for the maintenance of church buildings, the school, road repairs, and the consequences of the 1865 famine.

³⁵ DACHO, F. 3, Op. 2, Ref. 13430, Ark. 51.

³⁶ DACHO, F. 3, Op. 2, Ref. 12886, Ark. 4.

³⁷ DACHO, F. 3, Op. 2, Ref. 5413.

³⁸ DACHO, F. 3, Op. 2, Ref. 13430, Ark. 78.

³⁹ DACHO, F. 3, Op. 2, Ref. 15313, Ark. 28, 29, 31.

The main income of the residents of Rosha came from small land plots, animal husbandry, and the day labour of men. The organized resistance of the peasants took the form of mass disobedience, as a result of which the Austrian authorities resorted to repressive measures, including military intervention, arrests, and criminal prosecutions. Based on the analysis of archival documents, the chronology of events, the legal aspects of the conflict, and the participation of key figures (in particular, Leon Dumitrescu) in defending the community's interests have been established. The materials presented in the article are introduced into scientific circulation for the first time, which provides the research with significant source value and interpretative novelty. Thus, the act of civil disobedience in Rosha can be considered an example of local resistance to the modern fiscal policy of the Habsburg Empire, which was carried out with disregard for the needs and situation of the indigenous population.

Ігор Геруш – кандидат медичних наук, професор, ректор Буковинського державного медичного університету. Напрями наукових досліджень: вивчення окислювальної та антиокислювальної систем, системи утворення гідроген сульфиду за умов норми та при патології; дослідження впливу препаратів мелатоніну та ехінацеї пурпурової на організм; вивчення та впровадження нових навчальних технологій. Автор понад 275 наукових праць, зокрема: 3 монографії, 22 навчальних та навчально-методичних посібників.

Igor Gerush – PhD of Medical Sciences, Professor, Rector of the Bukovinian State Medical University. Areas of research: study of oxidative and antioxidant systems, systems of hydrogen sulfide formation under normal conditions and in pathology; study of the effects of melatonin and Echinacea purpurea on the body; study and implementation of new educational technologies.

Author of more than 275 scientific papers, including: 3 monographs, 22 textbooks and teaching aids.

Мойсей Антоній – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук та українознавства БДМУ, головний редактор українсько-румунського наукового журналу «Актуальні питання суспільних наук та історії медицини». Автор понад 250 наукових праць, у т.ч. 9-и монографій, 2 брошури.

Moysey Antony – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of the BSMU, editor of the Ukrainian-Romanian scientific journal «Current issues of social sciences and history of medicine». The author of more than 250 scientific works, including 9 monographs, 14 educational aids.

Аністратенко Антоніна – доктор філологічних наук, професор кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету. Коло наукових інтересів: сучасний арт-процес в Україні та країнах Західної Європи, літературна компаративістика, питання викладання української мови як іноземної. Автор понад 145 наукових праць, статей, розвідок, у тому числі 6 монографій, 4 навчальних посібників та 1 довідника.

Anistratenko Antonina – Dr. of Sci. (Philol.), Professor at the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies, Bukovinian State Medical University. Research interests include: contemporary art processes in Ukraine and Western European countries, literary comparative studies, issues of teaching Ukrainian as a foreign language. An author of over than 145 scientific publications including 6 monographs, 4 manuals and 1 handbook.

Received: 2.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© A. Moysey, I. Gerush, A. Anistratenko, 2025

ПРОЛЕТКУЛЬТ, УКРАЇНІЗАЦІЯ ТА УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА

Михайло ЮРІЙ

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, Чернівці (Україна)
m.yuriy@chnu.edu.ua

PROLETKULT, UKRAINIZATION AND UKRAINIAN CULTURE

Mykhailo YURIY

Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych,
Chernivtsi (Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0965-6236>

Mykhailo Yuriy. Proletkult, Ukrainization and Ukrainian Culture. The aim. To analyse the position and influence of Proletkult and the policy of Ukrainization on the development of Ukrainian culture amidst the establishment of the Bolshevik totalitarian regime. **Novelty.** The study offers a re-evaluation of the impact of Bolshevik cultural experiments, specifically the ideology of Proletkult and the policy of Ukrainization, on Ukrainian society and national culture. It illuminates the tragic human experience of the era, largely unreflected in official art, and demonstrates the resilience of Ukrainian culture despite pervasive politicisation and repression. **Methods.** The analysis is grounded in a historical-cultural approach, employing critical interpretation of the ideological concepts of Proletkult and Ukrainization, alongside a synthesis of historiographical research by Ukrainian scholars. **Conclusions.** The communist cultural experiments of the interwar period, aimed at dismantling the «old» and constructing a «new proletarian» culture, were ultimately doomed to failure due to the suppression of creative freedom and total ideological control. Despite considerable losses, Ukrainian culture managed to endure and preserve its national core, not because of, but in defiance of these experiments. A crucial factor in safeguarding national traditions was its «dual-track» development: simultaneously within the totalitarian USSR (where all national elements were suppressed) and in the Western Ukrainian territories (prior to their Sovietisation) and the diaspora, where the Ukrainian elite and émigrés forged powerful centres of Ukrainian studies and national creative endeavour.

Keywords: Proletkult, nationalization, Ukrainian culture, society, Ukrainian intelligentsia, «shot revival».

Постановка проблеми. Спроба створити пролетарську культуру після більшовицького перевороту призвела до виникнення літературної організації «Пролеткульт» у 1917 році. Інноваційний характер її ідеології визначався значною мірою усвідомленням неможливості розв'язання соціально-культурних проблем за рахунок ресурсів «старої» культури. Вихід вбачався у формуванні якісно нової культури шляхом створення нових культурних цінностей і норм, критичного переосмислення культурного спадку, активізації механізмів втілення інновацій. Якщо б історик володів методологією аналізу несвідомих психологічних і ірраціональних процесів, йому б обов'язково довелося замислитися над тим, що безпрецедентна спрямованість у майбутнє і рішуча відмова від минулого на рівні свідомості не виключають занурення в ірраціональну глибини історії. Йому б стало зрозуміло, що чим активніше прагнення наблизити майбутнє, тим фатальніше люди опинялися ближчими до минулого.

Історіографічною та джерельною базою досліджуваної проблематики є монографії та аналітичні статті переважно українських науковців. Ці наукові розробки Ю. Богущого, П. Бондарчука, М. Бураченка, О. Гоменюк, О. Дичковської, Г. Касьянова, В. Коряка, О. Кравченка, С. Кульчицького, Г. Лапчинського, М. Парахіної, Н. Тарасової, П. Христюка, Ю. Шабанової та ін.

Мета дослідження – проаналізувати місце і роль Пролеткульту та українізації в українській культурі.

Виклад основного матеріалу. Ідеологія пролетарської культури не становила цілісної системи, відбивши в собі повною мірою духовні протиріччя цього періоду. Вона охоплювала такі проблеми: ставлення до культурного спадку минулого, етичні принципи людини «нового світу»; естетичні принципи творчої діяльності; принципи нової «пролетарської науки».

Культурний спадок. Щодо культурного спадку ідеологи Пролеткульту виступали за свідомий критичний перегляд культурних цінностей минулого.

Етичні принципи. Пролетарська культура пов'язувалася з формуванням нової людини-колективіста. Колективізм трактувався як краща форма розвитку індивідуальності. Першопочатково проголошений Пролеткульту принцип «колективного співробітництва і творчості» був змінений на принцип «класової боротьби» і «класової ненависті».

Етичні принципи. Розглядаючи мистецтво як соціальне явище, ідеологи Пролеткульту пов'язували сутність мистецтва з його класовою природою, виступаючи за розвиток нового «пролетарського мистецтва, яке мало змінити мистецтво «буржуазне». Його творцем мав стати митець, що вийшов з робітничого середовища.

Принципи «нової науки». Ідеологи Пролеткульту вважали за необхідне реформування наукового знання, яке треба критично переглянути за змістом і способом викладання, ліквідувати розбіжності наукового знання. Розуміння ідеологами Пролеткульту природи наукового

знання вело до його інтерпретації як утилітарно-прикладного явища. Наукове знання, на їхню думку, мало класово обумовлену природу, звідси вимога – розвиток власної пролетарської науки.

Закладені принципи Пролеткульту мали вплив і на українське суспільство у ті непрості часи. Угрупування, що виступали під прапором пролеткульту, відкидали принципи спадкоємності в культурі. Вони вважали, що культура експлуататорських класів з її цінностями за своєю природою глибоко ворожа робітникам і селянам – переможцям революції. На їхню думку, навіть фольклор слід було відкинути як культуру рабів, невільницьку за своєю суттю. Хибні теоретичні настанови всеросійського пролеткульту український пролеткульт доповнив концепцією «двох конкуруючих інтелігенцій: петлюрівської і русотяпської», які, мовляв, уособлюють основну небезпеку в культурі. Прикриваючись дзвінкою фразою, пролеткультівці практично усувалися від розв'язання назрілих національно-культурних проблем. Але така культурна політика не могла стати домінуючою.

9 березня 1919 р. тимчасовий робітничо-селянський уряд України прийняв постанову «Про обов'язкове студіювання у школах місцевої мови, а також історії та географії України», яка не була виконана з огляду на об'єктивні умови. Майже рік (21 лютого 1920 р.) ВУЦВК ухвалив постанову «Про вживання в усіх установах української мови нарівні з великоруською», яка теж не була реалізована на практиці. Нарешті, в серпні 1921 р. було прийнято декрет РН К УСРР «Про запровадження української мови у школах та радянських установах»¹, що з великими складнощами втілювався у життя.

У жовтні 1922 р. пленум ЦК КП(б)У ухвалив директиву з національного питання, в якій повторювалися постанови конференції РКП(б) 1919 р. щодо української культури і мови. Директива стала проголошенням офіційного курсу на розвиток двомовності в республіці і вільний розвиток української мови і культури, але вільний у розумінні класовому. «Напівукраїнізація», і без того досить куца, нейтралізувалася негативним ставленням до національної інтелігенції, яка характеризувалася як українська контрреволюція.

Надрукована в 1920 р. стаття М. Скрипника «Донбас і Україна» поклала початок широкомасштабному здійсненню українізації. Автор доводив, що російський та зросійщений пролетаріат України може побудувати нове життя, лише повернувши в соціальному відношенні на свій бік решту українського народу (передусім, селянство), і зробити це він зможе тільки тоді, як стане на бік селянства у відношенні національному². Для практичного втілення в життя українізації місцевих органів влади, державного і господарського апарату, розвитку національної преси та мистецтва в республіці

було створено спеціальну комісію на чолі з секретарем ЦК(б)У В. Затонським.

Дискусії тривали, а все йшло своїм шляхом. Українська інтелігенція розвивала (як могла) національну культуру. З'являлися наукові видання українською мовою; попри перешкоди, діяли «Просвіти», в школах викладалася українська мова. Неофіційна українізація розпочалася значно раніше, ніж офіційна. Рішучий крок до здійснення політики українізації було зроблено на XII з'їзді РКП(б) (1923), після якого вона стала офіційно проголошеним курсом, обов'язковим для усіх членів партії. У червні 1923 р. Раднаком УСРР ухвалив постанову «Про заходи в справі українізації шкільно-виховуючих та культурно-освітніх установ», а у вересні того самого року видано декрет ВУЦВК та РНК УСРР «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови». Передбачалися остаточне переведення шкіл, дитячих будинків та ін. на українську мову (крім установ національних меншин) протягом двох років і поступова українізація всіх установ професійної освіти. Українська мова і українознавство пропонувалися для неукраїнських шкіл як обов'язкові дисципліни. Українізовувалися і деякі військові навчальні заклади. Цей факт загалом був із задоволенням сприйнятий українською інтелігенцією, прагнення якої на культурній ниві збігалися з офіційною політикою.

У партійно-державній діяльності виявилися два важливих аспекти українізації: по-перше, підготовка, виховання і висування українських національних кадрів, урахування національного складу республіки при формуванні кадрового корпусу, організація навчальних закладів українською мовою викладання, закладів культури, національної преси, книговидавництва, сприяння українському мистецтву. По-друге, важливим напрямом вважалося створення умов для вільного культурного та духовного розвитку національних меншин.

Реакція інтелігенції і службовців на заходи щодо українізації була неоднозначною. Національна українська інтелігенція схвально сприйняла офіційний курс. На одному з засідань Політбюро ЦК КП(б)У зазначалося, що значна частина інтелігенції відгукнулася на заклик працювати на справу українізації безкоштовно. В Академії наук розгорнулася робота над словником української мови, згодом було утворено Інститут української наукової мови для розробки термінології в різних галузях науки: вчителі і науковці викладали на курсах українізації та ін.. – важко охопити всі напрями діяльності на цьому терені. В 1923 р. в Україну з еміграції повернулася частина інтелігенції на чолі з М. Грушевським, яка теж включилася в процес національно-культурного відродження. Багато хто, особливо із службовців державного апарату, поставився до нової політики або негативно, або байдуже,

¹ Postanova Rady narodnykh komisariv USRR pro zaprovadzhennia ukrainskoi movy v shkolakh i radianskykh ustanovakh //http://textbooks.net.ua/content/view/1059/17 [Resolution of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR on the introduction of the Ukrainian language in schools and Soviet institutions //http://textbooks.net.ua/content/view/1059/17] [in Ukrainian].

² Skrypnyk M. Statti y promovy. Ch.2. [Skrypnyk M. Articles and speeches. Part 2], Kharkiv, 1931, T.2, P. 57 [in Ukrainian].

вважаючи її штучним заходом. Майже не сприймали ідею українізації інженерно-технічні працівники, серед яких більшість була росіяни, до того ж вони працювали в русифікованому робітничому середовищі. Професорсько-викладацький склад ВНЗ (усі вони до революції були російськомовними) також негативно ставився до українізації³.

Політика українізації давала певні позитивні наслідки. Існували національна преса, книговидавництво. Тільки в Києві протягом 1920-х років було відкрито інститути єврейської та польської культури, Польський педагогічний інститут, технікум. На середину 1920-х років українці в педагогічних вишах становили більше половини всіх студентів.

Разом із тим, з великими труднощами проводилася українізація державних установ. Всюди спостерігався опір українізації з боку спеціалістів, що служили в державних установах, їхнє небажання відвідувати курси української мови. Такі самі настрої панували в апараті ЦК КП(б)У, в нижчих ланках партапарату.

Деякі з перешкод поступово відпадали – з'являлася розроблена співробітниками ВУАН наукова і ділова термінологія, продовжувалися терміни українізації, кількість видань спеціальної україномовної літератури зростала. Залишалася основна і найскладніша – небажання службовців, фахівців, викладачів та ін. вивчати українську мову і здійснювати українізацію. Вона сприймалася як кампанія, як тимчасовий захід, маневр. Таке ставлення побутувало і в партійному керівництві.

Офіційна адміністративно-апаратна українізація прискорилося з приїздом на Україну Л. Кагановича, який був «обраний» на посаду генерального секретаря ЦК КП(б)У, а точніше, призначений Сталіним. Людина енергійна і жорстка, схильна до адміністрування, Л. Каганович зумів швидко перевести українізацію на рейки адміністративного тиску. При Раднаркомі УРСР була утворена Центральна Всеукраїнська комісія з українізації (голова – В. Чубар, члени – М. Скрипник, О. Шумський, В. Пайко, Д. Лебідь, І. Булат та ін.), на місцях створювалися відповідні губернські та округові комісії.

У липні 1925 р. Раднарком УРСР прийняв постанову «Про практичні заходи по українізації радянського апарату»⁴, згідно з якою проводились облік службовців та їх атестація на знання української мови. Вони поділялися на три категорії: перша – ті, що знали мову добре, друга – з посередніми знаннями, третя – ті, що не знали взагалі. Залежно від категорії працівники зобов'язувалися відвідувати курси української мови. Працівники, які саботували українізацію, звільнялися з роботи. Вся робота була поставлена під жорсткий контроль. Відповідні заходи здійснювалися в інших установах – культурних, освітніх та ін.

Втім, такі заходи викликали опір серед кваліфікованої інтелігенції. Вивчаючи стан українізації

вишів на початку 1925 р., комісія Наркому РСІ (Робітничо-селянська інспекція) УРСР відзначила, що професори ставляться до необхідності вивчати українську мову вельми негативно.

Українізація, запропонована офіційними владними структурами, була придатна для апарату управління. Безпосереднього впливу на загальне національно-культурне відродження України вона не справляла, але давала свободу дій тим партійцям, які були зацікавлені в піднесенні національної культури (О. Шумський, М. Скрипник, Ю. Озерський та ін.), а також інтелігенції, яка і без офіційної політики працювала на ниві української культури. Українізація, що відбувалася під контролем партійних структур, ставала частиною загального процесу розвитку української культури.

Явища, які не піддавалися контролю держави і партії або протягом національно-культурного відродження виходили з-під контролю, ставали об'єктами репресивної політики. Ця репресивна політика спрямовувалася не лише проти старої інтелігенції, над якою майорів жупел націоналізму, а й проти її нової генерації. Вже почалася боротьба проти «ідеології М. Хвильового», вже розгорався конфлікт щодо шляхів і темпів українізації між О. Шумським і Л. Кагановичем.

Почалися спекуляції на українізації; в складнощах проведення українізації були звинувачені «шовіністично настроєні спеціалісти і службовці державного апарату», з одного боку, і «українські націоналістично-інтелігентські кола», – з іншого.

Паралельно з процесом українізації виникають т.зв. літературні організації.

У 1922 р. у Харкові під керівництвом С. Пилипенка з'явилася перша з масових літературних організацій – «Плуг». Заявивши, що для мас треба створювати таку літературу, якої вони хочуть, ця організація заснувала мережу письменницьких гуртків, котра незабаром охопила 200 письменників і тисячі початківців. Один з діячів організації так висловив її ставлення до мистецтва: «Завдання нашого часу в царині мистецтва полягає в тому, щоб знизити мистецтво, зняти його з п'єдесталу на землю, зробити його потрібним і зрозумілим для всіх». Через рік Василь Еллан-Блакитний організував літературну групу «Гарт», що також прагнула працювати для створення пролетарської культури на Україні. У групу входили Костянтин Гордієнко, Олександр Довженко, Олесь Досвітній, Михайло Йогансен, Олександр Копиленко, Іван Микитенко, Валер'ян Поліщук, Володимир Сосюра, Іван Сенченко, Павло Тичина, Микола хвильовий та ін.

Поряд із цими марксистськими організаціями виникали також невеликі групи ідеологічно нейтральних, або «непролетарських» письменників та художників.

У період українізації особливо виділяється київська літературна група «неокласиків», яку очолював Микола Зеров. До її складу входили Михайло Драї-Хмара,

³ Kasianov H. *Ukrainska intelihtentsiia 1920-kh – 1930-kh rokiv: sotsialnyi portret ta istorychna dolia* [Kasyanov G. *Ukrainian intelligentsia of the 1920s – 1930s: social portrait and historical fate*]. K.: Hlobus; Edmonton: KIS, 1992, P. 178 [in Ukrainian].

⁴ *Kulturne budivnytstvo v Ukrainii RSR (1917-1927). Zbirnyk dokumentiv* [Cultural construction in the Ukrainian SSR (1917-1927). Collection of documents]. K.: Naukova dumka, 1974 [in Ukrainian].

Павло Филипович, О. Бургардт (Юрій Клен), Максим Рильський. Блискуче освічені люди, вони володіли багатьма іноземними мовами, створювали численні переклади світової класики, активно протистояли «Пролеткульту». «Неокласики» орієнтувалися на поєднання національних традицій і традицій світової та європейської літератури. Естетичні погляди «неокласиків» поділяв М. Хвильовий, який виступав проти хуторянства й «масовізму» у літературі. Його публіцистика («Камо грядеші?», «Думки проти течії») відіграли значну роль у розвитку українського літературного процесу. Стаття «Україна чи Малоросія?» 1926 р. була вилучена з літературного обігу, її опубліковано лише 1990 р.⁵ У 1925 р. після розпаду «Гарту» частина його членів (серед них Микола Куліш, Павло Тичина, Микола Бажан, Петро Панч, Юрій Яновський та Іван Сенченко) утворили елітарну літературну організацію «Вапліте» («Вільна академія пролетарської літератури») на чолі з Миколою Хвильовим.

Противниками «Вапліте» були не лише Пилипенко та інші прихильники «Плуга». З критикою «буржуазно-націоналістичної ідеології» виступило тодішнє комуністичне керівництво України. Навіть Сталін вказав на небезпеку поглядів М. Хвильового. Для боротьби з поширенням націоналістичних ідей у літературі у 1927 р. було створено прорадянську організацію ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників) і посилено контроль комуністичної партії за літературною діяльністю.

У розпал цих подій з'являються літературні твори П. Тичини та М. Рильського. Одразу ж після виходу в 1918 р. збірки «Сонячні кларнети» П. Тичина здобув широке визнання. Продемонстроване ним у таких наступних збірках, як «Замість сонетів і октав», «Вітер з України», мистецьке володіння словом не лишало сумніву в тому, що твори Тичини є справжньою віхою в розвитку української поезії. Поезії Максима Рильського, що публікувались у збірках «Під осінніми зорями», «Синя далечінь», «Тринадцята весна», були стриманими, філософськими й глибоко вкоріненими у класичні традиції Заходу. Серед багатьох інших поетів того часу на особливу увагу заслуговують Микола Зеров, Павло Филипович, Михайло Драї-Хмара, Євген Плужник, Володимир Сосюра, Микола Бажан і Тодось Осьмачка⁶.

Головними темами прозових творів були наслідки революції та громадянської війни в житті людини і суспільства. У «Синіх етюдах», що пройняті тонким почуттям слова, симбіозом романтичності й грубого реалізму, Микола Хвильовий оспівує революцію, в той час як в «Осені» і «Я» він відображає її суперечності й своє зростаюче почуття розчарування нею. В таких творах, як «У житах», Григорій Косинка майстерно змальовує рішучість селян у боротьбі з чужоземцями. У романі «Місто» скептично-містичний Валер'ян Підмогильний описує, як українському селянинові безбідно жити в чужому для нього місті завдяки

тому, що він відмовляється від кращих селянських цінностей. У своєму творі «Із записок холуя» майстер сатири Іван Сенченко висміює безхребетних лакиз, що їх породжував радянський лад. У романі Юрія Яновського «Чотири шаблі» з його яскравими описами селян-партизан проступає дух запорозьких козаків. Але неперевершеним щодо популярності був Остап Вишня, дотепні гуморески якого читали мільйони людей.

Серед драматургів найвидатнішою постаттю був Микола Куліш. Три його п'єси – «Народний Малахій», «Мина Мазайло» і «Патетична соната» – викликали сенсацію своєю модерністською формою і трагікомічним трактуванням нової радянської дійсності, російського шовінізму, «малоросійської» ментальності, анахронічного українського націоналізму, духовної незрілості комуністів-доктринців.

У цей період сталися показові зміни у відносинах між українським Заходом і Сходом. Якщо на межі століть галицькі видання відкривали свої шпальти для письменників з Наддніпрянщини, то в 20-30-ті роки східноукраїнська преса широко публікує галицьких та буковинських авторів. А в Харкові створюється письменницька спілка «Західна Україна» з однойменним журналом, яку після повернення з Америки очолює Мирослав Ірчан. Імена Ярослава Галана, Степана Тудора, Петра Козланкжа, Ярослава Кондри, Олександра Гаврилюка, Василя Бобринського, Катерини Гриневичевої, Мирослави Сопілки розмаїто репрезентують літературно-мистецькі пошуки західноукраїнських авторів.

Новаторським талантом у Західній Україні вирізнявся поет-імажиніст Богдан-Ігор Антонич. Привертають увагу філософським осмисленням буття збірки «Три перстені», «Книга Лева», «Зелена Євангелія», «Ротації». Творчість Б. І. Антонича співзвучна з поезією П. Тичини.

На розвитку театрального мистецтва 20-30-х років також позначився процес українізації, що трагічно закінчився «розстріляним відродженням».

Новим етапом у розвитку українського театру став 1918 р. У Києві утворилися три театри: Державний драматичний, Державний народний і «Молодий театр». Державний драматичний театр очолювали О. Загаров і В. Кривецький, виховані на традиціях Костянтина Станіславського і Володимира Немировича-Данченка.

Державний народний театр очолював Панас Саксаганський. До складу трупи увійшли Марія Заньковецька, Любов Ліницька, Дарія Шевченко. Репертуар складався з побутової, історичної й класичної тематики.

У 1922 р. діячі «Молодого театру» створюють у Києві творче мистецьке об'єднання – модерний український театр «Березіль», що існував до 1926р. Очолює цей театр Лесь Курбас, видатний режисер-реформатор українського театру.

Лесь Курбас у цей період пристосовує принципи модерну до класичного західноєвропейського

⁵ Khvylovyyi M. Tvory. U 2-kh tomakh [Khvylovyy M. Works. In 2 volumes], Kyjiv: Dnipro, 1990 [in Ukrainian].

⁶ Rozvytok literatury, osvity u nauky v Ukraini u 20-30-kh rr. XX st. [The development of culture, education and science in Ukraine in the 20s-30s of the 20th century], <http://www.ukrlib.com.ua/referats/printout> [in Ukrainian].

й українського репертуару (драми В. Шекспіра, Ф. Шиллера, п'єси М. Старицького, І. Карпенка-Карого). З творчого об'єднання бере початок театральна бібліотека, театральний музей, перший театральний журнал.

Втіленням творчих пошуків театру постали вистави, постановку яких Леся Курбас здійснює в різних стилях: традиційно-реалістичному («У пущі» Лесі Українки), психологічному («Чорна Пантера і Білий Ведмідь», «Гріх» В. Винниченка), символічному («Драматичні етюди» О. Олеся), народного гротеску («Різдяний вертеп»), імпресіоністському («Йола» Є. Жулавського). Етапною у творчості митця і в історії українського театру стала вистава «Гайдамаки» Т. Г. Шевченка.

У 1926-1933 рр. театр «Березіль» працював у Харкові. До його складу входять митці Мар'ян Крушельницький, Амвросій Бучма, Наталія Ужвій, Іван Мар'яненко, Йосип Гірняк, Валентина Чистякова, Надія Титаренко, О.Добровольська. Найближчим помічником Леся Курбаса у модернізації українського театру став драматург Микола Куліш. У його п'єсах («Мина Мазайло», «Народний Малахій») знайшли широке відображення взаємозв'язки людини і нового історичного часу.

У 1934 р. театр «Березіль» перейменовано в театр ім. Т. Шевченка. Доля Леся Курбаса, Миколи Куліша, як і багатьох представників творчої інтелігенції України, склалася трагічно. Вони були репресовані й розстріляні 1937 р. у Соловецькому таборі особливого призначення.

Творчість Леся Курбаса належить до визначних здобутків українського і світового театру XX ст.

У цей період значного розвитку набуває український кінематограф. Величезний вклад у розвиток кінематографу здійснив Олександр Довженко такими фільмами, як «Звенигора», «Арсенал», «Земля».

Різноманітність стилів і напрямів була властива і образотворчому мистецтву. Так, серед професури Академії мистецтв, утвореної в грудні 1917 р. в Києві, були Микола Бурачек, Михайло Жук, Василь Кричевський, Абрам Маневич, Олександр Мурашко, Георгій Нарбут – митці різних шкіл.

Авангардне мистецтво представляли Олександр Богомазов, Михайло Бойчук, Казимир Малевич та ін. О. Богомазов – художник-кубофутурист, автор трактату «Живопис та елементи», у якому виклав бачення авангардного мистецтва. К. Малевич – один із основоположників супрематизму, його мистецтво ґрунтується на фольклорних джерелах. Цікаво, що свій «Чорний квадрат» він характеризував як «живописний

реалізм селянки у двох вимірах», зближаючи у такий спосіб елітарний абстракціонізм з народним мистецтвом.

Новаторські пошуки властиві творчості Петра Холодного, який послідовно розробляв принципи сучасного українського стилю в монументальному мистецтві, вбачаючи цей стиль у новому переосмисленні традицій давньоруського іконопису.

Новий напрям монументального мистецтва XX ст. започаткував М. Бойчук. Цей напрям – так званий неовізантизм, в основі якого лежали конструктивні особливості візантійського та давньоруського живопису (домонгольського періоду). В його творах присутня іконописна традиція («Плач Ярославни»). Пізніше, коли його почали таврувати в пресі за «ухили», дорікати за «живопис на фанері», М. Бойчук на сторінках «Вечірнього Києва» (1929 р.) нагадував: «Я ніколи не приховував своєї праці і демонстрував її в тих мистецьких творах, які виконувалися саме для мас...»⁷.

Висновки. Отже, комуністичні експерименти у сфері культури міжвоєнних років, спрямовані на знищення старої і створення нової, пролетарської культури, врешті-решт були приречені на провал. Відсутність свободи творчості, тотальна політизація та ідеологізація культури мала згубні наслідки. Насправді, не завдяки, а всупереч цим експериментам українська культура зуміла вистояти, зберегти своє осердя, хоча й зазнала великих втрат. Одним із чинників збереження національних традицій української культури був «двоколісний» характер її розвитку: в тоталітарному СРСР, де все національне витравлювалося і нищилося, і на західноукраїнських землях (до їх радянзації) та в діаспорі, де українська еліта та еміграція створили потужні осередки українознавства, національної творчості і сприяли їх розвитку на національному ґрунті.

Юрій Михайло – професор кафедри історії України Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Працює над монографією «Цивілізаційна ідентичність українства». Коло наукових інтересів: філософія та методологія історії, влади, ментальності, антропологічного коду культури та цивілізації.

Yuriy Mykhailo – is a professor at the Department of History of Ukraine, Chernivtsi National University named after Yu. Fedkovych. He is working on the monograph «Civilizational Identity of Ukrainians». His scientific interests include philosophy and methodology of history, power, mentality, and the anthropological code of culture and civilization.

Received: 7.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© M. Yuriy, 2025

⁷ Ibidem.

ПОКЛИК МЕЧА Й МАНДРІВ: ІДЕОЛОГІЯ, МАСКУЛІННІСТЬ ТА МОТИВАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ ПОХОДІВ ВІКІНГІВ

Іван ВОРОТНЯК

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Україна

i.vorotnyak@chnu.edu.ua

THE CALL OF SWORD AND JOURNEY: IDEOLOGY, MASCULINITY, AND THE DRIVING FORCES OF VIKING RAIDS

Ivan VOROTNIAK

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

i.vorotnyak@chnu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2383-0202>

ResearcherID: S-6242-2016

Vorotniak Ivan. The call of sword and journey: ideology, masculinity, and the driving forces of viking raids. The article is devoted to the analysis of a complex of problems related to the prerequisites of the Scandinavian military activity in the Viking Age. **The aim and novelty of the research.** Based on the analysis of written and material sources, the author proves that the determining prerequisites for the wide expansion of the Vikings were the need for high mobility, achieved through travel, which contributed to the formation of the image authority of a brave traveller and discoverer among young Scandinavians, the acquisition of military experience, the desire to seize wealth in a foreign land, which in turn formed the high social status of the king, who generously rewarded his warriors; the existence of a warrior cult, based on a complex of mutual obligations, in which only a brave and successful leader enjoyed unquestioned authority; campaigns served as social elevators, contributing to the rise of social prestige, power and material well-being of individuals endowed with organizational and leadership qualities. **Methodology of the research.** The study draws on a broad array of epigraphic, archaeological, and literary sources to examine the social, ideological, and religious factors underlying the large-scale military activity of the Vikings in Europe. **Conclusions.** The large-scale military activity of the Vikings represents a complex, multifactorial phenomenon in which ideological, social, and religious factors played a decisive role. An analysis of written Scandinavian sources – particularly family sagas, the Poetic Edda and runic inscriptions – reveals the dominance of warrior values within the Scandinavian society of the time.

Key words: Scandinavia, Viking Age, heroic society, ideological prerequisites of military campaigns.

Постановка проблеми. Кінець I тис.н.е. ознаменований останнім масштабним потрясінням підвалин європейської цивілізації до і ранньодержавного періоду. В історичній науці цей складний, неоднозначний процес, який здався середньовічним європейцям катастрофічним, – отримав назву «рух вікінгів». В означеному контексті доречно акцентувати: термін, що «маркував» учасників цього руху, має давньоскандинавське походження. Попервах ним позначався будь-який військовий похід, котрий організовувався й реалізовувався жителями Скандинавського півострову за межами зони їхнього власного поселення¹. Пізніше, в XI ст. «вікінгами» стали називати учасників такого походу. У скандинавістиці існують різні тлумачення змісту даного слова. В лексиконі мешканців означеного регіону у VIII-XI ст. слово «víkingr» могло використовуватись по відношенню до людини, – однак навряд чи вони назвали би так самих себе чи свій час. Ймовірно, для них це означало щось на кшталт

«пірат» і вказувало, швидше, на рід занять, до того ж не найпоширеніший.

Німецький клірик Адам Бременський у своєму опусі «Діяння отців Гамбургської Церкви» (1075/1076 pp.) писав про вікінгів наступне: «Там багато золота (між о. Зеландія і Фюн – I. B.), зібраного в результаті піратських набігів. Самі ж пірати, яких там називають вікінгами, а у нас аскоманами (дітьми ясеня, вочевидь натякаючи на матеріал, з якого будувалися човни – I. B.), платять данину датському королю, за що той дозволяє їм грабувати варварів, у достатку мешкають навколо цього моря»². Це слово, безумовно, не ототожнювалося з цілою культурою. В той період воно не обов'язково мало суто негативне забарвлення і не завжди асоціювалося із насильством: цими сенсами воно почало обростати у наступні століття, вже після завершення епохи вікінгів³.

Варто також відзначити, що «вікінгами» називали не лише скандинавів; даний термін вживали по відношенню до всіх піратів Балтійського

¹ Kulakov V. «Baltiiskij akcent v dvizhenii vikingov (etnicheskie diffuzii i tradicii iskusstva)» [The Baltic accent in the Viking movement (ethnic diffusion and artistic traditions)], Archaeologia Lituanica, vol. I, Vilnius, 1999, P. 197 [in Russian].

² Adam Bremenskiy. Deyaniya arhiiepiskopov gamburskoj cerkvi [The Deeds of the Archbishops of the Hamburg Church], Adam Bremenskiy, Gel'mol'd iz Bosau, Arnol'd Lyubekskij. Slavyanskije hroniki [Adam of Bremen, Helmold of Bosau, Arnold of Lübeck. Slavic Chronicles], M., Russkaya panorama, 2011, P. 101 [in Russian].

³ Prajs N. Istoriya vikingov: deti Yasenya i Vyaza [The History of the Vikings: Children of the Ash and the Elm], M.: KoLibri, Azbuka-Attikus, 2021, P. 25 [in Russian].

моря та використовували навіть в Англії. Аналогічно – жертвами набігів вікінгів ставали не лише люди, які жили за межами Скандинавії. Для самих скандинавських етносів всі «вікінги» були піратами, від нападів яких вони не відчували себе захищеними й перебували у небезпеці, як франки чи англійці⁴. Слово «вікінг» у їхньому розумінні не мало романтичного або взагалі позитивного значення⁵. Найбільшою мірою риси грабіжницької стихії вікінга були притаманні фронтирним загонам максимально маргіналізованих елементів, які часто просто не обтяжували себе пошуком пригод на стороні, за морем, а «промишляли мечем і торгівлею» за рахунок відносно менш войовничих сусідів⁶.

Один з хрестоматійних прикладів описано в «Сазі про Греттіра»: «Людям здавалося великим неподобством, що розбійники і берсерки примушували гідних людей до двобоїв, зазіхаючи на їхніх дружин і добро, і не платили віри за тих, хто гинув від їхньої руки. Багатьох так зганьбили: хто поплатився добром, а хто й життям... Називають двох братів, які були найгіршими. Одного звали Торір Череве, а іншого Егмунд Злий. Вони були родом з Халогаланда, сильніші й вищі на зріст, ніж інші люди. Вони були берсерками і, впадаючи в люті, нікого не щадили. Вони забирали дружин і доньок чоловіків і, протримавши тиждень або два у себе, відсиляли назад. Де тільки вони не з'являлися, усюди грабували і чинили усілякі інші безчинства»⁷. Майже прямо продовжує цей епізод досить популярна сцена сутички Греттіра зі Снеколлем-берсерком, якому він виламав щелепу. Автор саги зазначає: «Тоді часто бувало в Норвегії, що лісові волоцюги виходили з лісів»⁸. Мабуть, справді боротьба з подібними загонами була надзвичайно актуальною у ту епоху. Навіть в XI ст. у Швеції ще міг з'явитися рунічний камінь на згадку про людину – такого собі Асура, сина ярла Хакона, – «який ніс дозор проти вікінгів», тобто захищав свої землі від вторгнень найближчих сусідів⁹.

Вперше слово «вікінг» зафіксоване у давньоанглійській поемі «Відсід» (час складання твору – VII ст.; писемна фіксація відноситься до IX ст., тобто часів правління Альфреда Великого), де описується перемога Хродвульфа і його племінника

Хродгара над вікінгами¹⁰. Точне значення (етимологія) та походження терміну «вікінг», тим не менш, залишається нез'ясованим. Необхідно почати з того, що у давньоскандинавській мові існувало слово «víkingr» чоловічого роду; зазвичай воно перекладається як «морський воїн» і жіночого роду «viking»; останнє застосовувалось до його дій: «vera, fara í vikingu» – вирушати, перебувати у вікінгському поході¹¹.

Саме в цьому значенні це слово вживалося в текстах рунічних написів. Більшість таких подорожей на практиці були військовими експедиціями, котрі здійснювались групою воїнів (давньоскандинавське «líð», «drótt») під проводом якогось керманіча чи вождя. В якості прикладу С. Брінк наводить напис на рунічному камені з Габлінгбо (о. Готланд, Швеція): «Хельге вирушив на захід «з вікінгами»»¹². Аналогічні свідчення містить напис із Херлінгсторпа у Вестергьотланді (Швеція); в ньому зазначено, що чоловік на ім'я Толі «був убитий на заході під час вікінгу»¹³. Епіграфічні джерела вказують й на те, що слово «вікінг» могло використовуватися і як чоловіче ім'я, і як прізвище (до прикладу – Токі вікінг)¹⁴.

Загальною назвою у європейців для позначення язичницьких нападників на християнські святині було «нормани»: спершу мешканці Європи не цікавилися їхнім походженням чи причинами вторгнень, а лише фіксували їхній прихід з Півночі. Більша обізнаність у походженні північних розбійників дала їм низку нових прізвищ: в Англії їх називали ден («данець», до того ж незалежно від того, були вони з Данії чи з Норвегії); в Ірландії – фіннгал («світлий чужинець», назва норвежців), дубгалл («темний чужинець», данці) чи лохнах («людина озер» гельською мовою); у Німеччині, як вже зазначалося, – аскеман¹⁵. Таким чином, слово «вікінг» позначало вихідця зі Скандинавії, особу сумнівної репутації, яка залишила дім й вирушила у заморський похід із метою наживи – за рахунок торгівлі, визиску чи грабунку¹⁶.

В історичній науці сформувалась низка версій стосовно генези даного терміну¹⁷. Однією з найпоширеніших помилок, які трапляються навіть в сучасній академічній літературі – позначення вікінгів як народу, племені, етносу. Так, автор класичного фундаментального дослідження, присвяченого

⁴ Krause A. Die Welt der Wikinger [The World of the Vikings], Frankfurt am Main: Campus, 2006, P. 13 [in German].

⁵ Papakin A. Svitank Rusi. Viiskova sprava v ukraini epokhy vikiniv (IX-X st.) [The Dawn of Rus'. Military Affairs in Ukraine during the Viking Age (9th-10th centuries)], Kyiv: Tempora, 2023, P. 7 [in Ukrainian].

⁶ Hlevov A. «Druzhina Severa kak istoricheskij fenomen» [The Druzhina of the North as a Historical Phenomenon], Skandinavskie chteniya 1998 goda, С.-П.: Nauka, 1999, P. 53 [in Russian].

⁷ Saga o Grettire [Grettir's Saga], М.: Nauka, 1976, P. 32 [in Russian].

⁸ Ibidem, P. 70.

⁹ Prajs N. Istoriya vikingov..., op. cit., P. 25.

¹⁰ Vidsid [Vidsid], Drevneanglijskaya poehziya [Old English Poetry], М.: Nauka, 1982, P. 17 [in Russian].

¹¹ Buaje R. Vikingi. Istoriya i civilizaciya [The Vikings: History and Civilization], С.-П.: Evraziya, 2014, P. 137 [in Russian].

¹² Brink S., «Who were the Vikings?», The Viking World, New York-London: Routledge, 2008, P. 6 [in English].

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Papakin A. Svitank Rusi..., op. cit., P. 8.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Детальніше про походження і значення терміну «вікінг» див.: Krüger J. «Wikinger» im Mittelalter. Die Rezeption von *vi'kingr* m. und *vi'king* f. in der altnordischen Literatur [«Vikings» in the Middle Ages. The Reception of *vikingr* (m.) and *viking* (f.) in Old Norse Literature], Berlin-New York: Walter de Gruyter, 2008. 289 s. [in German].

історії середньовічної Європи Г. Кьонігсбергер стверджує, що вікінгами «називали скандинавів, мешканців Скандинавського півострова, які займалися землеробством і рибальством»¹⁸. Насправді ж цей термін ніколи не відносився до всіх мешканців Скандинавського півострова, і в ту епоху, як вже відзначалось, його використовували по відношенню до багатьох людей, котрі ніколи не проживали на цій території. Доволі поширеним було припущення, що слово «вікінг» походить від затоки Viken (Осло-фьорд, Норвегія): відповідно, його трактували як «люди, які живуть або прибувають з Вікена»¹⁹. Однак в усіх середньовічних джерелах жителі Віка називалися не «вікінгами», а зовсім іншим терміном – «vikverjar» або «vestfaldingi» (від назви Вестфолль)²⁰. Таку інтерпретацію критикував французький скандинавіст Р. Буайє. Його аргументація: вікінги ніколи не влаштовували своїх укріплених таборів у бухтах, а тільки на острівцях або островах, таких як Фосс на Сені, Нуармутє на Луарі, Груа в Бретані, Камарг на Роні, Валхерен на Шельді, Танет і Шеппі на Темзі й т.п. Острів староскандинавською – «-ey», і в такому випадку треба було б говорити «eyingar», а не «vikingar»²¹.

Згідно з іншою версією соціонім «вікінг» походить від давньоанглійського слова «wic»: воно означає табір або фортеця²². Вважається, що вікінги будували тимчасові табори та укріплення під час своїх походів до Англії. Суфікс «ing», зазвичай, означає людину, яка належить до певної маргіналізованої групи. Отже, якщо давньоскандинавська етимологія є вірною, то «вікінг» означає «людина або люди з фьордів»; якщо ж дотримуватись давньоанглійської версії, то «вікінг» означає людину або людей з табору²³.

На думку англійського вченого С. Брінка термін «вікінг» може походити від балтського слова «wic», яке, у свою чергу, було германізованим латинським «vicus» – «гавань, торгове місце», яке фігурує в таких назвах, як Іпсвіч (Ipswich), Норвіч (Norwich), Хемвіч (Hamwich)²⁴. Ця ідея набула значного поширення, коли дослідники поступово перейшли від вивчення мілітарної активності вікінгів до дослідження їхньої торгівельної діяльності. Отже, вікінгом був той, хто відвідував ці «віки», й тому їх називали «вікінгами», – «людьми, які відвідували віки і торгували у віках»²⁵. Німецький історик В. Фогель мав іншу точку зору. Він вважав, що попервах термін «wik» означав щось на кшталт складу чи місця

вивантаження товару, де купці з мандрівних торгових караванів мали змогу відпочити. Фогель, таким чином, порівнює «vik» зі східними караван-сараями²⁶.

Ще однією цікавою гіпотезою, проте не настільки вірогідною в її логічному обґрунтуванні, була ідея, що «вікінг» може мати сенсовий зв'язок зі словом «vika» – «відстань у морі», (звідси в англійській мові термін «week» – тиждень, тобто відрізок або період часу), що означає «відстань, яку можна пройти на веслах без відпочинку»²⁷. У германо-скандинавській навігаційній практиці свого часу побутувала одиниця вимірювання пройденої човном відстані на веслах – «veskosjoe»; у перекладі це означало «зміна в морі», тобто певна відстань, яку могла пройти команда веслярів без відпочинку. Точна відстань залежала від місця та часу. Зокрема, у північній Фінляндії по р. Каяна екіпаж човна міг пройти 3,6 км. проти течії. Уздовж берегової лінії у південній Балтиці вона становила в середньому 8,3 км. Така дистанція видається цілком прийнятною для команди судна вікінгів²⁸.

На даний час найбільш переконливою вважається гіпотеза шведського вченого Ф. Аскеберга, який виводить термін «вікінг» від дієслова «vikja» – «повертати», «відхилитися». Вікінг, на його думку, – це людина, яка попливла з дому, залишила батьківщину, тобто морський воїн, пірат, котрий вирушив у похід за здобиччю. Цікаво, що в джерелах цей термін вживається особливо часто не стосовно людини, а як позначення самої грабіжницької акції: «піти, вирушити у viking». Крім того, проводиться досить чітка різниця між відплиттям «у вікінг» й торговою мандрівкою²⁹.

З вищевикладеного можна сформувати наступну логічну послідовність: «vikinger» (ч.р.), який перебував у «viking» (ж.р.) і котрий покинув Скандинавію з торговою або військовою метою³⁰. (Зазначимо, що форми активності вікінгів складно чітко розмежовувати, оскільки доволі часто одні й ті самі вікінги могли згорнути торгівельну активність та перейти до розбою. Як приклад, можна навести цитату з «Саги про Егіля»: «Б'йорн багато плавав морями, іноді як вікінг, а іноді займаючись торгівлею»)³¹.

Р. Буайє розкритикував деякі теорії колег-скандинавістів стосовно значення терміну «вікінг». Зокрема, він поставив під сумнів достовірність припущення про наявність зв'язку між дієсловами «vik-» і «vig-» (убивство, бій), а також доречність виводити цю дефініцію від слова «wikan» (тюлень), – тобто

¹⁸ Koenigsberger H. *Medieval Europe 400-1500*, London and New York: Routledge, 2013, P. 93 [in English].

¹⁹ Brink S. *Who were...*, op. cit., P. 6.

²⁰ Gurevich A. *Pohody vikingov [Viking Raids]*, M.: Nauka, 1966, P. 80 [in Russian].

²¹ Buaje R. *Vikingi...*, op. cit., P. 138.

²² «Viking», *Historical Dictionary of the Vikings*, Lanham, Maryland, and Oxford: The Scarecrow Press, Inc., 2003, P. 277 [in English].

²³ Ibidem.

²⁴ Brink S., *Who were...*, op. cit., P. 6.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Vogel W. «Wik-Orte und Wikinger. Eine Studie zu den Anfängen des germanischen Stadtewesens» [Wik Settlements and Vikings. A Study on the Beginnings of Germanic Urban Development], *Hansische Geschichtsblätter [Hanseatic Historical Journal]*, 1935, Vol. 60, P. 31 [in German].

²⁷ Brink S., *Who were...*, op. cit., P. 6.

²⁸ Daggfeldt B. «Vikingen – roddaren» [The Viking – the rower], *Fornvänner [The Ancient Friend]*, 1983, 78, P. 92-93 [in Swedish].

²⁹ Gurevich A. *Pohody...*, op. cit., P. 80.

³⁰ Brink S., *Who were...*, op. cit., P. 6.

³¹ *Saga ob Egile [Egil's Saga]*, *Islandskie sagi*. M.: Izdatel'stvo khudozhestvennoj literatury, 1956, P. 119 [in Russian].

«вікінги» це можливо ті, хто носив взуття з тюленьчої шкіри. Вчений спростував і етимологічний зв'язок терміну з дієсловом «vikja» (швидко пересуватися, крутитись на місці), на підставі надзвичайної маневреності кнорра – судна, що використовувалося для здійснення торгівельних операцій³². Загалом, можемо констатувати: вікінги у першу чергу були морськими розбійниками й грабіжниками. Лише в XIX ст. під впливом ідей романтизму їх проголосили відважними воїнами, звитязними героями. Як наслідок, така штучна героїзація призвела до виникнення певного образного стереотипу: всіх скандинавів, які жили в період з 800 по 1100 рр., – почали називати вікінгами³³.

Поруч із терміном «вікінг» у скандинавських джерелах фігурує термін «dreng»; його етимологія й нині продовжує залишатися предметом жвавих дискусій вчених. Відомий ісландський політик та історик, скальд Сноррі Стурлуссон (1178-1241) писав, що цим словом називалися юнаки, які, залишившись без спадкового наділу (одаля), самотужки здобували собі багатство і славу³⁴. Вчені припускають, що окремий, не менш дискусійний термін «дренг» міг застосовуватись до молодого, неодруженого чоловіка, котрий ще не знайшов свого місця в житті, не заробив статків та репутації, послідовника конунгів і ярлів у їхніх грабіжницьких експедиціях, котрі, зазвичай, організовувались з метою піднесення власного авторитету, необхідного для досягнення поважного соціального статусу³⁵. Терміну «дренг» науковці протиставляють інший – «fegn», котрий в епоху вікінгів використовувався для позначення старшого, зрілого чоловіка, котрий набув певних статків й одружився³⁶.

Така диференціація підтверджується даними епіграфіки: у написах, нанесених на пам'ятні рунічні камені, «dreng(и)» згадуються 55 разів, а «fegn(и)» – тобто «вільна людина, муж, осілий землевласник, воїн», – усього лише 29³⁷. Також вченими зафіксований окремий випадок, де представлені обидві соціальні стратифікації в рамках однієї родини: викарбуваний напис називає людину, котра визначається як батько «дуже хорошого fegn(a)» і брата «дуже хорошого dreng-воїна». Звідси витікає: вільні орендарі, найвірогідніше, були активними воїнами, а тегни – осілими землевласниками³⁸.

З-поміж комплексу передумов і причин, що зумовили появу саме інвазійної складової практики

походів вікінгів, спробуємо виділити ті, що були продиктовані військово-політичними й соціальними реаліями скандинавського барбарікуму. Як переконаний французький медієвіст-варваролог Л. Мюссе, – справжній мотиваційний «двигун» вікінгів необхідно шукати, швидше, в ідеології та соціальній структурі, ніж у тих матеріальних факторах, які може виявити археологія. Здобути престиж й добитися соціального підвищення можна було лише двома взаємодоповнюючими шляхами: воїнським подвигом і вотчинним володінням землею. Заморські «пригоди» пропонували спокусливий засіб для реалізації обох завдань. Коли одного чудового дня випадала нагода пошукати щастя у далеких землях, – кожний волів нею скористатися. Велика скандинавська експансія багато в чому була зобов'язана процесу схожому зі сніговою лавиною: привабливий приклад дрібних набігів, що мали доволі переконливий успіх, тягнув за собою нові; їхня кількість невпинно зростала доти, доки їх прибутковість не почала знижуватись³⁹.

Історіографія проблеми. У світовій скандинавістиці існує значна кількість фахової літератури, присвяченої практично усім аспектам епохи вікінгів: походженню й етимології терміну «вікінг»; військовим походам; географічним відкриттям і колонізації нових територій; матеріальній та духовній культурі; язичницьким віруванням й прийняттю християнства; соціальній організації; взаєминам з іноземними державами тощо. Природно, причини походів скандинавів також викликали інтерес у дослідників.

Нині, в сучасній науці виділяють наступні чинники, що визначили мілітарно-торгівельну активність вікінгів: технологічний (вдосконалення зброї, реманенту, технічних засобів); вплив навколишнього середовища (геокліматичні умови); демографічний (зростання кількості населення); економічний (торгівля і урбанізаційні процеси); політичний (послаблення/відсутність централізованої влади в країнах континентальної Європи; початок державотворчих процесів в самій Скандинавії й посилення автократизму в політичній сфері), ідеологічний (духовно-світоглядні та морально-етичні трансформації)⁴⁰. Найбільш ґрунтовно серед вищезначених факторів науковцями висвітлено – демографічний, політичний, економічний і технологічний, у той час як причинам ідеологічного характеру приділяється недостатня увага. До прикладу, у своїй статті, присвяченій причинам появи епохи вікінгів в історії Європи англійський дослідник Дж.

³² Buaje R. Vikingi..., op. cit., P. 137.

³³ Krause A. Die Welt..., op. cit., P. 14.

³⁴ Molodsha Eda [The Younger Edda], Kyiv: Vydavnytstvo Zhupanskoho, 2024, P. 365 [in Ukrainian].

³⁵ Raffield B., Price N., Collard M. «Male-biased operational sex ratios and the Viking phenomenon: an evolutionary anthropological perspective on Late Iron Age, Scandinavian raiding», *Evolution and Human Behavior*, 2017, Vol. 38, P. 320 [in English].

³⁶ Ibidem.

³⁷ Kurzenkova A. «Dzherelni mozhyvosti skandynavskykh runichnykh napysiv XI st. shchodo vyvchennia sotsialnykh katehoriï» [The Source Potential of 11th-Century Scandinavian Runic Inscriptions for the Analysis of Social Structures in the Viking Age], *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka, Serii: Istorii* [Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Series: History], 2014, Vyp. 1, Ch. 3, P. 155 [in Ukrainian].

³⁸ Kurzenkova A. Dzherelni mozhyvosti..., op. cit., P. 155.

³⁹ Myusse L. Varvarskie nashestviya na Zapadnuyu Evropu: vtoraya volna [Barbarian Invasions of Western Europe: The Second Wave], C.-П.: Evraziya, 2006, P. 200 [in Russian].

⁴⁰ Barrett J. «What caused the Viking Age?», «Antiquity», 2008, Vol. 82, Iss. 317, P. 672 [in English].

Баррет комплексно характеризує всі, однак ідеологічним вчений відвів лише один абзац, наводячи цитату англійського археолога Н. Прайса стосовно впливу «фаталістичного світогляду» норманів на їхню військову активність⁴¹.

Автор п'ятого розділу фундаментальної «Кембриджської історії Скандинавії», присвяченого походам вікінгів – П. Сойєр, обмежився аналізом причин суто економічного характеру, акцентуючи на ключовій ролі торгівлі скандинавів із зовнішнім світом, що визначили їхню інвазійну активність⁴².

У своєму дисертаційному дослідженні, де висвітлюються причини походів вікінгів, американська дослідниця Д. Кокс виділяє – економічні (торгівля), військові (найманство), політичні (завоювання нових територій, отримання нових володінь на теренах континентальної Європи в обмін на мілітарну допомогу, підтримка і участь в міжусобних війнах європейських правителів), соціальні (релігійні мотиви, пошуки нових земель і кращої долі осіб, які опинились поза законом, полігамія та успадкування майна старшими синами за принципом майорату). В якості причин ідеологічного змісту (ідейного характеру) авторка стверджує, що вікінги вирушали в походи з метою захоплення багатства й скарбів; саме це на її думку сприяло зростанню престижу і авторитету вікінгів серед одноплемінників і отриманню ними влади⁴³.

Науковиця наводить ще один цікавий факт, котрий допомагає краще зрозуміти мотиви військової активності скандинавів: мова йде про реалізацію особистих матримоніальних амбіцій об'єднувача Норвегії Гаральда Прекрасноволосого (850-933 pp.). Майбутній конунг Норвегії посватався до Гюди, доньки конунга Ейріка з Хьордаланда, але вона поставила умову, що Гаральд спочатку має завоювати всю Норвегію. Зрозуміло, що у разі успіху Гаральд отримає відповідний статус і матеріальні ресурси, щоб бути гідним чоловіком доньки конунга. Для досягнення цієї мети Гаральд мав поставити на кон свою честь та гідність, замішані на неабиякій честюлюбності. В контексті висвітлення мотиваційних аспектів військової активності вікінгів, Д. Кокс обмежилась характеристикою лише двох вищезгаданих аргументів, не беручи до уваги чинники світоглядного, релігійного та морально-етичного змісту.

Найповніше передумови ідеологічного змісту походів вікінгів представлені у статті шведського

вченого Б. Раффільда⁴⁴. Аналізуючи знахідки зброї, виявлені у дитячих похованнях, дослідник стверджує: саме у такий спосіб відбувався процес включення скандинавських хлопчиків у мілітарне середовище вікінгів і, відповідно, формувалася ідеологія майбутнього військового лідера. Вчений також наголошує на винятковій ролі маскулінності для скандинавського соціуму у формуванні світогляду й норм поведінки молодих людей, для яких вважалося взірцем (еталоном) саме активна участь у військових і торгівельних операціях.

Британський вчений С. Ешбі у свою чергу звертає увагу на те, яку роль відігравали подорожі у суспільній свідомості скандинавів⁴⁵. Історик переконаний: знання та ексклюзивні речі, отримані внаслідок вдалих експедицій, реально впливали на підвищення політичної ваги і авторитету найбільш заповзятих мандрівників. В уяві норманів привезені з далеких країв предмети розкоші наділяли їхніх власників певною політичною силою та демонстрували їхню вдачу.

У статті київського історика С. Набоки⁴⁶ проаналізовані ключові фактори й причини експансії вікінгів, піддана оцінці політична картина життя країн Західної Європи, Скандинавії та Київської Русі у IX-XI ст. На думку вченого, основним чинником «раптового вибуху активності норманів» стали зміни в релігійно-ідеологічній свідомості скандинавського суспільства. Як доводить автор, в результаті еволюції релігійних вірувань германців змінилися їхні світоглядні уявлення: зокрема, віра у своє відродження через війну і смерть дарувала вікінгам надію й стимулювала їхню хоробрість. Війна в єдичній міфології займала почесне місце між життям та смертю. Таке світобачення на думку історика, на архетипному рівні визначало усталену модель поведінки скандинавів⁴⁷.

До виокремленої проблеми звертався і автор даної статті. Так, у публікації, присвяченій мотиваційному аспекту колонізації ісландцями Гренландії та Вінланду⁴⁸, на думку дослідника ключову роль відіграв людський чинник: будучи харизматичною особистістю, Ейрік Торвальдссон (950-1003) на прізвисько Рудий не зміг самореалізуватись у Ісландії в умовах наявності сильніших й авторитетніших хьовдінгів. Опинившись на вигнанні за скоєне вбивство, він вирушив на пошуки нової землі, про факт існування якої він знав від своїх співплемінників. Цілком очевидно, що йому були

⁴¹ Ibidem, P. 680.

⁴² Sawyer P. «The Viking expansion», The Cambridge history of Scandinavia, Vol. 1. Prehistory to 1520, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, P. 107 [in English].

⁴³ Cox D. Explaining Viking Expansion. Thesis submitted to the College of Arts and Sciences at West Virginia University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in Medieval History, Morgantown, 2002, P. 112-113 [in English].

⁴⁴ Raffield B. «Playing Vikings. Militarism, Hegemonic Masculinities, and Childhood Enculturation in Viking Age Scandinavia», Current Anthropology, Vol. 60, No 6, December 2019, p. 813-835 [in English].

⁴⁵ Ashby S. «What really caused the Viking Age? The social content of raiding and exploration», Archaeological dialogues, 2015, Vol. 22 (1), P. 89-106 [in English].

⁴⁶ Naboka S. «Peredumovy «rukhu vikiniv» v istorii serednovichnoi Yevropy» [The Preconditions of the «Viking Movement» in the History of Medieval Europe], Sotsialna istoriia: Naukovyi zbirnyk, Kyiv: Lohos, 2012, Vyp. VIII, P. 6-14 [in Ukrainian].

⁴⁷ Ibidem, P. 13.

⁴⁸ Vorotniak I. «Kolonizatsiia islandtsiamy Hrenlandii ta Vinlandu v epokhu vikiniv: motyvatsiinyi aspekt» [The Colonization of Greenland and Vinland by the Icelanders During the Viking Age: A Motivational Aspect], Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnolohii, Chernivtsi, 2016, T. 2, P. 124-164 [in Ukrainian].

притаманні амбіції лідера, які Ейрік зміг проявити і сповна реалізувати на новій батьківщині, де природні умови й ресурси виявились багатішими за ісландські. Відкриття та обстеження Вінланду здійснювалось, у першу чергу, з метою особистого збагачення й шляхом пошуку ресурсів, які могли суттєво матеріальні статки. Автор стверджує: у відкритті та освоєнні Вінланду, як і у випадку з Гренландією, стрижневим мотивом став особистісний фактор: Лейв Ейрікссон (972-1020), старший син Ейріка Рудого, воліючи здобути славу, повагу й авторитет, наслідував свого батька.

У публікації, що побачила світ 2023 р., аналізуються чинники, котрі сутнісно визначили феномен військових походів вікінгів⁴⁹. На прикладі ісландських родових саг дослідник продемонстрував, що у сформованому стереотипному сприйнятті скандинавів (їх ментальній рецепції) участь у походах в молодому віці вважалась загальноприйнятною нормою, оскільки це давало нагоду отримати як життєвий досвід, репутацію відважного воїна та купця, – так і неабиякі багатства. У подальшому вони давали змогу вести розмірене життя забезпеченого власника хутора, а іноді обіймати досить високі посади годі, ярла чи лангмана.

Метою даної публікації є комплексний аналіз передумов соціального, світоглядного та релігійного характеру, що визначили феномен масштабної мілітарної активності вікінгів у Європі. Для реалізації поставленої мети, залучено широке коло середньовічних скандинавських джерел: дані археології, епіграфіки, едичної традиції і родових саг.

Виклад основного матеріалу. В означений період у Скандинавії сформувалася унікальна соціокультурна ситуація, у якій саме мілітарна складова стала визначальною домінантою, а всі сутнісні, світоглядні, ціннісні орієнтири й пріоритети зазнали трансформаційних змін, прийшовши у відповідність з пануючим військовим етосом⁵⁰.

Як відомо, практично з первісних часів війна (напад на сусідів, захист своєї території, небезпечні полювання) та мандрівка (міграція племені, відселення молодих людей при перенаселенні території, пошук нових земель) ставали причиною зміни форм влади й основними (в мотиваційному сенсі) рушійними силами соціальної мобільності. «Поклик далеких мандрів» й «дух войовничості» були ментальними руйнівниками

усталених циклів життя роду і вносили стохастичний момент в соціальні системи⁵¹.

Одним із способів, за допомогою якого відбувалося формування ідентичності воїна в епоху вікінгів (бійців, торговців, ремісників, купців), – було наслідування хлопчиками дорослих під час гри, що реалізовувалося значною мірою за допомогою іграшок (дерев'яних мечів, фігурок коней, кораблів); останні неодноразово виявляються археологами по всьому ареалу поширення матеріальної культури вікінгів (Ірландія, Україна, Росія, Німеччина, Фарерські острови і Гренландія)⁵². Військові цінності й навички прищеплювалися підліткам як обов'язкова складова їхнього виховання⁵³. Доволі часто вікінг, у якого був малолітній син, при спілкуванні з ним привчав хлопчика триматися за руків'я батьківського меча і розуміти, про що ведеться розмова. Ось типова настановча промова батька, адресована синові: «Це мій меч. Його ім'я Хільдітонн. Він був у мого батька, а до цього у його батька. Зараз він мій і незабаром буде твоїм»⁵⁴.

Як засвідчують археологічні артефакти, практика привчання хлопчиків до зброї у ранньому віці бере свій початок ще з епохи Великого переселення народів. До прикладу можна навести результати дослідження археологами поховання в Хогомі (Högom, 500 р.н.е.), де було виявлено скелет чоловіка, котрий помер у підлітковому віці. Серед поховального інвентарю вчені виявили рештки одягу (можливо туніки), прикрашений коштовностями черес, меч з інкрустованим гранатом руків'ям, кінне спорядження, у тому числі – пишно гаптоване сідло⁵⁵. На високий статус небіжчика вказують залишки дерев'яного скіпетра⁵⁶.

У похованні № 977 могильника Бірки (Швеція), в якому було захоронено хлопчика віком 9-10 років⁵⁷, виявлено маленький меч (Ur 56). Загальна вага цього екземпляра становить 549 г, а довжина – 70 см⁵⁸. Крім того, серед інвентарю знайдено щит, в'язку (8-10) стріл з ланцетоподібними наконечниками, залізну фібулу у формі пера, ніж, фрагменти декоративних срібних тасьм, 14 куфічних срібних дирхемів (чекан 932-941 pp.), залізне грузило із накладкою з листової латуні, кріплення для т. зв. «руків'я хлиста» із заліза, фрагмент ланцюга, залізні обручі для дерев'яного відра, дві кішки для взуття й залізні вудила⁵⁹.

⁴⁹ Vorotniak I., Danyliv M., «Motyvatsiini vytochy pokhodiv vikiniv: dyskurs skandynavskykh dzherel» [Motivational Origins of Viking Expeditions: A Discourse Analysis of Scandinavian Sources], Starodavnie Prychornomoria, Vyp. XIV, Odesa, 2023, P. 424-435 [in Ukrainian].

⁵⁰ Filosofov I., Fenomen geroicheskogo povedeniya v drevnej Skandinavii: ideal'nye modeli i povedencheskaya praktika (po dannym eddicheskikh pesen i sag o drevnih vremenah) [Heroic Behavior in Ancient Scandinavia: Ideals and Practices According to Eddic Poetry and the Sagas of Ancient Times]. Avtoreferat diss. k. i. n. Saratov, 2011, P. 3 [in Russian].

⁵¹ Fetisov A., Shchhavelev A., Vikingi. Mezhdru Skandinaviej i Rus'yu [The Vikings: Between Scandinavia and Rus'], M.: Veche, 2013, P. 13 [in Russian].

⁵² McAlister D. «Childhood in Viking and Hiberno-Scandinavian Dublin, 800-1100, in «Everyday Life», Viking-Age Towns: Social Approaches to Towns in England and Ireland, c. 800-1100», Oxford: Oxbow Books, 2013, P. 90-94 [in English].

⁵³ Raffield B. Playing Vikings..., op. cit., P. 818.

⁵⁴ Peirce I. Swords of the Viking Age, Woodbridge: Boydell, 2002, P. 2 [in English].

⁵⁵ Gräs A.-S. «A Princely Child in Birka», Studien zur Archäologie des Ostseeraumes: von der Eisenzeit zum Mittelalter: Festschrift für Michael Müller-Wille, Neumünster: Wachholtz Verlag, 1998, P. 283 [in English].

⁵⁶ Ibidem, P. 284.

⁵⁷ Androshchuk F. Mechi vikingov [Viking Swords], Kyiv: Vydavnychiy dim «Prostir», 2013, P. 99 [in Ukrainian].

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Gräs A.-S. A Princely Child..., op. cit., P. 283.

У похованні в лодії (№ 11) могильника Вальс'єрде (Швеція) знайдено меч типу Z, загальною довжиною 66,5 см. Український археолог Ф. Андрощук відзначає, що даний тип холодної зброї занадто короткий, щоб належати дорослій людині. Тому, швидше за все, він був виготовлений індивідуально для низькорослої людини, можливо – дитини⁶⁰. Ще один екземпляр зброї ближнього бою, який вірогідно належав дитині, археологи розкопали в Рінгебю (провінція Опіланд, Норвегія). Його загальна довжина – 47,7 см, вага – 409 г. У цьому ж могильнику виявлені – маленька за розміром сокира, спис і умбон щита⁶¹.

Два вищезгадані шведські мечі супроводжувалися інвентарем, характерним для дорослих поховань. Враховуючи незвичність знахідки, була зроблена спроба інтерпретувати поховання хлопчика в Бірці як могилу принца⁶². Ф. Андрощук наголошує: незалежно від ставлення до такої інтерпретації, очевидним є факт надання якогось особливого статусу похованим з цими мечами. Такий статус може бути пояснений ймовірним станом переходу небіжчиків від дитинства до зрілості⁶³.

Цікавою особливістю деяких мініатюрних мечів, знайдених у Старій Ладозі – датованих VIII-IX ст., а також – IX ст. з Новгороду є те, що вони типологічно співвідносяться з повнорозмірними функціональними мечами, котрі використовувалися на той час у Західній Європі та Скандинавії⁶⁴. Варто також згадати знахідку невеликого меча з Лаф Гура (Ірландія), виготовлення якого датується X ст. Довжина знахідки складає 76,3 см, довжина руків'я – 6,8 см, і атрибується вченими як престижна зброя дитини зі знатного роду⁶⁵. Спеціальний характер цієї зброї, безумовно, вказує на те, що вона могла виступати як символ високого соціального статусу небіжчика й транслювати ідею про те, чого її юний власник повинен був досягти у житті – бути відважним і успішним воїном і, можливо, одного дня стати військовим лідером⁶⁶.

Отже, набір предметів, виявлених у вищезгаданих похованнях, аналогічний до тих речей, що знаходять в могилах дорослих вікінгів. Таке співпадіння підтверджує наукову гіпотезу про включення скандинавських хлопчиків у доросле життя у досить ранньому віці – 6-10 років⁶⁷. Вчені висловлюють ще одне симптоматичне припущення: іграшкова зброя дозволяла дітям опосередковано отримувати уявлення

про військову культуру й традиції шляхом наслідування дорослим у своїх іграх, – унаочнено імітуючи набіги, битви і вбивства⁶⁸. Довжина леза зменшеної «зброї» (50-60 см) і рукояття завдовжки 5-6 см свідчать про можливість користуватися нею дітьми-підлітками⁶⁹. Описані вище знахідки зброї з одного боку вказують на те, що у такий спосіб діти орієнтувалися на «збройну моду» військової еліти, а з іншого вони демонструють – іграшки були спеціально виготовлені для ознайомлення хлопчиків зі стилем і формою зброї, якою їм – можливо невдовзі, доведеться користуватись⁷⁰.

Факти дитячої ігрової практики зі зброєю дітьми підтверджуються писемними джерелами: юний Олаф Трюггвасон (майбутній конунг Норвегії, хреститель Скандинавії) за допомогою маленької сокири помстився убивці свого вихователя – Торольву Блошина Борода⁷¹; Егіль Скалагрімсон у семирічному віці проломив череп сокирою своєму кривднику – Гріму, синові Хегга з Хеггстадіру, який був старший на три роки⁷². Доступ, отриманий деякими підлітками до зброї сприяв підвищенню їхнього статусу серед однолітків, надаючи таким чином можливості відтворювати соціальну ієрархію, котра панувала у світі дорослих. Одночасно така практика могла прискорити і легітимізувати формування особистого суперництва, конкурентної ініціативи та агресивної поведінки серед дітей⁷³.

У «Старшій Едді» в «Промовах Грімніра» зазначається, що в конунга Храудунга було двоє синів – Агнар і Гейрред; першому виповнилося десять років, другому – вісім. Після смерті батька конунгом обрали молодшого – Гейрреда, який згодом став «достойним мужем»⁷⁴. У Гейрреда надалі народився син, якого батько назвав на честь свого зниклого брата. Коли при дворі конунга з'явився бог Один в образі Грімніра, – правитель наказав піддати його тортурам, щоб він став «балакучішим». Один провів без їжі й питва вісім ночей. Тоді десятирічний Агнар пішов до Грімніра і подав йому повний ріг пива, аби той напився. Бог віддячив синові конунга наступними словами: «Шануйся ти, Агнаре //, щастя тобі // сам Вератюр позичає; // за тее питво // отримаєш ти // істинно гарну віддачу»⁷⁵. В даному контексті варто звернути увагу на ім'я Вератюр («Тюр людей»); воно – одне з багатьох, якими називали Одіна. Інформаційним є сам термін «Тюр» – так називали

⁶⁰ Androshchuk F. Mechi..., op. cit., P. 99.

⁶¹ Peirce I. Swords of the Viking..., op. cit., P. 86.

⁶² Androshchuk F. Mechi..., op. cit., P. 99.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ From Viking to crusader: the Scandinavians and Europe 800-1200 / Eds.: Roesdahl E., Wilson D. M., Uddevalla: Bohuslänningens Boktryckeri, 1992, P. 301 [in English].

⁶⁵ Peirce I. Swords of the Viking..., op. cit., P. 95.

⁶⁶ Raffield B. Playing Vikings..., op. cit., P. 822.

⁶⁷ Gräs A.-S. A Princely Child..., op. cit., P. 288.

⁶⁸ Raffield B. Playing Vikings..., op. cit., P. 822.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ McAlister D. Childhood in Viking..., op. cit., P. 92.

⁷¹ Saga ob Olave syne Tryggvi [Olaf Tryggvason's Saga], Snorri Sturluson. Krug Zemnoj [Earth circle], M.: Nauka, 1980, P. 101 [in Russian].

⁷² Saga ob Egile..., op. cit., P. 131.

⁷³ Raffield B. Playing Vikings..., op. cit., P. 822.

⁷⁴ Starsha Edda [The Elder Edda], Kyiv: Vydavnytstvo Zhupanskoho, 2020, P. 95 [in Ukrainian].

⁷⁵ Ibidem., P. 97.

нордичного бога «правильної», «статусної» війни, судового двобою тощо⁷⁶. Наведений сюжетний фрагмент засвідчує: в епоху вікінгів, принаймні синів правителів змалку готували до воїнської звитяги.

Молоді скандинави, які претендували на здобуття статусу конунга, в ранньому віці вирушали у військові походи з метою набуття практичних навичок, авторитету і слави. «Сага про Харальда Прекрасноволосого» саме в цьому подієвому руслі розповідає про Ейріка Харальдсона, майбутнього норвезького конунга Ейріка Кривава Сокира (928-933): «Коли Ейріку було дванадцять років (дана акцентована констатація співзвучна з прислів'ям, висловленим у «Старшій Едді»: «Орел кричить рано»⁷⁷; воно означало, що воїн-герой проявляє себе або в юності, або ніколи⁷⁸), дав йому конунг Харальд п'ять бойових кораблів і вирушив він у військовий похід, спочатку в Аустрвег, а потім на південь у Данмарк і у Фрісланд та Саксланд, і пробув у цьому поході чотири роки. Після цього вирушив він на захід за море, і воював у Шотландії та Бретландії, Ірландії та Валландії, і провів там інші чотири роки. Після цього вирушив він на північ у Фіннмарк і до Бьярмаланду, і була у нього там велика битва, і [він] переміг»⁷⁹. Персонаж «Саги про Вьольсунгів» Хельгі так само «виріс великодушним і улюбленцем багатьох, і першим серед мужів у будь-якій справі. Подєйкують, що він виступив у похід маючи п'ятнадцять років від народження»⁸⁰.

Висновки. В межах узагальнення можна стверджувати: широкомасштабна мілітарна активність вікінгів являє собою складний багатофакторний феномен, де визначальну роль відігравали ідеологічні, соціальні та релігійні чинники. Аналіз писемних скандинавських джерел – зокрема, родових саг,

«Старшої Едди», та рунічних написів демонструє домінування воїнських цінностей у скандинавському соціумі того часу.

У цих текстах міститься своєрідна модель героїчного ідеалу: юнак, який із раннього віку прагне участі в походах, здобуває честь, славу, багатство і високий статус завдяки мужності, рішучості та перемогам. Часті згадки про військові дії, дитячі ініціації, практика передачі зброї як символу спадковості та авторитету, епізоди ранньої соціалізації воїнів – усе це дає підстави констатувати наявність глибокої ментальної підготовки до війни, що відображалася у фольклорній і літературній традиції. Разом з тим, проаналізовані писемні джерела відтворюють ціннісну систему норманського соціуму, в якому війна, мандрівка та особиста звитяга чи вдача становили основу життєвої стратегії. Саме тому аналіз цих текстів є ключовим для розуміння мотивацій скандинавської експансії в добу вікінгів.

Воротняк Іван – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових інтересів: етнографія Буковини, історія Скандинавії епохи вікінгів. Автор понад 50 наукових праць, статей і розвідок.

Vorotniak Ivan – PhD in History, Associate Professor, Department of World History, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Research interests: ethnography of Bukovina; history of Scandinavia during the Viking Age. Author of more than 50 scholarly publications, including articles and research studies.

Received: 13.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© I. Vorotniak, 2025

⁷⁶ Ibidem, примітка 1.

⁷⁷ Starsha Edda, P. 216.

⁷⁸ Golovnyov A., Antropologiya dvizheniya (drevnosti Severnoj Evrazii) [Anthropology of Movement (Ancient Northern Eurasia)], Ekaterinburg: URO RAN; «VoloT», 2009, P. 232 [in Russian].

⁷⁹ Saga o Haral'de Prekrasnovolosom [The Saga of Harald Fairhair], Snorri Sturluson. Krug Zemnoj, M.: Nauka, P. 49 [in Russian].

⁸⁰ Saga o Vyol'sungah [The Saga of the Völsungs], M.-Jl.: Academia, 1935, P. 120 [in Russian].

ГАБСБУРЗЬКА МОДЕЛЬ ДИНАСТИЧНОГО КОНТРОЛЮ У 15-16 СТ.

Володимир ФІЛЕЙ

Ужгородський національний університет

volodymyr.filei@uzhnu.edu.ua

THE HABSBURG MODEL OF DYNASTIC CONTROL IN THE 15TH-16TH CENTURIES

Volodymyr FILEI

Uzhhorod National University

ORCID ID: 0009-0004-8324-6555

Filei Volodymyr. The Habsburg Model of Dynastic Control in the 15th-16th Centuries. Purpose. The aim of this study is to conduct an interdisciplinary analysis of the interdependence between marriage capitulations, financial transfers, and the geopolitical strategies of dynasties in Central and Eastern Europe at the end of the 15th and the beginning of the 16th century. The article focuses on examining the role of dynastic marriages as a key mechanism of political stabilization and expansion, particularly through the activities of the Habsburgs, Jagiellonians, and Corvins, which contributed to the formation of a new political configuration in the region without the use of large-scale military campaigns. Dynastic diplomacy is viewed as an instrument for legitimizing the Habsburg dynasty's territorial claims and consolidating its political influence in Central and Eastern Europe. **Materials and Methods.** The research is based on the analysis of historical sources, including chronicles and marriage capitulation texts. A source-critical method was employed to assess the reliability of sources through textual comparison and analysis of authorial perspectives. A comparative-historical method was used to compare dynastic marriage strategies and evaluate their effectiveness. A socio-legal analysis was applied to interpret marriage capitulations as instruments for the redistribution of resources. Additionally, a structural-functional method was used to examine marriage as an element of the political system, fulfilling legitimizing, integrative, and regulatory functions. **Results.** Dynastic marriages in the late 15th and early 16th centuries served as a key instrument of political transformation in Central and Eastern Europe. They enabled the Habsburgs to expand their influence through mechanisms of dynastic succession, legal agreements, and financial obligations, thereby reducing the necessity for military intervention. The marriage of Maximilian I to Mary of Burgundy in 1477 provided for the legitimate annexation of the wealthy Burgundian territories without formal conquest, while the financial resources of Burgundy reinforced the Habsburgs economic base, allowing investments in diplomacy and the creation of military structures such as the Landsknecht regiments. The principles of *ius uxoris* and *ius sororis* codified hereditary rights through marriage, and the Treaty of Pressburg (1491) formally established the Habsburgs claim to the Hungarian crown. The Vienna Congress of 1515, which arranged a double marriage between the Habsburgs and the Jagiellonians (Ferdinand to Anna, and Maria to Louis), created the legal framework for the succession of Bohemia and Hungary after 1526. Marriages replaced military expansion, promoting regional stability through diplomatic agreements and ceremonial practices. **Conclusions.** Dynastic marriages in Central and Eastern Europe in the late 15th and early 16th centuries functioned as mechanisms of political integration and instruments of power legitimization. The conclusion of marriage capitulations, financial transfers, and succession agreements provided the Habsburgs with legal grounds for expanding their influence after 1526 without the direct use of military means. This practice represented an alternative model of geopolitical dominance based on dynastic inheritance and diplomatic negotiation. Future research should focus on analyzing the semiotics of power and integrating the Transylvanian-Moldavian region in order to reconceptualize the spatial configuration of Central and Eastern Europe as a distinct political entity.

Keywords: *dynastic marriages, Habsburgs, Jagiellonians, Central and Eastern Europe, matrimonial diplomacy, political transformation, Pressburg Agreement, Vienna Congress.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Упродовж останніх десятиліть проблема династичних шлюбів пізнього середньовіччя розглядалася як ключовий чинник формування політичних конфігурацій Європи. У центрі уваги дослідників опинялися механізми укладення союзів між королівськими домами, правове оформлення капітуляцій, церемоніали та питання легітимності передачі влади через шлюб. Однак переважна більшість праць фокусувалася на західноєвропейському просторі – зокрема на випадках англо-бургундських, франко-іспанських або італійсько-габсбурзьких альянсів, – тоді як Центральнo-Східна Європа часто фігурувала як периферійний або залежний контекст. Такий підхід призводив до знеособлення регіональних акторів, а також до недооцінки ролі правових

і фінансових інструментів, які тут використовувалися не менш ефективно, ніж у більш досліджених частинах Європи. Утім, саме в цьому регіоні взаємопов'язані династичні союзи між Габсбургами, Ягеллонами та династією Корвінів зумовлювали складну конфігурацію політичного впливу без застосування масштабних воєнних кампаній. Це створювало підґрунтя для переосмислення загальноєвропейських процесів династичної експансії через призму локальних практик.

Аналіз попередніх досліджень. Незважаючи на наявність ґрунтовних досліджень, присвячених окремим правителям і династіям, питання династичних союзів як системного чинника політичної трансформації Центральнo-Східної Європи наприкінці XV – на початку XVI століття не дістало цілісного відображення в науковому дискурсі. Окремі аспекти теми були висвітлені в низці студій,

зокрема дослідження К. Baczkowski¹ (2013), в якому проаналізовано політико-культурну діяльність Матяша Корвіна крізь призму хронік і дипломатичних джерел; автор акцентував на комбінації військової сили та шлюбної дипломатії як інструментів стримування габсбурзької експансії. У міждисциплінарному ключі підходили до проблеми J. M. Bak і E.B.B. Nagy² (2010), які поєднали політичну історію з соціальною антропологією у вивченні владних практик Центральної Європи, розкривши роль церемоніалів і символічного обміну як засобів формалізації влади. Значний порівняльний потенціал відкрила робота J. Boubín, J. Pánek і O. Tůma³ (2018), присвячена специфіці державного управління в чеських землях часів Ягеллонів, де було показано обмежений характер монархічної влади в умовах розвиненої станової системи. Важливий внесок у вивчення зовнішньої політики Угорщини напередодні битви під Могачем зробив Н. Çapraz⁴ (2022), довівши, що габсбурзька орієнтація визначалася прагматичними інтересами, а не ідеологічною солідарністю. У ширшому геополітичному вимірі династичну легітимацію Габсбургів як стратегію управління композитною монархією проаналізував L. Geevers⁵ (2023), виявивши ключову роль шлюбної дипломатії, конфесійної уніфікації та придворного церемоніалу в стабілізації династичного режиму.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі міждисциплінарного аналізу синтезувати взаємозалежність шлюбних капітуляцій, фінансових трансферів та геополітичних стратегій династій у Центрально-Східній Європі наприкінці XV – на початку XVI століття.

Методи та прийоми дослідження. Критико-джерелознавчий метод забезпечував первинну оцінку достовірності та репрезентативності джерельної бази. Шляхом порівняння варіантів текстів, перевірки походження рукописів і аналізу авторської позиції було встановлено ступінь надійності даних, що унеможливило екстраполяцію неавтентичної інформації на подальші висновки. Історико-генетичний метод дозволив реконструювати динаміку шлюбної політики від демографічної кризи XIV ст. до кристалізації габсбурзької «шлюбної матриці» наприкінці XV ст. Поетапне висвітлення еволюції норм *ius uxoris* та *ius sororis* уможливило виявлення логіки поступового переформатування владних практик і правових механізмів легітимації територіальних претензій. Порівняльно-історичний метод надав змогу зіставити шлюбні стратегії «наддинастій» та оцінити їхню результативність

у контексті трансформації системи міждержавних відносин. Соціально-правовий аналіз забезпечив інтеграцію юридичних норм у ширший соціальний контекст. Розгляд шлюбної капітуляції як правового інструменту, що кодифікував фінансові, спадкові та військові зобов'язання сторін, дозволив інтерпретувати шлюб не лише як династичний акт, а й як спосіб перерозподілу ресурсів між соціальними групами та інституціями пізньосередньовічного суспільства. Структурно-функціональний метод застосовувався для аналізу династичного шлюбу як елементу політичної системи. Його використання дало можливість описати шлюбний союз у термінах функцій – легітимаційної, інтегративної та регулятивної – і виявити, як послідовне виконання цих функцій забезпечувало довготривалу стабілізацію владних конфігурацій без прямої військової експансії.

Виклад основного матеріалу. У період пізнього середньовіччя династичний шлюб поступово перетворився на один із провідних інструментів реалізації зовнішньополітичних стратегій європейських монархій. Наслідки демографічної та економічної кризи XIV століття, зумовленої Столітньою війною та епідемією чуми, продемонстрували структурну нестабільність феодальної військової системи та її нездатність забезпечувати тривалу експансію. За цих умов правлячі династії змушені були звернутися до альтернативних механізмів – зокрема, до шлюбної дипломатії як засобу розширення впливу, легітимації претензій на володіння та підтримання геополітичної рівноваги. Саме шлюби, котрі раніше сприймалися насамперед як приватні угоди родів, перетворилися на раціоналізовані «контракти державного рівня», оформлені за допомогою канонічного права, і складної дипломатичної процедури посольських переговорів. Основою для цього слугувала мережа кількох «наддинастій» – Габсбургів, Валуа, Ягеллонів, Тюдорів, Авісів та інших. У контексті загального переходу від феодально-васальних до переабсолютистських структур влади саме ці блоки згодом стали ядром майбутніх національних монархій, імперій і конфедерацій.

Показовим для розуміння внутрішньої логіки династичних союзів у цей період стало широке запровадження принципів *ius uxoris* і *ius sororis*, згідно з якими територіальні права можна було отримати не тільки шляхом спадкування чоловічою лінією, а й через дружину чи сестру. Максиміліан I Австрійський 1477 року одружився з Марією Бургундською, він без жодного акта анексії приєднав до габсбурзького доменіону багаті бургундські землі⁶. У цьому

¹ Saga o Vyol'sungah [The Saga of the Völsungs], Moskva-Leningrad: Academia, 1935, P. 120 [in Russian].

² Baczkowski K. *Matyáš Korvin (1443-1490)* [Matthias Corvinus (1443-1490)], *Studia Historyczne* [Historical Studies], 2013, Vol. 2, P. 237 [In Czech].

³ Bak J.M., Nagy E. B.B. (Eds.) *Studying Medieval Rulers and Their Subjects: Central Europe and Beyond*. London: Routledge, 2010, 312 P [in English].

⁴ Boubín, Jaroslav, et al. «*The Bohemian Crownlands under the Jagiellons (1471-1526)*» A History of the Czech Lands, Karolinum Press, 2018, P. 185-206 [in English].

⁵ Çapraz H.Ş.Ç., *Mohaç öncesi Macar dış politikasında Habsburg oryantasyonu* [Habsburg orientation in pre-Mohács Hungarian foreign policy], *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2022, vol. 16, № 33, P. 185-214 [in Turkish].

⁶ Geevers L. *The Spanish Habsburgs and Dynastic Rule, 1500-1700*. – Taylor & Francis, 2023, P. 279 [in English].

контексті шлюб дедалі частіше ставав прямою альтернативою війні. Чим вищими робилися фінансові витрати на мобілізацію лицарства і найманців та чим обережнішими ставали міські еліти, які не бажали руйнування торгових шляхів, тим ціннішим виглядав спосіб «купити мир за придане» або «передати корону через одруження»⁷.

У другій половині XV століття Габсбурги, які до цього зосереджувалися радше на збереженні роздроблених австрійських земель і майже не претендували на ширший європейський простір, вибудовували нову, послідовну й довгострокову шлюбну стратегію. Ключовим ініціатором формування шлюбної стратегії Габсбургів у другій половині XV століття був імператор Фрідріх III. Його правління відзначалося виваженим, поступовим підходом до розбудови династичних зв'язків, які згодом стали основою політичного зростання дому. військові ресурси імператора були обмежені децентралізованою політичною структурою імперії та залежністю від згоди курфюрстів, а роздробленість спадкових австрійських земель, зокрема суперечка з Альбрехтом VI, посилювала внутрішню нестабільність.

У зазначених політичних обставинах імператор Фрідріх III обрав династичний шлюб як інструмент поступового розширення юридичних претензій дому Габсбургів на зовнішні домени. Початковим етапом цієї стратегії стало його одруження у 1452 році з Елеонорою Португальською, що забезпечило не лише значне придане, але й політичний союз із авторитетним домом Авіс. Такий альянс суттєво підсилював позиції Габсбургів у трансрегіональній конкуренції, зокрема у контексті боротьби за вплив у Чехії та Угорщині. Після легітимації власного статусу шлюбом, імператор розпочав цілеспрямовану династичну політику, спрямовану на формування шлюбних коаліцій через укладання союзів своїх нащадків. Син Фрідріха III-Максиміліан – розглядався як ключова постать для реалізації династичного проєкту, що мав забезпечити Габсбургам нові спадкові права і посилити їхній вплив у ширшому європейському вимірі. Донька Кунігунда, у свою чергу, була залучена до дипломатичних перемовин з представниками тирольської гілки династії та баварським домом Віттельсбахів.

Окрему увагу імператор приділяв можливості укладання шлюбу між Максиміліаном і однією з доньок короля Казимира IV Ягеллончика, що розглядалося як стратегічний крок до встановлення альянсу з Ягеллонською династією. Сукупність таких дій свідчила про прагнення імператора використати династичні союзи як засіб поступового зміцнення габсбурзької присутності у просторі між Балтійським регіоном і Альпами, з урахуванням динаміки політичної кон'юнктури Центральної та Східної Європи⁸.

Завдяки системній дипломатичній діяльності, орієнтованій на укладання династичних союзів,

Фрідріх III зумів уникати високовартісних збройних кампаній, спрямовуючи обмежені ресурси на стабілізацію внутрішньої ситуації у спадкових землях. Водночас така політика сприяла формуванню іміджу Габсбургів як партнерів, здатних забезпечити довготривалу політичну стабільність шляхом правових угод, зокрема шлюбних капітуляцій. Важливим етапом у реалізації цієї стратегії став 1473 рік, коли загострення відносин між Францією та Бургундією призвело до пошуку герцогом Карлом Сміливим союзників, які могли б протистояти тискові з боку короля Людовіка XI. У відповідь на цю ситуацію імператор Фрідріх III ініціював переговори щодо укладання шлюбу між його сином Максиміліаном і єдиною спадкоємицею Бургундського дому – Марією.

Цей союз був надзвичайно перспективним, адже володіння Марії охоплювали значну територію, зокрема Нідерланди, Фландрію, Брабант і Франш-Конте, які мали стратегічне значення для контролю над північними торговими шляхами та ключовими ярмарковими центрами Західної Європи. Фрідріх III наполегливо дотримувався курсу на укладання шлюбного союзу між Максиміліаном і Марією Бургундською. Його прагматичне розуміння стратегічних переваг такого альянсу виявилось вдалим після загибелі Карла Сміливого в битві при Нансі (1477), яка призвела до негайної французької інтервенції в частину бургундської спадщини. В умовах зростаючої загрози з боку Людовіка XI та нестабільного становища Марії як спадкоємиці герцогства шлюб із представником імператорського дому став політично необхідним. Укладання союзу в серпні 1477 року в Генті⁹ не лише убезпечило Марію від повної втрати її володінь, а й надало Габсбургам законну підставу для включення бургундських земель до династичної сфери їхнього впливу.

Цей шлюб став каталізатором геополітичної перебудови Центральної та Західної Європи, союз сприяв поживленню дипломатичної активності в Центрально-Східній Європі, змусивши ключових регіональних акторів – насамперед Угорське королівство, Чеське королівство, Корону Польську, а також Венеційську республіку – переосмислити власну зовнішньополітичну стратегію. У контексті формування нової територіальної конфігурації, яка об'єднувала Нідерланди, Франш-Конте, частину Лотарингії та спадкові австрійські землі, дедалі виразніше поставала загроза створення надрегіонального утворення під контролем дому Габсбургів.

Це викликало занепокоєння серед сусідніх держав, які сприймали укладений союз як початок нової фази концентрації влади над ключовими торговельними і стратегічними артеріями між Північним морем і Альпами. Король Угорщини Матяш Корвін активізував військові дії в Нижній Австрії з метою обмежити подальше розширення габсбурзького впливу та

⁷ Dumont J. et al. *Mary of Burgundy. Reign, 'Persona', and Legacy of a Late Medieval Duchess*, Burgundica, 2021, P. 31 [in English].

⁸ Lutter C. «*Gendering Late Medieval Habsburg Dynastic Politics: Maximilian I and His Social Networks*», *Austrian History Yearbook*, 2024, T. 55, P. 1-16 [in English].

⁹ Ibidem, P. 14.

закріпити власні позиції у прикордонному регіоні. Водночас польський король Казимир IV Ягеллончик розпочав дипломатичні контакти з французьким двором, розглядаючи можливість укладення антигабсбурзького союзу як інструменту стримування новоствореного австро-бургундського блоку.

Фрідріх III та Максиміліан I уникали відкритого військового протистояння, натомість зосереджували зусилля на зміцненні династичного контролю над Центрально-Східною Європою шляхом укладення шлюбних союзів та правового оформлення спадкових прав. У 1486 році Максиміліан був обраний римським королем на рейхстазі у Франкфурті-на-Майні, що підтвердило спадкоємність габсбурзької влади та стало ключовим кроком у консолідації австрійських і бургундських володінь. Хоча цей крок мав загальноімперське значення, його вплив особливо відчувався в регіоні між Альпами, Моравією, Чехією та Західним Угорщиною, де зростання впливу Габсбургів почало безпосередньо загрожувати Ягеллонській та Арпадській спадщині.

Угорський король Матяш Корвін розглядав посилення Габсбургів як безпосередню загрозу. Від 1477 року і до своєї смерті у 1490 році він неодноразово вступав у конфлікти з австрійськими володіннями, зокрема окупував Відень у 1485 році. У відповідь Максиміліан утримував постійні наймані загони в Верхній Австрії, використовуючи ресурси з нідерландських і тірольських володінь. Протистояння між Угорщиною та Австрією стало головною лінією напруги в Центрально-Східній Європі кінця XV століття. Водночас польський король Казимир IV Ягеллончик прагнув нейтралізувати вплив Габсбургів через шлюбні альянси з французьким домом Валуа та домовленості з чеською знаттю, яка побоювалася габсбурзького втручання в управління Богемією.

У 1491 році, скориставшись ослабленням Угорщини після смерті Матяша Корвіна, імператор Фрідріх III ініціював укладення Пресбурзької угоди¹⁰, яка юридично закріпила право Габсбургів на угорську корону в разі припинення чоловічої гілки Ягеллонів¹¹. Ця угода мала прямі наслідки для Центрально-Східної Європи, вона стала правовою підставою для претензій Габсбургів на Угорщину після смерті Людовіка II у битві під Могачем 1526 року. У відповідь на зростання габсбурзького впливу Ягеллони здійснювали пошук династичних союзів, зокрема через шлюб Владислава II з Анною де Фуа, що зміцнив зв'язки з французьким королівським домом, а також через дипломатичні контакти з династією Віттельсбахів і провідними чеськими магнатськими родами,

Рожмберків та Швамберків. Проте без фінансових ресурсів, співмірних із бургундськими надходженнями, їхній вплив поступово слабшав. Максиміліан же інвестував у зміцнення внутрішніх інститутів, зокрема створив військові структури на основі ландскнехтських полків, які демонстрували вищу ефективність порівняно з традиційними феодалними загонами¹².

Станом на момент смерті імператора Фрідріха III у 1493 році засадничі елементи габсбурзької стратегії щодо Центрально-Східної Європи вже набули сформованого вигляду. Її основою слугували три ключові засади, правове оформлення династичних шлюбів як інструменту легітимації спадкових претензій, залучення зовнішніх фінансових ресурсів з метою зміцнення внутрішньої влади, а також укладення угод про успадкування з династіями, що перебували в умовах політичної та династичної дестабілізації. У другій половині XV століття Габсбурги еволюціонували з регіонального князівського роду в провідного претендента на гегемонію в Центрально-Східному регіоні, політична діяльність якого дедалі більше визначала конфігурацію сил між Імперією, Чехією, Угорщиною та Королівством Польським.

Імператор Максиміліан I послідовно реалізовував шлюбну стратегію, спрямовану на розширення впливу дому Габсбургів у Центрально-Східній Європі¹³. Після підтвердження умов Пресбурзької угоди 1491 року, що визначала право Габсбургів на угорську корону в разі припинення чоловічої лінії Ягеллонів, імператор ініціював систематичні дипломатичні контакти з дворами Корони Польської, Чеського королівства та угорської знаті¹⁴. В середині 1490-х років розпочато серію перемовин із чеським сеймом, результатом яких стало включення до земських ухвал положень, що передбачали перспективи династичних шлюбів між представниками австрійської та богемської ліній. Упродовж 1500-1503 років Максиміліан I, використовуючи механізм двосторонніх конференцій у Відні та Валь-Пашингу, домігся погодження проекту подвійного шлюбу між своїми онуками – Фердинандом і Марією – та дітьми короля Владислава II.

Хоча безпосередня ратифікація угод була відкладена, зафіксований принцип *dynastiae paritatis* заклав юридичну основу для подальших шлюбних претензій. Зміцнюючи власні позиції в Угорщині, Максиміліан активно взаємодіяв з ключовими баронськими родами – зокрема Баторі, Заполья та Бакоці, – пропонуючи їм фінансові привілеї й гарантії в обмін на підтримку габсбурзької спадкової формули. У 1512 році імперський сейм схвалив спеціальну інструкцію для делегації в Чехії та Угорщині, що

¹⁰ *Ehevertrag des Erzherzogs Maximilian I. und der Herzogin Maria von Burgund* [Marriage contract of Archduke Maximilian I and Duchess Mary of Burgundy], 21 August 1477, Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, [electronic resource] – <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=58695> [in German].

¹¹ Güttner-Sporzyński von D., *Contextualising the marriage of Bona Sforza to Sigismund I of Poland: Maximilian I's diplomacy in Italy and Central Europe*, *Folia Historica Cracoviensia*, 2022, Vol. 27, N 2, P. 63-90 [in English].

¹² Majorossy, J. «The Town of Pressburg and the Royal Summit in 1515». *Das Wiener Fürstentreffen von 1515: Beiträge zur Geschichte der Habsburgisch-Jagiellonischen Doppelvermählung*, Hungarian Academy of Sciences, 2019, P. 293-347 [in English].

¹³ Wilson P. *European warfare 1450-1815 // War in the Early Modern World, 1450-1815*. – Routledge, 2020, – P. 177-206 [in English].

¹⁴ Pavlac B.A., *Maximilian (1459-1519)*, H. Klemettilä, C. Jones (eds.), *Encyclopedia of the Renaissance and Early Modern Europe*, London & New York, Routledge, 2023 [in English].

надала повноваження вести переговори про укладення шлюбних угод¹⁵. Кульмінацією цієї стратегії став Віденський конгрес 1515 року, організований за участі трьох монархів, імператора Максиміліана I (1459-1519), короля Польщі та великого князя литовського Сигізмунда I Ягеллона (1467-1548), а також короля Угорщини та Чехії Владислава II Ягеллона (1456-1516). Центральним пунктом переговорів стало укладення династичного союзу між Габсбургами та Ягеллонами (Guttner-Sporzynski, 2022). Було досягнуто домовленості про два шлюби: Фердинанд (1503-1564), онук Максиміліана I, мав одружитися з Ганною (1503-1547), донькою Владислава II, а його сестра Марія (1505-1558) – із сином Владислава, Людовіком (1506-1526)¹⁶. У результаті цього Габсбурги отримали права на спадкування як чеської, так і угорської корони у разі припинення чоловічої лінії Ягеллонів¹⁷.

Після смерті Владислава II у 1516 році, неповнолітній Людовік II вступив на престол Чехії та Угорщини, опинившись під політичним впливом угорської шляхти та польських радників. Габсбурги не мали реального контролю над управлінням у цих державах, однак завдяки шлюбом зберігали легітимні претензії на обидві корони. Максиміліан, уникаючи прямої конфронтації, зосередився на укріпленні правового підґрунтя для майбутньої інтеграції регіону в династичну орбіту Габсбургів. Особлива увага приділялася підтримці лояльних магнатських родів у Чехії та Верхній Угорщині (сучасна Словаччина), з якими активно розбудовувалися родинні й фінансові зв'язки¹⁸.

Період між 1515 і 1519 роками позначився також активізацією габсбурзької політики щодо залежних князівств Центрально-Східної Європи. Увага до Молдавії, Волощини та Трансильванії визначалася як стратегічним розташуванням цих територій на кордоні з Османською імперією, так і бажанням Габсбургів створити буферну зону перед потенційною експансією з південного сходу¹⁹. У цих регіонах Австрія вела переважно дипломатичну політику, орієнтовану на зміцнення прямих зв'язків із місцевими правителями, водночас координуючи дії з Польщею, яка також претендувала на вплив у Молдавії. Головним інструментом залишалися династичні зв'язки, у ряді випадків висувалися пропозиції шлюбів із представниками волозької та трансильванської знаті,

однак вони не були реалізовані в період правління Максиміліана, залишаючись у межах дипломатичних проєктів²⁰.

У Чехії посилення позицій Габсбургів відбувалося поступово, шляхом формування прокоролівської опозиції до станової автономії. Династичні шлюби зміцнили правові позиції Австрії, але не скасували необхідності постійної взаємодії з чеським сеймом. Після смерті Максиміліана у 1519 році Фердинанд став основним претендентом на чеську корону, спираючись не лише на родинні зв'язки, а й на підтримку частини чеської аристократії, яка бачила у Габсбургах стабілізаційний фактор на тлі зростання загрози з боку Османської імперії.

В Угорщині ситуація залишалася складнішою. Хоча шлюб Марії та Людовіка II створював прямий династичний канал, фактичний контроль над країною перебував у руках угорської знаті, яка зберігала традиції самостійного управління. Водночас невдала внутрішня політика, ослаблена централізація і неефективна оборонна система Угорщини створювали передумови для кризи. Максиміліан в останні роки свого правління зосереджував дипломатичні зусилля на зміцненні правових претензій у разі бездітної смерті Людовіка II. У цьому сенсі шлюбна політика 1515 року була спрямована не на негайне набуття влади, а на забезпечення юридично легітимної передачі прав у випадку династичного вакууму²¹.

Загалом у 1515-1519 роках Габсбурги не контролювали пряму територію Угорщини, Чехії чи васальних князівств на південному сході, однак вибудували політико-правову конструкцію, яка дозволяла їм у майбутньому легітимно претендувати на їх інтеграцію до габсбурзької сфери. Ця стратегія передбачала довготривале позиціонування династичних зв'язків як правового аргументу, що мав активізуватися у разі непередбачених змін династичної ситуації²².

Підсумовуючи, слід зазначити, що у 1493-1519 роках Максиміліан I створив основу для династичного контролю над Центрально-Східною Європою. Від Віденського конгресу 1515 року до смерті імператора у 1519 році габсбурзька стратегія базувалася на цілеспрямованому укладенні шлюбів з Ягеллонами та підготовці юридичного механізму спадкування, що охоплював Чехію, Угорщину й суміжні князівства. Ця політика дозволила Габсбургам після 1526 року, коли

¹⁵ Lutter C. Gendering Late Medieval Habsburg Dynastic Politics: Maximilian I and His Social Networks, *Austrian History Yearbook*, 2024, Vol. 55, P. 1-16 [in English].

¹⁶ Sánchez-Molero J. L. Gonzalo, *Books and Libraries in the Construction of the Habsburg Dynasty's Image During the Sixteenth Century*, *Ars Habsburgica: New Perspectives on Sixteenth-Century Art*, 2023, pp. 199-220, [in English].

¹⁷ von Güttner-Sporzyński D., *Contextualising the marriage of Bona Sforza to Sigismund I of Poland: Maximilian I's diplomacy in Italy and Central Europe*, *Folia Historica Cracoviensia*, 2022, vol. 27, № 2, P. 63-90, [in English].

¹⁸ Fundarkova, A. «Political relations in pre-Mohacs Hungary and Queen Mary of Habsburg (1521-1526).», *Historicky casopis*, 48.2, 2000, P. 231-256, [in English].

¹⁹ Pešalj, J. «The Habsburg Mediterranean 1500-1800. Edited by Stefan Hanß and Dorothea McEwan, Vienna: Austrian Academy of Sciences Press, 2021, P. 403; *Central European History*, N 56(3), 2023, P. 466-467 [in English].

²⁰ Schmitt, O. J. «The Ottoman Conquest of the Balkans and its Historical Arenas: On the Relationship Between Regional and Supraregional History», *Revue des Études Sud-Est Européennes*, N 59, 2021, P. 9-35 [in English].

²¹ Meconi H. «The Court Chapels of the Habsburg-Burgundian Line: From Emperor Maximilian I to Emperor Charles V», *A Companion to Music at the Habsburg Courts in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Leiden, The Netherlands: Brill, 2020, P. 59-95 [in English].

²² Lakatos B., *A királyi diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490-1526). II. rész. Adattár* [The king's diplomats. Envoys and embassies in the Jagiellonian era (1490-1526). Part II. Data archive], *Történelmi Szemle*, 2020, N 2, P. 281-362 [in English].

династична ситуація змінилася внаслідок загибелі Людовіка II під Могачем, виступити з правомірними претензіями на владу в регіоні. Отже, династичні шлюби, укладені в останній чверті XV і на початку XVI століття, стали ключовим механізмом поступового розширення впливу Габсбургів у Центрально-Східній Європі без застосування прямої сили.

У проведеному дослідженні шлюбна дипломатія Габсбургів розглядалася переважно як багаторівневий правовий та фінансовий механізм поступового утвердження політичного контролю над Богемією, Угорщиною та суміжними князівствами Центрально-Східної Європи. Такий аналітичний підхід дав змогу виокремити трикомпонентну структуру габсбурзької стратегії, шлюбні капітуляції розглядалися як права основа легітимації династичних претензій. Зовнішні фінансові впливання – насамперед з бургундських ресурсів – функціонували як матеріальна платформа укорінення впливу, договори про успадкування з династіями, що опинилися в кризовому становищі, виступали засобом заздалегідь оформленої легітимності на випадок династичних вакуумів. Разом із тим, зіставлення отриманих результатів із висновками А. Grudnicka (2023), І. Pop і А. Simon (2021), а також J. Volek (2024), дало підстави для виявлення низки методологічних та інтерпретаційних аспектів, що потребують подальшого опрацювання.

Передусім, А. Grudnicka²³ аргументовано показала, що династична політика Максиміліана I супроводжувалася розвиненою міфопоетикою влади, в якій ключову роль відігравав образ Сципіона Африканського як втілення поміркованого, але невідворотного завоювання. У проведеному дослідженні цей символічний компонент лише побіжно відображено в контексті ритуалізації шлюбних церемоній, не вдаючись до поглибленого аналізу античних наративів у структурі легітимаційної стратегії Габсбургів. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність подальшої інтеграції іконографічних, текстових і літературних джерел до корпусу правових матеріалів, з метою виявлення взаємозалежності між візуальними кодами влади та практиками династичного утвердження в чеському й угорському середовищах.

І. Pop та А. Simon²⁴ акцентують на широкому політичному горизонті габсбурзької дипломатії, демонструючи через аналіз епістолярної спадщини інтенсивність контактів між Максиміліаном I та молдавським двором після 1497 року. Такий підхід вказує на необхідність розширення географічної рамки дослідження на трансільвано-волоський ареал, що в межах даного дослідження окреслений лише епізодично. Залишається відкритим питання, чи передбачала шлюбна політика Максиміліана укладення шлюбів із представниками місцевих династій, чи

обмежувалася використанням союзів як дипломатичних обіцянок у межах загальноєвропейської антиісламської коаліції.

Окрему проблему порушує J. Volek²⁵, який критикує методологічну інерцію дослідників у представленні Центрально-Східної Європи як маргінального «простору драконів» і закликає до критичного переосмислення категорії периферійності. У проведеному дослідженні матеріал представлений у регіональному ключі, однак не здійснено концептуальної артикуляції того, чи сприяла шлюбна політика інституціоналізації Центрально-Східної Європи як самостійного політичного простору, чи лише закріплювала її статус як периферії щодо імперського центру. Теоретичне осмислення цієї дихотомії є ключовим для майбутніх студій трансрегіональних структур ранньомодерної доби.

Таким чином, у центрі проблемного поля дослідження перебувають два ключові питання, просторове розширення шлюбної стратегії на трансільвансько-молдавський регіон, концептуальна реконструкція статусу Центрально-Східної Європи як учасника, а не лише об'єкта габсбурзької політики. Розробка цих аспектів відкриває нові перспективи вивчення династичної експансії як комплексного соціополітичного явища на зламі середньовіччя й раннього модерну.

Висновки. У проведеному дослідженні вперше було запропоновано цілісну модель шлюбної дипломатії як багаторівневої правово-фінансової системи, що визначала процеси державотворення у Центрально-Східній Європі наприкінці XV – на початку XVI ст. На концептуальному рівні новизна полягає у трактуванні династичних союзів не як ізольованих «подій», а як інституціоналізованих контрактів, у яких поєднано три функції, юридичну (капітулювання як база спадкових претензій), ресурсну (залучення бургундських і нідерландських фінансів для забезпечення дипломатії) та символічно-репрезентативну (шлюб як альтернатива війні під час зростання вартості військових кампаній). У проведеному дослідженні обґрунтовано, що шлюбна дипломатія Габсбургів у другій половині XV – першій чверті XVI століття постала як комплексна стратегія, заснована на юридичних механізмах спадкування, мобілізації фінансових ресурсів та активному використанні династичних зв'язків. Зафіксовано, що імператор Фрідріх III послідовно формував правові передумови габсбурзької експансії, починаючи з укладення власного шлюбу з Елеонорою Португальською й завершуючи ініціативою династичного союзу між Максиміліаном та Марією Бургундською. Ключовим результатом такого курсу стало поступове включення бургундських ресурсів до

²³ Hupchick, Dennis P., et al. The Rise of the Habsburgs, 16th-17th Centuries, The Palgrave Concise Historical Atlas of Eastern Europe, 2001, P. 60-61 [in English].

²⁴ Grudnicka A. M. «Game of Scipios: Habsburg Interpretations, Adaptations, and Uses of Scipio Africanus in Early Modern Europe», Austrian history yearbook, 2023, p. 89-116 [in English].

²⁵ Pop I.-A., Simon A. «Partes Transilvanie intrabunt et te de tota terra tua disperdent: Maximilian I de Habsburg către Ștefan cel Mare după Codrii Cosminului (I)» [The Transylvanian parts will enter and destroy you from all your land: Maximilian I of Habsburg to Stephen the Great after the Codrii of Cosmin (I)], Revista Transilvania [Transylvania Magazine], 2021, P. 78 [in Romanian].

австрійського домену, що посилювало габсбурзькі позиції у боротьбі за вплив у Центрально-Східній Європі.

Встановлено, що Пресбурзька угода 1491 року відіграла роль правової застави, яка надала Габсбургам основу для майбутніх претензій на угорську корону, у разі завершення чоловічої гілки Ягеллонів. У дослідженні реконструйовано діяльність імператора Максиміліана I в період 1493-1515 років, із фокусом на переговорах із чеським сеймом, проєкті подвійного шлюбу 1500-1503 років та включенні відповідних положень до земських ухвал. Показано, що Віденський конгрес 1515 року не був спонтанною дипломатичною домовленістю, а підсумував тривалу акумуляцію юридичних, фінансових і персональних ресурсів, що в підсумку забезпечили Габсбургам легітимні права на успадкування чеської та угорської корон після 1526 року.

Отримані результати створюють підґрунтя для подальших досліджень у кількох напрямках. Насамперед потребує уваги глибше залучення культурно-символічних джерел як додаткових каналів легітимації. Доцільним є також розширення географічного аналізу на трансільвано-молдавський регіон, де шлюбна політика могла взаємодіяти з антиісламськими ініціативами. Крім того, постає потреба в концептуальному переосмисленні поняття

периферії в контексті габсбурзької династичної експансії, зокрема щодо того, чи сприяла ця політика формуванню інтеграційної моделі, чи навпаки – відтворювала владну асиметрію. Залучення інструментів міждисциплінарного аналізу дозволяє розглядати династичний шлюб як ключовий інструмент стабілізації, репрезентації та перерозподілу влади у ранньомодерній Європі.

Філей Володимир – аспірант кафедри античності, середньовіччя та історії України домодерної доби «Ужгородського національного університету» м. Ужгород, Україна. Коло наукових інтересів: трансформація політичних структур Центральної Європи другої половини XV – першої чверті XVI століття в контексті військово-дипломатичної конфронтації з Османською імперією

Filei Volodymyr – is a PhD-student at the Department of Antiquity, Middle Ages, and Pre-Modern History of Ukraine, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine. Research interests include the transformation of political structures in Central Europe during the second half of the 15th century and the first quarter of the 16th century in the context of military and diplomatic confrontation with the Ottoman Empire.

Received: 5.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© V. Filei, 2025

**ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НА ЗАНЯТТЯХ
ЗІ СТУДЕНТАМИ: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ДОСВІДУ
ПОЛЬСЬКОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ НА КАФЕДРІ
АКУШЕРСТВА ТА ГІНЕКОЛОГІЇ**

Наталія ВОЛОШИНОВИЧ

Буковинський державний медичний університет Чернівці (Україна),
voloshynovych@bsmu.edu.ua

**INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE CLASSROOM
WITH STUDENTS: IMPLEMENTATION
OF THE EXPERIENCE OF THE POLISH EDUCATION
SYSTEM AT THE DEPARTMENT OF OBSTETRICS
AND GYNECOLOGY**

Nataliia VOLOSHYNOVYCH

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine),
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4733-0536>,
Researcher ID: ACE-9570-2022

Nataliia Voloshynovych. Innovative technologies in the classroom with students: implementing the experience of the Polish education system at the Department of Obstetrics and Gynecology. Purpose. The Polish education system actively uses interactive learning methods that contribute to better learning of the material and the development of practical skills. The implementation of this experience at the Department of Obstetrics and Gynecology made it possible to improve the quality of student training.

Material and methods. The analysis was carried out on the basis of the integration of Polish educational experience into the curricula of students of the 4-5 courses of the «Medicine» specialty at the Department of Obstetrics and Gynecology. Various IT tools were used, in particular, electronic textbooks, virtual simulators, online platforms for testing and communication, as well as interactive lectures. **Results.** The use of IT in the educational process at the Department of Obstetrics and Gynecology helped to significantly increase the effectiveness of education, allowing students to better learn complex material. Here are some key areas where IT solutions have become particularly useful:

Virtual simulations: Platforms such as Simulab or CAE Healthcare have allowed students to practice surgical and clinical skills in a safe environment. This is especially important for future obstetricians and gynecologists, as they deal with vital moments during childbirth or gynecological operations.

Telemedicine and consultations: students were able to participate in real clinical cases through telemedicine platforms, observing obstetrics and gynecology procedures remotely. This helped them gain clinical experience without the physical presence of a medical facility.

Distance learning and platforms for managing the educational process: Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams and other platforms provide the opportunity to organize access to lectures, seminars and tests in a remote format. Teachers of the department of obstetrics and gynecology were able to record a number of video lectures, create interactive tests using multimedia elements for better learning of the material by students.

Interactive presentations and video materials: Tools such as H5P and Camtasia allow you to create interactive educational materials with video elements, graphics and tests, which increases the involvement of students in the learning process. Learners had the opportunity to review obstetrics and gynecology procedures and then participate in interactive tasks.

Mobile Apps: Modern mobile apps like Medscape or Obstetrics & Gynecology Flashcards have become an effective tool to review theoretical material while preparing students for clinical tasks.

Assessment of knowledge through testing: the use of a testing platform such as Kahoot or Quizlet allowed to quickly and efficiently test the knowledge of obstetrics and gynecology students, and also provided the possibility of adapting the tests to the needs of students of different training levels.

General trends regarding the assessment of students who studied at the department of obstetrics and gynecology, the implementation of IT technologies show a positive perception. About 90% of students noted the increase in motivation to study and the convenience of using online resources and the platform for preparing and passing modular tests. About 87% of students admit that IT technologies helped them better understand the educational material and improve their academic performance.

Conclusions. The implementation of IT technologies in the educational process of the department of obstetrics and gynecology is an important stage in the modernization of education. Thanks to interactive platforms, remote technologies and the possibility of engaging international experts, students receive higher quality and more modern education that meets today's requirements.

The introduction of effective electronic resources, virtual simulators and an online platform contributed to the improvement of learning, the individualization of the approach to each student and the improvement of communication. This experience can be useful for other medical institutions seeking to modernize their training programs.

Thus, the absolute increase of students who successfully passed the exam the first time was 15 people, and the relative increase was 21.4%. In addition, the quality of academic performance improved – the percentage of students who received high grades increased by 20%. These results confirm the effectiveness of the use of IT technologies, which significantly improve the educational process and increase the level of learning of the material by students.

Keywords: IT technologies, educational process, obstetrics, gynecology, Polish education system, virtual simulators, electronic textbooks, online platforms, interactive learning.

Мета роботи – дослідження та аналіз впровадження ІТ у навчальний процес на кафедрі акушерства та гінекології, а також оцінка ефективності інтеграції польського досвіду в освітню систему.

Матеріал і методи. Аналіз проведено на основі інтеграції польського освітнього досвіду в навчальні програми студентів 4-5 курсів спеціальності «Медицина» на базі кафедри акушерства та гінекології. Використано різні ІТ-інструменти, зокрема, електронні підручники, віртуальні симулятори, онлайн-платформи для тестування та комунікації, а також інтерактивні лекції.

Вступ. На сьогоднішній день вже неможливо уявити навчальний процес без використання сучасних інноваційних технологій. Одним із поштовхів до цього стало вимушений перехід до дистанційної форми навчання, пов'язаної з пандемією Covid-19 та ситуацією, пов'язаної з воєнним станом в Україні. Це стало мотивацією до освоєння нових інструментів для обслуговування багатьох дистанційних платформ, зокрема Moodle. Завдяки цьому, спостерігається швидке зростання кількості навчальних конференцій та семінарів, проведених в онлайн-режимі. Надзвичайно великим відкриттям стала можливість запросити на такі відеозустрічі супер-експерта, який проживає у будь-якому куточку світу, заощаджуючи фінансові кошти та час на переліт. Окрім цього, в умовах воєнного часу для багатьох викладачів нашої країни платформи відеозв'язку стали єдиною можливістю проводити заняття зі студентами. Процес утримування контакту з учасниками онлайн завжди вимагає певних зусиль. З появою ІТ перед працівниками освітнього процесу постало багато питань, пов'язаних з імплементацією цієї форми прогресу в їх роботу. Оскільки, потреба в комунікації за спрощеним доступом завжди в пріоритеті, виникла додаткова необхідність створення та використання QR-кодів через спеціальні додатки на персональному телефоні.

Результати та їх обговорення. Кожен студент мотивований до навчання і очікує певних результатів від цього процесу. Однак, можна прослідкувати ряд труднощів, які виникають під час здобуття освіти, пов'язані з умовами сприйняття та презентації навчального матеріалу. Таким чином, за результатами опитування студентів Буковинського державного медичного університету було виявлено лише 1% студентів, які не користуються сучасними інноваційними технологіями з певних причин, 9% здобувачів освіти використовує ІТ з меншою мотивацією та заохоченням та 90% складала більша частина студентів університету, які щоденно застосовують ІТ із високою зацікавленістю та задоволенням від навчального процесу. Вірогідно, у майбутньому ця когорта студентів зможе покращити свій рівень знань, та, відповідно, свої умови життя. Таким чином, прослідковується широкий спектр мотивації серед студентів університету.

У рейтингу найбільш популярних інструментів для навчання студентів і роботи викладачів провідні місця посідають YouTube, Power Point, Google Search,

Microsoft Teams, Zoom, Meet, Google Docs and Drive, LinkedIn, Canva, Wikipedia, Excel, Gmail та інші. Високі позиції платформ Zoom та Meet були зумовлені вимогами пандемії, але в майбутньому мають тенденції до зниження¹. У рамках іншої реальності, залежно від конкретних ситуацій, інші інструменти можуть вийти на вищий рівень використання і стати більш популярними. Сьогодні немає чіткої межі між дистанційним та очним навчанням, оскільки викладання в офлайн режимі тісно поєднується з використанням ІТ, без яких здобуття освіти вже неможливо уявити. Щоденна робота викладачів університету пов'язана із використанням електронного журналу, де вони подають дані щодо успішності студентів, графіку консультації та іншої важливої інформації. Також, в Moodle студентам доступний перелік тем навчальних занять, блок тестових завдань та вся актуальна інформація для підготовки до занять, включаючи навчальні відео-уроки¹.

У стандартній формі навчання інколи слухні зустрічі наживо зі студентами, проте, існує когорта студентів, які весь час ведуть спілкування в телефонних чатах чи займаються власними справами в ноутбуках, що може демотивувати викладача. Відомі ситуації коли викладачу доводиться обмежувати використання гаджетів на заняттях через зниження уваги і концентрації сприйняття інформації студентами. Така протидія не завжди виявляється ефективною. Зворотній підхід до даної справи може бути більш результативним, коли викладач ставить наявність телефону чи іншого носія інформації як обов'язкової умови присутності на заняттях. У такому разі відомі інструменти та QR-коди працюють для покращення навчання. Це є перша конфронтація з реальним світом. Натомість, потрібно чітко усвідомлювати, що прогрес іде вперед, і студенти в майбутньому будуть все ширше використовувати дані технології в навчанні. Головною із засад давнього філософа Дзюдо була: «Переїми силу та емоції свого опонента і оберни це проти нього».

Існує кілька варіантів як перехопити увагу студентів та спрямувати її в правильному руслі для ефективного навчання. Інструмент Poll Ewerywhere, подібний до Meinting Meta, сприяє покращенню уваги та комунікації під час офлайн занять. Цей додаток являється нешкідливим. Після зчитування QR-коду студент одразу буде скерованим до магазину свого телефону, де він зможе інсталиувати додаток Poll Ewerywhere. В онлайн режимі учасник має змогу пройти необхідне тематичне тестування, результати якого можуть змінюватись в реальному часі і бути доступними до перегляду всіх задіяних осіб. Даний процес може відбуватися й в аудиторії. Також додаток Poll Ewerywhere має багато переваг в навчальному процесі, оскільки являється чудовим інструментом для навчальних дискусій, під час яких є можливість спостерігати як змінюється думка та результат голосування.

Учасників ще одного експерименту попросили відповісти, які асоціації у них викликає слово «медицина». У цей час додаток Poll Ewerywhere

¹ Volek J. Hic sunt dracones: Eastern Europe in the study of the Middle Ages, Postmedieval, 15.1 2024, P. 239-256 [in English].

продемонстрував хмару тегів, які з'являлись і накопичувались у відповідності із внесенням відповідних слів. Дана робота полягала в тому, чим більше осіб мають однакову асоціацію, тим слово, яке її виражає є більших розмірів із жирним шрифтом. Такого роду активність була б придатною у використанні під час проведення лекцій чи семінарських занять, відтворюючи будь-яку ідею викладача. У такому випадку, окрім асоціації може бути й інше завдання на потрібну тему. До прикладу, таким чином зручно перевірити вихідний рівень знань учасників навчального процесу. Відомо, що інструмент Poll Everywhere, який широко застосовується в програмі Power Point, має величезний потенціал, наживо демонструючи будь-яку інтернет-сторінку, презентуючи певні речі та заохочуючи до конкретних ідей. Звичайна демонстрація інтернет-сторінки, на перший погляд, не несе великої цінності, проте, це можна робити без перемикання вікон та без доступу іншої вкладки або екрану, демонструючи робочий стіл та наповнення робочих папок викладача. Це надає можливість утримувати динаміку зустрічі чи заняття. Крім цього, додаток Poll Everywhere має й багато інших інтерактивних функцій.

На заняттях із дорослими не доречно одразу демонструвати завдання чи теоретичні визначення, що в свою чергу викличе незрозумілість. Досить ефективно вчитися через досвід, розв'язуючи проблеми. Навчання дорослих має практичне використання отриманих знань в реальному житті і вимагають комфортних умов навчання². На противагу цьому, діти ж спочатку вивчають представлений матеріал на пам'ять і вже пізніше розуміють сенс отриманих знань і можуть задовільнитися не завжди сприятливим середовищем навчального процесу.

На сьогоднішній день, перед багатьма викладачами постають певні виклики в роботі з поколінням Z. У цьому випадку інноваційні технології в навчанні набувають лідерських позицій. Мережа Інтернет для генерації Z – це звичний світ існування, в якому вони з великим успіхом користуються всіма ІТ-продуктами. Для них не існує жодних причин, чому б їх не застосовувати. Таким чином вивчення матеріалів на пам'ять стає недоцільним, адже їх в будь-який час можна знайти в мережі Інтернет. У такому разі, перед викладачем постають нові вимоги³. Бажаючи розпочати дискусію по тій чи іншій темі ми отримаємо дуже скудні питання від студентів, або взагалі їх відсутність. Характерними ознаками нової генерації студентів є незвичність ручного писання, швидкий пошук необхідної інформації в Інтернеті, комунікація в соцмережах, спрощене звертання до викладача без

зазначення вченого ступеню, не вбачаючи в цьому жодних проблем. Це покоління досить динамічне, яке постійно шукає різного роду розв'язки, орієнтоване на досягнення поставлених цілей з обов'язковим використанням ІТ. Для такого студента засвоєння інформації, до прикладу, з Moodle, набагато зручніше.

Основний критерій сучасного університету є студенторієнтованість. Викладач як експерт свого предмету і теми заняття створює оптимальне середовище та методику навчання з використанням новітніх технологій. Тільки в такий спосіб можливе досягнення поставлених цілей в опануванні дисципліни⁴. Існує ряд інтернет-сторінок із можливістю створення потрібних QR-кодів. Загалом, більшість творців QR-кодів використовують англійську мову, часом забуваючи про існування інших мов. Переказ інформації такого типу є точним і корисним. Демонстрація відео також можлива в програмі Power Point, але часом викладач або слухач може бути у місці, де завантаження фільму з YouTube є неможливим через роботу Інтернет мережі, хоча поки викладач знаходиться в аудиторії зв'язок налагоджений. Або ж, у студентів може виникнути потреба повторного перегляду відео певної лекції або її частини. У такому разі, викладач може надати доступ до необхідного матеріалу з телефону студента. Ним може виявитись фільм, документ, конкретна Інтернет-сторінка. Викладач не перевантажує свого підключення і надає безпомилкове посилання до потрібного матеріалу. Кожен студент має змогу і необхідність з цим працювати. Цим ми зобов'язуємо студента використовувати свій гаджет у щоденному навчальному процесі. В такий спосіб від слухача не вимагається сховати мобільний телефон, а навпаки, активно ним користуватись. Використання QR-кодів є дуже доречним у роботі зі студентами з обмеженими фізичними можливостями, яким записування інформації є неможливим. Такому студенту, скануючи електронну пошту викладача, маючи в додатку доступ до неї, буде цілком достатнім записати тільки мейл.

Програма Kahoot – інструмент гри і ревалізації одночасно, який дозволяє провести опитування в тестовому режимі з отриманням рейтингу та нагород. На сьогоднішній день, програма Kahoot малопридатна для викладачів через обмеження кількості учасників до 10 осіб. Для роботи з більшою кількістю студентів варто використовувати програму Poll Everywhere.

Інструмент H5P. Завдяки такому коду, дана програма є найновішою і має широкі можливості. Дана інформативна платформа зможе зацікавити будь-якого студента і надає можливість оглянути та протестувати кожен активність, яку вона містить.

² Caruana E., Costa A., Lobo M., et al., Using Microsoft Teams to deliver a medical education programme during COVID-19, *African Journal of Emergency Medicine*, 2020, N 10(4), P. 153-159, URL https://www.researchgate.net/publication/343148212_Keep_calm_and_carry_on_learning_using_Microsoft_Teams_to_deliver_a_medical_education_programme_during_the_COVID-19_pandemic [in English]

³ Korre D., Sherlock A., «Augmented Reality in Higher Education, a case study in medical education», arXiv [Preprint], 2023 Aug 30, URL https://www.researchgate.net/publication/373552202_Augmented_Reality_in_Higher_Education_a_Case_Study_in_Medical_Education [in English].

⁴ Kazimierska-Zajac M., Marek K., Jakubowska L., Virtual reality in teaching and learning – experiences and opinions of educators, *Przegląd Badań Edukacyjnych* [Internet], 2021, Vol 2021(4), URL https://www.researchgate.net/publication/354439375_Virtual_Reality_in_Teaching_and_Learning_-_Experiences_and_Opinions_of_Educators [in English].

Також студент може скопіювати код найбільш цікавої з них і допасувати до своїх потреб на своїй сторінці на своєму курсі. Є можливість створити кросворд з попереднім оглядом результату, карти діалогу, які знадобляться для філологів, прослухати вимову слова чи фрази на спеціальній картці, після чого є можливість перегорнути її і перевірити свої знання. Також дану функцію зручно використовувати для вивчення медичних термінів та визначень. Можна швидко згенерувати діаграму в стовпчику, секторальну, чи будь-яку іншу. Студент зможе знайти необхідні пункти на зображенні, зокрема УЗД-знімок органів малого таза, де потрібно вказати розміри матки чи її пошкодження. Завдання, щоб студент поставив зв'язки матки та її додатків в порядку їх розташування також є зручним для виконання. Одними із найбільш цінних додатків цього інструменту є інтерактивне відео та інтерактивна презентація відтворення процесу пологів чи виконання оперативного втручання на внутрішніх статевих органах⁵. Під час демонстрації фільму можуть виникати вікна з поясненнями та опитування з обов'язковою відповіддю, після якої можливе продовження фільму.

У випадку неправильної відповіді, студент зможе повторно переглянути необхідний епізод відеоматеріалу. За необхідності викладач може поділити таке відео на розділи відповідно до тематики дисципліни. Такий метод спонукає студента до перегляду та запам'ятовування матеріалу. Інструмент H5P має геніальні можливості, дозволяючи використати потрібне відео з каналу You Tube і у цілком легальний спосіб накласти потрібні активності чи завдань. Так, тривалі лекції стануть цікавими до перегляду та наповненими завданнями викладача. У такий спосіб студент засвоює алгоритм правильних дій, адже після неправильної відповіді відео зупиняється і пропонує уточнюючу версію вірної відповіді. Якщо добре зорганізувати зміст фільму та презентації, то можна перенести увагу студента в потрібне місце відео, наприклад пришвидшити його. Використовуючи інструмент H5P на платформі дистанційного навчання Moodle та створюючи активність з тестуванням, викладач отримує результати. І це являється не тільки інструментом для контролю, але й для навчання. Такого типу активність можна заінсталювати в Moodle, користуючись Інтернет-сторінкою, або цю ж Інтернет-сторінку розмістити в Power Point⁶. В будь-якому разі H5P – це досконалий інструмент. Деякі його додатки є комерційними, але більшість основних – безкоштовні. Після реєстрації на даній платформі користувач отримує широкі можливості інтерактивного навчання.

Ще однею з часто вживаних ІТ для аудиторії покоління Z є Cinemagraph. Різноманітні сервіси з графікою в презентації Power Point. У такий спосіб для фонових слайдів презентації з'являється рухомий предмет, який зацікавлює і формує нестандартне

сприйняття студента. Доведено, такий ефект утримує увагу студента протягом всієї доповіді спікера будь-якої тривалості.

У сучасних умовах перед викладачем існують вимоги нестандартного підходу у подачі навчального матеріалу з обов'язковим врахуванням функціональних здібностей сучасного покоління студентів. Перевагами деяких інструментів є їх багате наповнення меншими платформами. Дана можливість нівелює пошук додаткових платформ, заощаджуючи час на опановування ними.

Впровадження інноваційних технологій у навчальний процес на кафедрі акушерства та гінекології суттєво підвищило якість освіти, полегшивши засвоєння складних тем. Сучасні цифрові інструменти зробили навчання більш інтерактивним, індивідуалізованим і доступним. Ключовими напрямками, де ІТ-рішення стали особливо корисними:

1. Віртуальні симуляції: Завдяки таким платформам, як *Simulab* та *CAE Healthcare*, студенти можуть практикувати критичні клінічні та хірургічні навички в симульованому середовищі. Ці симуляції допомагають майбутнім акушерам і гінекологам відточувати вміння у вирішенні складних клінічних ситуацій, що є надзвичайно важливим під час пологів або оперативних втручань.

2. Телемедицина та віддалені консультації: Використання телемедичних платформ дозволило студентам брати участь у реальних клінічних випадках та спостерігати за акушерськими і гінекологічними процедурами на відстані. Це дало можливість набутти практичного досвіду без фізичної присутності в медичних установах, що особливо важливо під час пандемії або інших обмежень.

3. Дистанційне навчання та управління освітнім процесом: Платформи на кшталт *Moodle*, *Google Classroom* та *Microsoft Teams* дозволяють організувати доступ до лекцій, тестування, семінарів у дистанційному форматі. Викладачі кафедри змогли підготувати відеолекції, інтерактивні тести з використанням мультимедійних елементів, що значно підвищило рівень розуміння та зацікавленість студентів.

4. Інтерактивні презентації та відеоматеріали: Інструменти, як-от *H5P* і *Camtasia*, дають можливість створювати інтерактивні лекційні матеріали з відео, графікою, вбудованими тестами. Це допомогло студентам краще засвоювати матеріал через активну участь у навчальному процесі, переглядаючи процедури та залучаючись до інтерактивних завдань.

5. Мобільні додатки: Сучасні додатки для навчання, такі як *Medscape* або *Obstetrics & Gynaecology Flashcards*, стали корисним ресурсом для самостійного вивчення та повторення теоретичного матеріалу. Це значно спростило підготовку до клінічних завдань та іспитів.

⁵ Betke K., Ulenberg A., Humańska M., Ponczek D., Felsmann M., Medical simulation in the education of nurses in Poland, *Medical Studies/Studia Medyczne*, 2020, 36(1), 31-34, URL https://www.researchgate.net/publication/340799532_Medical_simulation_in_the_education_of_nurses_in_Poland, doi 10.5114/ms.2020.94086 [in English].

⁶ Klosiewicz T., Zalewski R., Faferek J., Zawiejska A., Application of medical simulation in the education of medical students in the area of gynecology and obstetrics, *Ginekologia Polska*, 2020, N 91(4), P. 281-286, doi 10.5603/GP.2020.0046 [in English].

6. Оцінка знань через онлайн тестування:

Використання платформ для тестування, як-от *Kahoot* та *Quizlet*, дозволило організувати швидку перевірку знань, індивідуальний підхід до кожного студента та адаптацію тестових завдань відповідно до рівня підготовки.

Після впровадження ІТ-рішень на кафедрі спостерігалось значне покращення результатів студентів. До впровадження технологій з 100 студентів лише 70 складали підсумковий модульний контроль з першого разу, і лише 68% отримували оцінки «добре» та «відмінно». Після інтеграції ІТ 85 студентів успішно складали контроль з першого разу, а якісна успішність збільшилась до 80%. Відносне зростання кількості студентів, що склали іспит з першого разу, становило 21,4%, а кількість студентів з високими оцінками зросла на 20%. Близько 90% студентів відзначили, що використання ІТ-інструментів підвищило їх мотивацію до навчання, полегшило доступ до матеріалів і підготовку до модульних контролів. Приблизно 87% студентів повідомили, що ІТ допомогли їм краще засвоїти навчальний матеріал і покращити свої академічні результати. Таким чином, інтеграція ІТ на кафедрі акушерства та гінекології стала важливим фактором для підвищення якості навчання, забезпечення гнучкості освітнього процесу та збільшення зацікавленості студентів.

Перспективи подальших досліджень у використанні ІТ на кафедрі акушерства та гінекології мають великий потенціал для вдосконалення навчального процесу та підготовки майбутніх фахівців у цій галузі. Основні напрямки, які можуть стати темами для подальших досліджень, включають:

1. Індивідуалізація навчального процесу:

Використання штучного інтелекту та аналітики для створення адаптивних програм навчання, які автоматично підлаштовуються під індивідуальні потреби та темпи навчання студентів. Подальше вивчення може зосередитися на тому, як такі системи впливають на успішність студентів у галузі акушерства та гінекології.

2. Віртуальна реальність (VR) та доповнена реальність (AR): Дослідження застосування VR та AR у клінічному навчанні та симуляціях реальних клінічних ситуацій, таких як пологи чи оперативні втручання. Вивчення впливу цих технологій на розвиток практичних навичок і підвищення клінічної готовності студентів до реальних ситуацій.

3. Аналіз ефективності гейміфікації навчання:

Використання елементів гри в освітньому процесі, таких як змагання, нагороди та рівні, може стимулювати зацікавленість і підвищити ефективність навчання. Подальші дослідження можуть визначити найкращі

підходи для впровадження гейміфікації на заняттях з акушерства та гінекології.

4. Телемедицина в освітньому процесі:

Подальший розвиток телемедицинських технологій для залучення студентів до реальних клінічних випадків. Особливу увагу варто приділити вивченню ефективності таких методів для розвитку клінічного мислення та діагностичних навичок.

5. Аналіз впливу мобільних додатків на самостійне навчання: Дослідження ефективності різних мобільних додатків, створених для навчання студентів акушерства та гінекології, зокрема їх вплив на самостійне навчання, підготовку до іспитів та вдосконалення знань.

6. Застосування великих даних (Big Data):

Використання великих даних у навчальному процесі дозволяє аналізувати поведінку студентів під час навчання, зокрема відстеження їх прогресу та проблемних моментів. Це може допомогти в адаптації навчальних програм для підвищення результативності.

7. Дистанційна симуляція та хмарні технології:

Подальші дослідження можуть зосередитися на використанні хмарних платформ для дистанційної симуляції медичних процедур, що дозволить студентам практикуватися незалежно від їх фізичного місця перебування.

Загалом, подальше дослідження впливу ІТ-технологій на навчальний процес в акушерстві та гінекології може значно покращити як якість освіти, так і клінічну підготовку студентів.

Волюшинівч Наталія – канд.мед.наук, доцент закладу вищої освіти кафедри акушерства та гінекології, Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, Україна, авторка 9 наукових і навчально-методичних публікацій, індексованих у наукометричній базі Scopus. Коло наукових інтересів: сучасні можливості терапії гіперпластичних процесів ендометрію та молочних залоз, інноваційні методи навчання у медичній освіті, медична комунікація, клінічне мислення, симуляційне навчання у підготовці лікарів.

Voloshynovych Nataliia – PhD (Med), Associate Professor of the Department of Obstetrics and Gynecology, Bukovinian State Medical University, Chernivtsi, Ukraine, author of 9 scientific and educational-methodological publications indexed in the Scopus scientometric database. Research interests: modern therapeutic approaches to hyperplastic processes of the endometrium and mammary glands, innovative teaching methods in medical education, medical communication, clinical reasoning, and simulation-based training in medical student education.

Received: 2.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© N. Voloshynovych, 2025

ОПТИМІЗАЦІЯ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ СЕРЕД
ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Світлана РУСІНА, Руслана НІКОРЯК, Наталія ТКАЧУК,

Буковинський державний медичний університет,

ОКНП «Чернівецька обласна психіатрична лікарня»,

КНП «Міська дитяча поліклініка» Чернівецької міської ради,

OPTIMISATION OF PSYCHO-CORRECTIONAL WORK
AMONG ADOLESCENTS WITH DEVIANT BEHAVIOUR

Svitlana RUSINA, Ruslana NIKORYAK, Natalia TKACHUK,

Bukovinian State Medical University,

Chernivtsi Regional Psychiatric Hospital,

City Children's Polyclinic in Chernivtsi,

rusina.svetlana@bsmu.edu.ua, nikoriakrusya@gmail.com,

nataliatkchuk10@gmail.com

ORCID 0000-0002-2253-6813

Русіна Світлана, Нікоряк Руслана, Ткачук Наталія. Оптимізація психокорекційної роботи серед підлітків з девіантною поведінкою. Зростаюча поширеність психічних і поведінкових розладів серед підлітків, які є критично важливою демографічною групою для стабільності суспільства, становить значну проблему для громадського здоров'я в Україні. Ці розлади, часто загострені психологічною депривацією, що виникає через недостатню сімейну та соціальну підтримку, часто призводять до соціальної дезадаптації та девіантних форм поведінки, включаючи різке зростання ранньої алкоголізації. **Мета** Метою цього дослідження було покращення психокорекційної роботи серед підлітків з девіантною поведінкою. **Новизна** Новизна цього дослідження полягає в його комплексному вивченні факторів, що сприяють девіантній поведінці та алкоголізації серед специфічних вразливих груп підлітків (вихованців шкіл-інтернатів та студентів медичного коледжу), а також у наданні емпіричних доказів ефективності цілеспрямованого психокорекційного підходу, адаптованого до їхніх складних психосоціальних викликів. **Методи** Було обстежено дев'яносто підлітків віком 15-17 років зі шкіл-інтернатів та медичного коледжу із застосуванням комплексних клінічних, психопатологічних, експериментальних та психологічних методів. Психокорекційні втручання включали раціональну психотерапію та соціальний тренінг. **Результати** Результати виявили високий рівень куріння та вживання алкоголю серед досліджуваних груп, що часто було спричинене відсутністю батьківського нагляду та спотвореним сприйняттям дорослого життя, а також значними адаптаційними труднощами, невпевненістю та тривогою. Як ключові фактори були ідентифіковані біологічні чинники (наприклад, пологові травми, черепно-мозкові травми) та сімейні фактори (наприклад, проблеми психічного здоров'я батьків, залежність від психоактивних речовин). Після втручання спостерігалися позитивні результати з помітним зниженням шкідливих звичок в обох групах. **Висновки** Девіантна поведінка підлітків є результатом складної взаємодії внутрішніх патогенних факторів та несприятливих зовнішніх обставин. Це підкреслює нагальну потребу в інтегрованих профілактичних стратегіях, включаючи морально-правову, антиалкогольну/антинаркотичну та комплексну сексуальну освіту, для забезпечення гармонійного розвитку та соціальної адаптації молоді.

Ключові слова: психічне здоров'я підлітків, девіантна поведінка, алкоголізація, психокорекційна робота, соціальна дезадаптація.

Introduction. The World Health Organisation (WHO) defines health as a dynamic process of complete physical, mental and social well-being and not merely as the absence of disease or infirmity. A child's health is the optimal level of achieved somatophysical development, including positive psychosocial adaptation, tolerance to stress, resistance to adverse effects, and the ability to form optimal adaptive and compensatory responses in the process of growth and development¹.

It is known that mental and behavioural disorders are the most common in the world. According to V. Abramov, they affect 20-30% of the world's population².

According to statistics, in recent years alone (up to 2000), the incidence of mental disorders among children and adolescents in Ukraine has increased by 52%. Thus, the low level of mental health of adolescents limits their ability to fully socialise in society³.

Today, the state of mental and somatic health of children and adolescents in Ukraine should be considered extremely unsatisfactory. According to O. Zelenko, more than 50% of school-age children suffer from neurotic disorders, more than 70% have various forms of psychosomatic disorders, and more than 30% have behavioural disorders⁴.

¹ Pidkorytov V. S. «Nasylstvo u symiy yak faktor ryzyku formuvannya nevrotichnyh rozladiv u ditey» [Violence in the Family as a Risk Factor for the Development of Neurotic Disorders in Children], *Arkhiv psykhiatrii* [Archives of Psychiatry], 2002, N 1(28), P. 8-11 [in Ukrainian].

² Abramov V. A., Zhigulina I. V., Ryapolopova T. L. Mediko-sotsialnaya reabilitatsiya bolnykh s psikhicheskimi rasstroystvami [Medical and Social Rehabilitation of Patients with Mental Disorders], Donetsk: Kashtan, 2006, 268 p. [in Russian].

³ Davydova O. E. «Ponyatie normy v podrostkovoy psykhiatrii» [The Concept of Norm in Adolescent Psychopathology], *Arkhiv psykhiatrii* [Archives of Psychiatry], 2003, Vol. 9, N 2(33), P. 33-36 [in Russian].

⁴ Zelenko O. A. «Opyt sozdaniya i vnedreniya kompleksnoy programmy psikhoterapevticheskoy pomoshchi detyam i podrostkam s poststressovymi nevroticheskimi i psikosomaticheskimi rasstroystvami na baze sredney obshcheobrazovatel'noy shkoly» [Experience of Developing and Implementing a Comprehensive Psychotherapeutic Assistance Program for Children and Adolescents with Post-Stress Neurotic and Psychosomatic Disorders at a General Secondary School], *Materials of the Scientific and Practical Conference «Nevrotichni rozlady ta porushennya povedinky u ditey ta pidlitkiv»* [Neurotic Disorders and Behavioral Disorders in Children and Adolescents], Kharkiv, September 11-12, 2001, Kharkiv, 2001, P. 27 [in Russian].

Therefore, the mental health of the younger generation remains an urgent problem and it is time to improve preventive and psycho-correctional work to prevent the destructuring and desocialisation of society⁵.

The Goal. Improve psycho-correctional work among adolescents with deviant behaviour.

The main part. Behavioural disorders that deviate from generally accepted norms are quite common among adolescents. Behavioural disorders have become a mass phenomenon and, consequently, a social problem. Suffice it to say that 40-50% of adolescent patients admitted to the psychiatric inpatient department of the regional psychiatric hospital in 2003-2007 were found to have deviant behaviour. In out-of-hospital practice, this percentage is much higher. The behavioural disorders were manifested both in practical actions (real behavioural disorders) among boys in boarding schools and in statements and judgements (verbal behavioural disorders) among girls.

In recent years, there has been a trend towards an increase in the number of mental and behavioural disorders among adolescents, a tendency towards their unfavourable, protracted course, and the increasing incidence of early forms of maladaptive behaviour have become threatening and have high social significance. The relevance of studying behavioural disorders in adolescents is also due to the fact that these disorders often lead to social maladjustment, when an adolescent completely loses the ability to adapt to the conditions of the social environment. On this basis, the need to develop effective methods of prevention and psychocorrection of behavioural disorders is undeniable.

For this purpose, 90 adolescents aged 15-17 years were examined, who were divided into 2 groups. The first group consisted of 30 people ($33.33 \pm 4.97\%$) adolescents from boarding schools and the second group consisted of 60 people ($66.67 \pm 4.97\%$) students of a medical college with a significant intergroup difference ($P < 0.05$).

The data of the conducted comprehensive clinical, psychopathological, experimental and psychological studies indicate that the availability and freedom of choice of alcohol and tobacco products, the tolerance of society to asocial manifestations against the background of adapted problems of adolescence led to a distorted perception of social adult life and provoked the convergence of psychological deviation with personality pathology and formed pathological forms of deviant behaviour.

The first group consisted of 30 males, or $33.33 \pm 4.97\%$ of all subjects. These were adolescents – 18 people ($60.00 \pm 8.94\%$) from a boarding school for orphans and children deprived of parental care and 12 ($40.00 \pm 8.94\%$) people from asocial families (from a boarding school for large and low-income families) with a significant intergroup difference ($P < 0.05$). In fact, the lifestyle of living without parental care was the impetus for the emergence of harmful habits in these subjects, based on the principle that 'everyone does it and no one forbids it'. Among senior high school students, $63.33 \pm 8.80\%$ (19) smoke and $93.33 \pm 4.55\%$ (28) occasionally drink alcohol (mainly beer, wine, rarely vodka), a difference of 1.5 times ($P < 0.001$) with a significant intergroup difference.

The second group consisted of 60 people, or $66.77 \pm 4.97\%$ of the subjects. Among them, $25.00 \pm 5.60\%$ (15) smoked rarely and $5.00 \pm 2.81\%$ (3) smoked often of the total number of subjects in the second group with a significant intergroup difference ($P < 0.001$); $75.00 \pm 5.60\%$ (45) occasionally consumed alcohol (mainly wine). Among the dominant motives for their harmful habits, female students pointed to the widespread opinion of such a modern adult life. The majority of these adolescents from the two groups had significant adaptive problems (interpersonal relationships), which were complicated by their characteristic personal insecurity and excessive anxiety, which they believed were offset by bad habits that 'helped' in establishing interpersonal relationships and the perception of their peers as adults and 'their own'.

In the foreground of the work with the two groups of adolescents was rational psychotherapy, namely, preliminary explanation of the causes of emotional and, as a result, behavioural disorders within the framework of a psychological conflict that needed correction. We found out the predisposing factors for the development of emotional and behavioural disorders: family and interpersonal relationships; living and upbringing conditions, hobbies and life values; the choice of an unsuccessful role model and individual psychological characteristics of the examined. Psycho-correctional work was carried out to resolve the internal psychological conflict of discrepancy between the perceptions of the status and importance of the self and the perception of the real state of affairs. Subsequently, the 2-3rd week of psycho-correction was aimed at resolving the existing psychological conflict, refusing to imitate destructive behavioural patterns, correcting the system of human values with overcoming self-doubt, low self-esteem, vulnerability and, as a result, restoring full social functioning (subjective and objective) through the creation of new behavioural patterns that are intended to become an alternative to deviant behaviour.

And at the final stage – 3-4 weeks – the main focus was on social training, namely, the implementation of the acquired psycho-corrective influence in the existing microsocial environment, with the continuation of relevant explanatory work among both pupils and students.

Thus, the work carried out on psychocorrection of deviant behaviour in the 1st group of adolescents gave a reduction (theoretical and practical) of harmful effects of psychocorrection. A clear positive effect was observed among the subjects with real behavioural disorders. Thus, 52.63% (10) of the subjects managed to reduce the urge to smoke (theoretically agreed and practically used less often); 10.53% (2) of the subjects lost the desire to smoke, and 36.84% (7) of adolescents did not show any noticeable dynamics. After the work, 42.86% (12) of the subjects had a reduced desire to drink, 3.57% (1) of the subjects lost this desire, and 53.57% (15) did not show any positive dynamics.

In the second group of 18 smokers, 33.33% (6) of the subjects managed to reduce their smoking habits, 11.11% (2) quit smoking, and $55.56 \pm 1.71\%$ (10) of the subjects showed no positive dynamics.

⁵ Davydova O. E. Ponyatie normy v podrostkovoy psikiatrii, op. cit., P. 33-36.

Among the adolescents of the second group who rarely consumed alcohol, $56.56 \pm 7.41\%$ (25) of the subjects showed a decrease in alcohol consumption (only occasional consumption was allowed), and $44.44 \pm 7.41\%$ (20) of the subjects continued to drink with a significant intergroup difference ($P < 0.05$).

Currently, there is a sharp increase in the prevalence of alcohol use among adolescents. This trend reflects the fact that studying in boarding schools or medical colleges often removes adolescents from the positive influence and supervision of supportive parents. This disconnection is particularly dangerous during the personality-forming period (ages 15-18), as it can trigger early alcoholization, which leads to a particularly rapid development of pathological alcohol dependence.

Adolescent alcohol use is associated with an increased risk of delinquency and sexual promiscuity, both of which contribute to social maladaptation. Among the biological factors (both congenital and acquired) contributing to the development of deviant behavior are various endogenous and exogenous hazards. For example, birth-related trauma was reported in 6% (3 individuals) of adolescents in Group I, and a history of traumatic brain injury (TBI) was found in 20% (10 individuals) of the same group.

Furthermore, 16% (8 individuals) of adolescents had intellectually disabled parents, 24% (12 individuals) reported parental alcohol dependence, and 8% (4 individuals) had parents with psychiatric disorders. Previous neuroinfections were noted in 2% (1 individual) from Group I and in 3% (2 individuals) from Group II.

Thus, the development of deviant behavior in adolescents should be viewed through the lens of a complex interaction of internal pathogenic factors – such as hereditary predisposition to mental illness, past neuroinfections, traumatic brain injuries, and character pathologies – and external circumstances, including incomplete family structures, lack of parental supervision during critical developmental periods, and psychological discomfort within the family due to parent-adolescent relationship conflicts.

Therefore, it becomes essential to investigate the factors that create conditions conducive to the formation of harmful habits among youth. This includes promoting societal intolerance of adolescent sexual promiscuity through mass media, and holding offenders criminally accountable, in order to establish a socially-oriented direction for prevention. Such prevention should be systematic and proactive. Paradoxically, but crucially, the most effective preventive measures for deviant behavior lie in moral-legal education, anti-alcohol and anti-drug programs, and comprehensive sexual education. Only by focusing on these areas can we begin to address the unfavorable situation in which Ukrainian society currently finds itself.

Conclusion. Thus, studies have established a complex direct and reverse relationship between an adolescent and his or her inconsistency of individual psychobiological reactivity and strength due to the immaturity of the psychophysiological state and the nature and duration of environmental influences (deprivation,

prevalence of 'unhealthy' lifestyles in society – smoking, drinking alcohol). For an adolescent who is still forming (especially psychologically), prolonged psychological trauma in 'small portions' was even more dangerous, as the traumatic painful experience was a particularly weak ground on which subsequent traumas had a stronger impact and thus socially maladjusted the adolescent in society through deviant and delinquent behaviour.

Thus, given that adolescence is one of the key periods in the formation and development of a personality, it is necessary to combine all the efforts of doctors, psychologists, sociologists to ensure the harmonious development of the personality without bad habits and, most importantly, not to delay, so as not to lose precious time, thus preventing the destructuring and desocialisation of young people in society

Світлана Русіна – кандидат медичних наук, доцент кафедри нервових хвороб з психіатрією та медичною психологією ім. В. П. Савенка Буковинського державного медичного університету. Сфера наукових інтересів: розлади психіки та поведінки у підлітків; психічні розлади внаслідок органічного ураження центральної нервової системи; психогенні неспихотичні та психотичні психічні розлади. Автор та співавтор понад 100 наукових праць, серед яких 3 монографії, 8 підручників та навчальних посібників, 93 статей та тез доповідей, 3 патенти, 3 інформаційні листи.

Svetlana Rusina – Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of the Savenko Department of Nervous Diseases, Psychiatry and Medical Psychology at Bukovinian State Medical University. Areas of research: mental and behavioural disorders among adolescents; mental disorders due to organic damage to the central nervous system; psychogenic non-psychotic and psychotic mental disorders. She is the author and co-author of more than 100 scientific works, including 3 monographs, 8 textbooks and manuals, 93 articles and abstracts, 3 patents, and 3 newsletters.

Руслана Нікоряк – лікар-психіатр 1-ї категорії, психотерапевт. Місце роботи: Чернівецька обласна психіатрична лікарня. Сфера наукових інтересів: Невротичні, пов'язані зі стресом та соматоформні розлади (ПТСР, розлади адаптації, фобічні, тривожні, депресивні розлади); поведінкові розлади. Автор та співавтор 56 наукових праць.

Ruslana Nikoriak – is a psychiatrist of the 1st category, psychotherapist. Place of work – Chernivtsi Regional Psychiatric Hospital. Areas of research: Neurotic, stress-related and somatoform disorders (PTSD, adaptation disorders, phobic, anxiety, depressive disorders); behavioural disorders. Author and co-author of 56 scientific papers.

Наталія Ткачук – лікар-гінеколог дитячого та підліткового віку. Місце роботи: Міська дитяча поліклініка м. Чернівці. Сфера наукових інтересів: поведінкові розлади у дітей та підлітків жіночої статі. Автор та співавтор 7 наукових праць.

Natalia Tkachuk – is a gynecologist of childhood and adolescence. Place of work. City Children's Polyclinic in Chernivtsi. Chernivtsi. Areas of research: behavioural disorders among female children and adolescents. Author and co-author of 7 scientific papers.

Received: 7.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© S. Rusina, R. Nikoryak, N. Tkachuk, 2025

**ЗАСТОСУВАННЯ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ
ТА МЕДИКО-СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ
В ПСИХІАТРИЧНІЙ ПРАКТИЦІ**

Світлана РУСІНА, Руслана НІКОРЯК, Наталія ТКАЧУК,

Буковинський державний медичний університет,
ОКНП «Чернівецька обласна психіатрична лікарня»,
КНП «Міська дитяча поліклініка» Чернівецької міської ради
**APPLICATION OF PREVENTIVE WORK AND MEDICAL AND
SOCIAL REHABILITATION IN PSYCHIATRIC PRACTICE**

Svitlana RUSINA, Ruslana NIKORYAK, Natalia TKACHUK,

Bukovinian State Medical University,
Chernivtsi Regional Psychiatric Hospital,
City Children's Polyclinic in Chernivtsi,
rusina.svetlana@bsmu.edu.ua, nikoriakrusya@gmail.com,
nataliatkchkh10@gmail.com
ORCID 0000-0002-2253-6813

Русіна Світлана, Нікоряк Руслана, Ткачук Наталія. Застосування профілактичної роботи та медико-соціальної реабілітації в психіатричній практиці. Зважаючи на те, що попередні профілактичні заходи, спрямовані на подолання окремих ланок поведінкових розладів, були приречені на невдачу, успішне подолання соціальних причин алкоголізму, наркоманії, злочинності та девіантної поведінки серед підлітків можливе лише через гармонійне застосування комплексного діапазону заходів: державно-соціальних, соціально-економічних, медичних, санітарних, психогігієнічних, психологічних, педагогічних, морально-етичних, з урахуванням індивідуальних потреб. **Мета.** Метою роботи є відновлення соціального статусу підлітків з психічними розладами шляхом проведення профілактичної роботи та медико-соціальної реабілітації. **Новизна.** Новизна дослідження полягає в комплексному аналізі та обґрунтуванні необхідності системних, соціально скоординованих зусиль у профілактиці та реабілітації підлітків з психічними та поведінковими розладами, з детальним розглядом біологічних, психологічних та соціальних напрямків корекції та реабілітації на великій вибірці (420 підлітків), що дозволяє розробити цілісний підхід до відновлення їхнього соціального статусу. **Методи.** Проведено аналіз дослідження 420 підлітків. Для ранньої діагностики використовувався метод клінічного інтерв'ю (СІМ). Медична корекція поведінкових розладів застосовувалася майже у 100% обстежених, включаючи раціональну психотерапію, медикаментозне та психотерапевтичне лікування (для неспсихотичних розладів), а також третинну профілактику з використанням психотропних засобів (для психотичних розладів). Реабілітаційна робота включала біологічний (психофармакотерапія), психологічний (усунення формалізму, налагодження соціальних контактів) та соціальний (подолання реадaptaції, ресоціалізація через освіту, працю та дозвілля) напрямки. **Результати.** Виявлено, що на формування «важких» підлітків особливо впливає дисгармонійна сім'я (алкоголізм чи психічні захворювання батьків, відсутність емоційної близькості, деспотизм, розпад родини, емоційне нехтування, жорстоке поводження), що призводить до соціальної дезадаптації та приєднання до асоціальних груп. Ідентифіковано екстраперсональні фактори ризику (вимушена емоційна самотність через трудову міграцію батьків, сирітство, психологічна ізоляція) та інтерперсональні фактори (риски характеру, спадкова обтяженість, емоційність, прикордонні психічні розлади). Доведена необхідність широкої первинної профілактики (морально-правова та санітарно-гігієнічна освіта, боротьба зі шкідливими звичками, статеве виховання), вторинної профілактики (виявлення тригерних факторів та груп ризику) та комплексної реабілітації. Застосовані методи корекції та реабілітації продемонстрували ефективність у виведенні пацієнтів із стану психічної патології та їхньої адаптації до соціального життя, зокрема, відновлення позитивних сімейних стосунків, міжособистісних зв'язків та повернення до освітнього процесу.

Висновки Аналіз досліджень 420 підлітків довів необхідність профілактичної та реабілітаційної роботи як невід'ємної частини системи охорони психічного здоров'я. Ця робота має бути спрямована на запобігання та вирішення проблем виведення пацієнтів з глибин психічної патології та повернення їх до здорового, суспільно корисного життя або адаптації до норм і правил соціального життя.

Ключові слова: психічне здоров'я підлітків, поведінкові розлади, профілактика, медико-соціальна реабілітація, девіантна поведінка, алкоголізм.

Introduction. The previous experience of preventive measures aimed at overcoming individual links of behavioural disorders was doomed to failure in advance¹. Therefore, only the harmonious use of the whole range of measures, namely, state-social, socio-economic, medical,

sanitary, psycho-hygienic, psychological, pedagogical, moral and ethical, can give hope for a positive result in eliminating the social causes that gave rise to alcoholism, drug addiction, crime, sexual promiscuity, suicide, immorality, and spirituality². And most importantly,

¹ Gure E. I. Psykhichni ta povedinkovi rozlady u ditey pidlitkovoho viku, pozbavlenykh batkivskoho pikluyannya (klinika, diahnostyka, reabilitatsiya) [Mental and Behavioral Disorders in Adolescents Deprived of Parental Care (Clinical Features, Diagnosis, Rehabilitation)]: Abstract of Dissertation for the Degree of Candidate of Medical Sciences: Specialty 14.01.16, Kharkiv, 2008, 18 p.

² Langmeyer J., Matejcek Z. Psikhicheskaya deprivatsiya v detskom vozraste [Mental Deprivation in Childhood], Prague: Avicenum, 1984, 334 p.

the needs of the individual with his or her personal characteristics must be taken into account³. This means that at the state level, through an economic breakthrough, it is necessary to ensure the growth of the material well-being of Ukrainians, their cultural, educational and social life, which will be able to withstand any anti-social manifestations⁴. The state also needs to address the social problems of young people, especially the development of their educational and professional potential (creation of jobs for graduates); to better meet the socially important interests of intellectual and spiritual enrichment; and to improve the system of moral and ethical education in education, work and life⁵. Particular attention should be paid to the organisation of reasonable use of free time, since its meaningless spending leads to the formation of anti-social and immoral forms of behaviour⁶.

Goal. The aim of the work is to restore the social status of adolescents with mental disorders through preventive work and medical and social rehabilitation.

The main part. The family in which adolescents develop as individuals has a special influence on the formation of 'difficult' adolescents. Bringing up adolescents in a disharmonious family due to parental alcoholism or mental illness leads to a loss of emotional closeness, adequate emotional contact, and mutual understanding in parent-child relationships. Such a destructive family creates conditions for emotional tension and conflict. An inflexible pseudo-solidarity family, in which despotism reigns, and the entire family life is brutally regulated, is emotionally cold. Such disharmonious families, as well as families that are breaking up or have already broken up; families in which the adolescent is deprived of independence, a sense of responsibility; has no control and permissiveness; he is emotionally neglected; families in which adolescents are ill-treated and, because of their high moral responsibility, form social maladjustment in society and lead them to informal groups with antisocial, anti-social tendencies (truancy at school, running away from home, gambling, theft, hooliganism, drinking and drug abuse). Therefore, the moral and legal education of both parents and children is urgently needed in society.

Parents are responsible for their children's upbringing. Relatives who evade their responsibilities for raising children or who abuse their rights, namely by mistreating them or negatively influencing them through their anti-social behaviour, should be deprived of parental rights. In turn, adolescents who commit unlawful acts should be legally punished. Many illegal acts are committed under the influence of alcohol or drugs. Therefore, as a means of primary prevention of this evil, it is necessary to carry out large-scale sanitary

and hygienic education aimed at combating bad habits by raising the sanitary literacy and culture of the population, promoting a healthy lifestyle, using the media (press, radio, television). For many years, roundtables on psychohygiene, psychoprophylaxis of mental and somatic health of minors have been held in Chernivtsi with the participation of leading medical specialists, psychologists and sociologists. The prohibition of alcohol abuse and smoking in public places should legitimise these norms and punish violations. Drug addicts who destroy not only their own lives, but also the lives of others (by distributing drugs) should be isolated (as socially dangerous) for the period of treatment and rehabilitation in drug treatment units or rehabilitation centres, the number of which should be expanded due to the growing use of drugs, psychotropic drugs, and 'intoxicating' chemicals that have become widespread.

Therefore, the eradication of unhealthy habits should be carried out at both the family and state and social levels. The legal basis for overcoming this evil should be a law that will provide for criminal liability of both individuals (parents, elders) who have a positive attitude to addiction, and sometimes create the conditions and attract children and adolescents to drink, and those who push adolescents to drink alcohol and drugs (sellers, drug distributors). And the punishment of these persons should not be formal, but should be mandatory, exemplary and personally responsible, with a public resonance, which, in our opinion, will make it impossible to spread the deadly drug among minors.

Primary prevention should be carried out practically, not theoretically, throughout all the years of schooling, revealing the negative impact of bad habits on human health and society as a whole, and this work should be continued in higher education institutions, thus forming in the minds of minors an intolerant attitude to any manifestations of drunkenness, alcoholism, smoking, and drug addiction. Primary prevention should be of an unyielding comprehensive and differentiated nature. Prevention and combating of this threatening social phenomenon should be carried out by teachers of all levels, doctors, mass media, all public institutions, clergy and every individual conscious Ukrainian.

Harmonious development of adolescents' personality is impossible without sex education as a system of medical and pedagogical measures aimed at forming an adequate attitude to gender issues among young people, preserving moral norms in sexual behaviour, strengthening the sense of responsibility for the health and well-being of the future family with awareness of the possibility of conception with mental and physical trauma to a pregnant girl, the

³ Zelenko O. A. Opyt stozdaniya i vnedreniya kompleksnoy programmy psikhoterapevticheskoy pomoshchi detyam i podrostkam s poststressovymi nevrotycheskimi i psikosomaticheskimi rassstroystvami na baze sredney obshcheobrazovatel'noy shkoly [Experience of Developing and Implementing a Comprehensive Psychotherapeutic Assistance Program for Children and Adolescents with Post-Stress Neurotic and Psychosomatic Disorders at a General Secondary School], Materials of the Scientific and Practical Conference «Nevrotichni rozlady ta porushennya povedinky u ditey ta pidlitkiv»; [Neurotic Disorders and Behavioral Disorders in Children and Adolescents] (Kharkiv, September 11-12, 2001), Kharkiv, 2001, P. 27.

⁴ Mikhaylova E. A., Proskurina T. Yu. Sovremennyye aspekty okhrany psikhicheskogo zdorov'ya detey i podrostkov [Modern Aspects of Mental Health Protection for Children and Adolescents], Arkhiv psikhiiatrii [Archives of Psychiatry], 2001, No. 4(27), P. 21-23.

⁵ Bulakhova L. A., Sahan O. M., Zinchenko S. N. [et al.] Detskaya psikhonevrologiya [Child Psychoneurology], Kyiv: Zdorov'ya, 2001, 496 p.

⁶ Davydova O. E. Ponyatie normy v podrostkovoy psikhiiatrii [The Concept of Norm in Adolescent Psychopathology], Arkhiv psikhiiatrii [Archives of Psychiatry], 2003, Vol. 9, No. 2(33), P. 33-36.

harmfulness of abortion and the inferiority of children of immature parents, therefore we believe that in schools, boarding schools and other educational institutions

Thus, primary prevention is more widespread and effective, as it is aimed at eliminating adverse factors (biological and social) that influence the formation of behavioural disorders or at increasing resistance to these factors.

The main areas of secondary prevention are the identification of triggering factors and the identification of risk groups, i.e. adolescents who do not have obvious signs of behavioural or neuropsychiatric disorders, but are more prone to their formation and the use of medical correction of identified diseases complicated by behavioural disorders. The risk factors for behavioural disorders are well known today, but each person may have only their own risk factor, which we must take into account in order to predict and take measures to prevent them. In particular, for the purpose of early diagnosis, we used the clinical interview method (CIM), which is able to identify etiopathogenetic risk factors for mental and behavioural disorders in a simple, accessible form. Among the extra-personal 'marginal' conditions, we considered forced (unnatural) emotional loneliness in adolescents due to labour migration of parents, biological and social orphanhood, and psychological 'isolation' of minors in the family or among peers due to parent-child, adolescent-adolescent conflict. In recent years in Chernivtsi there has been a negative trend in the number of minors whose parents are abroad being granted guardianship (from 33% to 42% in 2003-2008).

The interpersonal factors of mental and behavioural disorders include character traits; hereditary burden; pronounced emotionality with a low threshold of sensitivity; loss of plans that set the goal of life; borderline mental disorders.

Medical correction of behavioural disorders was used in almost 100% of all 420 subjects. First of all, rational psychotherapy was applied in $90.48 \pm 1.43\%$ (380) with the conviction (logical proof) that drinking, offending, suicidal tendencies and sexual promiscuity are not the best way to solve life problems, that the fault of his vicious behaviour is not so much the conflict situation as he himself with the need to change his life position. Rational and family therapy was effective in 40 adolescents ($9.52 \pm 1.43\%$) from most-at-risk groups. In 146 ($34.76 \pm 2.32\%$) of the examined adolescents, who were diagnosed with non-psychotic mental disorders along with behavioural disorders, medication and psychotherapeutic correction was used, and in those diagnosed with psychotic mental disorders, tertiary prevention was used in $2.86 \pm 0.81\%$ (12), aimed at medication through the use of psychotropic drugs.

Thus, the prevention of adolescent mental disorders is a national priority, but its successful solution is possible only through systemic socially coordinated efforts of teachers, educators, psychologists, sociologists, journalists, lawyers, doctors, employees of the Ministry of Internal Affairs, mass media, as well as the entire wide network of state and public organisations, and every person who cares. Only together, with a united front, can Ukrainian society overcome the chaos in the upbringing of the younger generation of the state and guide it in the right direction.

The analysis of the research conducted on 420 adolescents proved the need for rehabilitation work as an integral part of the mental health care system, which should deal with the problems of removing patients from the depths of mental pathology and returning them to a healthy socially useful life (if possible) or adapting patients to the norms and rules of social life. It was important to eliminate alienation and social isolation (through the establishment of constant doctor-patient contact and a short period of 3 to 4 weeks of inpatient treatment) of patients, while maintaining their independence, which (in our opinion) ensures a better level of social functioning.

It was proved that 30 cases of mental and behavioural disorders under consideration were provoked by socio-psychological conditions of mental deprivation, and, accordingly, 170 cases of socio-maternal deprivation (SMD), 40 cases of family deprivation (FD), 20 cases of biological deprivation (BD), and 160 cases of emotional and social deprivation (ESD). Therefore, not only medical institutions, but also the entire social infrastructure should be involved in the rehabilitation of patients, which requires coordinated efforts of all state institutions. First and foremost, it is the timely detection of pre-disease conditions (in the general somatic network), behavioural disorders, and psychogenic diseases of the neurotic and psychotic registers. An important rehabilitation strategy was the early removal of the patient from mental illness, which eliminated maladjustment and stigmatisation of patients through medical, psychological, social, educational and community rehabilitation measures.

We consider the main content of rehabilitation work with adolescents to be democracy in the trusting relationship between healthcare worker and patient; preservation of the patient's rights, especially the right to autonomy in choosing a medical institution (department) and a doctor; minimal isolation of the patient from the social environment (day hospitals, outpatient treatment) in $71.19 \pm 2.21\%$ (299) and minimal restriction of his/her freedom (walking in a group of recovering patients, creating conditions for reading fiction and other literature, watching TV programmes), which undoubtedly contributed to mitigating the medical, social and psychological consequences of mental suffering with gradual restoration of functions lost due to the disease. This includes the restoration of positive relationships in the family and interpersonal relationships, and the return to the educational process.

It was considered important to restore adaptive resources, the ability to adequately assess and solve problems of social life, which helped the patient to regain his social status.

The rehabilitation programme for adolescents suffering from mental and behavioural disorders as a result of mental deprivation had certain distinctive features. In general, the rehabilitation of the adolescent contingent was quite complex, as it included conceptual issues of preserving the stages of biological, psychological and social areas, taking into account the complexities of the nature of the transition age.

In view of the above, we emphasise the expediency of the following measures:

I. Biological, which included adequately selected and timely differentiated psychopharmacotherapeutic treatment. This method was used in 100% of inpatients and 76% of outpatients;

II. Psychological treatment, which was started in combination with biological treatment and continued after the cessation of medication in 121 patients (28.8%), and was used on an outpatient basis in patients who consciously contacted a doctor in 237 patients (56.4%), and in boarding school students who (if necessary) received psychological assistance from a doctor, educator and boarding school psychologist in 62 patients (14.8%).

In patients with incomplete or insufficient reduction of psychopathological symptoms, psychological intervention by a residential psychologist or psychiatrist using rational psychotherapy was prescribed.

The main content of psychological rehabilitation is to help a patient with mental and behavioural disorders to get out of the captivity of painful experiences as soon as possible and without negative consequences and successfully return to a realistic adapted life (family, boarding school). An important component of psychological influence was considered to be the elimination of formality and lack of emotional resonance in the doctor-patient relationship, which can interfere with their active cooperation aimed at overcoming pathological manifestations. Psychological assistance was aimed at establishing social and interpersonal contacts in 100% of all patients, contributed to maintaining the belief in the possibility of a full recovery if all the doctor's requirements were strictly followed, and in case of ignoring the recommendations of a medical professional, the need for possible re-hospitalisation was discussed, which essentially eliminated discrimination against patients (with the patient's consent, if necessary, and not in the absence of it). The use of rational psychotherapy in 87% of cases helped to eliminate patients' refusal to continue treatment in a hospital or on an outpatient basis and to prescribe supportive anti-relapse treatment at home.

III. The social direction, which continued the baton of the psychological direction. Its main objective was to overcome readaptation and resocialise patients in society through engaging them in education, useful work and meaningful leisure activities.

It is worth noting the important, if not decisive, role of actively ensuring a balance between mental life and social relations that affect the life of mentally deprived adolescents.

Conclusions. The analysis of the studies of 420 adolescents proved the need for prevention and rehabilitation work as an integral part of the mental health

care system, which should deal with the prevention and problems of extracting patients from the depths of mental pathology and returning them to a healthy socially useful (if possible) life or adapting patients to the norms and rules of social life.

Світлана Русіна – кандидат медичних наук, доцент кафедри нервових хвороб з психіатрією та медичною психологією ім. В. П. Савенка Буковинського державного медичного університету. Сфера наукових інтересів: розлади психіки та поведінки у підлітків; психічні розлади внаслідок органічного ураження центральної нервової системи; психогенні неспихотичні та психотичні психічні розлади. Автор та співавтор понад 100 наукових праць, серед яких 3 монографії, 8 підручників та навчальних посібників, 93 статей та тез доповідей, 3 патенти, 3 інформаційні листи.

Svetlana Rusina – Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of the Savenko Department of Nervous Diseases, Psychiatry and Medical Psychology at Bukovinian State Medical University. Areas of research: mental and behavioural disorders among adolescents; mental disorders due to organic damage to the central nervous system; psychogenic non-psychotic and psychotic mental disorders. She is the author and co-author of more than 100 scientific works, including 3 monographs, 8 textbooks and manuals, 93 articles and abstracts, 3 patents, and 3 newsletters.

Руслана Нікоряк – лікар-психіатр 1-ї категорії, психотерапевт. Місце роботи – Чернівецька обласна психіатрична лікарня. Сфера наукових інтересів: Невротичні, пов'язані зі стресом та соматоформні розлади (ПТСР, розлади адаптації, фобічні, тривожні, депресивні розлади); поведінкові розлади. Автор та співавтор 56 наукових праць.

Ruslana Nikoriak – is a psychiatrist of the 1st category, psychotherapist. Place of work – Chernivtsi Regional Psychiatric Hospital. Areas of research: Neurotic, stress-related and somatoform disorders (PTSD, adaptation disorders, phobic, anxiety, depressive disorders); behavioural disorders. Author and co-author of 56 scientific papers.

Наталія Ткачук – лікар-гінеколог дитячого та підліткового віку. Місце роботи. Міська дитяча поліклініка м. Чернівці. Чернівці. Сфера наукових інтересів: поведінкові розлади у дітей та підлітків жіночої статі. Автор та співавтор 7 наукових праць.

Natalia Tkachuk – is a gynecologist of childhood and adolescence. Place of work. City Children's Polyclinic in Chernivtsi. Chernivtsi. Areas of research: behavioural disorders among female children and adolescents. Author and co-author of 7 scientific papers.

Received: 8.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© S. Rusina, R. Nikoryak, N. Tkachuk, 2025

**ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ДЕФІНІЦІЇ ПОНЯТТЯ
«ФАХОВА МОВА» У ЛІНГВІСТИЦІ, ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
«ТЕРМІН», ВИМОГИ ДО ТЕРМІНА ТА ОСОБЛИВОСТІ
ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ**

Тетяна НИКИФОРУК, Олександр РАК, Валентина БЕБИХ,

Ірина ЗАЗУЛЯ

Буковинський державний медичний університет,

kuryluk235@ukr.net, Rak.Oleksandr@bsmu.edu.ua

vabek@i.ua, iryna.kostetska@gmail.com

**THEORETICAL UNDERSTANDING OF THE DEFINITION
OF THE CONCEPT «SPECIALIZED LANGUAGE» IN
LINGUISTICS, THE DEFINITION OF THE CONCEPT «TERM»,
REQUIREMENTS FOR THE TERM AND PECULIARITIES
OF THE FUNCTIONING OF MEDICAL TERMINOLOGY**

Tetyana NYKYFORUK, Oleksandr RAK, Valentyna BEBYKH,

Iryna ZAZULIA

Bukovinian State Medical University,

ORCID 0000-0003-4378-0978, ORCID 0000-0002-3108-0002,

ORCID 0000-0003-1840-3580, ORCID 0000-0002-8640-5150

Tetyana Nykyforuk, Oleksandr Rak, Valentyna Bebykh, Iryna Zazulia. Theoretical understanding of the definition of the concept «specialized language» in linguistics, the definition of the concept «term», requirements for the term and peculiarities of the functioning of medical terminology. Topicality. Over the past decades, the attention of linguists and specialists in various fields of science and technology has been drawn to the study of the vocabulary of professional language. The relevance of the research topic is also enhanced by the fact that due to the spread of English into all spheres of use, there is a need to study and analyze professional language, in our case, the professional language of medicine, which in its turn requires a separate investigation of the features of language and understanding the sources of origin of medical terminology and its application according to the situation and purpose of communication. The proposed study will make it possible to clarify and highlight a number of relevant theoretical issues related to the category of medical term, beginning with the problem of defining professional language, the term, its classification, structural and semantic peculiarities and sources of origin and borrowing.

Aim. To investigate, analyze and generalize theoretical issues regarding the methods of forming medical terminology based on the scientists' views on the concepts of «term», «professional language», «professional language of medicine».

The research methods are determined by the aim and objectives of the investigation, as well as the specifics of the material under study, namely: general methods of observation, analysis and synthesis, linguistic descriptive method, method of structural analysis.

Novelty of scientific research. The views of scientists on the concepts of «term», «professional language», professional language of medicine in linguistics have been studied and generalized.

Conclusions. Theoretical realizing of the definition of the concept of «professional language» in linguistics contributed to the understanding that in the aspect of multifunctional and multi-structural literary language, a separate functional group is distinguished that serves a certain professional sphere. Modern linguistics uses several equivalent terms to denote this language, in particular «professional language», «language of specific purpose», «sublanguage», etc.

The definition of the concept of «term» is based on two main characteristics of the term, highlighted by linguists today. First, the concept of «term» is closely related to a certain field of science or technology: the same words have different meanings in various fields (for example, reactions are in the medical field, the chemical industry and political activity). Second, the interpretation of the word is revealed through an accurate, logical definition, and not the meaning of the word.

Currently, various researchers of terminology list the following basic requirements for a term: the connection of the word with scientific concepts; a clear definition of the phenomenon described by the term; a narrow industry scope of application of the term; independence from the context in a sentence. Also, a term as a word of professional meaning must have an accurate, semantically transparent and understandable formulation, be stylistically neutral and harmonious.

Medical terminology is characterized by the active creation of terminology from elements of classical terminology with a conscious influence on terminology, and includes the influences of both borrowed Greek and Latin terms and everyday phenomena widely used in the field of medicine, which acquire a new, stable and narrow meaning in the field.

Key words: term, professional language, professional language of medicine, borrowing, functioning, branches of medicine, etymology, structure, semantics.

Впродовж останніх десятиліть увагу лінгвістів і фахівців різних галузей науки і техніки привертає інтерес до вивчення лексики мови професії. Термінологія є порівняно молодого наукою, яка вивчає теорію терміна, термінології, номенклатури тощо. Примітним є інтерес до слів та способів їх утворення, походження, виникнення та поширення. Розвиток науки і медицини в сучасному світі та посилення професійної комунікації між медичними

працівниками різних країн, використання англійської мови, зростання дослідницького інтересу та попиту на медичну термінологію та її деталі пояснюється безперервним зростанням науково-технічної інформації, процесом наукової інтеграції, інтенсифікацією процесу терміноутворення. Поглиблений розвиток науки і техніки, особливо медичної термінології, допоміг з'ясувати важливість системної термінології.

Актуальність праці зумовлюється загальним спрямуванням лінгвістичних досліджень на вивчення специфіки медичних термінів. Актуальність теми дослідження також підсилюється тим, що в зв'язку з поширенням англійської мови в усі сфери вжитку виникає необхідність у вивченні та аналізі фахової мови, у нашому випадку – фахової мови медицини, що у свою чергу потребує окремого дослідження особливостей мови й розуміння джерел походження медичної термінології та застосування відповідно до ситуації та мети спілкування. Запропоноване дослідження дасть змогу з'ясувати й висвітлити низку актуальних питань, пов'язаних з категорією медичного терміна, починаючи з проблеми визначення фахової мови, терміна, його класифікації, структурно-семантичних особливостей і джерел походження та запозичення.

На сьогодні лінгвістика змінює свій орієнтир від абстрактних знань про мову до активного залучення мовних засобів та їх функціонування у мовленнєвій діяльності. Тенденція щодо застосування мовознавчих одиниць у різноманітних сферах спілкування є актуальною нині. З II пол. XIX століття інтенсивно досліджується комунікативна природа різних галузей наукового знання та професійної діяльності, основні проблеми яких залишаються актуальними й донині.

Мета. Дослідити, проаналізувати та узагальнити теоретичні питання щодо способів формування медичної термінології на основі поглядів учених щодо понять «термін», «фахова мова», «фахова мова медицини».

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати ряд **завдань**:

- з'ясувати суть поняття фахової мови та фахової мови медицини;
- дати визначення терміна загалом та перерахувати основні ознаки медичного терміна;

Методи дослідження зумовлені метою й завданнями праці, а також специфікою досліджуваного матеріалу, а саме: загальні методи спостереження, аналізу і синтезу, лінгвістичний описовий метод, метод структурного аналізу.

Новизна наукового дослідження полягає у тому, що авторами вивчено та узагальнено погляди вчених щодо понять «термін», «фахова мова», фахова мова медицини у лінгвістиці.

Основна частина. В аспекті багатофункціональної і багатоструктурної літературної мови виділяється окрема функціональна група, яка обслуговує професійну сферу. Сучасна лінгвістика використовує кілька еквівалентних термінів для позначення цієї загальнонаціональної мови, зокрема «фахова мова», «мова спеціального призначення», «підмова», «субмова» тощо.

«Фахова мова» – термін, який вживається у мовознавчих працях, представлених всіма формами вербальної і невербальної комунікації певної

спеціальності щодо тієї чи іншої науково-технічної галузі. Крім того, різноманіття дефініцій даного терміна наголошує на релевантних властивостях фахових мов з огляду на коло наукових інтересів дослідника, наприклад, за В. Шмідтом, фахова мова – це «засіб оптимального взаєморозуміння про предметну галузь для фахівців, яка характеризується специфічним лексиконом і спеціальними нормами щодо вибору, уживання й частотності загальноновживаних лексичних і граматичних засобів; вона не існує як самостійна форма реалізації в мові, а актуалізується у фахових текстах, які, крім елементів фахового тексту, завжди містять елементи загальноновживаної мови»¹. За Л. Гоффманом, «фахова мова – це сукупність усіх мовних засобів, які застосовуються в певній обмежуваній фахом галузі комунікації для забезпечення взаєморозуміння між зайнятими в цій галузі фахівцями»².

Британська та американська література послуговується терміном «мова спеціального призначення» («*language for special purposes*»), вона ж LSP) використовується для називання лексики певної професії. Абревіатура LSP посідає значне місце не лише в літературі англійської мови, але активно прослідковується у джерельній базі наукових форумів міжнародного рівня, що відповідає сучасному статусу англійської мови як мови міжнародного спілкування. Лотар Хоффман використовував термін «фахова мова», і ми у нашій науковій праці також будемо ним послуговуватися. Поняття «фахова мова», з німецької «*Fachsprache*» є найбільш детально вивченим у німецькій лінгвістиці, що дає можливість подати дефініцію терміна «фахова мова». Так, як вже й було зазначено раніше, німецький лінгвіст Л. Хоффман визначає фахову мову як «сукупність всіх мовних засобів, які використовуються в спеціально окресленій комунікативній сфері з метою досягнення розуміння між всіма фахівцями певної галузі»³. Т. Р. Кияк слушно доповнює: «До цієї дефініції варто додати ще й той факт, що функціонування певної мови забезпечується винятково чітко встановленою термінологією»⁴.

Під сукупністю мовних засобів Л. Гоффман розуміє «не тільки фонетичні, морфологічні і лексичні елементи та правила синтаксису, але і їх функціональну взаємодію при будь-яких можливих у цій галузі актах комунікації. Всі ці мовні засоби він розділив на три класи:

- мовні засоби, які наявні у всіх субмовах;
- мовні засоби, які наявні у всіх фахових мовах;
- мовні засоби, які наявні тільки в одній фаховій мові»⁵.

Перше завдання, яке стоїть перед будь-яким професійним дослідником мови, – окреслення обсягу

¹ Schmidt W. Charakter und gesellschaftliche Bedeutung der Fachsprachen [Character and social meaning of professional languages], Leipzig, 1971, 125 p. [in German].

² Hoffmann L. Kommunikationsmittel Fachsprache: Eine Einführung [Professional language as a means of communication. Introduction] Tübingen, Gunter Naer, 1985, P. 53 [in German].

³ Ibidem.

⁴ Kyiak T.R. «Fakhovi movy ta problemy terminoznavstva» [Specialized languages and terminology problems], *Nova filolohiia Zbirnyk naukovykh prats* [New Philology. Collection of Scientific Works], Zaporizhzhia, 2007, N 27, P. 203-208 [in Ukrainian].

⁵ Hoffmann L. Kommunikationsmittel Fachsprache... op. cit., P. 53 [in German].

об'єкта дослідження. На нашу думку, об'єктом професійного мовного дослідження є представлення мови певної дисципліни. Тут виникає питання: які типи термінів можна віднести до тієї чи іншої професійної мови? Адже окрім загальноприйнятих термінів, зафіксованих у словниках, кожен науковий текст містить багато одиниць, щодо яких дослідники та лінгвісти мають приймати рішення. Ми, за словами Є. Ф. Скороходкома, «схильні думати, що при вирішенні цієї практичної задачі можуть бути три види помилок:

- термінологічна одиниця вважається не терміном;
- за термін приймається нетермінологічна (загальнолітературна) одиниця;
- термін вважається сполукою кількох термінів (або терміна і загальнолітературного слова)»⁶.

Отже, поняття «фахова мова» – великообсяжний об'єкт у галузі лінгвістики, який зацікавлює своїм існуванням лінгвістів вже не одне десятиліття. Назву галузевій мові надав саме німецький дослідник Л.Хоффман, який окреслює цей стиль мови як спеціально створену мовну сферу для фахівців певних професійних галузей, одиницею якої є слово, що наявне: у загальноновживаній мові; у всіх фахових сферах; у одній фаховій сфері (термін).

«Термін (лат. *terminus* «кордон», «межа») – це спеціальне слово чи словосполучення, прийняте у певній професійній сфері й уживане в особливих умовах. Термін – це член певної терміносистеми, що належить до певної галузі науки, техніки та виробництва, а концептуальне значення терміна визначається його положенням у терміносистемі»⁷.

Термінологія – система термінології для певної галузі чи субгалузі наукового чи технічного знання, яка номінує наукову теорію чи наукову концепцію. Джерелом терміносистеми є термінологія. Однак, на відміну від термінології, терміносистема формується не одночасно з формуванням конкретної науки, а узгоджується з етапом становлення теорії цієї науки.

Кожен термін має своє визначення (точну наукову дефініцію) поряд з іншими термінами в тій же галузі знань. Терміни в їх термінології часто є однозначними порівняно зі загальноприйнятими словами. Однак одне й те саме слово може перебувати в омонімічних зв'язках з різними галузями знань. Ці терміни є протилежністю загальної лексики, оскільки вони стосуються наукового поняття: термін відображає результати наукового дослідження та його теоретичне осмислення.

Отже, філософське і гносеологічне визначення терміна пов'язується з його логічним визначенням. У цьому випадку на перше місце постає зв'язок між поняттям і терміном. Стаття енциклопедичного словника з логіки говорить про термін наступним чином: «Термін – слово, в якому відповідає повне поняття, ізольоване, або те що входить до складу

судження. Наукові терміни (так звані *termini technici*) – це слова, що мають спеціальне, чітко визначене в даній науковій області значення»⁸.

Існує таке визначення терміна: «Термін – слово або словосполучення, що є назвою певного поняття якої-небудь спеціальної галузі науки, техніки або мистецтва». що є доволі коротким, точним та влучним висловом, твердження, що описує таке неоднозначне поняття⁹. Науковці вважають, що між термінами і поняттями існує прямий зв'язок і він дотримувався думки, що між термінами і поняттями існує безпосередній зв'язок, а терміном визначав окреме слово або підрядне словосполучення, яке утворено на основі спілкування в певній професії. Визначення терміна у більшості іноземних робіт відповідає твердженням Дж. Х. Фельбера: «термін... – лінгвістичний символ, що означає одне або більше понять, які визначені із суміжних понять. Це може бути слово або словосполучення».

Лінгвісти розділилися на два табори, коли йдеться про визначення термінів. Деякі вважають цей термін особливим словом у словнику мови. Д. С. Ракутен висловлює подібне бачення, керуючись лінгвістично: «Термін – (лат. *Terminus* – термін, від лат. *Terminus* – межа, кордон) слово або словосполучення, що покликане точно позначати поняття і його співвідношення з іншими поняттями в межах однієї сфери».

Перейдемо до розгляду саме медичної термінології, її поняття, способів визначення, проблем, функцій, властивостей. Медичні терміни – це особливий тип лексики, що відрізняється від загальноновживаних слів за структурною семантикою, словотворенням, стилістичними показниками, а тому має особливий статус у системі словникового складу мови. Одним із варіантів пояснення понять медичної термінології є складова спеціальної експертизи, яка створює етнолінгвістичну картину світу, відображає деталі наукового мислення, принципи наукового мислення, засади фахового текстотворення¹⁰.

Найважливішим аспектом професійного спілкування є правильне використання галузевої термінології. Таким чином, детальна типологія мовних одиниць у галузі медицини, виявлення спільних термінологічних ознак з урахуванням специфіки мови сприяє міжмовному узгодженню та зіставленню лексики медичних термінів, що дає можливість обмінюватися науковою інформацією, без якої неможливе професійне спілкування.

Отже, термін – це мовна одиниця фахової мови, що використовується у певній професійній сфері, служачи фахівцям науковим визначенням й прив'язкою до галузі. А дискурс щодо чіткого визначення значення терміна у системі фахової мови викликали виникнення двох таборів, одна з яких вважає, що термін є особливим у словнику словом, а інша вважає їх похідними словами від загальноновживаної лексики. Медична термінологія

⁶ Skorokhodko E. F. Termin u naukovomu teksti (do stvorennia terminotsentrychnoi teorii naukovoho dyskursu) [Term in a scientific text (before the creation of a term-centric theory of scientific discourse)], Monohrafiia, K., 2006, P. 99 [in Ukrainian].

⁷ Felber J. H. Terminology Manual, Paris: Unesco/Infoterm, 1984, 426 p. [in English].

⁸ Ukrainska mova: entsyklopediia [Ukrainian language: encyclopedia], redkol.: Rusanivskyi V. M., Taranenko O. O. (spivholovy), M. P. Ziabliuk ta in., K., Ukr. entsykl., 2000, 752 p. (P. 62) [in Ukrainian].

⁹ Bareman H. Dictionary of Medical Terms, H. Bareman, R. Hillmore, D. Jackson. 4 ed. London, Bloomsbury Publishing, 2004, 256 p. [in English].

¹⁰ Kyiak T.R. «Fakhovi movy ta problemy terminoznavstva»... op.cit., P. 203-208 [in Ukrainian].

відрізняється від інших фахових мов складовою спеціальної експертизи, що відтворює професійне медичне середовище, науковий та фаховий засади мислення, що дозволяє медпрацівникам обмінюватися особливо вузькою за значенням лексикою.

Вчені розробляють визначення термінів на основі критеріїв, які використовуються для відрізнєння термінів від загальноновживаних слів. Це переважно зв'язок із науковими поняттями, високий ступінь абстрактності, логічний зв'язок зі значенням різних термінів, обмежених певною системою, пов'язаних з наукою чи професією. У наукових джерелах літературі також є спроби визначити мовознавчі вимоги до термінів як мовних одиниць.

В. Лейчик включає такі характеристики терміна, як «відсутність синонімів, належність до системи, однозначність, семантична прозорість, стилістична нейтральність, недостатня експресія тощо. Подальший розвиток термінології, зумовлений «законом протиставлення основи мови та термінологічної природи терміна», має на меті виявити суперечливість більшості категорій термінів, суперечливі висловлювання не завжди передбачають спосіб їх подолання»¹¹.

Сьогодні лінгвісти виділили дві основні характеристики терміна. По-перше, воно тісно пов'язане з певною сферою науки чи техніки: однакові слова мають різні значення в різних галузях (наприклад, реакції є у медичній галузі, хімічній промисловості та політичній діяльності). По-друге, тлумачення слова розкривається через точне, логічне визначення, а не значення слова. Д. Лотте вважає, що «на відміну від загальноновживаних слів терміни завжди виражають суворо фіксоване поняття і повинні бути короткими, однозначними, синонімічними, онімічними. Нормативні вимоги до терміна вперше розроблені науковцями і є основою для подальших досліджень терміна»¹².

Українські та зарубіжні мовознавці висувають до термінів такі вимоги:

- 1) зв'язок із науковими поняттями;
- 2) є чітке визначення, тобто коротке логічне визначення поняття, що відображає основні характеристики конкретного об'єкта;
- 3) закономірність;
- 4) спеціальна сфера застосування;
- 5) тенденції щодо чіткості в термінологічному полі, тобто термінології, характерної для галузі;
- 6) термінологія повинна бути відносно незалежною від контексту;
- 7) формулювання має бути точним і зрозумілим;
- 8) термінологія повинна бути короткою (стислою) та семантично прозорою, хоча ця вимога часто суперечить вимозі точності, тобто також важлива для термінологічних одиниць;

- 9) терміни не повинні мати синоніми чи омоніми;
- 10) план висловлювання – слово чи словосполучення;
- 11) стилістична нейтральність, тобто відсутність виразності, модальності, естетичного та емоційного характеру; 1

2) ці слова мають бути милозвучними (вимога евфонії) (за М. Володіна, Д. Ганич, О. Герд, Б. Головін, Т. Канделакі, І. Кочан, Г. Мацюк та інші).

Підсумовуючи вимоги дослідників до термінології, ми вважаємо, що основними є такі: 1) термін має пропонувати наукове поняття 2) термін повинен мати визначення, тобто зміст кожного терміна зосереджується на відповідному понятті; 3) термін має бути систематичним; 4) термін має бути однозначним у відповідній термінологічній галузі; 5) формулювання має співвідноситися з правилами і нормами літературної мови; 6) слово стилістично нейтральне (відсутність емоційного забарвлення). Ці характеристики реалізуються лише в терміносистемі, поза ними терміни втрачають свій детермінований та систематичний характер – детермінологізуються, тобто переходять до загальноновживаної лексики.

Формування сучасної медичної термінології пов'язане не тільки з його вихідними лексичними компонентами, змістом споріднених понять, а й пов'язане із соціальними змінами у світі та в окремих країнах, що мають створити медичні школи¹³.

Медична термінологія має багато спільного з термінами з природничих наук, але має і свої особливості:

1. Медичні терміни засновані на термінах, запозичених з греко-латинських термінів або штучно створених з елементів греко-латинських термінів. В англійській мові близько 95% термінів базуються на класичних мовах. Крім того, анатомічні та гістологічні терміни, які є частиною медичної термінології, повністю складені латинською мовою на основі її алфавіту, фонетики та граматики.

2. Оскільки грецькі та латинські терміни є основою медичних термінів майже в усіх європейських мовах, терміни медицини у своїй основі є міжнародними. Лише латиною у професійній мові лікарів будь-якої країни світу вживаються окремі спеціальні вирази.

3. Активне створення термінології з елементів класичної термінології зі свідомим впливом на термінологію: Медична термінологія є високо мотивованою та семантично прозорою.

4. Для доповнення термінів активно вживаються епонімічні терміни (епонім – назва явищ, понять чи методів, названих іменем тих, хто вперше їх відкрив чи описав)¹⁴.

Стислість та однозначність – основні характеристики терміна. Однак не завжди можна

¹¹ Stehniks L. V. «Rozvytok i stanovlennia anhliskoi medychnoi terminolohii v aspekti movnoi periodyzatsii» [The development and formation of English medical terminology in the aspect of linguistic periodization], *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University], Ser.: Filolohiia, 2019, N 40, tom 2, P. 81-85 [in Ukrainian].

¹² Shcherba D.V. «Termin ta yoho definitsiia yak holovni ontolohichni poniattia terminoznavstva» [The term and its definition as the main ontological concepts of terminology] *Visnyk ZhDU im. I. Ia. Franka* [Bulletin of the I. Ya. Franko ZhDU], Zhytomyr, 2006, Vyp. 28, P. 237-239 [in Ukrainian].

¹³ Galinski C. «Terminology and specialized communication», *The international conference on «Professional Communications and knowledge Transfer»*, Vienna, 1998, Vol. 1, P. 117-131 [in English].

¹⁴ Fortune R. *The words of medicine: sources, meanings, and delights*, Springfield, Ill Charles C Thomas, 2001, 424 p. [in English].

досягти і покладатися на однозначність, особливо коли один і той же термін використовується в різних галузях науки і техніки. Така ситуація пояснюється термінологією, яку використовують професіонали галузі, враховуючи їх спеціалізацію. В результаті термін може набувати двох або більше значень, на відміну від первинного визначення терміна. Сфера медицини є неймовірно широкою, на детальне дослідження якої очікують тисячі термінів. Здатність свідомо аналізувати текст, розуміти його форму, роль порядку слів, значення слів, які призводять до поширених помилок перекладу, та їх правильні еквіваленти, знімає горе лікаря чи студента, щоб зрозуміти загальний зміст вимагає наукового. мислення за допомогою припущень чи інтуїції. Ці знання значно полегшують роботу з англійськими текстами та документами. Правильне володіння лексичними еквівалентами у фаховій мові значною мірою допоможе лікарям поділитися досвідом між собою, що є невід'ємною частиною роботи кожного спеціаліста¹⁵.

Висновки. Теоретичне осмислення дефініції поняття «фахова мова» у лінгвістиці сприяло розумінню того, що у аспекті багатофункціональної і багатоструктурної літературної мови виділяється окрема функціональна група, яка обслуговує професійну сферу. Сучасна лінгвістика використовує кілька еквівалентних термінів для позначення цієї загальнонаціональної мови, зокрема «фахова мова», «мова спеціального призначення», «підмова», «субмова» тощо.

Визначення поняття «термін» базується на двох основних характеристиках терміна, виділених лінгвістами на сьогодні. По-перше, воно тісно пов'язане з певною сферою науки чи техніки: однакові слова мають різні значення в різних галузях (наприклад, реакції є у медичній галузі, хімічній промисловості та політичній діяльності). По-друге, тлумачення слова розкривається через точне, логічне визначення, а не значення слова.

Нині різні дослідники термінології нараховують такі основні вимоги до терміна: зв'язок слова з науковими поняттями; чітка дефініція явища, описаного терміном; вузька галузева сфера застосування терміна; незалежність від контексту в реченні. Також термін як слово фахового значення має мати точне, семантично прозоре та зрозуміле формулювання, бути стилістично нейтральним та милозвучним.

Медична термінологія вирізняється активним створенням термінології з елементів класичної термінології зі свідомим впливом на термінологію, та містить у собі впливи як запозичених греко-латинських термінів, так і широко використаних у сфері медицини

побутових явищ, що набувають нового, сталого і вузького значення у галузі.

Перспективою подальших досліджень стане використання вищезазначених теоретичних положень у виокремленні практичної бази наукових досліджень загалом та у медичній галузі зокрема.

Никифороук Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету. Автор понад 150 науково-методичних публікацій. Відповідальний секретар спільного українсько-румунського наукового журналу «Актуальні питання суспільних наук та історії медицини». Коло наукових інтересів: теорія віршознавства загалом та поетика віршованих творів С. Воробкевича, українська, латинська та англійська медична термінологія.

Nykyforuk Tetyana – PhD, Associate Professor of the Department of Foreign Languages in Bukovynian State Medical University. Author of over 150 scientific and methodological articles. Executive secretary of Ukrainian-Romanian scientific journal «Current Issues of Social Studies and History of Medicine». Scientific research interests: the creation of poetry and poetics of S. Vorobkevych's verses, Ukrainian, Latin and English medical terminology.

Рак Олександр – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету. Автор та співавтор численних навчально-методичних праць у галузі філології та педагогіки.

Rak Oleksandr – Candidate of Philological Sciences (PhD), Head of the Department of Foreign Languages, Bukovinian State Medical University. Author and co-author of numerous educational and methodological works in the field of philology and pedagogy.

Бєбих Валентина – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету. Автор та співавтор численних навчально-методичних праць у галузі педагогіки та філології.

Bebykh Valentyna – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Bukovinian State Medical University. Author and co-author of numerous educational and methodological works in the field of pedagogy and philology.

Ірина Зазуля – викладач фахового коледжу та кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету. Автор та співавтор навчально-методичних праць у галузі педагогіки та філології.

Iryna Zazulia – teacher of the professional Medical College and of the Department of Foreign Languages, Bukovinian State Medical University. Author and co-author of educational and methodological works in the field of pedagogy and philology.

Received: 9.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© T. Nykyforuk, O. Rak, V. Bebykh, I. Zazulia, 2025

¹⁵ Galinski C. «Terminology and specialized communication»... op.cit., P. 117-131 [in English].

ДО ПИТАННЯ ПРО СИНТАКСИЧНУ СИНОНІМІЮ ДІПРИСЛІВНИКОВИХ ТА ПІДРЯДНИХ КОНСТРУКЦІЙ

Оксана МАКСИМ'ЮК, Іванна СТРУК,

Чернівецький національний університет

імені Юрія Федьковича, Україна

o.maksymiuk@chnu.edu.ua, iv.struk@chnu.edu.ua

ON THE QUESTION OF SYNTACTIC SYNONYMY OF ADVERBIAL AND SUBORDINATE CONSTRUCTIONS

Oksana MAKSYMİYUK, Ivanna STRUK,

Chernivtsi National University

named after Yuriy Fedkovych, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-1963-6165; Researcher ID: H-4919-2017;

ORCID ID: 0000-0002-9883-8818; Researcher ID: H-3039-2017.

Oksana Maksymiyk, Ivanna Struk. On the question of syntactic synonymy of adverbial and subordinate constructions. This article examines the phenomenon of syntactic synonymy between adverbial constructions, particularly adverbial inflections, and complex sentences with subordinate adverbial parts, such as those expressing time or reason. The authors justify the **relevance** of the topic by highlighting its connection with improving speech culture, accurately expressing thoughts, and the variability of grammatical means in modern Ukrainian.

Particular attention is paid to the formal-grammatical and semantic-functional characteristics of parallel syntactic synonyms. The author analyses the conditions under which constructions can be interchanged without losing the main meaning or grammatical correctness. Examples from literary and folklore texts are considered to demonstrate the temporal, causal, conditional, permissive, and target correlations between the components of the constructions under comparison. The study establishes that the choice between synonymous structures depends on grammatical features, stylistic requirements, semantic accuracy, and the genre-specificity of the utterance. The author proves that constructions with adverbs mostly function in written literary style, whereas complex subordinate clauses are more typical of colloquial speech. This study contributes to a deeper understanding of the nature of syntactic synonymy and its future research prospects within functional grammar.

Keywords: syntactic synonymy, participial phrase, circumstantial subordinate clause, parallel constructions, grammatical structure.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У процесі розвитку мова безперервно вдосконалюється, оновлюючи свій лексичний і синтаксичний потенціал. Зміни, що відбуваються під впливом еволюційних процесів і зростання комунікативних потреб, зумовлюють перетворення мови на складну систему взаємопов'язаних засобів, які демонструють різний ступінь синонімічності. Засоби, які є формально й семантично подібними, залишаються в центрі уваги мовознавчих досліджень. Проте для повного осмислення природи таких засобів необхідний комплексний підхід, що враховував би системну організацію та ієрархічну будову синтаксису української мови.

У сучасному мовознавстві продовжують цікавитися питаннями синтаксичної синонімії, зокрема теоретичними засадами цього явища, його мовною природою, а також взаємозв'язком синтаксичних синонімів з іншими одиницями. Однією з визначальних ознак, що дозволяє говорити про синонімічність певних синтаксичних структур, є їх здатність до взаємної заміни без порушення смислового навантаження відповідних словосполучень. Варто зазначити, що синтаксичні синоніми – це не ідентичні, а різноструктурні конструкції, які виражають подібні відношення між компонентами, проте відрізняються граматичними засобами оформлення цих зв'язків.

Подальше дослідження цієї проблематики є актуальним, оскільки подібність синтаксичних конструкцій зумовлена спільністю їхніх семантичних і структурних ознак. Хоча граматична будова таких конструкцій може відрізнятися, їхня функційна спорідненість і семантична паралельність роблять їх вагомими інструментами для точного й образного вираження думки. Такі мовні засоби накопичувалися упродовж історичного розвитку мови й стали важливою частиною її виражального потенціалу. Аналіз подібних конструкцій безпосередньо пов'язаний з підвищенням мовної культури, удосконаленням стилістичних норм та виробленням комунікативної майстерності. Вдалий вибір однієї з граматично прийнятних синонімічних структур у конкретному контексті сприяє ясності, точності й стилістичній доречності мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Проблема реалізації однієї і тієї самої думки за допомогою різних мовних засобів у межах комунікативно-репрезентативної функції мови неодноразово привертала увагу дослідників українського мовознавства, зокрема багато вчених зверталися у своїх наукових розвідках до питання синтаксичної синонімії, з-поміж яких: І. Вихованець, О. Воробець, Н. Гетманчук, О. Гомас, В. Горяний, Н. Гуйванюк, Н. Дороф'як, А. Загнітко, Л. Кадомцева, В. Кононенко,

О. Синявський, С. Смеречинський, М. Сулима, І. Романюк, М. Фурдуй, С. Харченко та ін.

До першої половини ХХ ст. мовознавці явище синтаксичної синонімії не відмежовували від варіантності. Проте ці поняття не тотожні. На думку Н. Гуїванюк, «варіативність мови – це, насамперед, спосіб її існування як системи, її фундаментальна властивість, що стосується паралельного функціонування мовних одиниць різних рівнів (фонем, морфем, лексем, синтаксем, речень, надфразних єдностей)»¹.

Проаналізувавши основні наукові підходи до цього питання, можна виокремити такі ознаки, які дозволяють віднести певні синтаксичні конструкції до синонімічних: репрезентація однієї або подібної комунікативної ситуації чи змісту; варіативність у семантико-синтаксичному вираженні – збереження одного денотативного значення при можливих відмінностях у конотативному (модальному, емоційному, експресивному) аспекті; логіко-семантична еквівалентність; структурна подібність граматичних моделей, що порівнюються; здатність конструкцій до взаємозаміни, як повної, так і часткової; спільність або близькість лексико-граматичного наповнення в межах однакової синтаксичної моделі; розрізнення за стилістичними характеристиками. Досліджуючи варіантність і синоніміку синтаксичних одиниць, І. Вихованець вважав, що «вираження синтаксичними синонімами додаткових смислових відтінків є вирішальним фактором збереження їх у синтаксичній структурі сучасної української мови»². На думку В. Кононенка, визначальним чинником формулювання синтаксичної синонімії є «можливість синонімічних зв'язків між конструкціями на основі спільних синтаксичних функцій, граматичних позицій»³.

Проблему синтаксичної синонімії вчені розглядають у різних аспектах: комплексне дослідження проблем синтаксичної синонімії репрезентує Н. Гуїванюк у монографії «Формально-

семантичні відношення в системі синтаксичних одиниць»⁴; «явище синтаксичної синонімії у світлі граматики конструкцій розглядає»⁵ Н. Дороф'як; «критерії віднесення синтаксичних конструкцій до синонімічних та перелік синонімічних пар, що їх утворюють в українській літературній мові прості ускладнені і складнопідрядні речення»⁶ пропонує С. Харченко; на «синоніміку не лише між словами у словосполученнях та в реченнях, а й однакових за структурою словосполученнях»⁷ вказує В. Горяний; на «функціональних особливостях синонімії синтаксичних зворотів і підрядних речень»⁸ зосереджує увагу І. Романюк; «дієприслівникові звороти та їх синоніми»⁹ аналізує О. Кульбаська; детальний аналіз «синонімічного потенціалу поширювачів, які перебувають між собою у різнополярних синонімічних відношеннях»¹⁰ репрезентує О. Воробець; «синоніми до складнопідрядних речень з дієсловами мовлення – конструкції з прямою мовою та безсполучникові і прості речення»¹¹ описує у різних стилях сучасної української мови Н. Гетманчук; синтаксичні синоніми як «різноструктурні синтаксичні конструкції, які виникають унаслідок змін формально-змістового плану і характеризуються тотожністю граматичного значення та певними семантичними відмінностями»¹² інтерпретує в дисертаційному дослідженні О. Гомас. Саме такий підхід і став основою для нашого дослідження.

Мета статті – висвітлити паралельне синонімічне використання відокремлених другорядних членів речення, виражених дієприслівниками й дієприслівниковими зворотами, та складнопідрядних речень розчленованої структури (часу й причини).

Виклад основного матеріалу. Питання співвідношення обставинного підрядного речення та дієприслівникового звороту давно привертає увагу українських мовознавців і має тривалу історію

¹ Huivaniuk N. V. Slovo – Rechennia – Tekst: Vybr. pratsi [Word – Sentence – Text: Selected works], Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 2009, P. 96 [in Ukrainian].

² Vykhoanets I. R. «Variantnist i synonymika syntaksychnykh odynts» [Variability and synonymy of syntactic units], *Kultura slova* [Culture of the word], 1972, № 6, P. 21 [in Ukrainian].

³ Kononenko V. I. Systemno-semantychni zv'iazky v syntaksy rosiiskoi ta ukrainskoi movy [System-semantic relations in the syntax of Russian and Ukrainian], Kyiv: Vyshcha shk., 1976, P. 45 [in Ukrainian].

⁴ Huivaniuk N. V. Formalno-semantychni spivvidnoshennia v systemi syntaksychnykh odynts: monohrafiia [Formal-Semantic Correlations in the System of Syntactic Units. monograph], Chernivtsi: Ruta, 1999, 336 p. [in Ukrainian].

⁵ Drofiak N. I. «Yavyshche syntaksychnoi synonymii u svitli hramatyky konstrukttsii» [The Phenomenon of Syntactic Synonymy in the Light of Construction Grammar], *Molodyi vchenyi* [The young scientist], № 2 (42) 2017, P. 379-383. URL: <https://surl.li/bnwpcb> [in Ukrainian].

⁶ Kharchenko S. V. «Synonimiia prostykh uskladnennykh i skladnopidriadnykh rechen u suchasni ukrainskii movi» [A comparison of simple, compound and compound subordinate clauses in the modern Ukrainian language], *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*, Seriia «Filolohichna», Vyp. 57, P. 124-126 [in Ukrainian].

⁷ Horiiani V. D. «Syntaksychna synonymiia slovospoluchen i rechen» [Syntactic synonymy of phrases and sentences], *Ukrainska mova i literatura v shkoli* [Ukrainian language and literature at school], 1969, № 5, P. 26-28 [in Ukrainian].

⁸ Romaniuk I. V. «Synonimiia syntaksychnykh konstrukttsii u romani I. Bahrianiho «Tyhrolovy»» [Synonymy of syntactic constructions in I. Bahriani's novel Tigrolovy], *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva* [Notes on Ukrainian Linguistics], 2017, Vyp. 24(1), P. 328-333 [in Ukrainian].

⁹ Kulbabska O. «Diiepryslivnykovy zvoroty ta yikh synonymy» [Adverbial phrases and their synonyms], *Ukrainska mova i literatura: istoriia, suchasnyi stan, perspektyvy rozvytku: naukovyi shchorichnyk*, Ternopil: Zbruch, 1999, P. 217-220 [in Ukrainian].

¹⁰ Vorobets O. «Synonimika poshyriuvachiv u semantychnii strukturi rechennia» [Synonymy of expanders in the semantic structure of a sentence], *Studia Ucrainica Varsoviensia* 4. Językoznawstwo, P. 65-82 [in Ukrainian].

¹¹ Hetmanchuk N. O. Syntaksychni synonymy [Syntactic synonyms], *Kultura slova*, 1990, Vyp. 39, P. 59-62 [in Ukrainian].

¹² Homas O. M. Variantnist i synonymiia v slovospoluchenni y rechenni [Variant and synonymy in phrases and sentences.]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova, Kyiv, 2000, P. 3 [in Ukrainian].

розгляду. Однак виникає потреба в поглибленому аналізі семантичних відтінків і функцій кожного типу конструкцій з метою чіткого визначення умов їх вибору в конкретних контекстах, особливо тоді, коли обидві конструкції є граматично прийнятними.

Здатність конструкцій до взаємозаміни є важливим маркером синтаксичної синонімії, проте вона не є основною умовою, а радше наслідком уже наявних у мові відповідностей між формами. Під паралельними синтаксичними синонімами варто розуміти такі конструкції, що мають спільне базове семантико-граматичне значення, яке забезпечує можливість їхнього чергування без зміни основного смислу або порушення граматичної коректності.

Різниця між синонімічними конструкціями полягає у відтінках граматичного значення, у способах вираження цього значення та в стилістичному оформленні самих конструкцій. Наприклад: Горпина перестала йому волю давати, а *вмираючи*, все господарство *приказала* дочці (Г. Квітка-Основ'яненко); А *як, вмирала*, так їм і втчини свої *пооддавала* (Марко Вовчок). Відокремлена обставина першої конструкції, виражена одиничним дієприслівником *вмираючи*, виступає як синтаксичний синонім обставинного підрядного речення *як вмирала* другої конструкції. Між діями першої (*вмираючи* – *приказала*) і діями другої (*вмирала* – *пооддавала*) існують часові відношення (одночасність дій). Проте відтінки семантико-синтаксичних зв'язків між двома діями обох конструкцій різні. У першій яскраво виражена другорядність дії *вмираючи*, обидві дії (*вмираючи* – *приказала*) взаємозалежні, але семантично нерівноправні. Дії другої конструкції взаємозалежні й взаємозумовлені, вони функційно рівноправні (*як вмирала, так пооддавала*). Сполучник *як* другої конструкції властивий розмовному стилю, конструкції першого типу – літературно-книжній мові.

Синонімічними в сучасній українській літературній мові можуть бути конструкції з дієприслівниковими зворотами або одиничними відокремленими дієприслівниками у функції обставини часу і складнопідрядні речення з підрядним реченням часу при спільному підметі для головного й підрядного. Ці конструкції використовуються для передачі часової співвідносності між діями, хоч за характером вираження її вони нетотожні: Та й *заплакав* сіромаха, *степом ідучи* (Т. Шевченко); Приємно *слухати* казку про гори, *коли ідеш отак степом*, рівним, наче долина (М. Коцюбинський).

Конструкції з дієприслівниковими зворотами у функції обставини часу бувають синонімічними до складнопідрядних речень з підрядним реченням часу тоді, коли дієприслівник виражає другорядну дію щодо дії, вираженої дієсловом-присудком, яка відбувається одночасно й паралельно з дією основною:

І. Інколи, *приходячи додому*, він *згадував*, як колись подумав про брудний барак, і навіть трохи бентежився від цієї згадки (В. Собко) (пор.: *коли приходив додому, то згадував...*); Тільки зараз відчула вона, як *хвилювалася, слухаючи його розповідь*

(М. Стельмах) (пор.: *...як хвилювалася, коли слухала його розповідь*).

ІІ. *«Коли я погляд свій на небо зводжу, нових зірок на ньому не шукаю* (Леся Українка) (пор.: Зводячи свій погляд на небо, я нових зірок на ньому не шукаю); *Як іти з нашого села у Крим, треба переходити Кумиці, козаке село, велике, аж на двох горах* (М. Вовчок) (пор.: Ідучи з нашого села у Крим, треба переходити Кумиці...).

У конструкціях обох типів виражений повний часовий збіг дій: основної і другорядної в конструкціях першого типу, дій головного й підрядного речень – у конструкціях другого типу.

Синонімічними можуть бути конструкції і без наявності повної часової співвідносності. Неповнота часової співвідносності властива тим із них, у яких немає видової відповідності дієслівних форм:

І. А *вступаючи в двір, схопимо* з себе, *позакидаємо*, та так було жалко тих вінків кидати, так жалко (Марко Вовчок) (пор.: А *коли (як) вступаємо в двір*, так *схопимо* з себе, *позакидаємо...*); Хіба ж ви не знаєте, що я, *у вас живу*, і скрипку *купив* (Панас Мирний) (Пор.: *...коли (як) у вас жив*, то і скрипку *купив*).

ІІ. Ще *бачив* його у той вечір Валерик, *коли... зупинився був трохи подихати повітрям на знайомій доріжці* (О. Гончар) (пор.: Ще *бачив його у той вечір Валерик, зупинившись трохи подихати...*); *Як воду у сінях набирала* з діжки, то поперед *глянула* у воду, сама на себе *подивилась...* та й *не, пізнала* (Панас Мирний); (пор.: *Воду у сінях набираючи з діжки, глянула у воду, сама на себе подивилась та й не пізнала*).

Це здебільшого **конструкції** з дієприслівниками недоконаного виду та складнопідрядні речення з підрядними часу, дієслову-присудку яких відповідає певний дієприслівник недоконаного виду, рідше – доконаного, бо не типовим є вираження дієприслівником доконаного виду другорядної дії, яка відбувається одночасно з основною дією, вираженою дієсловом-присудком.

Дієприслівниковим конструкціям у функції обставини часу (з дієприслівником недоконаного виду), які виражають іншу часову співвідносність дій, паралельні синтаксичні синоніми не властиві: Роздумуючи над долею голоти, що зветься народом, вони уявляють собі й далі, що вона почуває: *дивлячись на те*, як колоситься наша добра пшениця, голота й сама дуже *схоче їсти*. *Поглядаючи на наші високі будинки*, голота *схоче* й собі *мати* хоч трохи теплішу хату (В. Самійленко).

Синтаксичні синоніми можуть мати також ті конструкції, у яких дієприслівник, здебільшого доконаного виду, означає другорядну дію, що передують основній, вираженій дієсловом-присудком:

І. *Можє не один багач, почувши ту Кармелеву пісню, покидав співати теж свою недбалу та «потішну»* (Марко Вовчок) (пор.: *...покидав співати, коли почув...*; *...як почув ту Кармелеву пісню, то покидав співати...*); *Карпо*, одрізавшись од батька, *спочатку таки набрався багато лиха, поки зібрався*

на своє хазяйство (І. Нечуй-Левицький) (пор.: *Карт, як одрізався од батька*, то спочатку таки набрався багато лиха...).

ІІ. *Як узділа Наумиха*, що діється, так *руки і заложила*» (І. Нечуй-Левицький) (пор.: Наумиха, уздівши, що діється, так *руки і заложила*); Як згадав свого пана, то і *махнув рукою* (І. Нечуй-Левицький) (пор.: *Згадавши свого пана, махнув рукою*).

Це здебільшого конструкції, у яких основна дія в реченнях з дієприслівниковими зворотами або одиничними дієприслівниками та дія головного речення в складнопідрядних є результатом дії, вираженої дієприслівником та дієсловом-присудком підрядного речення (*почувши – покидав, одрізавшись – набрався; узділа – руки заложила, згадав – махнув рукою*).

У конструкціях другого типу, крім того, яскраво виражена раптовість дії підрядного речення. Ці підрядні речення поєднуються з головним найчастіше сполучником *як*, інколи вони бувають безсполучниковими: А все закінчиш – тоді доганяй нас по указах (О. Гончар).

Конструкції такого типу в сучасній українській літературній мові рідковживані. Здебільшого вони властиві мові творів ХІХ ст.: Як узділа вона свого пана, так і кинулася до нього (І. Нечуй-Левицький); Як прочитала її козацька старшина, то голову й руки опустила (Панас Мирний); Як почула це Мотря, то трохи не скрутилася і наробила крику під волостю (І. Нечуй-Левицький).

Якщо результативність дії в конструкціях з дієприслівниковими зворотами або одиничними дієприслівниками майже не виявляється, а на перший план виступає часова **послідовність** дій, то паралельними синтаксичними синонімами до таких **конструкцій** виступають прості речення з однорідними присудками:

І. *Зібравши* охорону, він теж *підійшов* до будинку варті (Панас Мирний) (пор.: Він *зібрав* охорону і теж *підійшов* до будинку варті); *Перемірявши* город, вони *розділили* його вздовж пополювині і *позабивали* кілки (І. Нечуй-Левицький) (пор.: Вони *переміряли* город, *розділили* його вздовж пополювині і *позабивали* кілки).

ІІ. У неділю вдосвіта Кавун *установив, вийшов* у сіни, *глянув* на драбину, обквітчану колючками, і *крикнув* на всі сіни (І. Нечуй-Левицький) (пор.: У неділю вдосвіта, *вставши*, Кавун *вийшов* у сіни...); Купці *порозкладавали* свій товар, *повідчиняли* лавки... (Г. Квітка-Основ'яненко) (пор.: Купці, *порозкладававши* свій товар, *повідчиняли* лавки).

Конструкції з особовими формами дієслів утрачають як відтінок другорядності однієї з дій, так і вказівку на обставину, при якій відбувається дія; зв'язок між діями менш тісний, ніж у конструкціях з дієприслівниковими зворотами. Проте в обох синонімічних конструкціях повністю зберігається передача часової послідовності дій.

Конструкції з відокремленими дієприслівниками і дієприслівниковими зворотами (дієприслівники доконаного виду) бувають синонімічні до тих

підрядних речень часу, які поєднуються з головним за допомогою сполучного слова *коли* і сполучника *як*. Вони мають широке часове значення і вказують на співвідносність дій головного та підрядного речень, виконуваних однією і тією особою: *Коли ввечері я повернувся додому і зазирнув до свого пташка, то побачив, що він ані доторкнувся до поживи* (І. Франко) (пор.: *Повернувшись ввечері додому і зазирнувши до свого пташка, я побачив...*); *Як угляділа її Джериха, як побачила її рум'яне лице, високий зріст, то забула навіть на той час про багатирку Варку* (І. Нечуй-Левицький) (пор.: *Углядівши її і побачивши її рум'яне лице, високий зріст, Джериха забула навіть...*).

Не властиві синонімічні конструкції тим складнопідрядним реченням, у яких підрядне часу вказує на межу тривання в часі дії головного речення: *Я жила в дядька, доки піросла* (І. Нечуй-Левицький); *Не заспокоїсь ми доти, аж поки з поля весь бур'ян не вирвемо* (П. Тичина).

Якщо ж головні речення при підрядних останнього типу є узагальнено-особовими, то таким реченням властиві синтаксичні синонімічні конструкції з дієприслівниковими зворотами або відокремленими одиничними дієприслівниками, які виражають умовно-часові відношення:

І. *Не кажи* гоп, *поки не перескочиш* (Усн. нар. тв.) (пор.: *Не кажи* гоп, *не перескочивши*); *Не гостри ножа, доки не зловив барана* (Усн. нар. тв.) (пор.: *Не гостри ножа, не зловивши барана*).

ІІ. *Не перескочивши річки, не кажи* гуц (Усн. нар. тв.) (пор.: *Доки не перескочив річки, не кажи* гуц); *Не піймавши, не кажи*, що злодій (Усн. нар. тв.) (пор.: *Доки не піймав, не кажи*, що злодій).

У мові експресивній для підкреслення умови, при якій дія головного речення дасть найкращий ефект, уживаються підрядні речення зі сполучником *як* або безсполучникові речення цього типу. Дієслова-присудки обох речень мають заперечну частку *не*: Як *не переплатиш*, то й *не купиш*, як *не спустиш* – то й *не продаси* (Усн. нар. тв.); Як *не навчиш* дитину в пелюшках, то *не навчиш* і в подушках (Усн. нар. тв.); *Не похвалиш – не продаси, не погудиш – не купиш* (Усн. нар. тв.).

У паралельних синонімічних конструкціях з відокремленим одиничним дієприслівником або дієприслівниковим зворотом цього емоційного забарвлення немає: **Не переплативши, не купиш, не спустивши, не продаси**.

Такі конструкції вживаються переважно в розмовному стилі та фольклорі. Паралельними синтаксичними синонімами можуть також бути конструкції з дієприслівниковими зворотами та відокремленими одиничними дієприслівниками у функції обставини причини й складнопідрядні речення з підрядним причини:

І. Але я *не* дуже *няв* віри тому «незабаром», *знаючи з топографічного боку середню Бессарабію* (М. Коцюбинський) (пор.: Але я *не* дуже *няв* віри тому «незабаром», *бо знав з топографічного боку середню Бессарабію*); «*Воли, підбившись по кам'яній дорозі, шкутильгали*» (О. Гончар) (пор.: *Воли шкутильгали*,

бо підбилися по кам'яній дорозі); **Вважаючи себе людиною інтелекту**, він **волів** «будити Німеччину» з висоти адвокатської трибуни» (Я. Галан) (пор.: Він **волів** «будити Німеччину» з висоти адвокатської трибуни, тому що **вважав себе людиною інтелекту**).

П. Дід **не сперечався, вірив** йому, **бо розумів**, що молодий Радюк не мав на душі кривди для нього (І. Нечуй-Левицький); (пор.: Дід **не сперечався, вірив** йому, **розуміючи**, що молодий Радюк...); Павлюк **не чув** дальших слів свого сусіда, **бо пильно вслухався в промову Тані** (О. Копиленко) (пор.: **Пильно вслухаючись в промову Тані**, Павлюк не чув...).

У реченнях з дієприслівниковими зворотами у функції обставини причини, синонімічних складнопідрядним реченням з підрядними причини, дієприслівник здебільшого має значення мовлення, мислення, уявлення, почуття (*думаючи, бажаючи, знаючи, бачачи, сподіваючись, боячись, чуючи, вміючи, дивуючись* та ін.), Причиновість звороту менш яскраво виражена, ніж у підрядному реченні причини. Такі конструкції часто мають часовий відтінок, який не передається синтаксичним синонімом – підрядним реченням причини; при передачі його причиновість втрачається, і ми маємо підрядне речення часу: Вона дуже **стривожилась, не заставши в хаті ні дочки, ні її скрині** (М. Коцюбинський) (пор.: «Вона дуже **стривожилась, бо не застала...**»). Вона дуже **стривожилась, коли не застала...**; – Іди собі, – **згукнув** голова, **бачачи**, що в неї і річ відняло (Панас Мирний) (пор.: ...**згукнув** голова, **бо бачив...**; ...**згукнув** голова, **коли побачив...**).

Для вираження об'єктно-причинових відношень використовуються складнопідрядні речення з підрядним причини. Синтаксичні синонімічні конструкції з дієприслівниковим зворотом цих відношень не передають: Хіба він **повинен був зупинитись через те, що мав перед собою застарілу карту Європи?** (О. Гончар) (пор.: Хіба він **повинен був зупинитись, маючи перед собою застарілу карту Європи?**).

Для підкреслення причини, що зумовила або зумовлює основну дію, вживаються **складнопідрядні** речення з підрядними причини. Ці підрядні залежать безпосередньо від дієслова-присудка головного речення: Семен Крутояр зайшов до Бориса в гуртожиток, не застав його і **пішов** на стадіон, **напевне знаючи**, де можна найти свого друга (В. Собко) (пор.: ... **пішов** на стадіон, **бо напевне знав...**). – Я нічого не роблю, – **відповів** ніяково Тарас, **не розуміючи**, як поставитись до цього (О. Іваненко) (пор.: ...**відповів** ніяково Тарас, **бо не розумів...**).

Паралельних синонімічних конструкцій не мають ті складнопідрядні речення, у яких підрядне причини зумовлює дію (стан) головного речення: Та була у нього пісня і дзвінкою і гучною, бо розходилась по світі стоголосю луною (Леся Українка). Дієслово-присудок у головному реченні таких конструкцій здебільшого іменний складений.

Отже, вибір тієї чи тієї синонімічної конструкції визначається комплексом формальних і функційно-граматичних особливостей кожної з них, що й

зумовлює використання їх у мові. Так, конструкціям з дієприслівниками й дієприслівниковими зворотами властива стрункість, **стилість**. Використовують їх здебільшого в писемній літературній мові (у художній прозі, поезії, у мові ділових паперів та науковому стилі). Складні речення з обставинними підрядними, повністю синонімічні до дієприслівників і дієприслівникових зворотів, фіксуємо в мові порівняно рідко. Специфічна будова їх, формально-граматичне значення і синтаксична функція зумовлюють використання їх в основному в розмовних жанрах літературної мови. Так, наприклад, мові творів О. Гончара властиві лаконізм і стислість фрази, динаміка, що характеризується наявністю в ній однорідних конструкцій, дієприслівникових і дієприкметникових зворотів. У мові творів Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Панаса Мирного, що базується здебільшого на народній розмовно-побутовій основі, частіше фіксуємо прості речення, специфічно побудовані підрядні, як, наприклад, підрядні часові зі сполучником *як* на вираження раптовості дії.

Ми розглянули лише один аспект синтаксичної синонімії – дієприслівників, дієприслівникових зворотів і обставинних підрядних речень.

Окрім часових та причинових конструкцій, синонімічними можуть бути:

1) складнопідрядні речення з підрядними умови та дієприслівники й дієприслівникові звороти у функції обставини умови: **Коли вдосвіта виїхати**, то на обід якраз **поспієш** (Панас Мирний) (пор.: **Виїхавши вдосвіта**, на обід якраз **поспієш**); Обрятовані від огню сніпки вимолотили, зібрали трохи зерна, присмаженого, правда, але, **змішавши з позиченим у гамазей, можна було їсти** (М. Коцюбинський) (пор.: ...але, **якщо змішати з позиченим у гамазей, то можна було їсти**);

2) складнопідрядні речення з підрядним способом дії та дієприслівники й дієприслівникові звороти у функції обставини способу дії: **Він ішов тепер прудко, сильно вимахуючи ціпком**, мов усю силу свою молодечу **вкладав і в ту ходу, і в рухи** (М. Коцюбинський) (пор.: ...**ішов, сильно вимахуючи ціпком, мов усю силу свою молодечу вкладаючи і в ту ходу, і в рухи**); Віра відчула, як десятки пар очей **зупинилися** на ній, **ніби питаючи**: «Хто це? Звідки? (Л. Серпілін) (пор.: ...десятки пар очей **зупинилися** на ній, **ніби питали...**);

3) складнопідрядні речення з підрядними мети та дієприслівники й дієприслівникові звороти у функції обставини мети: **Другу розвідку Байда вирішив послати на станцію Іловайську підірвати динамітом колію, щоб не пустити собі в тил ворожого панцирника** (П. Панч) (пор.: ...**вирішив послати на станцію Іловайську підірвати динамітом колію, готуючись (намагаючись, бажаючи) не пустити собі в тил ворожого панцирника**);

4) складнопідрядні речення з підрядними допустовими та дієприслівники й дієприслівникові звороти у функції обставини допустовості: **Але надія їх, хоч і мала за собою багато правдоподібності, цим разом не сповнилася** (І. Франко) (пор.: Але надія їх,

маючи за собою багато правдоподібності, цим разом не сповнилася).

Висновки і перспективи подальших розвідок.

Спільне функційне значення одиничних дієприслівників, дієприслівникових зворотів і обставинних підрядних речень дає змогу паралельно вживати їх в усіх жанрових різновидах сучасної української літературної мови. Відмінність структури конструкцій і різниця у функціональному значенні та відтінках цих значень зумовлюють перевагу однієї з них у певних мовних жанрах. Вживання синтаксичних синонімічних конструкцій не тільки сприяє увиразненню висловленого, а й допомагає зробити його стислішим, компактнішим. У зв'язку з цим у мові не довільно замінювати одну конструкцію іншою, а навпаки, потрібно старанно добирати більш удачу. Сформульовані у дослідженні спостереження поглиблюють уявлення про механізми синтаксичної синонімії та особливості синтаксичної організації висловлень в українській мові. Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз інших типів синтаксичних синонімів у різних функціональних стилях та жанрах.

Максим'юк Оксана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького

національного університету імені Юрія Федьковича. Автор 80 наукових праць. Коло наукових зацікавлень: семантичний синтаксис, комунікативна граматики, прагматика та дискурсологія, лінгводидактика.

Maksymiyuk Oksana – PhD of Philology, Associate Professor of Modern Ukrainian Language of Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovich. There are 80 scientific publications. Research interests: semantic syntax, communicative grammar, pragmatics and discourse studies, linguodidactics.

Струк Іванна – кандидат філологічних наук, доцент, асистент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Автор 75 наукових праць. Коло наукових зацікавлень: комунікативна лінгвістика, текстологія, комунікативний синтаксис, діалектологія, лінгводидактика.

Struk Ivanna – PhD of Philology, Associate Professor, Assistant of Modern Ukrainian Language of Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovich. There are 75 scientific publications. Research interests: communicative linguistics, textology, communicative syntax, dialectology, linguodidactics.

Received: 2.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© O. Maksymiyuk, I. Struk, 2025

**АНТРОПОНІМИ В ІДІОСТИЛІ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО
(НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ «ГУДЗИК»,
«ГУДЗИК 2. ДЕСЯТЬ РОКІВ ПО ТОМУ»)**

Наталія РУСНАК, Діана КІБАК,

Чернівецький національний університет

імені Юрія Федьковича,

n.rusnak@chnu.edu.ua, kibakdiana@gmail.com

Юлія РУСНАК, Валерія АНДРІЄЦЬ,

Буковинський державний медичний університет,

yuliyarusnak@bsmu.edu.ua, andriets.valeriia@bsmu.edu.ua

**ANTHROPONYMS IN THE IDIOSTYLE OF IREN
ROZDOBUDKO (BASED ON THE LITERARY TEXTS
«BUTTON», «BUTTON 2. TEN YEARS LATER»)**

Natalia RUSNAK, Diana KIBAK

Chernivtsi National University

named after Yuriy Fedkovych,

ORCID ID: 0000-0002-1809-0337;

ORCID 0000-0001-5926-1705;

Yulia RUSNAK, Valeria ANDRIYETS,

Bukovinian State Medical University,

Researcher ID: S-8544-2016

ORCID 0000-0001-9941-4411.

Natalia Rusnak, Diana Kibak, Yulia Rusnak, Valeria Andriyets. Anthronyms in the idiostyle of Iren Rozdobudko (based on the literary texts «Button», «Button 2. Ten Years Later»). A type of onyms – anthronyms, or proper names, represent a class of words that do not have a semantic structure, do not indicate a personal characteristic, and perform only nominative-cognitive, distinguishing (separating), and identifying functions in language.

The purpose of the article is to conduct a meticulous study of I. Rozdobudko's idiostyle, in particular, to analyze proper names – anthronyms in the idiology of the Ukrainian writer: to characterize the onyms by semantics, structure and origin, and to make the conclusions onto the modern Ukrainian anthronym.

Research methods. The research was carried out using the basic general scientific methods of analysis and synthesis, linguistic methods – descriptive, structural, comparative-historical. The descriptive method generalized the factual material. The structural method contributed to the inventory and systematization of linguistic phenomena. The comparative-historical method shed light on the origin of nomen.

Conclusions. Onyms are at the intersection of four branches of linguistics – onomastics, grammar, ethnolinguistics and text linguistics. In a literary text, proper names provide a textual category of reference, illustrate the chronotope (time-space), and «title» substantive-factual information.

The plot line of the work is connected with anthronyms. The author chooses the names of the characters in accordance with the place and time of action, the trends prevailing in society, and her own preferences. In I. Rozdobudko's artistic idiology a wide palette of anthronyms is represented by different names (one-component, two-component, three-component), precedent names and nicknames of people. Among the names of people there are Ukrainian names, Greek and Latin names adapted in the Ukrainian language, which through the Church Slavonic language fell into Old Russian, and foreign names.

Keywords: proper names, onyms, anthronyms, idiostyle, onomastics, ethnolinguistics, text linguistics.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Протиставлення двох груп слів – онімів та апелятивів – спричинило виокремлення ономастики – галузі знань, що вивчає «сукупність власних назв у словниковому складі мови»¹. У класі іменника виокремлюють лексико-граматичну категорію власних і загальних назв. «Власні імена представляють клас імен, котрі не володіють семантичною структурою і виконують у мові тільки номінативно-пізнавальну та видільну (виокремлювальну) функції. Називаючи

особу, власні імена не називають ніяких властивостей, характеристик чи ознак цієї особи»². Додамо, що власні назви, вирізняючи об'єкт, виконують ідентифікувальну функцію. Велике значення відіграють власні назви і у художньому тексті, забезпечуючи передовсім текстову категорію референції – «систему зв'язків між актуалізованими у мовленні іменами або іменними групами (або еквівалентними структурами) та світом, тобто об'єктами реальності»³, отже, мовні одиниці співвідносять текст з дійсністю. Оними у тексті ілюструють також категорію хронотопу (часо-простору),

¹ Slovník ukraïnskoï mowy: v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol.], Kyiv, 1970-1980, Vol. 5, P. 698 [in Ukrainian].

² Krupa M. Línhvístychný analíz khudozhnoho tekstu [Linguistic analysis of a literary text], Ternopil, 2005, P. 310 [in Ukrainian].

³ Shtern I. B. Vybrani topíky ta leksýkon suchasnoï línhvístyky: entsyklopedychný slovník dlíia fakhívtív z teoretýchnykh humanítarnykh dystýplín ta humanítarnoï ínformatyky [Selected Topics and Lexicon of Modern Linguistics: An Encyclopedic Dictionary for Specialists in Theoretical Humanities and Humanities Informatics], K.: ArtEk, 1998, P. 271 [in Ukrainian].

«озаглавлюють» змістовно-фактуальну інформацію. Таким чином, оніми перебувають на перетині трьох галузей мовознавства – ономастики, граматики і лінгвістики тексту.

В ономастиці розрізняють такі класи власних назв, або онімів: антропоніми – назви людей; міфоніми – назви міфічних істот і божеств; топоніми – назви географічних об'єктів; хремадоніми – назви предметів матеріальної та духовної культури; ергоніми – назви організації з подальшою класифікацією.

Актуальність статті зумовлена потребою подальшого вивчення текстової реалізації української мови, а також необхідністю дослідження ідіостилу сучасних українських письменників, зокрема української письменниці, ілюстраторки та сценаристки Ірен Роздобудько.

Мета статті – провести атомарне дослідження ідіостилу І.Роздобудько, зокрема проаналізувати власні назви – антропоніми у діалогії української письменниці: схарактеризувати оніми за семантикою, структурою та походженням, спроєкувати висновкові положення на сучасний український антропонімікон.

Матеріал та мета дослідження «виводять» його у площину стилістики, де сталими є розвідки ідіостилу письменників. Так, сукупність мовних виражальних засобів В. Шевчука вивчала О. С. Переломова, ідіостиль поетичних творів С. Гординського – В. Ф. Півень, ідіостиль С. Воробкевича – Н. О. Шатілова, ідіостиль Є. Ярошинської – Г. Морараш; ідіолект Т. Шевченка досліджував С. А. Січкара.

Художні тексти «Гудзик» і «Гудзик – 2» за жанровим розмаїттям – романи, хоча авторка визначає діалогію як психологічну драму. Події художнього тексту «Гудзик» відбуваються в кінці ХХ ст., сюжетна лінія художнього тексту «Гудзик – 2» пов'язана з Революцією Гідності. Діалогія І. Роздобудько ґрунтується на реальних фактах. У творі письменниці порушує низку проблем, зокрема кохання і зради, брехні й довіри, залежності й свободи, любові і нелюбові, деградації, пошуку справжнього сенсу життя та ін.

Творчість Ірен Роздобудько досліджували Я. Голобородько, Л. Горболіс, Н. Герасименко, Н. Акулова, Ю. Джугастрянська, С. Філоненко, Л. Старовойт, О. Романенко, Г. Улюра.

Методи дослідження. Дослідження виконано на основні загальнонаукових методів аналізу та синтезу, лінгвістичних – описового, структурного, порівняльно-історичного. Описовий метод узагальнив фактичний матеріал. Інвентаризації та систематизації мовних явищ посприяв структурний метод. Порівняльно-історичний метод висвітлив походження номенів.

Виклад основного матеріалу. З антропонімами пов'язаний не лише хронотоп тексту, але й сюжетна

лінія твору. Авторка обирає імена персонажів відповідно до місця і часу дії, тенденцій, які панують у суспільстві, та, зрештою, до власних уподобань. У художніх творах представлено такі антропоніми: *Ліза, Мишко, Саша, Ліка, Сергій, Валя, Ритуся, Макс, Оленка, Танька, Віка, Ліна, Марина, Микола, Стас, Тетяна Миколаївна, Ганна Тарасівна, Марія Григорівна, Павло Костянтинівич, Олександра Іванівна, Арнольд Семенович, Марія Василівна, Антоніна Петрівна, Платонівна, Петрович, Яківна, Семенович, Любов Данилівна Северин, Влайко, Мілан, Дезмонд, Андріс, Валдіс, Пол, Джошуа, Шон, Адель, Енджі Маклейн, Маркус Дрейк, Мелані Страйзен, Збішек Залеські, Олівія Берд, Олександр Блок, Шарль Перро, Омар Хайям, Гемінгвей, Ніцше, Моцарт, Фройд.*

Варто зазначити, що антропоніми цікаві ще й тим, що вони мають внутрішню форму, а отже, виступають об'єктом дослідження етнолінгвістики, це четвертий вектор вивчення онімів.

За структурою антропоніми поділяють на однокомпонентні, двокомпонентні та трикомпонентні назви. Однокомпонентні антропоніми репрезентують дві групи: офіційні (повні) імена та неофіційні (скорочені) назви.

У художніх текстах реєструємо лише дві офіційні (повні) назви: *Сергій, Марина*. Їхнє використання пов'язане з офіційним забарвленням спілкування.

Чоловіче ім'я *Сергій* запозичене через церковнослов'янську мову в давньоруську з грецької зі значенням «високий», можливо, в грецькій пов'язане з родовим латинським ім'ям *Sergius*⁴. Напр.: *Він пробіг краєм імпровізованого столу якраз у той момент, коли ми цмулили нерозведений спирт, поминаючи Сергія*⁵.

Жіноче ім'я *Марина*, у якого відсутній неофіційний варіант, через старослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької, означає «морська»⁶. Напр.: *Таким чином, за рекомендацією однієї своєї колишньої студентки, Ліни, я познайомився з Мариною*⁷.

Закономірно, що в художніх текстах переважають неофіційні назви, які ніби уводять героїв твору у повсякденне життя читача, адже автор і читач не роз'єднані в часі. Авторка обирає імена, які відповідають духу часу, популярні на порубіжжі ХХ-ХХІ століття. До неофіційних назв належать: гіпокоризми, демінутиви, пейоративи, алегроформи.

До гіпокоризмів, або скорочених домашніх імен, які виявляють прихильність до людей, відносимо такі власні назви: *Ліза, Саша, Ліка, Валя Віка, Ліна*. Звернімо увагу, що здебільшого це жіночі найменування. Гіпокоризми *Ліза, Саша, Ліка, Ліна* постали внаслідок афери (усічення ініціальної частини номінації); усічення фінальної частини слова (апокопи) спричинило назви *Валя, Віка*.

Імена фігурують у неофіційній обстановці знайомства.

⁴ Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy v 7 t. [Etymological dictionary of Ukrainian language in 7 volumes.], za red. O. S. Melnychuka ta in, Kyiv: Nauk. dumka, 2006, V. 5, P. 217 [in Ukrainian].

⁵ Rozdobudko I. Gudzyk [The Button], Kharkiv: Folio, 2006, P. 60 [in Ukrainian].

⁶ Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy v 7 t..., op. cit., V. 3, P. 394.

⁷ Rozdobudko I. Hudzyk-2. Desiat rokiv po tomu [Button 2. Ten years later], Kyiv: Nora-Druk, 2015, P. 19 [in Ukrainian].

Ліза – скорочена назва від *Єлизавета*. Ім'я *Єлизавета* потрапило в давньоруську мову через церковнослов'янську з грецької, грецька назва походить з гебрійської з первісним значенням «бог – моя клятва; богом я присягаюсь»⁸. Напр.: *Не напружуйся, – раптом сказала вона. – Мене звати Ліза. Ти ж це хотів дізнатися?*⁹.

Саша – скорочена назва від *Олександра*. *Олександр* в перекладі з грецької «захисник». До цього ж кореня сходяться українські імена *Андрій* і *Олексій*¹⁰. До речі, *Саша* – андрогінне ім'я, або унісекс-ім'я, може належати жінці і чоловікові. Це також одна із рис сучасного антропонікону. Напр.: *Дівчину в чорному звали Сашиєю*¹¹.

Гіпокоризми супроводжують неофіційне спілкування, маркують мовлення персонажів.

Ліка – неофіційна форма від *Анжеліка*. Ім'я *Анжеліка* латинського походження, утворене від латинського слова *angelicus* «ангельська, подібна до ангела». Напр.: *Треба зателефонувати мамі і попросити, аби привезла Ліку ближче до вечора, поки вона прибере, сходить до магазину по хліб і молоко, приготує щось смачненьке*¹².

Віка – скорочена назва від *Вікторія*. Ім'я *Вікторія* походить з латинської мови, означає «перемога»¹³. Напр.: *– Не переймайся, – відмахнулася Віка. – Вона завжди мало говорила*¹⁴.

Серед неофіційних назв є декілька демінутивів, зокрема: *Оленка*, *Мишко*, *Ритуся*.

Оленка – зменшувальна форма від повної назви *Олена*, утворена за допомогою суфікса *-к-*. *Олена* через церковнослов'янське посередництво запозичене в давньоруську з грецької, в перекладі означає «факел з тростини», звідси тлумачення внутрішньої форми як «світла», за іншою гіпотезою, назва пов'язана з гіпотетичної формою, спорідненою з лат. *Venus* «Венера»¹⁵. Напр.: *Я сів у крісло перед дзеркалом, Оленка пильно подивилася на моє обличчя*¹⁶.

Мишко – зменшено-пестливе від повної назви *Михайло*, утворене за допомогою суфікса *-к-*. Ім'я *Михайло* через церковнослов'янське посередництво запозичене в давньоруську мову з грецької, пов'язане з гебрійським «хто як бог»¹⁷. Напр.: *Тоді ми – я та двоє старших від мене друзів – сиділи в ресторані «Лісовий»*

*та добирали достойні об'єкти для продовження бенкету «на хаті» в Мишка*¹⁸.

Натрапляємо на одне зменшено-пестливе ім'я з суфіксом *-ус-*, утворене від неофіційної назви *Ритуся*. Повне ім'я *Маргарита* грецького походження, означає «перлина»¹⁹. Напр.: *Бабуся Валя витирала хустинкою розчулені, почервонілі очі, Платонівна насолоджувалась імпортом лікером, а Ритуся мусолила під столом мою ногу своєю розпашілою ступнею*²⁰.

У художніх творах фіксуємо пейоратив з суфіксом *-к-*: *Танька*.

Танька – зневажливо-згрубіле від *Тетяна*. Походження ім'я *Тетяна* остаточно не в'ячено, виводиться від лат. *Tatius* «Татій», імені сабінського царя, або ж від грецького слова «установлюю, визначаю»²¹. Напр.: *– Будеш, як сир в маслі... – сказала Танька, котра вже за два роки парилася на трасі, продаючи шини і в дощ, і в спеку*²².

До антропонімікону діалогії І. Роздобудько входять алегроформи – скорочені та стягнені форми слів і словосполучень, які виникають у розмовній мові при прискореному темпі мовлення (з додатковими чинниками емоційного характеру), алегроформи спричиняє апокопа. Алегроформи – характерна особливість сучасного українського антропонімікону. Здебільшого алегроформи надають значущості носіям імен. У художньому творі наявні такі алегроформи: *Макс*, *Ден*, *Стас*.

Макс – скорочена назва від *Максим*. Ім'я *Максим* через церковнослов'янське посередництво запозичене в давньоруську мову з грецької, грецьке ім'я походить від латинського *Maximus* (родинне ім'я, що приєднувалося до родового), яке зводиться до прикметника *maximus* «найбільший»²³.

Ден – скорочена назва від *Денис*. Ім'я *Денис* запозичене через церковнослов'янську мову в давньоруську з грецької, походить від імені бога *Діоніса*²⁴. Напр.: *Ден та Макс – два круті хлопаци, майбутні генії, швидко збігали в сільно і завантажилися кількома пляшками міцного «чорнила»*²⁵.

Стас – скорочена назва від *Станіслав*. *Станіслав* складне утворення наказового способу дієслова

⁸ Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy v 7 t..., op. cit., V. 2, P. 180.

⁹ Rozdobudko I. Gudzyk..., op. cit., P. 19.

¹⁰ Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy v 7 t..., op. cit., V. 4, P. 179.

¹¹ Rozdobudko I. Gudzyk..., op. cit., P. 24.

¹² Ibidem, P. 40.

¹³ Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy v 7 t..., op. cit., V. 1, P. 398.

¹⁴ Rozdobudko I. Gudzyk..., op. cit., P. 167.

¹⁵ Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy v 7 t..., op. cit., V. 4, P. 179.

¹⁶ Rozdobudko I. Gudzyk..., op. cit., P. 133.

¹⁷ Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy v 7 t..., op. cit., V. 3, P. 468.

¹⁸ Rozdobudko I. Gudzyk..., op. cit., P. 22.

¹⁹ Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy v 7 t..., op. cit., V. 3, P. 391.

²⁰ Rozdobudko I. Gudzyk..., op. cit., P. 69.

²¹ Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy v 7 t..., op. cit., V. 5, P. 563.

²² Rozdobudko I. Gudzyk-2. Desiat rokiv po tomu..., op. cit., P. 73.

²³ Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy v 7 t..., op. cit., V. 3, P. 368.

²⁴ Ibidem, V. 2, P. 33.

²⁵ Rozdobudko I. Gudzyk..., op. cit., P. 9.

стати і основи іменника *слава*; пізніше могло бути підтримане впливом польської мови²⁶. Напр.: *Марина вирішила, що сьогодні мусить розставити все по своїх місцях і підготуватися до змін, які можуть відбутися, щойно вона скаже Стасу «так»*²⁷.

У текстах натрапляємо на однокомпонентні власні назви, які становлять найменування по батькові. Це стала риса українського розмовного мовлення, що створює невимушений тон спілкування: *Платонівна, Петрович, Яківна, Семенович*.

Платонівна – по батькові від *Платон, Платон* через церковнослов'янську мову запозичене з грецької, грецьке *Платон* – псевдонім давньогрецького філософа Арістоклеса, що, можливо означав «широкоплечий» як натяк на його широкі плечі²⁸. Напр.: *Бабуся Валя витирала хустинкою розчудлені, почервонілі очі, Платонівна насолоджувалась імпортом лікером, а Ритуся мусолила під столом мою ногу своєю розпашілою ступнею*²⁹.

Петрович – по батькові від *Петро*. Ім'я *Петро* через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької, в перекладі з грецької означає «камінь, скеля»³⁰. *Та ти хіба нашого Петровича не знаєш? З ранку язика не поверне*³¹.

Яківна – по батькові від *Яків*. *Яків* – запозичення з церковнослов'янської мови, в яку потрапило з гебрейської з первісним значенням «(він) іде слідом за кимось»³². *Яківна насупилася, та все ж всілась на своє місце й знову почала мене розглядати*³³.

Семенович – по батькові від *Семен*. *Семен* через церковнослов'янське посередництво запозичене в давньоруську мову з грецької, походить від гебрейського «слухати»³⁴. Напр.: *Чоловік, Семенович, чомно перепросив, вилаявшись, мовляв, до інституту літератури, де один з пунктів облаштовано, вже не прорвемося: звідти вже «беркутята» сунуть*³⁵.

У художніх творах фіксуємо такі іноземні імена: *Влайко, Мілан, Дезмонд, Андріс, Валдіс, Пол, Джошуа, Шон, Адель*.

Назва *Влайко* трапляється в болгарському, румунському, сербському культурному контексті, слово має слов'янське походження, пов'язане зі слов'янським коренем *влад* «володіти, керувати» або може бути етнонімічним утворенням від *влах*, у такому разі «той, що з Валахії». Напр.: – *Саме ці зробив Влайко, мій*

*фотограф. Пан чимось незадоволений? Я можу чимось зарадити?*³⁶.

Чоловіче ім'я *Мілан*, поширене в Сербії, Чехії, Хорватії, Словаччині, походить від слов'янського кореня *мил* «милий, ласкавий». Напр.: – *Як казав мій дідусь Мілан – земля йому пухом! – дві чарки виноградної горілки і я згадаю, якого кольору очі були у сьомої доньки Адама*³⁷.

Чоловіче ім'я *Дезмонд* ірландського походження і означає «той, хто родом з південної частини Мунстера (це історична провінція з Ірландії)». Ім'я стало популярним завдяки святому Дезмонду, а також історичним і культурним постаттям. Напр.: *Так, – зітхнула вона. – Але по-моєму єдиний, хто не змінився – це саме Дезмонд*³⁸.

Андріс походить від грецького імені *Андреас* «мужній, хоробрий, сильний», це латинська форма імені *Андрій*, поширена в Латвії. – *Вона там, старий! – заволав Андріс у слухавку збудженим голосом, немов його вкусив скажений пес*³⁹.

Валдіс чоловіче ім'я латиського походження, поширене в Латвії. Ім'я *Валдіс* може тлумачитися як «володар; той, хто керує» або скорочення від «славний правитель». Напр.: *Розмова з директором санаторію паном Валдісом, виявилася, попри старі перестороги, необтяжливою*⁴⁰.

Пол – чоловіче ім'я латинського походження, походить від латинського *Paulus* «маленький, скромний, небагатослівний». Це варіант українського *Павло*, *Пол* вживається в англійській, французькій, німецькій мовах. Напр.: *У Пола була підбита щелепа, у мене під оком світився фіолетовий синець*⁴¹.

Джошуа – англійська форма біблійного імені *Йешуа*. *Джошуа* – чоловіче ім'я, що походить від єврейського *Йехошуа*, у перекладі з іврити означає «Господь – спасіння» або «Бог є спасителем». ім'я *Ісус* – це грецька і латинська форма єврейського імені *Йешуа* або довшої форми *Йехошуа*. Напр.: *...Джошуа сам сповістив їй про фестиваль і про авторство фільму, який дійсно належав тій самій Єлизаветі Тенецькій*⁴².

Шон – походить з ірландської мови, це ірландський варіант імені *Джон*, яке в свою чергу походить від єврейського *Йоханан* «Бог милостивий», «Господня благодать». Ім'я поширене в Ірландії, США, Канаді, Великій Британії, український відповідник –

²⁶ Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy v 7 t..., op. cit., V. 5, P. 396.

²⁷ Rozdobudko I. Hudzyk-2. Desiat rokiv po tomu..., op. cit., P. 91.

²⁸ Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy v 7 t..., op. cit., V. 4, P. 433.

²⁹ Rozdobudko I. Gudzyk..., op. cit., P. 69.

³⁰ Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy v 7 t..., op. cit., V. 4, P. 362.

³¹ Rozdobudko I. Gudzyk..., op. cit., P. 181.

³² Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy v 7 t..., op. cit., V. 6, P. 541.

³³ Rozdobudko I. Gudzyk..., op. cit., P. 182.

³⁴ Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy v 7 t..., op. cit., V. 5, P. 211.

³⁵ Rozdobudko I. Hudzyk-2. Desiat rokiv po tomu..., op. cit., P. 261.

³⁶ Rozdobudko I. Gudzyk..., op. cit., P. 148.

³⁷ Ibidem, P. 152.

³⁸ Rozdobudko I. Hudzyk-2. Desiat rokiv po tomu..., op. cit., P. 4.

³⁹ Ibidem, P. 8.

⁴⁰ Ibidem, P. 10.

⁴¹ Ibidem, P. 126.

⁴² Ibidem, P. 136.

Іван. Напр.: Вона потисла **Шону** руку і віддала валізку, розмірові якої він здивувався: «Це – все?»⁴³.

Жіноче ім'я **Адель** – германське, походить від *adal* «благородний, шляхетний», ім'я популярне у Франції, Німеччині, Англії, Скандинавії. Напр.: Я – **Адель**, дружина містера **Шепарда**⁴⁴.

У художніх текстах виокремлюємо такі двокомпонентні власні назви (імена та по батькові): **Тетяна Миколаївна**, **Ганна Тарасівна**, **Марія Григорівна**, **Павло Костянтинович**, **Олександра Іванівна**, **Арнольд Семенович**, **Марія Василівна**, **Антоніна Петрівна**. Напр.: Близько восьмої **Тетяна Миколаївна** почала зворушливо покашлювати під кабінетом. / Прожила я в бабусі **Ганни Тарасівни** до середини зими. / Вискочила на подвір'я. **Марія Григорівна** кинула на мене скептичний погляд⁴⁵. / І тому **Павло Костянтинович** продовжував розмову сам із собою, стишивши голос. / **Олександра Іванівна** знизала плечима. Це могло означати все що завгодно – і «так», і «ні». Або – «відчепись». / На більш серйозні рейки ці спостереження за собою і людьми поставив старенький викладач **Арнольд Семенович**, котрого на лекціях майже ніхто не слухав, адже говорив він повільно і собі під ніс. / – **Марія Василівна** мені щоранку щось приносить, хоч я і не прошу. / Ось кого вона не відвідала, поглинута своїми проблемами – **Антоніну Петрівну**, колишню вчительку⁴⁶.

У творі натрапляємо на одну трикомпонентну назву (ім'я, по батькові, прізвище) **Любов Данилівна Северин**: Увечері ще мала зайти до **Любові Данилівни Северин**, яка тепер знаходилась під опікою доглядальниці і чекала на неї, щоб «погомоніти» про ту «прокляту Америку», з якої «не повертаються»⁴⁷.

3-поміж антропонімів виокремлюємо прецедентні назви – імена людей, відомих широкому загалу, які зробили внесок у культуру. У художньому тексті прецедентні імена репрезентують інтелектуалізацію творчого задуму автора. У художньому творі спостерігаємо такі прецедентні імена: **Гемінгвей**, **Ніцше**, **Моцарт**, **Фройд**, **Шарль Перро**, **Олександр Блок**, **Омар Хайям**.

Гемінгвей – видатний американський письменник і журналіст, лауреат Нобелівської премії (1954 р). Написав такі відомі твори, як «Старий і море», «Прощай, зброє», «Свято, яке завжди з тобою», «По кому подзвін». Напр.: Дорогою я читав **Гемінгвея**, покурював «травку» в туалетах потягів і думав, що я – типовий представник «утраченого покоління»⁴⁸.

Ніцше – відомий німецький філософ, культурний критик, поет і філолог, психолог, представник

ірраціоналізму, один із найвпливовіших мислителів нової доби, чії ідеї вплинули на філософію, літературу, психологію, а також на культурні й політичні дискусії ХХ ст. Написав такі відомі праці: «Походження трагедії з духу музики», «Наука і мудрість у боротьбі», «Філософія в трагічну епоху Греції», «Так казав Заратустра». Напр.: **Ніцше** – вартий уваги хоча б за те, що з його антигуманістичними та антихристиянськими ідеями погодиться лише меншість⁴⁹.

Моцарт – австрійський композитор ХVIII ст., який вплинув на подальшу музичну культуру. У творчому доробку музиканта близько 600 творів: симфонії, концерти, опери, меси, камерна музика; найвідоміші з яких опери «Чарівна флейта», «Дон Жуан», «Весілля Фігаро» та «Реквієм». Напр.: Вона народжувалася під мелодію **Моцарта**, яка линула з лікарняного репродуктора, народжувалася так само легко, як і прекрасна музика кілька сторіч тому⁵⁰.

Серед прецедентних назв також натрапляємо на прізвище психолога **Фройда** – австрійського лікаря-невропатолога ХІХ ст., засновника психоаналізу – методу лікування психічних розладів і теорії людської психіки; автор робіт «Походження видів» та «Дослідження душевного життя новонароджених». Напр.: Гадаю, мене привітав би сам **Фройд**⁵¹.

Шарль Перро – французький письменник, поет і критик ХVII ст., основоположник жанру літературної казки. Написав популярні і всесвітньо відомі казки: «Кіт у чоботях», «Попелюшка», «Спляча красуня», «Червона шапочка», «Синя борода», «Осляча Шкура». Напр.: А ти вважав, що я маленька дівчинка, котра не читала нічого складнішого від казок **Шарля Перро**?⁵².

Олександр Блок – видатний російський поет ХХ ст., один із найяскравіших представників Срібної доби російської поезії, один із засновників символізму; поєднання містичного і буденного, відчуженого і повсякденного притаманне творчості Блока. Написав відому збірку «Вірші про прекрасну Даму». Напр.: Зрештою, я був романтичним, захоплювався **Олександром Блоком** і нічого не мав проти, аби в моєму житті з'явилася Прекрасна Даму⁵³.

Омар Хайям – перський поет, математик, філософ, математик, астроном ХІІ ст. Найвідоміший у світі як автор рубаї – коротких чотиривіршів із глибоким змістом про життя, смерть, кохання та мудрість. Напр.: Що краще, як вчиталася у свого улюбленого **Омара Хаяма**, «голодувати, ніж їсти абищо»⁵⁴.

Прізвиська людей на відміну від імен актуалізують якусь ознаку особи. У художній діалогії

⁴³ Ibidem, P. 182.

⁴⁴ Ibidem, P. 184.

⁴⁵ Rozdobudko I. Gudzyk..., op. cit., P. 4; 197; 214.

⁴⁶ Rozdobudko I. Hudzyk-2. Desiat rokiv po tomu..., op. cit., P. 74; 76; 81; 224; 254.

⁴⁷ Ibidem, P. 96.

⁴⁸ Rozdobudko I. Gudzyk..., op. cit., P. 60.

⁴⁹ Ibidem, P. 63.

⁵⁰ Rozdobudko I. Gudzyk..., op. cit., P. 42.

⁵¹ Ibidem, P. 54.

⁵² Ibidem, P. 108.

⁵³ Ibidem, P. 52.

⁵⁴ Rozdobudko I. Hudzyk-2. Desiat rokiv po tomu..., op. cit., P. 79.

авторки реєструємо прізвиська: *Лисиця, Віслюк, Залізна Гава, Царівна-жабка*.

Лисицею назвали головну героїню за волосся рудого кольору. Напр.: *Процес був досить неприємним і болючим, але Лисиця сиділа тихо й слухняно, тільки голова її смикалася в різні боки, як у ляльки*⁵⁵. *Птаха* долив горілки в склянку, яку *Лисиця* ще тримала в руці: – *Пий, дороженька, вдома не наллють!*⁵⁶.

Віслюком назвали героїню через впертий характер. Напр.: *Подумки я одразу охрестив цю нахабу «Віслючком», але на курс довелося взяти – дурень був би, якби не взяв*⁵⁷.

Через неймовірно зелений колір очей головний герой асоціював Ліку із *царівною-жабкою*. Напр.: *Вдивляючись в обличчя, ловив себе на думці, що серед тисячі зустрічних виглядав рудоволосу «царівну-жабку» з опущеними на пів-щоки віями, а не статурну білявку з різкою американською вимовою*⁵⁸.

Прізвисько *Залізна Гава* отримала помічниця Енджі Маклейн через те, що була прямою та різкою у своїх висловленнях. Напр.: *Не встигли вони зайти до помешкання, як на них, мов фурия, вилетіла та, про яку в селищі теж пліткували – служниця місис Страйзен на ім'я «Залізна Гава»*⁵⁹.

Висновки. Оними перебувають на перетині чотирьох галузей мовознавства – ономастики, граматики, етнолінгвістики та лінгвістики тексту. У художньому тексті власні назви забезпечують текстову категорію референції, ілюструють хронотоп (часо-простір), «озаглавлюють» змістовно-фактуальну інформацію.

З антропонімами пов'язана сюжетна лінія твору. Авторка обирає імена персонажів відповідно до місця і часу дії, тенденцій, які панують у суспільстві, та до власних уподобань. У художній діалогії І.Роздобудько широка палітра антропонімів представлені іменами (однокомпонентними, двокомпонентними, трикомпонентними), прецедентними назвами та прізвиськами людей. 3-поміж імен людей українські імена, адаптовані українською мовою грецькі та латинські назви, які через церковнослов'янську мову потрапили в давньоруську, та іноземні назви.

Однокомпонентні антропоніми представлено офіційними (повними) іменами та неофіційними (скороченими) назвами. У художніх текстах переважають неофіційні назви, які ніби уводять персонажів твору у життя читача. До неофіційних назв належать гіпокоризми, демінутиви, пейоративи, алегроформи. Гіпокоризми, або скорочені домашні імена, що супроводжують неофіційне спілкування, маркують мовлення персонажів, постали внаслідок афери́зи та апокопи. Алегроформи – характерна особливість сучасного українського антропонімікону, надають значущості носіям імен. Однокомпонентні власні назви, найменування по батькові – стала риса українського розмовного мовлення, що увиразнює

невимушеність спілкування. Прецедентні назви сприяють інтелектуалізації художнього мовлення. Прізвиська людей на відміну від імен актуалізують якусь ознаку особи.

Руснак Наталія – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових інтересів: когнітивна лінгвістика, діалектологія, етнолінгвістика, прагматична текстологія. Автор понад 159 наукових праць, у тому числі 5 монографій.

Rusnak Natalia – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Modern Ukrainian Literature Language at the Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych. Research interests: cognitive linguistics, dialectology, ethnolinguistics, pragmatic textology. Author of more than 159 scientific works, including 5 monographs.

Кібак Діана – кандидат філологічних наук, викладач кафедри румунської і класичної філології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Автор та співавтор численних навчально-методичних праць у галузі філології, етнології та діалектології.

Kibak Diana – Candidate of Philological Science, Lecteur of Romanian Classical Philology Department of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Author and co-author of numerous educational works in philology, ethnography and dialectology scientific field.

Руснак Юлія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету. Після захисту кандидатської дисертації «Лексика родинних обрядів у буковинському діалекті» за спеціальністю 10.02.01. – українська мова продовжує дослідження у галузі діалектології, етнолінгвістики, викладання української мови як іноземної. Автор понад 90 наукових праць, співавтор 4 монографій, національного посібника з української мови як іноземної і навчально-методичного підручника з грифом МОЗ України.

Rusnak Yulia – PhD of Philology, Associate Professor of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Bukovinian State Medical University. After defending her dissertation «The vocabulary of family rituals in Bucovina dialect» in the specialty 10.02.01. – Ukrainian language keeps on researching in the field of dialectology, ethnolinguistics, teaching Ukrainian as a foreign language. Author of more than 90 scientific works, co-author of 4 monographs, national textbook of Ukrainian as a foreign language and textbook approved by Ministry of Health of Ukraine.

Андрієць Валерія – викладач-методист фахового коледжу Буковинського державного медичного університету. Коло наукових інтересів: інтерактивні технології викладання української мови та літератури.

Andriyets Valeriya – is a lecturer methodologist of the College of Bukovynian State Medical University. Scientific research interests: interactive technologies of Ukrainian language and literature teaching.

Received: 11.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© N. Rusnak, D. Kibak, Yu. Rusnak, V. Andriyets, 2025

⁵⁵ Ibidem, P. 165.

⁵⁶ Rozdobudko I. Gudzyk..., op. cit., P. 165.

⁵⁷ Rozdobudko I. Hudzyk-2. Desiat rokiv po tomu..., op. cit., P. 22.

⁵⁸ Ibidem, P. 122.

⁵⁹ Ibidem, P. 143.

КОМУНІКАТИВНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕЧЕНЬ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Галина ТЕСЛІЦЬКА,

Чернівецький національний університет

імені Юрія Федьковича,

g.teslitska@chnu.edu.ua

COMMUNICATIVE AND STYLISTIC POTENTIAL OF SENTENCES WITH HOMOGENEOUS PARTS

Halyna TESLITSKA,

Chernivtsi National University

named after Yuriy Fedkovych,

ORCID ID: 0000-0002-0705-228X.

Halyna Teslitska. Communicative and stylistic potential of sentences with homogeneous parts. The article presents an in-depth analysis of homogeneous sentence elements as a key means of complicating the syntactic structure of a simple sentence, with particular emphasis on their use in the poetic discourse of contemporary Ukrainian authors. The relevance of the topic arises from the growing scholarly interest in the functional and stylistic parameters of syntactic constructions, in line with modern linguistics' broader focus on the communicative and aesthetic functions of language. The research is grounded in the premise that formal coordination does not always coincide with logical-semantic coordination, which becomes evident in the internal hierarchy of homogeneous components, especially in texts with pronounced expressive load.

The multifunctionality of homogeneous sentence elements is examined, with particular attention to their capacity to create semantic perspective, convey psychological, intellectual, and emotional states of the speaker, and implement stylistic devices characteristic of poetic language. The article proposes a typology of stylistic functions of homogeneity, highlighting phenomena such as amplification, anaphora, gradation, parcelling, and syntactic parallelism. It explores the potential of homogeneous constructions to express dynamism, imagery, and economy of linguistic means while preserving semantic depth.

Special attention is paid to the pragmatic potential of sentences with homogeneous elements, which in poetic texts function as a tool for expressing the speaker's communicative intentions, actualizing evaluative meanings, and eliciting specific responses from the addressee. The analysis of examples from the works of contemporary authors (O. Kryshchop, T. Kvit, Anatoliy Anatoliy, B. Tomenchuk among others) reveals a high degree of individualization in the use of homogeneity, resulting in the formation of author-specific syntactic models that are both stylistically marked and pragmatically charged.

The study concludes that homogeneous sentence elements play a significant role in shaping the stylistic contour of the text, and that their investigation from a functional and pragmatic perspective opens up new avenues for analyzing syntactic structures in poetic discourse.

Keywords: complicated simple sentence, homogeneous sentence parts, coordinative syntactic relations, communicative and pragmatic potential, semantics.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасній граматичній теорії здійснено різноаспектне потрактування синтаксичних одиниць на підставі їхніх формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних і функційно-стилістичних ознак. Особливо актуальною у сучасній лінгвістиці є проблема вивчення речень асиметричної структури, оскільки таким конструкціям властиве зміщення формального та семантичного планів.

Попри постійну увагу до проблеми ускладнення структури простого речення та його остаточної кваліфікації досі залишаються не розв'язаними окремі питання аналізу ускладнювальних компонентів, загалом потрактування простого ускладненого речення. Предметом аналізу мовознавців неодноразово була формально-граматична та семантико-синтаксична будова таких конструкцій, проте вивчення функційно-стилістичного потенціалу розкриває широкі можливості для сучасних досліджень. До засобів, що спроможні ускладнювати реченнєву структуру й семантику, уналежнено однорідні члени. Такі синтаксичні побудови визначають як сурядні ряди словоформ, адже вони поєднані сурядним зв'язком

і перебувають в тотожних синтаксичних відношеннях з одним із членів речення.

Актуальність дослідження однорідних членів речення у поетичному дискурсі полягає у комплексному аналізі категорії сурядності як функційно-категорійної ознаки мови, оскільки сурядний тип зв'язку є одним із основних, властивий синтаксичній системі української мови загалом та художньому стилю мови зокрема. Поетичний стиль мовлення того чи того автора оприявнює загальні риси категорії сурядності, наприклад, формально-граматичні показники її реалізації загалом не відрізняються від загальнономовних, однак мають власну специфіку з урахуванням індивідуально-авторських уподобань, ідіостилу письменника, зокрема щодо кількісного вияву рядів однорідних членів або частотності їхнього використання. Матеріал сучасних інтернет-поезій використовуємо для вияву загальнономовних та оканіональних рис сурядності, властивих майстрам поетичного слова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Питання ускладнення структури простого речення досі є дискусійним попри постійний інтерес до нього. Проблема формально-синтаксичних, семантичних

та комунікативних параметрів таких речень була предметом досліджень І. Вихованця¹, К. Городенської², Н. Гуйванюк³, А. Загнітка⁴, Н. Іваницької⁵, Л. Кадомцевої⁶, В. Кононенка⁷, І. Кучеренка⁸ тощо.

За твердженням К. Шульжука, будь-яке граматичне ускладнення відбувається через відношення субординації або координації. Зокрема, дієприкметникові, дієприслівникові, порівняльні звороти (відокремлені другорядні члени) мають здатність розширювати і ускладнювати структуру простого речення через субординацію (кожен компонент синтаксично підпорядкований певному членові основного речення). Ускладнення однорідними, пояснювальними чи уточнювальними членами речення ґрунтується на відношеннях координації⁹.

На зумовленості ускладнення і семантичними, і синтаксичними чинниками, а крім того – комунікативним потенціалом висловлення акцентував увагу І. Кучеренко, зауважуючи, що «текст, потік мовлення більшою мірою реалізують певну семантичну, лексико-граматичну, позиційну чи стилістичну мотивацію в тих чи тих формах однорідного ускладнення. Ускладнення структури основного речення однорідними членами залежить ще й від специфічних особливостей таких членів речення»¹⁰.

Комунікативно-стилістичний аспект дослідження категорії однорідності передбачає часткове нівелювання межі між однорідними й неоднорідними членами речення, до уваги беруть функціонально-синтаксичну спільність, тотожність морфологічних засобів вираження та відповідність внутрішньореченневих синтаксичних зв'язків.

При цьому проблемним залишається питання, яка однорідність є визначальною: синтаксична (структурна, морфологічна) чи семантична (логічна), оскільки вони не є тотожними, реалізація таких конструкцій у мовленні

вияскравлює наявність різноманітних розбіжностей, зумовлених активізацією тих чи інших фрагментів мови, інтенцією мовця, інформативністю, експресивністю. Наприклад, у реченні: *Він зробив обґрунтований, а тому справедливий висновок* другий однорідний член семантично підпорядкований першому, хоча у структурно-синтаксичному аспекті вони рівноправні. Функційно-семантичну нерівноправність визначає значно ширша семантика поняття *обґрунтований*, тоді як компонент *справедливий* уточнює його, слугує певним висновком. На думку Т. Радіонової, висновковість у таких структурах відображає їхню логіко-смыслову нерівноправність і репрезентує внутрішню формально не визначену підпорядкованість»¹¹.

Функційно-стилістичний аспект явища однорідності зумовлений його характеристикою як виразного стилістичного явища для актуалізації комунікативно значущої інформації, мовної економії, посилення експресивності та виразності висловлення (С. Алексєєва¹², С. Єрмоленко¹³, Н. Костусяк¹⁴). У цьому аспекті визначальною є спроможність відокремлених конструкцій «збагачувати глибинну структуру речення, створювати перспективу розгортання його семантики»¹⁵, розширювати речення додатковими логіко-синтаксичними значеннями, надавати простому ускладненому реченню певного стилістичного (функційного) забарвлення.

Мета статті полягає в комплексному аналізі семантико-синтаксичних параметрів однорідних членів у простому ускладненому реченні та визначенні функційно-стилістичного потенціалу таких конструкцій.

Виклад основного матеріалу. Функційний потенціал однорідних членів у поетичному тексті полягає у їхній здатності урізноманітнювати виразальні засоби мови, допомагати автору поетичного тексту стисло висловити свою думку та максимально

¹ Vykhoanets I. R. *Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy: monohrafiia* [Essays on the functional syntax of the ukrainian language: monograph], K.: Nauk. dumka, 1992, 224 p. [in Ukrainian].

² Horodenska K. «Funktsionalno-katehoriina hramatyka ukrainskoi movy» [Functional-categorical grammar of the ukrainian language], *Informatsiini tekhnologii v osviti*, 2005, № 2, P. 92-97 [in Ukrainian].

³ Huivaniuk N. V. *Do pytannia komunikatyvnoi paradyhmy rechenia* [On the issue of the communicative paradigm of the sentence], *Movoznavstvo*, 2005, № 3-4, P. 148-155 [in Ukrainian].

⁴ Zahnitko A. P. *Teoriia suchasnoho syntaksysu: monohrafiia* [Modern syntax theory: monograph], Donetsk: DonNU, 2006, P. 378 [in Ukrainian].

⁵ Ivanytska N. L. *Narysy z syntaksysu ukrainskoi movy: monohrafiia* [Studies in Ukrainian syntax: monograph], Vinnytsia: VDPU im. M. Kotsiubynskoho, 2011, 183 p. [in Ukrainian].

⁶ Kadomtseva L. O. *Ukrainska mova: Syntaksys prostoho rechenia* [Ukrainian language: the syntax of the simple sentence], K.: Vyshcha shk., 1985, 126 p. [in Ukrainian].

⁷ Kononenko V. *Odnoridni chleny rechenia* [Homogeneous parts of the sentence], *Ukrainska mova: Entsyklopediia*, Vyd. 2-e, vypr., dop., Red. kol.: V. M. Rusanivskyi (spivholova), O. O. Taranenko (spivholova), K.: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, 2004, 427 p. [in Ukrainian].

⁸ Kucherenko I. K. «Lohiko-hramatychna pryroda rechen z uzahalniuiuchymy slovamy pry odnoridnykh chlenakh» [The logical and grammatical nature of sentences with generalizing words before homogeneous parts], *Movoznavstvo*, 1977, № 6, P. 3-12 [in Ukrainian].

⁹ Shulzhuk K. F. *Syntaksys ukrainskoi movy: pidruchnyk* [Syntax of the Ukrainian language: textbook], K.: Akademiia, 2004, 410 p. [in Ukrainian].

¹⁰ Kucherenko I. K. *Lohiko-hramatychna pryroda rechen...*, op. cit., P. 5 [in Ukrainian].

¹¹ Radionova T. «Dyferentsiini oznaky aktsentualnoi nerivnopravnosti odnoridnykh chleniv rechenia» [Differentiating features of accentual inequality of homogeneous sentence elements], *Donetskyi visnyk Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*, Donetsk, 2007, T. 16, P. 142-148 [in Ukrainian].

¹² Alekseeva S. H. «Osoblyvosti struktury dvoskladnykh rechen z odnoridnymi holovnymy chlenamy» [Peculiarities of the structure of two-component sentences with homogeneous principal parts], *Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy*, K., 2002, P. 135-141 [in Ukrainian].

¹³ Yermolenko S. Ya. «Aktualizatsiia» [Actualization], *Ukrainska mova: Entsyklopediia*, Vyd. 2-e, vypr., dop., Red. kol.: V. M. Rusanivskyi (spivholova), O. O. Taranenko (spivholova), K.: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, 2004, P. 14 [in Ukrainian].

¹⁴ Kostusiak N. *Struktura mizhrivneykh katehori suchasnoi ukrainskoi movy: monohrafiia* [The structure of interlevel categories of modern ukrainian language: monograph], Luts: Volynskiy nats. un-t, 2012, 452 p. [in Ukrainian].

¹⁵ Kutnia H. «Semantyko-syntaksychna katehoriia valentnosti v konteksti analizu predykativ» [The semantic-syntactic category of valency in the context of predicate analysis], *Visnyk Lvivskoho universytetu*, Lviv, 2009, Vyp. 46, Part. II, P. 12 [in Ukrainian].

повно описати предмет мовлення. Однорідні члени речення виконують чіткі семантико-прагматичні та стилістичні функції, оскільки є засобами уточнення та конкретизації інформації про предмет мовлення, експресивно забарвлюють речення, виражаючи комунікативні інтенції мовця.

Прості речення з однорідними членами в сучасній українській мають свою специфіку, оскільки виражають різнотипні семантико-синтаксичні відношення. Суб'єкт мовлення, зокрема в поетичному тексті, свідомо використовує такі речення для маркування додаткових синтаксичних відношень, а явище однорідності слугує різновидом вербальних засобів мовленнєвих актів, виконуючи комплекс завдань, основні з яких: 1) експліцитне виокремлення певних квантів інформації, на яких акцентована увага адресата; 2) реалізація комунікативно-прагматичної ціленастанови мовця; 3) стимулювання очікуваної реакції адресата¹⁶.

В українській лінгвістиці однорідні головні та другорядні члени речення переважно витлумачують як рівноправні, оскільки ця ознака є релевантною для встановлення однорідності або неоднорідності. Крім того, поняття «однорідність» у логіко-смысловому аспекті передбачає наявність семи рівнорядності та рівнозначності.

Наприклад, у реченні: *Можливо, колись ми усі повернемося із цієї війни: я, мій малий, цей котяра, що муркотить, мов арта, парамедички наші: подруга Лінза – з оком її скляним і подруга Камертонка зі слуховим апаратом (Дзвінка Торохтушко); підмети я, малий, котяра, парамедички виражають рівнорядність, адже виконують тотожні синтаксичні функції (однорідні підмети), пов'язані з одним спільним членом речення (присудком *повернемося*).*

Структура однорідних рядів, наявність чи відсутність у них інших поширювачів зумовлює ступінь цілісності компонентів однорідного ряду. Зокрема, найменш злитними є однорідні члени, що мають власні синтаксичні зв'язки, наприклад: *Золотоверхий бив себе у груди, записягався на густій крові, на простирадлах, ковдрах, вірив в чудо і зв'язки позривав голосові* (Т. Квітець). Більш цілісними є однорідні непоширені члени речення: *На ньому наставили міток метеори, страдчата, щезник, осинавець і злий скаменюшник* (Т. Квітець).

Функційний потенціал головних та другорядних однорідних членів неоднаковий, зокрема присудки чи головні члени односкладних речень, а також означення, що є засобами вираження предикативних й атрибутивних відношень, значно більше змінюють семантичну й граматичну структуру речення, модифікують або руйнують її, наприклад: *А відьмі так легко в житті залишатися чесною, дивитися прямо – і гордою бути, і вільною* (О. Криштопа); *Люта злива заливає водою із висоти сірий натовп і землю важку, журиливу* (Anatoliy Anatoliy); *Я постою на землі стражденній, злегка дикій, навіжений* (Т. Квітець). У таких конструкціях категорія однорідності є

центром побудови великих синтаксичних сполук, автори використовують стилістичний потенціал цих утворень для посилення емоційності та експресивності художнього мовлення, деталізуючи та семантично поглиблюючи висловлення: *Багром багряним місяць тягне тіні, мов душі з неба, навіжено, зло* (Anatoliy Anatoliy); *А ось ти – жилетка, невизначений номер, повія, сестра* (О. Криштопа); *Стоїш, не дихаєш в руїнах шука очима дім і двір* (О. Криштопа); *Панночко, їй Бо, в очах я Ваших бачу Україну, її безсмертну душу* (Т. Квітець).

З-поміж стилістичних засобів організації поетичного мовлення найчастотнішою і найпродуктивнішою є ампліфікація, тобто нанизування, нагромадження однотипних, близькозначних однорідних елементів (слів, словосполучень тощо), наприклад: *О небо, обійми кремезно мене ослаблу, руйнівну, з очима повними страждання, коли ця повня як жало, як гострий ніж, як розставання, як вовка хижого ікло біля яремних вен на шиї* (Т. Квітець); *Ми стоїмо поміж хаосу світла і тьми, часу і простору, віри у задуми Бога, вперто співаємо славі, молитви, псалми, трунок із вересу варим, п'ємо до знемоги* (Anatoliy Anatoliy).

Виокремлюємо різні типи стилістичної ампліфікації у поетичному тексті, зокрема:

1) однорідні несинонімічні члени речення, наприклад: *Щодня там проста чоловіча марудна робота: плювати крізь зуби піском після лютого бою, бридкими клубками липкого обсягненого слова, шматтями суглинка, вугіллям, брудною водою, руками тремтячими, смородом, згустками крові* (Anatoliy Anatoliy);

2) синонімічні мовні одиниці, як-от: *Падолист, красуне, листопад, ну, куди тобі без черевичка?* (Б. Томенчук); *Ви, шляхетна Панно, на вершині як еталон елітний, чар, як шик* (Т. Квітець);

3) антонімічні протиставлення, наприклад: *Йде добірний урожай чи у пекло, чи, можливо, в рай, чи до світла, чи у темніть ночі* (Anatoliy Anatoliy);

4) ампліфікація однотипових за формально-синтаксичними показниками одиниць (речень), наприклад: *Ось чашка кави, важка й важлива, наче грааль. Ось його годинник. Секундна стрілка, що рахує роки. Ось стіл між вами. І десять пальців між вами. І магістраль* (О. Криштопа).

Складні реченнєві утворення із обширним комплексом однорідних членів є виразним засобом стилістичної маркованості, оскільки інтенсифікують висловлення, наприклад: *Згадати нудотні думки про священні стигмати, знайти серед інших одне пошматоване тіло, стискати його фонтануючу рвану легеню, відчувати стікання життя до фатального дива, до всіх чорних дір, до обвуглених в'язів і кленів, до позасвіттів, всеочисної крайньої зливи* (Anatoliy Anatoliy).

Ампліфіковані синтаксичні конструкції містять експресивно марковані мовні одиниці, стилістично забарвлену лексику, що є засобом створення візуальних, звукових образів та смакових ефектів: *І тебе я так само*

¹⁶ Mezhev O. H. Typolohiia minimalnykh semantyko-syntaktychnykh odynits: monohrafiia [Typology of minimal semantic-syntactic units: monograph], Lutsk: Volynskiy nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2012, P. 256 [in Ukrainian].

крильми захищала б од вітру, так само відганяла б усяку журбу і долала б з тобою дороги, заздрість людську, пиху і злобу запихала б до сірої торби (Т. Квітець); Земля не ближче і не далі, то зваблює, то проганяє, то зачаровує, то гудить, колише ніжно, присипляє і підло будить (Anatoliy Anatoliy).

Ефективним стилістичним засобом характеристики різноманітних явищ природи, вияскравлення реакції людини на ті чи ті події, відтворення особливих вражень, інтенсивності почуттів та настроїв є використання у тексті однорідних та неоднорідних означень. Чітку функцію характеристики мають однорідні означення, часто відокремлені, в ролі епітетів, як-от: *І хай звучить закохано струна про всю любов – теперішню й минулу* (Б. Томенчук); *Я постою на землі страждений, злегка дикій, навіжений* (Т. Квітець); *Дивися, ця глибока й нова ріка остигає повільно* (Дзвінка Торохтушко).

За спостереженням С. Шабат-Савки, однорідні присудки «виконують орнаментальну функцію, розширюючи предикативний центр речення»¹⁷. Вартий уваги той факт, що сурядні ряди зазначеного типу автор поетичного тексту часто використовує для максимального увиразнення дії, формування своєрідних мінітекстів, напр.: *А іноді кидаю все на світі і на вокзал біжу, спішу, лечу* (О. Криштопа).

Однорідні присудки є типовим та найбільш частотним виявом синтаксичної категорії однорідності, оскільки фактично є трансформами складних речень. Такий процес відбувається для досягнення семантичної напруги у лінійно організованому мовленні. Визначальною при цьому є семантика дієслів, що утворюють однорідний ряд, наприклад: *Вони [хлопчики] завжди були для них гіршими, ніж сини їхніх подруг: віршики вчили не з першого разу, колядували мало, і, зрештою, залишалися кандидатами в майстри спорту* (О. Криштопа).

Використання однорідних присудків сприяє вираженню динамічності й напруги, надає мовленню яскравої емоційності, наприклад: *Сонцю б витерти вресит кров на своїх черевиках, віддати сусідам kota, впустити в легені простір* (О. Криштопа); *І Юрко обіймає землю, запліднюючи її холодне лоно, тре свої втомлені, наче повні піску, зіниці* (О. Криштопа).

За твердженням Л. Кадомцевої, однорідні присудки – це функційний різновид ускладнення речень в українській мові, що утворюють незамкнені (або відкриті) ряди¹⁸. У таких синтаксичних конструкціях члени однорідного ряду легко замінити дієприслівниковими зворотами, які увиразнять цілісність семантику речення, пор.: *А вас хоч колись любили, колишучи на руках?* (Anatoliy Anatoliy) / *А вас хоч колись любили і колисали на руках? Сонце давно попрощалося із кожним куцем на вулиці, зітхнуло полегшено, видавши кожній тварі по парі*

(О. Криштопа) / *Сонце давно попрощалося із кожним куцем на вулиці, зітхнуло полегшено, видало кожній тварі по парі*.

Функційний потенціал присудкової однорідності полягає в здатності до синтаксичного членування, при якому члени сурядного ряду можуть бути предикатом окремих «поділених» речень, наприклад: *Відвоюю у могили! Вирву з лап цапкої смерті! Витягну із круговерті виру, яру, пекла, раю* (Т. Квітець).

У художньому, особливо поетичному, мовленні однорідні присудки часто парцелюються для увиразнення образності, посилення експресивності висловлювання. Іноді у парцельованій частині повторюється присудок, вжитий в основному реченні, наприклад: *Вона листи посиляла далі. Щоразу посиляла і чекала відповіді. Чекала довго, вперто* (Т. Власова). У цьому реченні парцелят – це повтор присудка *посиляла* та однорідний присудок *чекала* із семантикою вказівки на наслідок дії. Значно частіше парцельовані присудкові компоненти – це лексично різні слова, наприклад: *А місяць тіні визволив з полону... Кує з них діамантову корону чи заплітає терен у вінок...* (Anatoliy Anatoliy); *О як він плакав! Груді збив і здряпав!* (Т. Квітець).

Пунктуаційні особливості речень з однорідними присудками зумовлені можливістю використання тире між такими членами, якщо другий має семантику причини, наслідку, узагальнення, уточнення чи пояснення, а також вказує на швидку зміну подій, наприклад: *Я, як та смола, чіпляюся за кожен тобі славень і йду навперекір, крушу стіну, а не діждавши голосу – вмовкаю* (Т. Квітець).

Отже, використання однорідних членів речення у поетичному тексті формує стилістичний надтекст, внаслідок чого може бути потрактоване як «фігурація синтаксису»¹⁹.

Функційний та стилістичний потенціал однорідних членів речення у поетичному тексті оприявнений тим, що такі конструкції:

а) є виразниками більшого динамізму, експресії, пор.: *Вбивати брата вашого мастак і навіть не вогнем, а лиш зубами* (Anatoliy Anatoliy);

б) кількісно та якісно збільшують зміст думки, напр.: *І варто йти крізь ніч до світла, до незакінчених історій про острів сонячного літа з піску незримих алегорій, до покаяння через втрати, від переродження до краю* (Anatoliy Anatoliy);

в) слугують засобом стилістичного акценту, виформовують явища милозвучності (емфазі, анафори), напр.: *Він обіймає тебе думками і щодня, як востаннє, іде на битву за ту єдину, за ту безмежну, за ту, яка для нього на першому місці* (О. Криштопа);

г) сприяють уникненню смислового надлишку, забезпечуючи тенденцію економії мовних засобів, пор.: *Тобі так страшно, що ви могли з ним тоді не зустрітися у тому невимовному жовтні й у тому*

¹⁷ Shabat-Savka S. T. Katehoriia komunikativnoi intentsii v ukrainskii movi: monohrafiia [The category of communicative intention in the ukrainian language: monograph], Chernivtsi: Bukrek, 2014, P. 261 [in Ukrainian].

¹⁸ Kadomtseva L. O. Ukrainska mova: Syntaksys prostoho rechennia ..., op. cit., P. 45 [in Ukrainian].

¹⁹ Fenko M. Ya. Funktsionalno-katehoriini parametry prykmetnyka ta pryslivnyka v semantiko-syntaksychnii strukturi rechennia [Functional-categorical parameters of the adjective and adverb in the semantic-syntactic structure of the sentence]: dys. na здобuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 Ukrainska mova, Lutsk, 2008, P. 107 [in Ukrainian].

прифронтовому **місті** (О. Криштопа); *Вірші шипами* мають **тату**, чорним по білому, **лінії, кола, відьму** ліворуч, праворуч **святу, терен** колючий віночком довкола, **браму** готичну, могильну **плиту**, вкриті понурими хмарами **поле** (Anatoliy Anatoliy);

г) є засобом творення іронічного ефекту в разі суперечної семантики між однорідними членами, репрезентуючи авторське негативне ставлення до зображуваного²⁰, напр.: *Таку красиву і невмиру тебе ніхто за стіл не кличе, не зове* (Н. Фурса);

д) інтелектуалізують мовлення або виражають вплив розмовного синтаксису, зокрема в поетичному тексті, напр.: *Та стоїть, мов кілок, ота ніч у вічності, та стримить як жало – у медах золотих, мною спитих жадібно на минулім тиждні* (Н. Фурса).

Стилістичний потенціал однорідних членів речення особливо виразний тоді, коли вони:

– виформовують у семантику градації: *Я збиралася виїхати із цього міста назавжди, повертала борги, закривала важливі питання, бронювала квитки на всі можливі поїзди і зустрічалася з рідними людьми востаннє*. (О. Криштопа); *Літо баби відмило, затерло чорні наслідки дивного бою* (Anatoliy Anatoliy);

– є виразними тропами, слугують засобами художньо-образного вислову; передусім це стосується епітетів, виражених прикметниками різних лексико-семантичних груп, та однорідних додатків: *Мільйони чоловіків накривають собою усіх своїх дружин, дітей і матерів* (Anatoliy Anatoliy); *Нехай блакить замалює зверхність і манірство, тюнінг, фешен й новомодність слів* (О. Криштопа).

Ускладнені однорідними членами речення у поетичному мовленні вживають для оформлення категоричності, рішучого твердження, неминучості тощо, наприклад: *Негода підіймає хвилі, катує тіло океану і наші долі вовкуваті патрає, шкрябає набіло – і безневинні, і закляті, аби боліло* (Anatoliy Anatoliy). Водночас прагматичний аналіз речень з однорідними членами доводить, що вони є виразним засобом мовної комунікації, оскільки містять компоненти раціональної, якісної та емоційної оцінки, як-от: *Ти трохи Байрон, трохи Архімед, а трохи й Бог: відомий й невідомий* (Т. Квітень); *І чайки пролітають низько, шматують, розрізають душі крильми, мов ненаситні боги, лишають виразки та рани* (Anatoliy Anatoliy).

Комунікативна спрямованість повідомлення, чинник адресата та мовця породжують прагматичний потенціал таких конструкцій, виформовують способи їхньої реалізації у різних типах мовленнєвих актів, наприклад: *Знаєте, личить вам все, що навколо, смислу вчорашнього завтрашній зміст, сонце, що трохи чомусь охолело, шелесту шелест, літаючий лист, погляд не зверхній і горда постава, оплески, успіхи, сльози невдач* (Б. Томенчук); *Біля судинних багрянних мереж серце знеможене затріпотіло тихо, налякано, шелестом слів, голосно, виклично, подзвоном, лунко,*

в місці для сонних розмірених днів, для самозречення чи порятунку, демонів, духів, блаженних, богів, кулі сліпої або поцілунку (Anatoliy Anatoliy).

Речення із парцельованими однорідними членами виконують функції денотативної та кваліфікаційної оцінки, напр.: *Зустрілася любов. Велика? Вірна? Мила...* (Т. Власова). Бінарність функції парцельованих компонентів у таких реченнях зумовлена їхньою специфікою – здатністю вказувати на ознаку, якість предмета чи події та спроможністю виражати прагматичну оцінку, актуалізувати оцінний компонент прагматичної структури речення, напр.: *Тут дочекався хтось мене в п'ятні. І обійняв мене. І зрозумів* (О. Криштопа). Здійснюючи вплив на почуття адресата у поетичному тексті, автор прагне передати духовні, психоемоційні й інтелектуальні особливості зображуваного.

Отож аналіз однорідних членів речення в аспекті теорії вербальної комунікації (мовленнєвої діяльності) свідчить про прогнозований вплив суб'єкта мовлення (автора поетичного тексту) на адресата.

Висновки і перспективи подальших розвідок.

Отже, однорідні члени в поетичних текстах соцмереж функціонують як засоби урізноманітнення та посилення виразності мовлення, допомагають суб'єкту у мінімальному контексті стисло репрезентувати власну думку, якомога повніше описуючи предмет мовлення. Ці синтаксичні комплекси мають чіткі семантико-прагматичні та стилістичні функції, зокрема уточнюють та конкретизують інформацію про предмет мовлення, надають реченню експресивного забарвлення.

Стилістичний потенціал однорідних членів речення має виразні риси індивідуальності, оскільки через побудову таких конструкцій відбувається певна економія висловлювання, скорочується його обсяг зі збереженням семантичної глибини. Використання у поетичному тексті речень з однорідними членами зумовлює збагачення загальної синтаксичної синоніміки мовлення, розширення виражальних засобів і форм, посилення комунікативної гармонії сказаного.

Галина Тесліцька – кандидат філологічних наук, доцент, асистент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Автор понад 45 наукових праць. Коло наукових інтересів: семантичний синтаксис, комунікативна граматики, лінгводидактика.

Halyna Teslitska – PhD of Philology, Associate Professor, Assistant of Modern Ukrainian Language of Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych. There are 45 scientific publications. Research interests: semantic syntax, communicative syntax, language didactics.

Received: 5.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© H. Teslitska, 2025

²⁰ Khrystianinova R. O. Skladnopidriadni rechennia v suchasni ukrainskii literaturnii movi: monohrafiia [Complex-subordinate sentences in contemporary ukrainian literary language: monograph], K.: Instytut ukrainskoi movy; Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2012, 368 p. [in Ukrainian].

ОДНОСКЛАДНІ НОМІНАТИВНІ РЕЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЕКСПРЕСИВІЗАЦІЇ ПИСЬМЕННОЇ МОВИ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Світлана ШАБАТ-САВКА,

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
s.shabat-savka@chnu.edu.ua

SIMPLE NOMINATIVE SENTENCES AND EXPRESSIVE STYLE IN OLEKSANDR DOVZHENKO'S WORK

Svitlana SHABAT-SAVKA,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Researcher ID: NRX-6719-2025,
ORCID ID: 0000-0002-2658-5567.

Shabat-Savka S. Simple nominative sentences and expressive style in Oleksandr Dovzhenko's work. This article examines monosyllabic nominative sentences as syntactic expression devices in the literary discourse of Oleksandr Dovzhenko. These sentences, denoting intentional experience of existence, are specific markers of the author's idiomatic linguistic style (idiolect). Drawing on rich material, for example, the study outlines the structural, semantic, and functional features of such sentences, the author categorises and analyses several kinds, including existential, indicative-nominative, evaluative-nominative, and motivational-nominative speech expressions, announcing the complex composition of «nominative representation». The communicative and intentional meaning of these constructions is examined with respect to how they reflect Dovzhenko's personal speech style, proclaim existential states, describe natural phenomena and environmental conditions, point up essential information, prompt reflection, and facilitate overall text coherence and expressiveness.

To achieve the overall objective, a descriptive **method** was employed, utilizing techniques of continuous extraction and systematization for the selection and inventory of factual material; a structural method was applied to analyze syntactic expressives in Oleksandr Dovzhenko's writing style; and a contextual-interpretative approach was used to identify simple nominative sentences in the aspect of realizing the author's intentions.

This study generalizes that in O. Dovzhenko's language creation, simple nominative sentences function as syntactic expressives that infuse the text with expressiveness, enhance its vividness, and connote a range of diverse emotions. By their nature, these constructions possess a high degree of expressivity, as they not only convey information to the addressee but also actively influence its perception by emphasizing the essential elements of the utterance. Their communicative purpose is to highlight and emphasize a particular idea, clarify details, and strengthen the semantic and emotional impact of the text.

Keywords: *speech style, idiolect, simple nominative sentences, syntactic expresseme, expressiveness, existential meaning, intentionality, author's voice, audience, Oleksandr Dovzhenko*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Антропоцентричний підхід, що домінує в лінгвістиці ХХІ ст., детермінує появу досліджень, спрямованих на вивчення письмЕННОЇ мови, на експлікацію суб'єктивно-авторського в реченні й тексті, у тих або тих дискурсивно-жанрових формах української мови. Такий підхід удосконалює аналіз різноманітних мовних одиниць, що слугують важливими складниками мовотворчості письменника, формують художню неповторність і впізнаваність його синтаксичного почерку, утілюють унікальне світобачення й мовомислення митця крізь призму ментальності та аксіологічних вимірів людського буття.

Мовостиль виявляє індивідуальну манеру письменника, яка виявляється в доборі та поєднанні мовних засобів, у використанні характерних образів, жанрів, мотивів, тематично-змістових обшів та інтенцій. Саме через мовостиль як систему ідіолектних різноманітних мовних засобів автор вербалізує свою комунікативну інтенцію, світоглядну позицію й естетичні уподобання. Безперечно, письменник

використовує загальноприйняті конструкції, однак у тексті вони індивідуалізуються, репрезентуючи індивідуально-авторську картину світу. Як зазначає В. Калашник, «синтаксична організація тексту є невід'ємним складником як загальномовної, так і індивідуально-авторської виразності», проте індивідуальний синтаксичний почерк становить «сукупність часто вживаних у різних художніх творах, звичних, улюблених, іноді специфічних побудов, що виконують у стилістичній системі письменника певні функції»¹.

Водночас мовостиль необхідно розглядати не тільки як сукупність індивідуальних мовних особливостей, а й як цілісну систему експресивних засобів, що мають на меті підсилити впливовість і виразність тексту. Ця система активно сприяє сугестивності мовлення з оперттям на лексичні, синтаксичні, фонетичні, стилістичні одиниці української мови, які органічно взаємодіють між собою, створюючи ефект переконливості та емоційності. Саме в цьому виявляється особлива сила авторського слова, здатного не тільки інформувати чи

¹ Kalashnyk V. S. Liudyna ta obraz u sviti movy: vybrani statyi [The Human and the Image in the World of Language: Selected Articles], Kharkiv: KhNU im. V. Karazina, 2011, P. 75 [in Ukrainian].

естетично впливати, а й продукувати певні уявлення, настрої, а подекуди – й моделювати поведінку адресата. З огляду на це, дослідницьке поле вітчизняних учених формує художня творчість елітарних особистостей, майстрів красного письменства, індивідуальна мовностильова манера яких вирізняється високим рівнем експресивності, емоційної насиченості та сугестивності.

Серед непересічних елітарних творчих особистостей Олександр Довженко – знакова постать в історії української літератури, мови, кінематографа. Як стверджує О. Максименко, «він – режисер-новатор, який відкрив новітні тенденції світового кіномистецтва, сценарист, що створив новий літературний жанр – кіноповість; він – самобутній майстер слова, який поєднав у собі талант письменника та режисера, завдяки своїй творчості він наблизив два види мистецтва – словесного і візуального, що втілювались у літературі та режисурі, відкриваючи можливості пізнання й відображення динаміки життя»². Вивчення художньої творчості О. Довженка крізь призму мовної реалізації образу автора, з огляду на мовні та позамовні чинники текстової комунікації, видається надзвичайно цікавим: це дає змогу простежити не тільки вербалізацію авторського мовомислення, а й систематизувати мовні засоби, що увиразнюють його синтаксичний почерк.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Письменник свідомо вибирає синтаксичні моделі, які відповідають його авторським інтенціям, естетичним поглядам та індивідуальному смаку. Такий відбір – результат творчого пошуку і внутрішньої потреби автора виокремити власне бачення світу через специфічні мовні форми. Утім, на думку С. Єрмоленко, «майстер слова не вибирає, а мислить саме такими, а не іншими мовними структурами, викликаючи в уяві індивідуальні художні образи»³.

У контексті експресивізації письменницького ідіостилу Олександра Довженка вирізняються односкладні номінативні речення, предикативний центр яких виражений іменником, займенником або субстантивованою частиною мови в називному відмінку однини чи множини. Саме ці конструкції, за нашими спостереженнями, посідають важливе місце у створенні динаміки, образності та емоційно-сміслової насиченості Довженкового тексту, слугують засобом лаконічного, але водночас глибокого

увиразнення авторських думок, емоційних акцентів і художніх доміант. Загальна семантика таких висловлень інтерпретується як існування, констатація факту, наявність предмета, явища, дії, стану, напр.: *Блискавка* (Т. 1, с. 369)⁴; *Дротяне загородження. Окопи передових позицій. Тиша* (Т. 1, с. 82). Цілком логічно І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, аналізуючи одноядерні комунікативні варіанти називних речень, зазначають, що їхня предикативна основа «складається з називного відмінка чи називного відмінка і суб'єктного члена для вираження буття природи, навколишнього середовища, предметів, осіб, діяльності чи стану»⁵.

У практиці мовознавчих студій односкладні речення іменного зразка вивчають здавна. Їх аналізували О. Курило, М. Перегінєць, О. Синявський, М. Сулима, Ю. Шевельов; О. Мельничук, Н. Гуйванюк, П. Дудик, А. Загнітко, А. Мойсієнко, І. Слинько, М. Степаненко та ін. Зокрема, на думку О. Синявського, «стилістичне значіння називних речень – змалювати нерухому картину, один момент, ніби фотографувати його, навіть тоді, коли в самих лексичних значіннях іменників багато руху»⁶.

Ю. Шевельов у праці «До питання про генезу й природу називних речень» постулює думку про те, що такі конструкції «мають закладену в них лаконічність, зумовлену сполученням суб'єктних і предикативних уявлень в одному слові»⁷.

В односкладних номінативних реченнях, на переконання О. Мельничука, «назва певного предмета чи явища в називному відмінку вживається з метою повідомлення про наявність чи існування певного явища у відповідний момент (речення екзистенціальні) або з метою найменування чи визначення наявного предмета (речення називні)»⁸.

У сучасних наукових розвідках лінгвістів односкладні номінативні речення вивчають різновекторно: в аспекті визначення їхніх структурних, семантичних та функційних параметрів; у ракурсі різножанрових форм та мовотворчості тих або тих письменників; у контексті виокремлення типологічних інтенційно детермінованих виявів; на матеріалі різних мов (Н. Вітрук, Ю. Зоріна, З. Коржак, І. Сушинська, Т. Шевченко, О. Швець та ін.). Зокрема, як зауважує Т. Шевченко, номінативні конструкції «виявляють здатність передавати окремі розрізнені спостереження, миттєві враження; їм властива вербалізована

² Maksymenko O. V. «Zhanrovi osoblyvosti 'Shchodennyka' Oleksandra Dovzhenka» [Genre Features of Oleksandr Dovzhenko's Diary], *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filolohichni nauky* [Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Philological Sciences], 2013, No. 14(2), P. 52 [in Ukrainian].

³ Yermolenko S. Ya. «Narysy z ukrainskoi slovesnosti: Stylystyka ta kultura movy» [Essays on Ukrainian Philology: Stylistics and Language Culture], Kyiv: Dovira, 1999, P. 305 [in Ukrainian].

⁴ Тут і далі подаємо за виданням: Dovzhenko, O. P. *Tvory: V 5-ty tomakh. T. 1* [Works: In 5 Volumes. Vol. 1], Ed. by O. Honchar, compiled by Yu. Sontseva and T. Derev'ianko, notes by K. Volynskyi, Kyiv: Dnipro, 1983, 439 p. [in Ukrainian].

⁵ Slynyko I. I., Huivaniuk, N. V., Kobylanska, M. F. *Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: Problemnii pytannia: navch. posibnyk* [Syntax of Modern Ukrainian: Problematic Issues: Textbook], Kyiv: Vyshcha shkola, 1994, P. 242 [in Ukrainian].

⁶ Synavskiy O. *Normy ukrainskoi literaturnoi movy* [Norms of the Ukrainian Literary Language], Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2018, P. 234. (Reprint of 1931 edition) [in Ukrainian].

⁷ Shevelov Yu. *Do pytannia pro henezu ta pryrodu nazyvnykh rechen* [On the Genesis and Nature of Nominative Sentences], Kharkiv: Kharkivske istoriko-filolohichne tovarystvo, 2012, P. 94 [in Ukrainian].

⁸ Melnychuk O. S. *Vstup do porivnialno-istorychnoho vyvchennia slov'ianskykh mov* [Introduction to the Comparative-Historical Study of Slavic Languages], Kyiv: Naukova dumka, 1966, P. 402 [in Ukrainian].

образність – категорійна ознака, яка виділяє їх серед інших лінгвістичних одиниць, що формують образне світобачення синтаксичними засобами мови»⁹.

О. Швець зосереджує увагу на важливості вивчення номінативних речень у межах когнітології, лінгвопрагматики та функційної лінгвістики. В такому разі ці конструкції вибудовують синтаксичні концепти та ментальні схеми, слугують своєрідною «формою збереження інформації у свідомості людини»¹⁰. Зрозуміло, що за допомогою таких висловлень відбувається когнітивне структурування та організація знань, конденсація складних смислів та інтенцій в компактні експресивні моделі, що виконують важливу роль у процесах сприйняття, запам'ятовування й поширення інформації.

За нашими спостереженнями, односкладні номінативні (називні) речення – це екзистенційні висловлення, що мають розлогий комунікативний потенціал у різножанрових формах української мови: як маркери виразності – вони експресивізують художній текст і письменницький мовостиль; як релевантні засоби вербалізації інтенцій ствердження – «повідомляють про ситуацію або подію в певному відриві від їхнього носія, передають динаміку вражень, думок, які прискорено з'являються в думках мовця, дають змогу лаконічно схарактеризувати побачене, зафіксувати контури навколишніх об'єктів»¹¹. Пор.: *Небо, хмари, літак* (Т. 1, с. 136); *Кондукторська сумка* (Т. 1, с. 288).

У мовотворчості О. Довженка односкладні номінативні речення постають як синтаксичні експресеми, що наповнюють текст експресією, підсилюють виразність, конотують спектр різноманітних емоцій. За своєю природою це фігуральні структури, що мають високий ступінь експресивності, адже вони не лише передають інформацію адресатові, а й активно впливають на її сприйняття, акцентуючи увагу на присутніх елементах висловлення. Їхнє комунікативне завдання – виокремити, вияснити певну ідею, увиразнити деталь, посилити змістове та емоційне навантаження тексту.

Визначення раніше не розв'язаних частин загальної проблеми. Попри глибокі дослідження односкладних номінативних речень, визначення їхніх синтаксичних параметрів, важливо обстежити функційний потенціал цих конструкцій у контексті письменницького мовостилу Олександра Довженка, розглянути їх як синтаксичні експресеми, що наповнюють текст експресією, відтворюють емоційність, індивідуалізують почерк автора,

забезпечуючи високу сугестивність мовлення. Як стверджує М. Наєнко, «мовостиль О. Довженка – це природний самоцвіт: скільки не обертай його, а він розцвітатиме все новішими і найяскравішими гранями»¹². Отож аналіз односкладних номінативних конструкцій необхідний для глибшого розуміння механізмів формування унікального письменницького мовостилу Олександра Довженка, його впізнаваності, непромінальності та афористичності.

Мета статті – проаналізувати односкладні номінативні речення як ідіолектні маркери письменницького мовостилу Олександра Довженка, схарактеризувати типові моделі їхнього функціонування як синтаксичних експресем, що репрезентують розлогий комунікативно-інтенційний зміст, вербалізують авторський задум, здійснюють естетичний вплив на адресата мовлення.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Стилістичний синтаксис Олександра Довженка виявляється в яскраво вираженій індивідуально-авторській картині світі, що демонструє лінгвістичну вишуканість та витонченість творів письменника, естетику і пишномовність висловлень, розмовно-діалогічний колорит тексту. Серед фігуральних синтаксичних репрезентантів мовотворчості вирізняються односкладні номінативні речення, що виконують функцію короткого і концентрованого висловлення, яке інформує та емоційно впливає на адресата мовлення. Напр.: *Поле. Мишаве жито* (Т. 1, с. 83); *Лісова галявина* (Т. 1, с. 364). Такі лаконічні синтаксичні одиниці акцентують увагу на названому об'єкті або явищі, створюючи особливий експресивний ефект. Їхня структура та функції пов'язані з глобальною авторською інтенцією – увиразнити важливість виділених сегментів, підсилити комунікативну сугестивність тексту.

Предикативний центр номінативних речень формує іменник у називному відмінку, займенник чи субстантивована частина мови. Їм властива вихідна парадигма синтаксично теперішнього часу, пор.: *Постріл* (Т. 1, с. 100); *Затемнення* (Т. 1, с. 370); *Хлоп'яче обличчя* (Т. 1, с. 369).

За спостереженнями П. Дудика, номінативні конструкції виконують дві функції: номінативну (називальну) і комунікативну (інформативно-повідомлювальну), а іноді й додаткову – спонукальну чи спонукально-окличну¹³. Варто зауважити, що названі функції номінативних речень детермінує інтонація. Здебільшого вона констатувальна, проте може бути й окличною, незавершеною, що виформовує

⁹ Shevchenko T. V. «Funktsiini osoblyvosti nomynatyvnykh rechen u poetychnomu dyskursi» [Functional Features of Nominative Sentences in Poetic Discourse], *Ukrainskyi smysl* [Ukrainian Meaning], 2015, No. 2015, P. 239 [in Ukrainian].

¹⁰ Shvets O. V. «Typolohiia nomynatyvnykh rechen v anhliiskii, frantsuzkii ta ukrainskii movakh» [Typology of Nominative Sentences in English, French, and Ukrainian], *Molodyi vchenyi* [Young Scientist], 2017, No. 5, P. 189 [in Ukrainian].

¹¹ Shabat-Savka S. T. *Kategoria komunikativnoi intensii v ukrainskii movi: monohrafiia* [The Category of Communicative Intention in the Ukrainian Language: Monograph], Chernivtsi: Bukrek, 2014, P. 108–109 [in Ukrainian].

¹² Naienko M. K. «Narodna pisnia u tvorakh O. P. Dovzhenka» [The Folk Song in the Works of O. P. Dovzhenko], *Ukrainska mova i literatura v shkoli* [Ukrainian Language and Literature at School], 1972, No. 10, P. 22 [in Ukrainian].

¹³ Dudyk P. S. «Odnoskladni rechennia» [Simple Sentences], *Suchasna ukrainska literaturna mova: Syntaksys* [Modern Ukrainian Literary Language: Syntax], Ed. by I. K. Bilodid, Kyiv: Naukova dumka, 1972, P. 257 [in Ukrainian].

емоційно наснажене тло текстової комунікації, експлікує внутрішній стан мовця, його стурбованість, сумнів, напр.: *Ось рідний наш Київ* (Т. 1, с. 405); *Ось руїни військового госпіталю* (Т. 1, с. 411); *Ось наші шибенці...* (Т. 1, с. 412); *Україна у вогні!* (Т. 1, с. 408).

За поширеністю мінімальної структурної схеми номінативні речення бувають поширені й непоширені. Напр.: *Наплив* (Т. 1, с. 369); *Старий Львів* (Т. 1, с. 405). До поширювачів належать означення та додатки, пор.: *Тривога* (Т. 1, с. 97); *У ворогів тріумф* (Т. 1, с. 105). Узгоджені означення виражені прикметниками, що вказують на різні характеристики предметів, їхні ознаки та властивості, пор.: *Мізерний урожай* (Т. 1, с. 83); *Гнітюча тиша* (Т. 1, с. 97). Неузгоджені означення вербалізують іменники в родовому відмінку, сполучення іменників з прийменниками в тих або тих відмінках, пор.: *Тиша. Дах будівлі* (Т. 1, с. 88); *Небо в диму* (Т. 1, с. 82).

У номінативних конструкціях не може бути обставини, бо її наявність свідчить про семантичну присутність дієслова в синтаксичній ролі присудка. Власне, конструкції такого зразка відповідають структурі двоскладного неповного еліптичного речення. Еліipsis присудка має значення наявності, існування, розташування, перебування, пор.: *За селом піски* (Т. 1, с. 82); *Милиці під стіною* (Т. 1, с. 82); *Маленька станція десь між Шепетівкою і Коростенем* (Т. 1, с. 85); *Пустка, сум, плач по убогих оселях, підвалах* (Т. 1, с. 105); *Довгі ряди літаків на снігу* (Т. 1, с. 136).

У художньому дискурсі О. Довженка яскраво функціують такі типи номінативних речень, які загалом експресивізують письменницький мовостиль:

1. Екзистенційні (буттєво-номінативні) речення, що констатують безпосереднє існування предметів, явищ або фактів дійсності, відображаючи найпростіший рівень буття в мовній формі. Ці висловлення не тільки називають об'єкти, а й фіксують їхню наявність у світі, надаючи висловленню фундаментального онтологічного характеру. Вони слугують лінгвістичними маркерами екзистенції, оприявнюють феномен буттєвості, репрезентуючи саму суть існування, пор.: *Світлиця* (Т. 1, с. 238); *Хата. Двері відчинені* (Т. 1, с. 288); *Диспут. Очна ставка святих* (Т. 2, с. 488). Дуже часто це перелік або фіксація навколишніх об'єктів: *Палуба* (Т. 1, с. 362); *Літо. Польова дорога* (Т. 1, с. 363). Такі конструкції вносять у текст невимуваний колорит розповіді. Вони вирізняються семантичною місткістю і структурною стислістю, тому легко відтворюють картини з життя людини.

За допомогою буттєвих номінативних речень автор створює описи житла, картин, подій, пейзажів: *Кімната. Старенький чиновник лізе до портрета Шевченка з засвіченою лампадою й співає: «Ще не вмерла...»* (Т. 1, с. 92). Цілком переконливо деякі дослідники такі конструкції називають «односкладними реченнями репрезентації»¹⁴, оскільки

у своїй основі вони, по суті, передають фактологічну інформацію, яка слугує підґрунтям для подальшого осмислення, інтерпретації та рефлексії.

2. Вказівно-номінативні речення – це важливі мовні маркери, що забезпечують чітке оприявлення об'єктів довкілля в комунікативному просторі. Вони допомагають виокремити, локалізувати або конкретизувати предмети, явища чи події, роблячи їх більш видимими і значущими для адресата. Завдяки лаконічній формі та вживанню вказівних слів або часток, такі речення генерують яскравий фокус уваги, що сприяє точному й однозначному розумінню референтів. У структурі таких речень функціують вказівні частки *це, ось*, які вказують на певний предмет (це може бути приміщення, установа або навіть абстрактні поняття). Пор.: *Це наша історія* (Т. 1, с. 414); *Ось самотня хата* (Т. 1, с. 82); *Ось двері* (Т. 1, с. 140); *Ось Харківський університет* (Т. 1, с. 411).

Частки *от і, ось і* вносять у реченнєву структуру додаткову семантику виділення, виокремлюючи предмет або явище серед інших однорідних чи неоднорідних елементів контексту. Вони акцентують увагу адресата на конкретному об'єкті. Пор.: *От і президія* (Т. 1, с. 94); *От і Семенова могила* (Т. 1, с. 119). Такий експресивний прийом виконує не лише інформаційну функцію, а й емоційну – він додає висловленню певної емоційної наснаги, підсилює ефект несподіванки, підтвердження або підкреслення важливості згаданого об'єкта.

3. Оцінно-номінативні речення не лише інформують, не тільки називають предмет чи явище, а репрезентують позитивну або негативну оцінку щодо побаченого чи почутого. Такі висловлення відображають суб'єктивне ставлення автора до виокремленого об'єкта, надаючи йому якісної характеристики, що значно збагачує змістовне й емоційне забарвлення тексту. Пор.: *Уманський дурень* (Т. 1, с. 165); *Срібний келих, повний золота* (Т. 1, с. 365); *О час! Великий, мудрий художник!* (Т. 2, с. 65). Експресивність таких конструкцій експлікує лаконічність форми та її лексичне наповнення, що концентрує увагу адресата на певній оцінці чи якості предмета.

Дуже часто оцінно-номінативні речення супроводжує піднесена оклична інтонація (*Повстанці!* (Т. 1, с. 164); *Яка нісенітниця!* (Т. 3, с. 67); *Красота!* (Т. 1, с. 165); *Гаді!* (Т. 1, с. 176), що посилює їхню експресивність. Вони звучать як своєрідні емоційні імпульси, привертаючи увагу адресата та підкреслюючи значущість висловленої оцінки. Цей інтонаційний засіб створює атмосферу захоплення, здивування або осуду, залежно від авторських інтенцій, сприяє глибшому емоційному сприйняттю тексту. Отож поєднання лаконічної синтаксичної форми оцінно-номінативних речень з окличною інтонацією забезпечує потужний експресивний ефект, який допомагає авторові ефективно відтворювати свої почуття та оцінки.

¹⁴ Vitruk N. «Spetsyfyka hramatychnoho znachennia odnoskladnykh rechen' reprezentatsii» [The Specifics of the Grammatical Meaning of Monopredicative Sentences of Representation], *Typolohiia ta funktsii movnykh odynyts* [Typology and Functions of Language Units], Luts'k: Shkhidnoievropeiskyi nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2014, No. 1, P. 29-39 [in Ukrainian].

4. **Спонукально-номінативні речення** виконують важливу функцію вербалізації інтенцій наказу або вимоги, виступаючи короткими, чіткими та категоричними мовними одиницями, що спрямовані на спонукання до дії. Як зауважує П. Дудик, до цієї категорії належать «усталені в мові виробничі команди або військові накази чи розпорядження, категоричні вимоги тощо»¹⁵. Спонукально-номінативні речення на зразок – «Вогонь!» (Т. 1, с. 170) або «Документи!» у фразі «Документи у нас, товаришу, різні, – сказав повстанець...» (Т. 1, с. 164) – відзначаються чіткістю, прямолінійністю та імперативністю. Вони не містять зайвих слів, що зосереджує увагу адресата на конкретній вимозі або наказі без будь-яких сумнівів. Їхня експресивність виявляється в безпосередності, інтенсивності та здатності викликати швидку реакцію, що особливо важливо в умовах, де необхідна миттєва координація дій, наприклад, на військовому полі або у виробничому процесі. Такі спонукально-номінативні комунікати створюють атмосферу суворої дисципліни, порядку і підпорядкування, підкреслюючи авторитет мовця та необхідність виконання вказівок.

5. **Називний уявлення, або називний теми**, – це комплексна синтаксична конструкція, що відіграє важливу роль у текстотворенні, у генеруванні спогадів, відтворенні емоційності. Вона складається з односкладного номінативного речення, яке слугує темою висловлення, своєрідним фокусом уваги, що визначає основний зміст і сенс наступного повідомлення. До цього тематичного центру додається одне або декілька речень, що утворюють надфразну єдність, яка виконує функцію реми – коментаря, пояснення або асоціації, що розкривають, уточнюють або розвивають значення названого об'єкта чи явища. Напр.: **Українська пісня!** Хто не був зачарований нею, хто не згадає її, як своє чисте, прозоре дитинство, свою горду юність, своє бажання бути красивим і ніжним, сильним і хоробрим? (Т. 4, с. 24).

Комунікативне завдання таких висловлень – «викликати будь-який спогад, натякнути на філософське міркування, виразити сильні почуття радощів, захвату, замилювання»¹⁶. Пор.: **Кононоп.** Тихе чудове містечко! Дивіться – все у садках, в хлібах, з хорошими, ласкавими людьми. Де вони? Чому їх не видно? Скільки їх загинуло в Кононопі, в Сумах... Не лишилося жодного цілого міста, жодної станції (Т. 1, с. 413). Зауважимо, що конструкція називного теми не лише засвідчує наявність певного уявлення у свідомості автора (адресанта мовлення), а й спрямована на те, щоб викликати подібну асоціацію у свідомості адресата, напр.: **Поле.** Вийшла в поле літня сівачка сіяти і сіє. Торбина з зерном тягне її донизу (Т. 1, с. 82). У таких висловленнях предикативний центр може бути представлений загальною або власною назвою, яка, на думку автора, потребує коментаря, розширення інформації, деталізації. Напр.:

Галявина. Людей не видно. З різних боків постріли. З дерев, мов груші, падають поляки (Т. 1, с. 366); **Краматорськ.** Місто славновісних заводів. Тут фашисти мучили наших робітників і самі пропали, так що й не полічити їх, лишивши цілі поля кладовищ, щоб нащадкам не зрадила пам'ять (Т. 1, с. 413).

За нашими спостереженнями, у творах О. Довженка дуже часто після односкладного номінативного речення письменник подає надфразну єдність як широкий коментар, як глибокий роздум, як деталізацію певних подій. Пор.: **Шахта Серго.** Тут кати Гітлера знищили багато молодих робітників. Підстрелених кидали в глуху шахту. Але мертві піднімаються вже із страшних своїх ям (Т. 1, с. 413). Такий тип побудови висловлення надзвичайно ефективний у текстах спогадів, оскільки дає змогу авторові позначити ключову подію чи образ (називний теми) й емоційно наповнити її відчуттями, думками в ремі висловлення. Це створює динамічну структуру, де короткі експресивні номінативні речення поєднуються з докладнішими описами, формуючи цілісний і живий образ події. Напр.: **Перемога! Перемога! Перемога!** Стійте, хлопці! Держіться, дужче держіться! Перемога була зовсім близько. Ще одне зусилля, ще кілька хвилин стійкості (Т. 3, с. 275).

У художньому дискурсі О. Довженка називний уявлення слугує зачином для розгортання наступної думки чи оповіді, концентруючи увагу адресата на якомусь понятті, вияскравлюючи тему для побудови надфразної єдності, напр.: **Ранок.** Плаче покинута синами мати. Тільки що відірвалися від неї сини і, схвильовані й радісні, кидаються назустріч запорожцям (Т. 1, с. 254); **Ніч.** Синє небо вкрили зорі. Тільки під зорями ніде вже не співали – ні в місті, ні в селі (Т. 1, с. 163). Автор використовує називний теми і всередині надфразної єдності, щоб зафіксувати певні предмети, увиразнити настрої та емоції людей. Пор.: **Ідуть батьки степами вздовж Дніпра! Свити, торби, босі ноги.** Іде батрацтво... (Т. 3, с. 110). У такий спосіб письменник об'єднує розрізнені об'єкти в одне ціле, зіставляє явища, викриває негативні моменти, створює емоційну ритмомелодику оповіді.

Конструкції називного уявлення в кінці абзацу – це своєрідний висновок, зосередження уваги на важливій деталі, присутній думці, на певній емоції. Напр.: **Руки, як цівки, спущені, очі вицвіли. Смуток** (Т. 1, с. 82); **Почалось. Підіймається рука. Гармата!..** (Т. 1, с. 100).

За нашими спостереженнями, у художньому дискурсі О. Довженка номінативні речення виконують текстотвірну функцію, забезпечуючи органічне поєднання інших синтаксичних одиниць відповідно до авторського задуму. У результаті формуються надфразні єдності, синтаксичною домінантою яких виступає називний теми. Напр.: **Арсенал.** Пильно вдивляючись у пійму, зводить гвинтівку арсеналець. А вдома його

¹⁵ Dudyk P. S. «Odnoskadni rechenniya» [Simple Sentences], *Suchasna ukrainska literaturna mova: Syntaksys* [Modern Ukrainian Literary Language: Syntax], Ed. by I. K. Bilodid, Kyiv: Naukova dumka, 1972, P. 232-262 [in Ukrainian].

¹⁶ Zorina Yu. Nazyvnyi temu i nazyvnyi uiavlennia v konteksti shementovanykh konstrukttsii poetichnoho i publitsystichnoho tekstiv: monohrafiia [The Thematic and Representational Nominative in the Context of Segmented Constructions in Poetic and Journalistic Texts: Monograph], Vinnytsia: Nilan-LTD, 2020, P. 158 [in Ukrainian].

добра матінка плете теплу шкарпетку. Не спиться матері. Проходить загін синьожупанників темною вулицею. Вороги оточують. Арсенал (Т. 1, с. 100).

Називний уявлення «конденсує в собі весь спектр експресивного, який розкривається наступним контекстом»¹⁷. А отже, така синтаксична конструкція не лише відкриває тему, а й створює емоційний та смисловий фундамент для всього висловлення, допомагаючи глибше передати авторське ставлення і забезпечити ефективний вплив на адресата.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Односкладні номінативні речення, які розгортають широкий інтенційний простір буттєвості у художньому тексті, слугують присутніми ідіолектними маркерами мовостилію Олександра Довженка, репрезентуючи його унікальність та синтаксичну впізнаваність. Ці конструкції вербалізують інтенції ствердження, відображають екзистенційні смисли людського буття, оприявнюють об'єкти довкілля, фіксують події, явища природи, допомагають авторові увиразнити смислові домінанти висловлення, акцентувати увагу на присутніх елементах висловлення, спонукати адресата мовлення до роздумів, асоціацій та інтерпретацій. Їхня текстова інтенційність полягає в тому, щоб виокремити, вияскравити певну ідею, увиразнити деталь, посилити змістове та емоційне навантаження тексту.

Як синтаксичні експресеми, фігуально-риторичні структури, односкладні номінативні речення динамізують текстову комунікацію, наповнюють її експресією та емоційністю. За своєю лінгвістичною

природою це лаконічні синтаксичні висловлення, які візуалізують довкілля, передають внутрішні почуття та філософську настроєвість людини, створюють яскраві імпресії й синтаксично маркують мовостиль О. Довженка.

Систематизація та визначення комунікативно-інтенційного змісту фігуально-риторичних конструкцій відкриває перспективи для подальших ідіостилістичних досліджень, спрямованих на пізнання структурно-смислових механізмів формування неповторного письменницького мовостилію Олександра Довженка як непересічної творчої особистості, знакової постаті України.

Шабат-Савка Світлана – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Авторка понад 250 наукових і навчально-методичних праць. Коло наукових зацікавлень – актуальні проблеми комунікативної граматики, лінгвопрагматики та дискурсології, категорійний та функційний синтаксис української мови.

Shabat-Savka Svitlana – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Modern Ukrainian Language at Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Has over 250 scientific and pedagogical works to her credit. Fields of scientific interests include communicative grammar, linguopragmatics, discourse analysis, and categorical-functional syntax of the Ukrainian language.

Received: 13.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© S. Shabat-Savka, 2025

¹⁷ Zahnitko A. P. Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Syntaksys: monohrafiia [Theoretical Grammar of the Ukrainian Language: Syntax: Monograph], Donetsk: DonNU, 2001, P. 525 [in Ukrainian].

**КОНЦЕПТУАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ СТРУКТУРИ
КОНЦЕПТОСФЕРИ «REHABILITATION»
В АНГЛОМОВНОМУ МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ:
ДЕФІНІЦІЇ, СТРУКТУРА, СИСТЕМНІ ЗВ'ЯЗКИ**

Валентина БЕБИХ, Олександр РАК, Тетяна НИКИФОРУК

Буковинський державний медичний університет,

vabek@i.ua,

Rak.Oleksandr@bsmu.edu.ua

kuryluk235@ukr.net

**CONCEPTUAL MODELING OF THE STRUCTURE
OF «REHABILITATION» CONCEPTOSPHERE IN ENGLISH
MEDICAL DISCOURSE: DEFINITIONS, STRUCTURE,
SYSTEMIC RELATIONS**

Valentyna BEBYKH, Oleksandr RAK, Tetyana NYKYFORUK

Bukovinian State Medical University,

ORCID 0000-0003-4378-0978,

ORCID 0000-0002-3108-0002.

ORCID 0000-0003-1840-3580

Valentyna Bebykh, Oleksandr Rak, Tetyana Nykyforuk. Conceptual modeling of the structure of «rehabilitation» conceptosphere in English medical discourse: definitions, structure, systemic relations. The focus of the study is the modeling of the conceptosphere «rehabilitation» within the English-language medical worldview, in particular the identification of the concept's structure and the detection of its systemic relationships. The article addresses the issue of defining *rehabilitation* as an element of a specific domain of knowledge that comprises concepts organized in a systematic way.

The relevance of the research is determined by the growing interest in the communicative-functional aspect of language, especially in the context of globalization, active interdisciplinary collaboration, and the increasing role of medical terminology in the conditions of warfare in Ukraine. At the same time, there is a lack of a comprehensive linguistic analysis of the conceptosphere *rehabilitation* within the English language as a system.

The aim of the study is to provide a comprehensive analysis of the structure and organization of the conceptosphere *rehabilitation* through the examination of linguistic means that verbalize this concept in contemporary English medical discourse.

The article proposes:

- a lexicographically grounded description of the conceptosphere *rehabilitation*;
- an analysis of subconcepts and miniconcepts represented by lexical and phraseological units;
- a model of the conceptosphere structure considering the cognitive characteristics of the concept.

Keywords: *conceptosphere, concept, conceptual analysis, rehabilitation, terminology, linguistic modeling.*

Концептуальне моделювання структури концептосфери «rehabilitation» в англomовному медичному дискурсі: дефініції, структура, системні зв'язки. У центрі дослідження – моделювання концептосфери «rehabilitation» в англomовній медичній картині світу, зокрема ідентифікація структури концепту та виявлення властивих йому системних зв'язків. Стаття присвячена проблемі дефініювання поняття *rehabilitation* як складника певної галузі знань, що складається з концептів, які мають системну організацію.

Актуальність дослідження зумовлена зростаючим інтересом до комунікативно-функціонального аспекту мови, особливо в умовах глобалізації, активної міждисциплінарної співпраці та посиленої ролі медичної термінології в умовах військових дій в Україні. При цьому бракує цілісного лінгвістичного аналізу концептосфери *rehabilitation* у межах англійської мови як системи.

Метою роботи є комплексний аналіз структури та організації концептосфери *rehabilitation* через вивчення мовних засобів, що вербалізують даний концепт у сучасному англomовному медичному дискурсі.

У статті запропоновано:

- лексикографічно обґрунтований опис концептосфери *rehabilitation*;
- аналіз субконцептів та мініконцептів, репрезентованих лексичними й фразеологічними одиницями;
- модель структури концептосфери з урахуванням когнітивних характеристик поняття.

Ключові слова: концептосфера, концепт, концептуальний аналіз, реабілітація, термінологія, лінгвістичне моделювання.

Постановка проблеми. Сучасні реалії, зокрема воєнні дії на території України, актуалізували необхідність розбудови ефективної системи реабілітації, що, у свою чергу, спричинило появу та функціонування нової термінології в публічному й професійному дискурсі. Це зумовлює потребу її наукового осмислення, уніфікації й адаптації в міжкультурному комунікативному середовищі.

У межах цього дослідження здійснено спробу проаналізувати функціонування концепту *rehabilitation* у різних піддискурсах англomовного

медичного дискурсу, зокрема клінічному, соціальному, психологічному та міждисциплінарному.

Практична значущість результатів полягає у можливості використання отриманих даних:

- у фаховій підготовці майбутніх медичних працівників;
- при створенні англо-українських термінологічних словників;
- у перекладі медичних конференцій і реабілітаційної документації;
- у міжнародній співпраці та професійній мобільності фахівців.

Аналіз джерел та сучасний контекст.

Уніфікація термінології *rehabilitation* стала предметом наукових досліджень у багатьох країнах. Одним з перших в Україні на необхідність термінологічної стандартизації у сфері реабілітації звернув увагу **Герцик А. М.** Він запропонував тлумачення таких базових понять, як «фізична реабілітація» та «фахівець із фізичної реабілітації»¹.

У межах франко-українських студій Р. С. Коваль² обґрунтував потребу в перекладних словниках, наголошуючи на великій кількості вже наявних україномовних лексикографічних ресурсів у сфері реабілітації.

Такі вчені, як **Малахов В. О., Кошелєва Г. М., Родін В. О.**, визначають *rehabilitation* як комплексну систему відновлення трьох ключових компонентів – медичного, соціального та професійного³.

Сучасне трактування медичної реабілітації, згідно з **Мухіним В. М.** та **Лисенюком В.П.**⁴, включає відновлення здоров'я, компенсацію порушених функцій, профілактику ускладнень та підготовку пацієнтів до побутової та трудової активності.

Водночас в англomовному науковому просторі питання концептуалізації поняття *rehabilitation* активно обговорюються, зокрема у працях **Stucki G., Cieza A., Melvin J.⁵, Negrini S., Meyer T., Bickenbach J., Gutenbrunner C.⁶, Wade D.T.⁷** та інших. Їхнє бачення базується на *ICF* (International Classification of Functioning, Disability and Health), що стало підґрунтям для формування уніфікованого концептуального опису.

У рамках *Cochrane Reviews* було здійснено термінологічний аналіз різних дефініцій *rehabilitation*, запропонованих як науковцями, так і стейкхолдерами галузі (**Arienti C., Patrini M., Pollock A.** тощо)⁸. Це дозволило сформулювати стратегічне бачення реабілітації як основної складової охорони здоров'я в глобальному контексті.

Мета та завдання дослідження. Метою є розроблення концептуальної моделі структури концептосфери *rehabilitation* на основі вербальних засобів її репрезентації у медичному дискурсі англійської мови.

Основні завдання:

1. Визначити методологічні засади концептуального аналізу.
2. Дослідити дефініції *rehabilitation* у лексикографічних джерелах.
3. Сформувати модель концептосфери *rehabilitation*.
4. Визначити семантичні компоненти лексеми *rehabilitation* у сучасній англійській мові.

Методологія включає:

- метод суцільної вибірки для відбору номінацій;
- дефініційний та компонентний аналіз для ідентифікації базових ознак концепту;
- контекстуальний та структурно-семантичний аналіз для опису функціонування мовних одиниць у дискурсі.

¹ Ghercyk A. M. Do pytan'ja tлумachennja terminiv «fizychna reabilitacija» ta «fakhivci z fizychnoji reabilitaciji» [On the issue of interpretation of the terms «physical rehabilitation» and «physical rehabilitation specialist»], *Teorija ta metodyka fizychnogho vykhovannja* [Theory and methodology of physical education], 2010 N 3, P. 45-48 [in Ukrainian]; Ghercyk A. M. Fakhivci z fizychnoji reabilitaciji, chy fizychnyj terapevt: nacional'ne ta mizhnarodne tлумachennja nazv profesij [Physical rehabilitation specialist or physical therapist: national and international interpretation of professional titles], *Pedagoghika, psykholohija ta medyko-biologhichni proble-my fizychnogho vykhovannja i sportu* [Pedagogy, psychology and medico-biological problems of physical education and sports], 2010, N10, P. 21-24 [in Ukrainian]; Ghercyk A. M. Traktuvannja ključovykh terminiv v osvıtnjo-profesijnij ghaluzi fizychnoji reabilitaciji [Interpretation of key terms in the educational and professional field of physical rehabilitation], *Moloda sportyvna nauka Ukrajinu: Zb. nauk. pr. z ghaluzi fiz. kul'tury ta sportu* [Young sports science of Ukraine: Collection of scientific works in the field of physical culture and sports], Vyp. 7: V 3-kh t., L., 2003, Vol. 1, P. 342-346 [in Ukrainian].

² Koval R. S. Terminy na poznachennja ponjatj fizychnoji i medychnoji reabilitaciji u francuzkij ta ukrajinskij movakh dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.17 [Terms to denote concepts of physical and medical rehabilitation in French and Ukrainian languages dis. ... candidate philol. Sciences: 10.02.17], Lviv, 2019, 312 p. [in Ukrainian].

³ Malakhov V. O., Kosheljeva Gh. M., Rodin V. O. Fizychna ta reabilitacijna medycyna v Ukrajinі: problemy ta perspektyvy [Physical and rehabilitation medicine in Ukraine: problems and prospects], *Problemy bezperervnoji medychnoji osvity ta nauky* [Problems of life-long medical education and science], 2016, N 1, P. 6-12, URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psmno_2016 [in Ukrainian].

⁴ Mukhin V. M. Fizychna reabilitacija: pidruchnyk [Physical rehabilitation], 3-je vyd., pererob. Ta dop. Kyjiv: Olimp. lit-ra, 2009. 448 p; Lysenjuk V. P., Samosjuk I. Z., Samosjuk N. I., Tkalina A. V. Reabilitacijna medycyna: osnovni ponjattja ta definiciji [Rehabilitation medicine: basic concepts and definitions], *Mezhdunarodnyj nevrologhycheskij zhurnal* [International Neurology Journal], 2012, N 8 (54), URL: <http://www.mifua.com/archive/article/3453> [in Ukrainian].

⁵ Prystupa Je. N., Vovkanych A. S. Rolj i misce fakhivca z fizychnoji reabilitaciji v systemi okhorony zdorov'ja naselennja [The role and place of a physical rehabilitation specialist in the public health care system], *Pedagoghika, psykholohija ta medyko-biologhichni problemy fizychnogho vykhovannja i sportu* 2011, N 9, P. 92-96 [in Ukrainian].

⁶ Meyer T., Gutenbrunner C., Bickenbach J., Cieza A., Melvin J., Stucki G. Towards a conceptual description of rehabilitation as a health strategy. *J Rehabil Med*, 2011, 43:765-769 [in English].

⁷ Wade DT. Describing rehabilitation interventions. *Clin Rehabil*, 2005, 19:811-818.; Wade DT. What is rehabilitation? An empirical investigation leading to an evidence-based description. *Clin Rehabil*, 2020, 34:571-583 [in English].

⁸ Arienti C, Patrini M, Pollock A, Lazzarini SG, Oral A, Negrini S. A comparison and synthesis of rehabilitation definitions used by consumers (Google), major Stakeholders (survey) and researchers (Cochrane Systematic Reviews): A terminological analysis. *Eur J Phys Rehabil Med*. 2020, 56:682-689 [in English].

Модель структури концептосфери «rehabilitation» в англomовному медичному дискурсі:

Рівень / Компонент	Опис та приклади
REHABILITATION	Загальне поняття, що охоплює всі аспекти відновлення здоров'я та функціональності людини після хвороби або травми.
Medical Component	Медичний компонент включає клінічну допомогу, терапії та медикаментозне лікування, спрямовані на фізичне відновлення пацієнта. Наприклад: фізіотерапія, медикаменти, хірургічне втручання.
Social Component	Соціальний компонент відображає підтримку в соціальному середовищі, інтеграцію у спільноту та розвиток незалежності. Наприклад: підтримка сім'ї, соціальні служби, адаптація в громаді.
Occupational Component	Охоплює відновлення здатності до праці, перенавчання професійним навичкам та працевлаштування. Важливий для повернення пацієнта до активного соціального життя.
Psychological Component	Психологічна складова включає когнітивну терапію, емоційну підтримку та роботу з психічним здоров'ям, що допомагає подолати стрес і депресію після травми.
Institutional & Legal Context	Інституційний і правовий контекст включає стандарти, політики та рамки, що регулюють процес реабілітації: Міжнародна класифікація функціонування (ICF), настанови ВООЗ, мультидисциплінарні команди.
Language Representation Level	Рівень мовної репрезентації описує лексичні одиниці (наприклад, слова <i>recovery</i> , <i>restore</i>), фразеологізми (<i>regain health</i>), метафоричні розширення (<i>path to recovery</i>) як засоби вербалізації концепту реабілітації.

Таблиця відображає системну організацію концепту *rehabilitation* з виокремленням основних компонентів (медичного, соціального, професійного, психологічного, інституційно-правового) та рівня його мовної репрезентації. На рівні термінологічного вербалізування представлені лексичні одиниці, фразеологізми та метафоричні розширення.

Виклад основного матеріалу. Упродовж останніх років було написано значну кількість дисертаційних досліджень, монографій та наукових статей, присвячених лексико-семантичному та структурно-семантичному аналізу. Водночас спостерігається зростання зацікавлення науковців сучасними тенденціями розвитку мовознавства, зокрема загальною спрямованістю наукових парадигм на дослідження взаємодії мови, культури та мислення, а також концептуальними підходами в англomовній картині світу та розвитком методів концептуального аналізу.

Концептуальний аналіз є ширшим за лексико-семантичний, який у нашому дослідженні розглядається як складова частина методології концептуального аналізу. Цей метод є базовим у терміносистемі багатьох гуманітарних наук – когнітології, філософії, лінгвістики, теорії міжкультурної комунікації тощо. Він дає змогу досліджувати концепт не лише як мовне явище, а як комплексне поняття – одиницю загальної концептуальної моделі світу.

На думку А. П. Мартинюк, концептуальний аналіз є логічним продовженням семантичного, однак «якщо для семантичного аналізу достатньо виявити перелік елементів, що залучені до структури значення, то при концептуальному аналізі ці елементи повинні бути співвіднесені між собою і об'єднані у складі певної структури»⁹. Як зазначає М. М. Полужин, концептуальний аналіз відображає через мову знання

людей про світ, які виявляються в словникових дефініціях, і має на меті осмислення структури концепту, з'ясування обставин його формування, встановлення системних зв'язків та їхньої відмінності від інших концептів¹⁰.

Ключовим у цьому контексті є розуміння поняття «концепт». Основна відмінність між мовним значенням та концептом полягає в тому, що значення закріплено за мовним знаком, тоді як концепт – як елемент концептосфери – не пов'язаний із конкретним знаком. Він може виражатися різними мовними одиницями чи їх сукупністю, або навіть бути відсутнім у мовній системі, функціонуючи в межах альтернативних знакових систем. Концепт – це результат породження мовною одиницею певного обсягу змісту, включаючи конотації та чуттєво-асоціативні уявлення. Він охоплює як поняття про класи предметів і явищ, так і соціокультурні уявлення про них. Концепт – це нероздільна єдність свідомості, дійсності та мовного знака, що виявляється у ставленні до реальності та у формах взаємодії з нею¹¹.

Проблему систематизації концептів вирішує поняття «концептосфера». Це одне з базових понять когнітивної лінгвістики, яке позначає сукупність концептів, що функціонують у свідомості мовця. За визначенням Х. В. Петріва, концептосфера – це структурований та впорядкований масив знань про світ, що репрезентує дійсність та результати внутрішнього рефлексивного досвіду людини. Як і концепт, концептосфера є динамічною структурою, що постійно змінюється, доповнюється і реконструюється. Вона має ядрну, приядерну зони та периферію¹².

Згідно з М. М. Полужиним, концептуальний аналіз дозволяє простежити, як знання, вербалізовані в мові, відображають знання про світ у формі словникових дефініцій. Він дає змогу встановити структуру вербалізованого концепту, з'ясувати обставини його

⁹ Martynjuk A. P. Kognityvno-dyskursyvnij naprjam doslidzhennja konceptiv u suchasnij linghivistyci [Cognitive-discursive direction of concept research in modern linguistics], *Problemy romano-ghermanskoji filologiji*: Zb. nauk. pr. [Problems of Romano-Germanic philology], Uzhghorod, 2006, P. 102 [in Ukrainian].

¹⁰ Poljuzhyn M. M. Konceptualjna systema jak bazove ponjattja kognityvnoji semantyky j teorii movnoji osobystosti [Conceptual system as a basic notion of cognitive semantics and the theory of linguistic identity], *Problemy romano-ghermanskoji filologiji* [Problems of Romano-Germanic philology], Zb. nauk. prac, Uzhghorod, Lira, 2005, P. 12 [in Ukrainian].

¹¹ Poljuzhyn M. M. Ponjattja, koncept ta jogho struktura [Notion, concept and its structure], *Naukovyj visnyk Shkhidnojevropejskogo nacionaljnogo universytetu imeni Lesi Ukrajinke. Filologichni nauky. Movoznavstvo*. [Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Eastern European National University. Philological sciences. Linguistics], 2015, N 4, P. 212-222 [in Ukrainian].

¹² Petriv Kh. V. Konceptosfera nacionalnoji identychnosti ta jiji movna ob'ektyvacija v publicystychnykh tekstakh O. Pakhljovskojki: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 [Conceptosphere of national identity and its linguistic objectification in the journalistic texts by O. Pakhlyovska: dissertation ... candidate of philological sciences: 10.02.01], K., 2019, 312 p. [in Ukrainian].

формування, виявити системні зв'язки, відмінності від інших концептів, а також отримати знання про спосіб життя, традиції й культуру носіїв мови.

На відміну від семантичного аналізу, що не виходить за межі лінгвістичних знань, концептуальний аналіз ґрунтується на міждисциплінарному підході: включає культурологію, історію, психологію, соціологію, філософію тощо, а також враховує особистий та етнічний досвід носіїв мови, їхні асоціації та культурно-національний контекст¹³.

Застосування концептуального аналізу у вивченні терміносистеми розпочинається з виявлення основ науки, добору понять, їх класифікації та структурування. Це надзвичайно актуально у сфері міжнародної діяльності, а також у межах конкретних професій, зокрема в охороні здоров'я. Єдині визначення та концептуальні описи забезпечують узгоджене розуміння термінів, що є необхідною умовою ефективної політики у сфері здоров'я, зокрема в реабілітації.

Концептуальні описи реабілітації відіграють роль системи координат для розуміння її цілей, підходів і завдань. Мова йде не про фіксоване визначення, а про концептуальний опис, який має адаптивний, але послідовний характер і є корисним для формування спільного бачення в галузі реабілітації. Залежно від культурних контекстів, правових систем і національних особливостей, погляди на роль реабілітації (наприклад, «якість життя» чи «функціональні зміни») можуть відрізнятися.

Реабілітація визначається як мультисекторальна стратегія, реалізація якої можлива в різних сферах: освіті (дитяча реабілітація), соціальному забезпеченні, охороні праці тощо. Її основна мета – досягнення оптимального функціонування людини через поєднання ресурсно-орієнтованих, особистісно зорієнтованих і середовищно детермінованих підходів.

З 1981 року визначення реабілітації, запропоноване ВООЗ, зазнавало змін. У 2011 році воно звучало як «набір заходів, які допомагають особам, які зазнають або можуть зазнати інвалідності, досягти та підтримувати оптимальне функціонування у взаємодії з навколишнім середовищем»¹⁴. У 2017 році було представлено оновлену версію: «набір втручань, призначених для оптимізації функціонування та зменшення інвалідності в осіб із захворюваннями у взаємодії з їхнім оточенням»¹⁵.

Натомість представники Cochrane Rehabilitation пропонують термін «процес», який краще відображає динамічну та інтерактивну природу реабілітації. У цьому контексті вона визначається як

«мультимодальний, орієнтований на людину, процес співпраці», що включає загальні та спеціалізовані втручання для оптимізації функціонування осіб з інвалідністю або тих, хто перебуває в зоні ризику¹⁶.

Д. Т. Вейд, не опираючись на ICF, у 2020 році запропонував «опис ефективної реабілітації, заснований на доказах», який включає цілі (оптимізація якості життя, соціальної інтеграції, незалежності), цільову аудиторію (особи з хронічними захворюваннями) та зміст (багаторазова практика, фізичні вправи, освіта, психосоціальна підтримка)¹⁷.

На основі ICF була розроблена уніфікуюча концептуальна модель реабілітації. Вона дає змогу створити адаптований концептуальний опис, який може слугувати еталонною основою. Визначення можуть бути як короткими, так і комплексними, однак усі вони мають базуватися на концептуальних описах.

Словникові дефініції є важливим етапом вивчення понятійного компоненту структури концепту. За А. М. Приходьком, понятійний субстрат концепту – це мінімум смислового обсягу, який фіксується у лексикографічних джерелах і становить пропозиційне знання, закріплене у мові. Такий зміст може бути вивчений методом дефініційно-компонентного аналізу¹⁸.

Нижче подаємо приклади коротких визначень концепту «rehabilitation», джерелами для дослідження яких служили словники англійської мови (тлумачні, фразеологічні, тезауруси) та матеріали різних сайтів.

Cambridge Dictionary:

= the process of returning to a healthy or good way of life, or the process of helping someone to do this after they have been in prison, been very ill, etc. / процес повернення до здорового або хорошого способу життя, або процес допомоги комусь зробити це після того, як вони були у в'язниці, були важко хворі тощо;

– the process of returning something to a good condition / процес повернення чогось до хорошого стану.

Oxford Languages and Google:

– the action of restoring someone to health or normal life through training and therapy after imprisonment, addiction, or illness. / дія, спрямована на відновлення здоров'я чи нормального життя людини шляхом навчання та лікування після ув'язнення, залежності чи хвороби;

– the action of restoring someone to former privileges or reputation after a period of disfavour. / дія, спрямована на відновлення колишніх привілеїв або репутації після періоду немилості;

– the action of restoring something that has been damaged to its former condition. / дія відновлення чогось, що було пошкоджено, до колишнього стану.

¹³ Poljuzhyn M. M. Konceptualjna systema jak bazove ponjattja kognityvnoji semantyky j teoriji movnoji osobystosti [Conceptual system as a basic notion of cognitive semantics and the theory of linguistic identity], *Problemy romano-ghermanskoji filologiji* [Problems of Romano-Germanic philology], Zb. nauk. prac. Uzhghorod, Lira, 2005, P. 12 [in Ukrainian].

¹⁴ World Health Organization. World Bank. World Report on Disability. Geneva: WHO; 2011 [in English].

¹⁵ Krug E, Cieza A. Strengthening health systems to provide rehabilitation services. *Eur J Phys Rehabil Med*. 2017; 53: 153-154, URL https://www.ncbi.nlm.nih.gov/entrez/query.fcgi?cmd=Retrieve&db=PubMed&list_uids=28250526&dopt=Abstract; Stucki G, Cieza A, Melvin J. The International Classification of Functioning, Disability and Health: a unifying model for the conceptual description of the rehabilitation strategy. *J Rehabil Med* 2007; 39: 279-285 [in English].

¹⁶ Rehabilitation Definition for Research Purposes. A Global Stakeholders' Initiative by Cochrane Rehabilitation. Negrini S, Selb M, Kiekens C, Todhunter-Brown A, Arienti C, Stucki G, Meyer T; 3rd Cochrane Rehabilitation Methodology Meeting participants. *Neurorehabil Neural Repair*, 2022, Jul; 36(7):405-414 [in English].

¹⁷ Wade DT. What is rehabilitation? An empirical investigation leading to an evidence-based description. *Clin Rehabil*, 2020, 34:571-583 [in English].

¹⁸ Prykhodjko A. N. Koncepty u konceptosystemy [Concepts and concept systems] Dnipropetrovsk, 2013, P. 22-23 [in Ukrainian].

Таблиця коротких дефініцій поняття «rehabilitation»

Джерело	Рік	Визначення
BOO3 (World Health Organization)	2011	Набір заходів, які допомагають особам, що мають або можуть мати інвалідність, досягти та підтримувати оптимальне функціонування у взаємодії з довкіллям.
BOO3	2017	Набір втручань, призначених для оптимізації функціонування та зменшення інвалідності в осіб із захворюваннями у взаємодії з їхнім середовищем.
ICF – International Classification of Functioning, Disability and Health	2001	Реабілітація включає втручання, спрямовані на покращення функціонування в межах контексту життя людини, що включає тілесні функції, діяльність і участь.
Cochrane Rehabilitation	2020	Мультимодальний, орієнтований на людину, процес співпраці, що включає загальні та спеціалізовані втручання для оптимізації функціонування.
Wade, D.T.	2020	Процес, спрямований на оптимізацію якості життя, незалежності, соціальної інтеграції шляхом практики, вправ, освіти й психосоціальної підтримки.
Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я»	2020	Система заходів медичного, психологічного, професійного, фізичного та іншого характеру, що спрямовані на відновлення, компенсацію порушених функцій організму.
Національна служба здоров'я України (НСЗУ)	2023	Реабілітація – це комплекс послуг, спрямованих на відновлення або компенсацію функцій організму, покращення якості життя та соціальну адаптацію пацієнта.

Merriam-Webster.com Dictionary:

1. *the action or process of rehabilitating or of being rehabilitated as:* / дія або процес реабілітації або реабілітації як:

– *the physical restoration of a sick or disabled person by therapeutic measures and reeducation to participation in the activities of a normal life within the limitations of the person's physical disability* / фізичне відновлення хворої або непрацездатної особи шляхом терапевтичних заходів і перевиховання до участі в діяльності нормального життя в межах обмежень фізичної вади особи;

– *the process of restoring an individual to a useful and constructive place in society especially through some form of vocational, correctional, or therapeutic retraining* / процес відновлення індивіда до корисного та конструктивного місця в суспільстві, особливо через певну форму професійної, виправної або терапевтичної перепідготовки.

2. *the result of rehabilitating: the state of being rehabilitated* / результат реабілітації: стан реабілітованого

– *the treatment of physical disabilities by massage and electrotherapy and exercises;* / лікування фізичних вад за допомогою масажу, електролікування та вправ.

– *A set of measures that assist individuals, who experience or are likely to experience disability, to achieve and maintain optimum functioning in interaction with their environments.* / Набір заходів, які допомагають особам, які мають або можуть мати інвалідність, досягти та підтримувати оптимальне функціонування у взаємодії з навколишнім середовищем.

Визначення реабілітації поза медичною сферою:

– *the restoration of someone to a useful place in society;* / відновлення когось на корисному місці в суспільстві;

– *vindication of a person's character and the reestablishment of that person's reputation;* / виправдання характеру особи та відновлення її репутації;

– *the conversion of wasteland into land suitable for use of habitation or cultivation.* / перетворення пустирів на землі, придатні для використання як житла, так і для обробітку.

Наведені вище дефініції та концептуальні описи становлять підґрунтя для уточнення змістового обсягу концепту *rehabilitation* та структурування його

складових елементів. У межах дослідження мовної картини світу особливого значення набуває проблема зовнішньої та внутрішньої структуризації лексико-семантичних полів, а також встановлення системних зв'язків між ними. Таким чином, на основі наявних дефініцій та концептуальних описів здійснюється формування лексико-семантичної групи концепту *rehabilitation* у системі англійської мови.

Вибір термінів і визначень обґрунтований розумінням реабілітації як багатогранного, міждисциплінарного явища, для номінації якого задіюється термінологія з медичної, соціально-психологічної сфер, а також із фізичної терапії та ерготерапії.

З метою виявлення специфіки концепту використано поетапний алгоритм концептуального аналізу:

1. Визначення семантичної структури вербалізованого концепту шляхом дефініційного аналізу та інтерпретації концептуальних описів ключової лексеми.

2. Побудова асоціативного поля з метою реконструкції асоціативного потенціалу концепту, що дозволяє виокремити його периферійні зони.

3. Розроблення когнітивної моделі концепту *rehabilitation*, що відображає взаємозв'язки між його структурними елементами.

Асоціативні зв'язки, як відомо, формуються в межах особистого досвіду, що особливо актуально у сфері реабілітації як складного процесу, спрямованого на всебічну підтримку осіб з інвалідністю. Враховуючи складність та багатоаспектність цього явища, що потребує широкого лексичного ресурсу для його повноцінного опису, у дослідженні представлено ґрунтовну характеристику концептосфери *rehabilitation* на основі лексикографічних джерел англійської мови. Також здійснено аналіз її субконцептів та мініконцептів, які вербалізуються лексичними й фразеологічними засобами та структуровані у вигляді когнітивної моделі.

Лексичні одиниці англійської мови, що реалізують концепт *rehabilitation*, згруповано за принципом семантичного поля з іменником *rehabilitation* у центральному ядрі. В ході аналізу сформовано ієрархічну структуру концептосфери, яка включає:

Базові субконцепти: *defects, disorders, traumas, diseases* (вади, порушення, травми, захворювання), що розташовані в найближчій до ядра зоні.

Ці субконцепти, у свою чергу, охоплюють такі мініконцепти:

1. *Rehabilitation services, rehabilitation intervention, treatment, therapy, and care* / Реабілітаційні послуги, втручання, лікування, терапія, догляд.

2. *Modern tools in rehabilitation assessment* / Сучасні інструменти для оцінки реабілітації.

3. *Medical fields involved: orthopedics, surgery, neurology, traumatology, sports medicine, psychiatry, cardiology*, тощо / Задіяні медичні галузі: ортопедія, хірургія, неврологія, травматологія, спортивна медицина, психіатрія, кардіологія тощо.

4. *Medical facilities: clinics, hospital departments, rehabilitation institutions, organizations* / Медичні установи: клініки, відділення лікарень, реабілітаційні заклади, організації.

5. *PRM specialties involved* / Спеціалізації з фізичної та медичної реабілітації.

Ці компоненти розміщуються на дальній периферії семантичного поля, проте підтримують тісні системні зв'язки з концептуальним ядром. Кожен субконцепт та мініконцепт займає визначене місце в упорядкованій системі ієрархічних відношень, формуючи комплексну багаторівневу модель концептосфери *rehabilitation*.

Схематично концептосферу «*rehabilitation*» можна представити наступним чином:

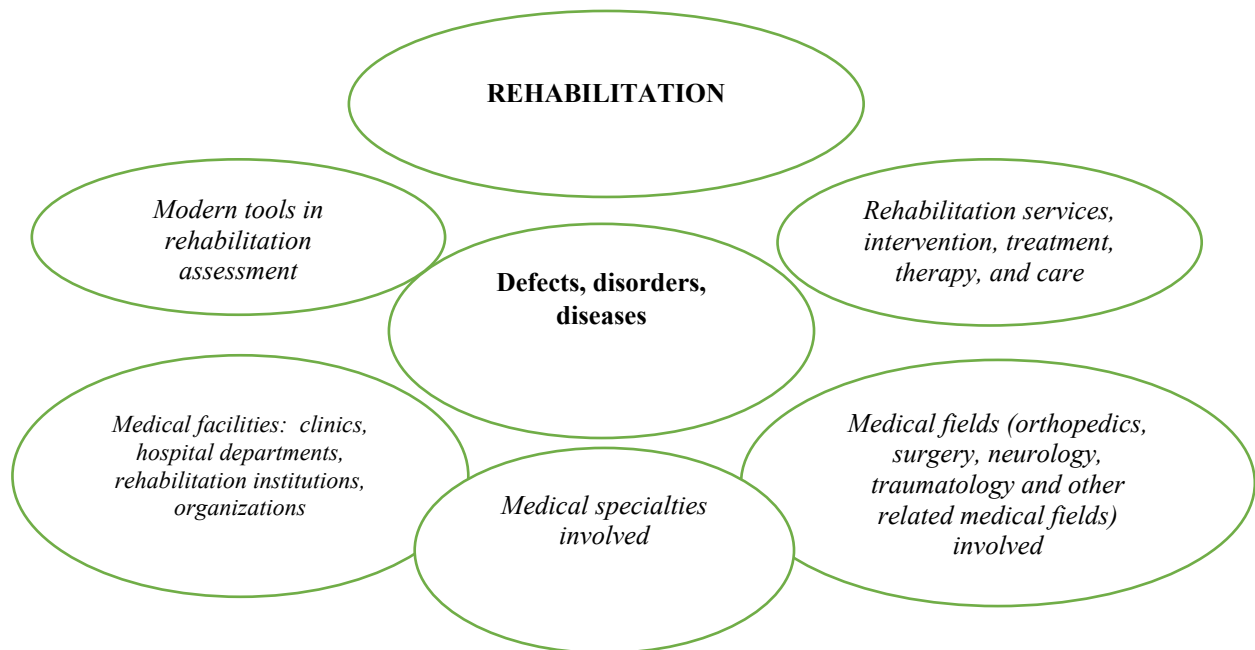

Рис. 1 Концептосфера «*rehabilitation*» в в англomовній картині світу (на основі медичного дискурсу).

Варто підкреслити, що концептосфера *rehabilitation* не є замкненою системою: кожен її субконцепт потенційно може виступати центральним елементом окремої концептосфери. Лексико-семантичні поля, сформовані навколо ядерної лексики *rehabilitation*, мають тенденцію до розширення, що, у свою чергу, поглиблює та ускладнює структуру концептосфери в англomовній медичній картині світу. Виявлена лексема-репрезентант потребує подальшого вивчення, як і численні елементи, що утворюють її багаторівневу структуру значень. Таким чином, представлене дослідження є лише окремим етапом у процесі комплексного опрацювання концепту *rehabilitation* у межах англomовного дискурсу.

Висновки. У межах даного дослідження, спираючись на мовні засоби репрезентації концепту та його когнітивні характеристики, нами було змодельовано структуру концептосфери *rehabilitation*. Визначення поняття *концептосфера* та принципи її системної організації ґрунтуються на розумінні концепту як базової одиниці ментального представлення знань про світ.

Аналіз здійснювався відповідно до розробленого алгоритму, що включав такі етапи:

1. Визначення семантичної структури концепту шляхом дефініційного аналізу ключової лексики.

2. Встановлення асоціативного поля з метою реконструкції периферійних значень та асоціативного потенціалу концепту.

3. Побудова когнітивної моделі концепту *rehabilitation*, яка враховує системні зв'язки між суб- та мініконцептами.

Концептуальний опис реабілітації як стратегії охорони здоров'я може слугувати основою для розробки класифікацій лікарських спеціальностей та суміжних професій, що залучені до процесу реабілітації. Такий опис також може виконувати функцію методологічного орієнтиру для представників різних професійних дисциплін, дотичних до реабілітаційного процесу як у межах, так і поза межами сфери охорони здоров'я, а також для постачальників відповідних послуг.

Більше того, подібний концептуальний підхід може бути використаний як загальна рамка для опису

суміжних наукових напрямів, пов'язаних з вивченням функціонування людини та реабілітаційних практик.

апропоноване дослідження є лише частиною ширшого аналізу концепту *rehabilitation* в англомовній картині світу. Перспективи подальшого наукового пошуку полягають у вивченні функціонування цього концепту в різних підмовах медичного дискурсу, поглибленому аналізі лексико-семантичного поля *rehabilitation* у сучасній англійській мові, а також у порівняльному дослідженні асоціативного наповнення концепту в англійській та українській мовах.

Бєбіх Валентина – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету. Автор та співавтор численних навчально-методичних праць у галузі педагогіки та філології.

Bebykh Valentyna – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Bukovinian State Medical University. Author and co-author of numerous educational and methodological works in the field of pedagogy and philology.

Рак Олександр – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету. Автор та співавтор численних навчально-методичних праць у галузі філології та педагогіки.

Rak Oleksandr – Candidate of Philological Sciences (PhD), Head of the Department of Foreign Languages, Bukovinian State Medical University. Author and co-author of numerous educational and methodological works in the field of philology and pedagogy.

Никифорок Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету. Автор понад 150 науково-методичних публікацій. Відповідальний секретар спільного українсько-румунського наукового журналу «Актуальні питання суспільних наук та історії медицини». Коло наукових інтересів: теорія віршознавства загалом та поетика віршованих творів С. Воробкевича, українська, латинська та англійська медична термінологія.

Nykyforuk Tetyana – PhD, Associate Professor of the Department of Foreign Languages in Bukovynian State Medical University. Author of over 150 scientific and methodological articles. Executive secretary of Ukrainian-Romanian scientific journal «Current Issues of Social Studies and History of Medicine». Scientific research interests: the creation of poetry and poetics of S. Vorobkevych's verses, Ukrainian, Latin and English medical terminology.

Received: 2.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© V. Bebykh, O. Rak, T. Nykyforuk, 2025

ЕМОТИВНІ ТРИГЕРИ У TED-ПРОМОВАХ З ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Любов СТЕГНІЦЬКА, Жанна НИКІФОРЧУК, Віра ЯКИМЧУК,

Буковинський державний медичний університет,
stegnitska.lyubov@bsmu.edu.ua,
z.nykiforchuk@bsmu.edu.ua,
vira.yakymchuk@bsmu.edu.ua.

EMOTIONAL TRIGGERS IN TED-TALKS ON PHYSICAL REHABILITATION

Liubov STEGNITSKA, Zhanna NYKIFORCHUK,
Vira YAKYMCHUK,

Bukovinian State Medical University,
Researcher ID: C-5075-2017;
ORCID ID: 0000-0001-7005-4563;
ORCID ID: 0000-0002-0524-2178;
ORCID ID: 0000-0003-3768-1623.

Liubov Stegnitska, Zhanna Nykiforchuk, Vira Yakymchuk. Emotional triggers in TED-talks on physical rehabilitation. The topicality of the study. The use of positive or negative vocabulary is important in physiotherapy practice, as it can increase motivation and promote patient engagement and commitment to rehabilitation programs. Emotive vocabulary has a special place in the field of physical rehabilitation, as it can significantly influence clinical outcomes. Emotional expressions are crucial for the development and regulation of interpersonal relationships.

The aim of the article is to analyse the negative and positive vocabulary used by speakers as emotive triggers to influence an audience interested in rehabilitation.

Methodology. The study uses a theoretical and empirical method, a descriptive method, and a method of contextual analysis. The research analysed 10 TED talks on the topic of physical rehabilitation. Among the positive nouns that were repeated in the speakers' speeches, we highlight «hope,» «recovery,» «happiness,» «joy,» and «journey.» Among the speeches studied, the negative nouns were «pain,» «problem,» «injury,» «accident,» and «stress.»

Conclusions. Positive emotive triggers are used to create a motivational, inspiring narrative, to support belief in recovery and overcoming difficulties. Negative emotive triggers help to create contrast and evoke sympathy by pointing out the difficulties and challenges that patients face in the rehabilitation process. The frequency of negative vocabulary use prevails, which corresponds to the classification of basic emotions. The use of negative and positive vocabulary not only informs but also motivates listeners to achieve certain results in treatment, pointing to real-life examples.

Prospects for further research are to identify strategies for enhancing the emotional connection between speaker and audience through the purposeful use of language.

Key words: emotions, emotive words, negative words, positive words, rehabilitation.

Вступ. Вільний та швидкий доступ до інтернету призвів до того, що учасники реабілітаційних програм намагаються самостійно знаходити інформацію та ухвалювати на її основі певні рішення. Часто таке рішення базується не лише на власних переконаннях, але і на відгуках інших пацієнтів чи онлайн-промовах спеціалістів у сфері медицини та охорони здоров'я, які для привернення уваги та підвищення зацікавленості використовують у своїх виступах емотивні тригери. Емоційна мова стратегічно розроблена для того, щоб викликати певні почуття в аудиторії, перетворюючи їх з пасивних на активних учасників комунікації. Відповідно, використання позитивно- чи негативно-забарвленої лексики має важливе значення у фізіотерапевтичній практиці, оскільки може підвищити мотивацію і сприяти залученості та прихильності пацієнтів до реабілітаційних програм.

Постановка проблеми. Емоційна сфера людини ніколи не була поза увагою науковців – нею цікавилися

психологи й медики, літератори й мовознавці, філософи й музикознавці. Культура, мова та емоції не тільки впливають на наше повсякденне життя¹, але і взаємодіють між собою, оскільки культура впливає на мову, мова впливає на мислення, а загальнолюдське мислення визначає структуру мови².

Різні ситуації здатні викликати різне конструювання емоції в залежності від об'єкту емоції, контекстуальних чинників і попереднього досвіду. Для лінгвістичного конструювання емоцій в дискурсі релевантними є залучення соціально-культурних чинників, які відображатимуть цінності, важливі для певної лінгвокультури; виділення типових комунікативних ситуацій, через які буде відбуватись трансляція цих цінностей і використання відповідних мовних засобів. За допомогою зазначених трьох компонентів відбувається конструювання емоцій в дискурсі як динамічних констрuktів³.

¹ Dylman A. S., Champoux-Larsson M., Zakrisson I. Culture, Language and Emotion, *Online Readings in Psychology and Culture*, 2020, 4(2), 23 p. [in English].

² Imai, M., Kanero, J., & Masuda, T. The relation between language, culture, and thought, *Current Opinion in Psychology*, 2016, 8, P. 70-77 [in English].

³ Krysanova T., Verbytska A. Pryntsyly linhvistychnoho konstruiuvannia emotsii u dyskursi [Principles of linguistic construction of emotions in discourse], *Linhvistychni studii* [Linguistic Studies], 2018, P. 55–60 [in Ukrainian].

Кожна подія нашого життя викликає певні емоції, тобто конкретні відповіді, які втілюються у міміці чи рухах та формуванні певного емоційного відклику, а саме ситуації, з якими ми погоджуємось, або реагуємо негативно. У контексті соціалізації особистості можливість отримання емоційного відклику є дуже важливою, адже дозволяє уникнути стереотипного мислення й сприяє формуванню емоційного інтелекту людини⁴.

Мова виконує низку функцій, серед яких комунікативна є найважливішою, що підпорядковує собі всі інші функції⁵. Якісна медична допомога вимагає взаємної довіри між пацієнтом і лікарем, яку можна побудувати через комунікацію. Ефективний зворотній зв'язок через живе спілкування або ж освітні платформи допомагають сформувати довіру не тільки до конкретного лікаря, але до і певної медичної галузі в цілому. Все частіше пацієнти звертаються до англomовних онлайн-джерел інформації задля власного всеобучу, одним з яких є освітня платформа TED. Ця платформа є популярною, оскільки в простій та доступній формі подає складну для розуміння інформацію, зокрема і медичну. TED-спікери часто діляться власним досвідом, що допомагає їм встановити зв'язок на емоційному рівні. З цієї метою вони використовують мову, яка резонує з почуттями та бажаннями слухача. Розуміння причин появи емоцій і пояснення особливостей психоемоційного стану, пошуки виходу з нього заради збереження здоров'я та способи вияву чуттєвості з огляду на пізнання людини як найвищої цінності зумовлюють інтерес до цієї теми⁶.

Актуальність. Емотивна лексика займає особливе місце у галузі фізичної реабілітації, оскільки може суттєво вплинути на клінічний результат. Емоційні прояви мають вирішальне значення для розвитку та регулювання міжособистісних стосунків⁷. На думку дослідників з Нідерландів, негативна мова в практиці фізіотерапевтів підвищує рівень тривожності у пацієнтів⁸. Таким чином, ефективність терапії залежить не тільки від правильно підбраного лікування, але і позитивно налаштованого пацієнта, яке досягається через спілкування. Вміння зрозуміти емоційний стан та переконати у доцільності обраної терапії допоможуть підвищити вмотивованість та оптимізм пацієнта, що сприятиме швидшому одужанню. На підставі цього зростає кількість досліджень, орієнтованих на вдосконалення технологій інформаційного й психологічного впливу на індивіда

в стресовій та кризовій ситуації. Не зважаючи на невідомий інтерес дослідників до способів вираження емоцій у дискурсах, питання емотивності та емоційності у медичному дискурсі та в рамках фізіотерапії залишається малодослідженим. Тому маємо на меті заповнити цю прогалину, оскільки використання емоційних тригерів, а саме, негативно- чи позитивно- забарвленої лексики, може визначити подальшу поведінку пацієнта та вплинути на результат лікування.

Мета статті полягає в аналізі негативної та позитивної лексики, яку використовують спікери як емотивні тригери, щоб вплинути на аудиторію, що цікавиться реабілітацією. Для досягнення поставленої мети ми використовували такі **методи**: теоретико-емпіричний аналіз (огляд наукових статей та методичних матеріалів щодо використання емотивних тригерів), описовий (дослідження найпоширеніших позитивних та негативних тригерів у промовах спікерів TED з фізичної реабілітації), контекстуальний аналіз для визначення лексичних тригерів конструювання емоції в промовах спікерів TED з фізичної реабілітації. **Об'єктом** нашої розвідки є механізм формування і специфіка використання емотивних тригерів у мовленні спікерів TED-прмов з фізичної реабілітації, які спрямовані на вплив на цільову аудиторію, з акцентом на пацієнто-орієнтованість та формування довіри через доступну медичну комунікацію. **Предмет** – власне емотивні тригери у промовах спікерів TED з фізичної реабілітації. Наша наукова розвідка реалізована на **матеріалі** 10 TED-прмов з фізичної реабілітації. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити низку **завдань**: прослідкувати історіографію досліджень емотивних тригерів; окреслити поняття «емоційність» та «емотивність»; визначити емотивні лексичні тригери у промовах та здійснити їх класифікацію.

Аналіз останніх досліджень. Зацікавленість дослідників питаннями емоційного впливу мовця на аудиторію помітно зростає, про що свідчить низка досліджень. Так, мовні засоби вираження емотивності стали предметом дослідження Г. Кузенка (2000)⁹; М. Романо, М. Джозеп вивчали дискурсивні маркери, структуру та емоційність усних наративів (2013)¹⁰; Т. Крисанова та А. Вербицька описували принципи лінгвістичного конструювання емоцій у дискурсі (2018)¹¹, а Сюефен Гао та Софія Ят-мей Лі дискутували над тим, як дискурсивні маркери вказують на емоції (2018)¹².

⁴ Kivenko I. O., Zhylin M. V. Spetsyfika emotsiinoho vidklyku na polikovodove povidomlennia [Specifics of emotional response to polyvocal messages], *Zakarpatski filolohichni studii* [Transcarpathian Philological Studies], 2024, P. 77–83 [in Ukrainian].

⁵ Pyvovarov V. M., Lysenko O. A., Sidak L. M. Ukrainska mova (za pravoznavchym spriamuvanniam) [Ukrainian language (with a focus on law)], Kharkiv: Pravo, 2018, 328 p. [in Ukrainian].

⁶ Melnyk L. B. Markery emotyvnosti u tvorakh Oleny Pechornoï (na materialii romaniv «hrishnytsia» ta «fortetsia dlia sertsia») [Markers of emotionality in the works of Olena Pechorna (based on the novels «The Sinner» and «Fortress for the Heart»), P. 91–107 [in Ukrainian].

⁷ Ekman P. Basic emotions. In T. Dalgleish & M. J. Power (Eds.), *Handbook of cognition and emotion*, 1999, P. 45–60 [in English].

⁸ Fieke Linsens, FG, van der Scheer, ES & Stortenbeker I, Das, E, Staal, JB, van Lankveld, W. Negative language use of the physiotherapist in low back pain education impacts anxiety and illness beliefs: A randomised controlled trial in healthy respondents, *Patient Educ Couns*, 2023, 110:107649 [in English].

⁹ Kuzenko H. M. Movni zasoby vyrazhennia emotyvnosti [Linguistic means of expressing emotion], *Naukovi Zapysky* [Scientific Notes], 2000, Tom 18, P. 76–82 [in Ukrainian].

¹⁰ Manuela Romano, Maria Josep Cuenca. Discourse markers, structure, and emotionality in oral narratives, *Narrative Inquiry*, 2013, Volume 23, Issue 2, P. 344–370 [in English].

¹¹ Krysanova T., Verbitska A. Pryntsypty linhvistychnoho konstruiuvannia emotsii u dyskursi..., op. cit., P. 55–60.

¹² Xuefeng Gao and Sophia Yat-mei Lee. How do discourse markers indicate emotions? The 30th North American Conference on Chinese Linguistics (NACCL-30), March 9–11, 2018, the Ohio State University, Columbus, Ohio, 16 p. [in English].

Диференціацією понять «емоційність» та «емотивність» цікавилися І. Білянська (2019)¹³, Х. Мелько (2020)¹⁴, С. Шабат-Савка (2021)¹⁵, Н. Цинтар (2021)¹⁶, У. Кемін (2023)¹⁷, Анн Лашерет-Дюжур та ін. (2023)¹⁸, Л. Окулова (2024)¹⁹, Л. Тютюнник (2024)²⁰, І. Ківенко (2024)²¹. Н. Бобер досліджувала емоційний словник в англійському дискурсі (2021)²², а вербальні та невербальні емотивні маркери стали об'єктом наукових розвідок А. Жуковської (2023)²³ та Т. Заболотної (2023)²⁴. У рамках фізіотерапії значення емоцій у процесі взаємодії між пацієнтом та лікарем розглянуто у працях *Are emotions important for good interaction in treatment situations?*²⁵ та *The Importance of Emotions in Physiotherapeutic Practice*²⁶. Автори зазначають, що всі учасники дослідження підкреслили важливість емоційних чинників для ефективної комунікації між фізичним терапевтом і пацієнтом. Навички розпізнавання і вираження емоцій разом із когнітивними навичками та самоконтролем допомагають покращити клінічне обґрунтування та результати лікування у фізіотерапії.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці чітко простежується інтерес дослідників до проблеми виразності, що пов'язано з розумінням різноманітності культурних форм людської діяльності та розкриттям глибинних основ людського існування²⁷.

Погоджуємося з С. Шабат-Савкою, що низка важливих питань лінгвістики сьогодення пов'язані із систематизацією емотивних тригерів, аналізом антропоцентричних категорій емоційності, авторизації, оцінки, модальності, детермінованих суб'єктивним чинником і лінгвокреативністю мовної особистості²⁸. Поділяємо думку Н. Романової, яка розглядає емотивну лексику як «... кодифіковану семантичну властивість слова виражати семантику емоцій»²⁹, тому відповідно така лексика може виступати в ролі емотивного тригера. У нашому дослідженні зосереджуємо увагу саме на категорії емотивних тригерів, які здатні викликати та виражати емоції через мову. Детальніше розглянемо поняття «емоційність» та «емотивність».

За словами Т. Заболотної, емотивність – це текстова категорія, підпорядкована інформативності або модальності, яка виражає емоційне ставлення адресанта (автора), його функції у тексті, дійових осіб, імовірність емоцій реального чи модельованого авторською свідомістю гіпотетичного читача щодо описуваних подій, явищ, персонажів, їхньої поведінки й аналізується за допомогою емоційно заряджених текстових маркерів³⁰. У свою чергу С. Шабат-Савка зазначає, що емоційність є відображенням поведінки суб'єкта комунікації в конкретний момент мовлення, тому

¹³ Bilanska I. P. Emotiivnist ta emotyvnist khudozhnoho opovidnoho dyskursu [Emotionality and emotiveness of artistic narrative discourse], *Aktualni problemy suchasnoi linhvistyky ta metodyky vykladannia movy i literatury* (za materialamy onlain konferentsii, provedenoï kafedroi mizhkulturnoi komunikatsii ta prykladnoi linhvistyky Navchalno- naukovoho instytutu inozemnoi filolohii Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka 6-10 liutoho 2019 r., Za red. dots. V. V. Zhukovskoi, Zhytomyr: Vydavnytstvo ZhDU im. Ivana Franka, 2019, 170 p. [in Ukrainian].

¹⁴ Melko Kh. B. *Expressiveness and emotionality as linguistic notions*, Language and literature in the multicultural space: collective monograph, S. V. Holyk, V. P. Kazarin, T. O. Kozlova, O. S. Semenets, etc, Lviv-Torun: Liha-Pres, 2019, 220 p. [in English].

¹⁵ Shabat-Savka S. T. Syntaksyschni markery emotyvnosti v khudozhnomu dyskursi (kontekst «Shchodennyka strachenoï» Marii Matios) [Syntactic markers of emotivity in artistic discourse (the context of Maria Matios' Diary of the Executed)], *Zakarpatski filolohichni studii* [Transcarpathian Philological Studies], 2021, Vypusk 18, P. 85–90 [in Ukrainian].

¹⁶ Tsyntar N. V. Katehoriia emotyvnosti v anhliiskii khudozhnii literaturi XIX ta XXI stolittia (hendernyi aspekt) [The category of emotivity in English fiction of the 19th and 21st centuries (gender aspect)], *Dysertatsiia na zdobuttia stupenia vyshchoi osvity doktora filosofii z haluzi znan 03 «Humanitarni nauky» za spetsialnistiu 035 «Filolohiia»*, Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, Lviv, 2021, 249 p. [in Ukrainian].

¹⁷ Kemin U. V. Katehoriia emotyvnosti ta movni zasoby yïi eksplikatsii v khudozhnomu dyskursi Marii Matios [The category of emotivity and linguistic means of its explication in the artistic discourse of Maria Matios.], *Dysertatsiia na zdobuttia stupenia vyshchoi osvity doktora filosofii z haluzi znan 03 Humanitarni nauky zi spetsialnosti – 035 Filolohiia*, Chernivetskiy natsionalnyi universytet imeni Yurii Fedkovycha, Chernivtsi, 2023, 207 p. [in Ukrainian].

¹⁸ Anne Lacheret-Dujour, Guillaume Desagulier, Mathilde de Saint-Léger, Karin Heidlmayr, Frédéric Isel. The syntactic marking of emotional intensity: Psycholinguistic evidence from French, 2023, *Lingua*. Volume 294 [in English].

¹⁹ Okulova L. Osoblyvosti vidtvorennia katehoriï emotyvnosti ukrainskoiu movoiu u khudozhnomu dyskursi (na materialakh anhliiskoi movy) [Features of reproducing the category of emotivity in Ukrainian in artistic discourse (based on English language material)], *Suchasna filolohiia* [Modern Philology], 2024, 2, P. 17–22 [in Ukrainian].

²⁰ Tiutiunyk L. Movni zasoby vyrazhennia emotyvnosti u tekstovomu mediakontenti [Language means of expressing emotionality in textual media content], *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy* [Bulletin of the National Defense University of Ukraine], 2024, P. 159–168 [in Ukrainian].

²¹ Kivenko, I. O., Zhylin, M. V. Spetsyfika emotsiinoho vidklyku na polikovodove povidomlennia..., op. cit., P. 77–83.

²² Bober N. M. Peculiarities of application of emotional vocabulary in English artistic dicourse (a case study of the work of O. Wild, J. Steinbeck, J. Grisham and others), *Naukovyi visnyk khersonskoho derzhavnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Kherson State University], 2021, (1), P. 14–18 [in Ukrainian].

²³ Zhukovska A. V. Verbal and non-verbal markers of emotional intelligence in fiction: case study of The Book Thief by Markus Zusak, *Zakarpatski filolohichni studii* [Transcarpathian Philological Studies], 2023, Vypusk 29, Tom 1, P. 128–132 [in English].

²⁴ Zabolotna T. Rol verbalnykh i neverbalnykh zasobiv vyrazhennia emotsii u khudozhnomu teksti [The role of verbal and nonverbal means of expressing emotions in artistic texts], *Theoretical and didactic philology*, 2023, (36), P. 153–163 [in Ukrainian].

²⁵ Gard, G., & Lundvik Gyllensten, A. Are emotions important for good interaction in treatment situations? *Physiotherapy Theory and Practice*, 2009, 20(2), P. 107–119 [in English].

²⁶ Gard, G., & Lundvik Gyllensten. The Importance of Emotions in Physiotherapeutic Practice, *Physical Therapy Reviews*, 2000, 5(3), P. 155–160 [in English].

²⁷ Melko Kh. B. Expressiveness and emotionality as linguistic notions. Language and literature in the multicultural space..., op. cit., 220 p.

²⁸ Shabat-Savka S. T. Syntaksyschni markery emotyvnosti v khudozhnomu dyskursi (kontekst «Shchodennyka strachenoï» Marii Matios)..., op. cit., P. 85–90.

²⁹ Romanova N. V. Problema emotsiinoi i emotyvnoi leksyky [The problem of emotional and emotive vocabulary], *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky* [Lesia Ukrainka Volyn National University Scientific Bulletin], 2011, Rozdil II, Leksychna semantyka, 3 (ch. 2), P. 174–178 [in Ukrainian].

³⁰ Zabolotna T. Rol verbalnykh i neverbalnykh zasobiv vyrazhennia emotsii u khudozhnomu teksti..., op. cit., P. 153–163.

характеризує передусім живе, динамічне, усне мовлення, а емотивність пов'язана із намаганням мовця передати свій емоційний стан або ж по-особливому відреагувати на побачене³¹. Л. Тютюнник вважає, що емотивність передбачає навмисний вияв емоцій і певну стратегію комунікативної поведінки, оскільки застосовується з метою прогнозування ситуацій та впливу на поведінку аудиторії. З точки зору лінгвістики, емотивність є властивістю мовних одиниць як засобів вираження почуттів та емоцій, а отже охоплює усі мовні засоби їх відображення³². Тобто мова є найзручнішим каналом для дослідження емоцій, а емоційні слова є найкращим способом відображення емоційного досвіду³³.

Емоційність – це якісна психологічна ознака конкретного суб'єкта, що транслюється в тому числі через комунікативний акт³⁴. У свою чергу емотивність є лінгвістичною характеристикою слова чи речення, яка здатна здійснити емоціогенний ефект, тобто викликати у мовної особистості відповідні емоції³⁵. Емоції, як внутрішні стани, характеризуються когнітивним компонентом та суб'єктивними переживаннями, і поєднуються з фізичними або фізіологічними реакціями³⁶. Відтак, у фізіотерапевтичній практиці важливим є виявлення та заохочення вербального вираження емоцій у лікувальних ситуаціях, оскільки як негативні, так і позитивні емоції впливають та визначають подальшу поведінку пацієнта.

Середня тривалість промов на платформі TED становить приблизно 20 хв. За цей час спікер намагається використати всі можливі засоби емоційного впливу на аудиторію. Одним з таких засобів є емотивна лексика, яка використовується задля емоційного впливу, змушуючи слухача співпереживати та дослухатись до почутого. Емоційність відіграє вирішальну роль у структуруванні усних розповідей³⁷, тому важливо, щоб мовець усвідомлював значення та функціонування емотивної

лексики, коли її застосовує. Оскільки емотивність пов'язана з емоціями, то в ролі емотивних тригерів ми розглядаємо емотивну лексику, тобто лексику, що використовується на позначення чи вираження емоційних станів та може вплинути на співрозмовника.

У межах нашого дослідження було проаналізовано 10 TED-промов, присвячених темі фізичної реабілітації: R. Simpson *Inspiring Rehabilitation*³⁸, Mwape S. B. *An innovative way to support children with special needs*³⁹, S. Kiran *The future of rehabilitation*⁴⁰, Sh. Prosko *Pushing boundaries in physical therapy*⁴¹, W. Suzuki *The brain-changing benefits of exercise*⁴², J. Maguire *How play can heal your nervous system*⁴³, Cosmin Mihaiu *Physical therapy is boring – play a game instead*⁴⁴, J. Shepherd *A broken body isn't a broken person*⁴⁵, C. Wharton *The Exercise Happiness Paradox*⁴⁶, S. Phipps *Occupational Therapy and Neuroplasticity After Brain Injury*⁴⁷.

Під час аналізу ми розділили емоційно-забарвлену лексику на позитивно- й негативно-оцінені одиниці, з огляду на їхню лексико-семантичну та аксіологічну функцію в контексті виступу. Серед позитивно-забарвлених іменників, які повторювались у промовх спікерів, виокремлюємо «hope» (надія), «recovery» (одужання/відновлення), «happiness» (щастя), «joy» (радість), «journey» (подорож). Розглянемо їх більш детально.

Лексема «hope» спостерігається в 5 проаналізованих промов в 7 контекстах. Припускаємо, що цей емотивний тригер використовується, щоб викликати у слухача позитивний когнітивний стан, а саме відчуття надії. На думку Снайдера, такий позитивний мотиваційний стан, як надія, ґрунтується на наявності значущих цілей, вірі в численні способи їх досягнення і відчуття здатності зробити всі необхідні кроки⁴⁸. В TED-промовах цей іменник функціонує як психологічний каталізатор, що мотивує пацієнтів рухатися вперед протягом тривалих процесів реабілітації, де надія – це не пасивна емоція,

³¹ Shabat-Savka S. T. Syntaksychni markery emotyvnosti v khudozhnomu dyskursi (kontekst «Shchodennyka strachenoi» Marii Matios)...., op. cit., P. 85–90.

³² Tiutiunyk L. Movni zasoby vyrazhennia emotyvnosti u tekstovomu mediakontenti...., op. cit., P. 159–168.

³³ Ortony A., Clore G. L., & Foss M. A. The referential structure of the affective lexicon. *Cognitive Science*, 1987, 11, P. 341–364 [in English].

³⁴ Bober N. M. Peculiarities of application of emotional vocabulary in English artistic discourse (a case study of the work of O. Wild, J. Steinbeck, J. Grisham and others)...., op. cit., P. 14–18.

³⁵ Kemin U. V. Katehoriia emotyvnosti ta movni zasoby yii eksplikatsii v khudozhnomu dyskursi Marii Matios...., op. cit., 207 p.

³⁶ Maïa Ponsonnet. Emotional language: A brief history of recent research. *Approaches to Language and Culture (Handbook)*, De Gruyter Mouton, *Anthropological Linguistics [AL]*, 2022, P. 307–335, <https://hal.science/hal-03835591v1/documentE> [in English].

³⁷ Manuela Romano, Maria Josep Cuenca. Discourse markers, structure, and emotionality in oral narratives...., op. cit., P. 344–370.

³⁸ Simpson R. *Inspiring Rehabilitation*, TED Ideas worth spreading, URL: https://www.ted.com/talks/reagen_simpson_inspiring_rehabilitation/transcript

³⁹ Mwape S. B. *An innovative way to support children with special needs*, TED Ideas worth spreading, URL: https://www.ted.com/talks/billy_samuel_mwape_an_innovative_way_to_support_children_with_special_needs/transcript

⁴⁰ Kiran S. *The future of rehabilitation*, TED Ideas worth spreading, URL: https://www.ted.com/talks/swathi_kiran_the_future_of_rehabilitation/transcript

⁴¹ Prosko Sh. *Pushing boundaries in physical therapy*, TED Ideas worth spreading, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xUyX7D4kdKw>

⁴² Suzuki W. *The brain-changing benefits of exercise*, TED Ideas worth spreading, URL: https://www.ted.com/talks/wendy_suzuki_the_brain-changing_benefits_of_exercise/transcript

⁴³ Maguire J. *How play can heal your nervous system*, TED Ideas worth spreading, URL: https://www.ted.com/talks/jessica_maguire_how_play_can_heal_your_nervous_system/transcript

⁴⁴ Mihaiu C. *Physical therapy is boring – play a game instead*, TED Ideas worth spreading, URL: https://www.ted.com/talks/cosmin_mihaiu_physical_therapy_is_boring_play_a_game_instead/transcript

⁴⁵ Shepherd J. *A broken body isn't a broken person*, TED Ideas worth spreading, URL: https://www.ted.com/talks/janine_shepherd_a_broken_body_isn_t_a_broken_person/transcript

⁴⁶ Wharton C. *The Exercise Happiness Paradox*, TED Ideas worth spreading, URL: https://www.ted.com/talks/chris_wharton_the_exercise_happiness_paradox/transcript

⁴⁷ Dr. Phipps Sh. *Occupational Therapy and Neuroplasticity After Brain Injury*, TED Ideas worth spreading, URL: https://www.ted.com/talks/dr_shawn_phipps_occupational_therapy_and_neuroplasticity_after_brain_injury/transcript

⁴⁸ Snyder et al. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1991, Vol. 60, No. 4, P. 570–585 [in English].

а активний вибір. У контекстах спікерів надія постає як активна надихаюча сила, котра заохочує пацієнтів сприймати труднощі як тимчасовий стан. Наведемо декілька прикладів:

- «Our goal was to replace frustration with hope – by turning tedious rehab into something people actually enjoy.»⁴⁹
- «There is still hope. Remember that it's challenge, action, practice and evaluation that are the critical ingredients for success in occupational therapy.»⁵⁰
- «Hope is not a passive emotion. It's an active choice to believe in possibility»⁵¹.

Іменник «recovery» спостерігається в 5 серед проаналізованих промов в 14 контекстах. Поняття «recovery» є ключовим у TED-промовах, присвячених реабілітації, оскільки може викликати як негативні емоції (розуміння, що необхідність у реабілітації є наслідком негативних подій у житті), так і позитивні. Проте, медики та фахівці з охорони здоров'я, використовують термін «recovery» як загальне поняття, що стосується процесу відновлення здоров'я та благополуччя, у тому числі здатності працювати і виконувати свої обов'язки в суспільстві⁵². Використовуючи лексеми «recovery» спікери пояснюють, які труднощі можуть виникнути на шляху до одужання, та вказують на важливість комплексного підходу і своєчасного початку лікування. Це допомагає збудувати потужну трансформаційну історію, яка надихає і дає аудиторії віру в зцілення. Наведемо декілька прикладів:

- «The road to recovery and rehabilitation is a long and cumbersome one for people like this.»⁵³
- «Why couldn't therapy start immediately to address all the factors that are important in recovery.»⁵⁴
- «Armando, you will inspire millions of people from around the world with your recovery from traumatic brain injury.»⁵⁵

Іменник «happiness» фіксуємо в 3 проаналізованих промовах в 7 контекстах серед проаналізованих промов. На думку Клаудії Гаазе, щастя як позитивний емоційний тригер функціонує в ролі мотиватора. Люди стають більш вмотивованими та готові інвестувати час і зусилля для подолання перешкод на шляху до своїх цілей, частково тому, що вірять, що мають більше контролю над досягненням своїх цілей⁵⁶. Припускаємо, що спікери

використовують «happiness», щоб пояснити важливість поєднання фізичного та психологічного аспектів щастя, на які можна впливати та контролювати. Наведемо деякі приклади використання даної лексеми у промовах:

- «You see, our mood, our happiness, and our feelings of mental health are almost entirely controlled by our brain chemistry.»⁵⁷
- «You can imagine his happiness on Christmas morning when he opened up his box...»⁵⁸
- «And that is, bringing exercise in your life will not only bring more happiness, more protective life today, but it will protect your brain from incurable diseases.»⁵⁹

Наступною лексемою, що передає позитивні емоції постає «joy», яку використано в 4 проаналізованих промовах в 5 контекстах. Золтаан Кьовечеш розглядає радість як стан підвищеної енергійності, що характеризується високим рівнем активності та фізіологічного збудження⁶⁰. Вважаємо, що в своїх промовах, спікери використовують емотивний тригер «joy», щоб змусити слухача пригадати радісні моменти в житті, та мотивувати робити те, що приносить їм радість, незважаючи на складні життєві обставини. Наприклад:

- «So, my invitation to you is to tomorrow write down three things that help you experience more fun, joy, connection, flow and laughter.»⁶¹
- «Find joy in something you do and do more of it.»⁶²
- «How could it be that an event that lasts just a moment, say, the joy of your first kiss, or the moment your first child was born, can form a memory that has changed your brain, that lasts an entire lifetime?»⁶³

Важливо також виокремити іменник «journey», який часто постає в промовах як метафора. В промовах «journey» вказує на шлях або досвід, який пацієнт переживає під час проходження фізичної реабілітації. Спікер запрошує слухача доєднатися, щоб разом пройти через труднощі й успіхи. Припускаємо, що лексемі «journey» спікери використовують, щоб показати, що одужання – це тривалий процес, а не одномоментна подія з миттєвим результатом. Спостерігаємо цей іменник в 3 проаналізованих промовах в 5 контекстах:

- «Maybe this could be the journey that changes everything.»⁶⁴
- «And as we held on and we breathed as one, we knew we weren't on this journey alone.»⁶⁵

⁴⁹ Mihaiu C. Physical therapy is boring – play a game instead..., op. cit.

⁵⁰ Dr. Phipps Sh. Occupational Therapy and Neuroplasticity After Brain Injury..., op. cit.

⁵¹ Prosko Sh. Pushing boundaries in physical therapy..., op. cit.

⁵² Friedman Y. On recovery: re-directing the concept by differentiation of its meanings, *Med Health Care Philos*, 2021, Sep, 24(3), P. 389–399 [in English].

⁵³ Kiran S. The future of rehabilitation..., op. cit.

⁵⁴ Prosko Sh. Pushing boundaries in physical therapy..., op. cit.

⁵⁵ Dr. Phipps Sh. Occupational Therapy and Neuroplasticity After Brain Injury..., op. cit.

⁵⁶ Claudia Haase, Michael Poulin, Jutta Heckhausen. Happiness as a Motivator: Positive Affect Predicts Primary Control Striving for Career and Educational Goals, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2012, 38(8), P. 1093–1104 [in English].

⁵⁷ Wharton C. The Exercise Happiness Paradox..., op. cit.

⁵⁸ Simpson R. Inspiring Rehabilitation..., op. cit.

⁵⁹ Suzuki W. The brain-changing benefits of exercise..., op. cit.

⁶⁰ Kóvecses Z. Joy. An exercise in the description of emotion concepts, *GrazerLinguistische Studien*, 1990, 33/34, P. 153–164 [in English].

⁶¹ Maguirethe J. How play can heal your nervous system..., op. cit.

⁶² Wharton C. The Exercise Happiness Paradox..., op. cit.

⁶³ Suzuki W. The brain-changing benefits of exercise..., op. cit.

⁶⁴ Mwape S. B. An innovative way to support children with special needs..., op. cit.

⁶⁵ Shepherd J. A broken body isn't a broken person..., op. cit.

• «I want to take you on a journey with a patient I worked with at Rancho.»⁶⁶

Однак в TED-промовах, присвячених темі фізичної реабілітації, спікери також використовують іменники, що постають негативними емотивними тригерами. Серед досліджених промов такими повторювальними іменниками стали «pain» (біль), «problem» (проблема), «injury» (травма), «accident» (нещасний випадок) та «stress» (стрес). Іменники «pain» та «stress» використовуються на позначення однойменних емоцій, інші ж асоціюються або можуть викликати негативні чи неприємні емоції.

У сфері реабілітаційного відновлення спікери часто застосовують слово «pain», щоб створити контраст з подальшим одужанням. Цю лексему відносимо до негативно-забарвленої лексики, оскільки біль є негативним відчуттям, а саме неприємний сенсорний та емоційний досвід, пов'язаний з фактичним або потенційним пошкодженням тканин⁶⁷. Вважаємо, що спікери використовують цей емотивний тригер, щоб показати фізичну, психологічну та емоційну природу болю. Біль подається як неминуча, але продуктивна частина шляху до одужання, яка розкриває внутрішню силу людини. Спостерігаємо лексему «pain» в 5 проаналізованих промовах в 7 контекстах:

- «I incorporated that into my program as well and that also helped me manage my pain.»⁶⁸
- «The hippocampus – or pain actually produces brand new brain cells»⁶⁹.
- «This is down to an increase in the production of endorphins, a type of neurotransmitter responsible for relieving pain and stress.»⁷⁰

Вважаємо, що іменник «injury» теж виступає тригером негативних емоцій, оскільки спонукає пригадати деталі подій, що спричинили цю стресову ситуацію. Цей емотивний тригер вживається у 5 TED-промовах загальною кількістю 14 контекстів. Його вживання пов'язане з тематикою болю, втрати фізичних або психічних можливостей, а також викликів, які постають перед людиною після травматичного досвіду. Припускаємо, що у контексті публічних виступів, особливо тоді, коли мова йде про особистий досвід відновлення, вживання такої лексики допоможе активувати емпатію слухачів, викликати співчуття та співпереживання, а також мотивувати на подолання труднощів. Наводимо деякі приклади:

• «Seven months later, he would be diagnosed with cerebral palsy, a nonprogressive brain injury.»⁷¹

• «After an injury, if you've had one, it can make you almost feel useless.»⁷²

• «You will inspire millions of people from around the world with your recovery from traumatic brain injury.»⁷³

Іменник «problem» часто використовується у TED-промовах для позначення складних або критичних ситуацій. У 5 промовах в 7 контекстах він ілюструє емоційне напруження та допомагає спікерам акцентувати увагу на перешкодах, викликах або недоліках фізичної чи психологічної реабілітації:

• «So here's somebody who's had a stroke who's 40 years old has had this problem for five years his prediction his trajectory of recovery is quite different from somebody else who's also 40 years old who's also had this problem for five years»⁷⁴.

• «Poor muscle tone and impaired balance are the number one cause of falls, so reversing these problems through targeted exercise will help...»⁷⁵

• «Frontal lobe, which is associated with reasoning, planning, speech, movement, emotions and problem solving.»⁷⁶

Лексема «accident» виступає тригером негативних емоцій, оскільки часто стає відправною точкою особистої історії з негативними наслідками та асоціюється не тільки з травмами, які потребують фізичної реабілітації, але і летальними випадками. Іменник «accident» простежується в 4 промовах у 8 контекстах та, ймовірно, використовується спікерами на позначення раптової, травматичної події, яка різко змінює перебіг життя:

• «He had a loss of body function control and he had an accident.»⁷⁷

• «I was airlifted from the scene of the accident by a rescue helicopter to a large spinal unit in Sydney.»⁷⁸

• «His mother, the most important person in his life, did not survive the accident.»⁷⁹

Іменник «stress» виконує роль емоційного тригера в 4 промовах у 6 контекстах, де він вживається як маркер психоемоційного напруження. Стрес – це сукупність захисних фізіологічних реакцій у відповідь на вплив різних несприятливих факторів⁸⁰. Стрес порушує регуляцію імунних реакцій, що в свою чергу уповільнює одужання та шкодить здоров'ю⁸¹. Вважаємо, що лексема «stress» використовується

⁶⁶ Dr. Phipps Sh. Occupational Therapy and Neuroplasticity After Brain Injury..., op. cit.

⁶⁷ Raja SN, Carr DB, Cohen M, Finnerup NB, Flor H, Gibson S, Keefe FJ, Mogil JS, Ringkamp M, Sluka KA, Song XJ, Stevens B, Sullivan MD, Tutelman PR, Ushida T, Vader K. The revised International Association for the Study of Pain definition of pain: concepts, challenges, and compromises, *Pain*, 2020, 161(9), P. 1976–1982 [in English].

⁶⁸ Prosko Sh. Pushing boundaries in physical therapy..., op. cit.

⁶⁹ Suzuki W. The brain-changing benefits of exercise..., op. cit.

⁷⁰ Wharton C. The Exercise Happiness Paradox..., op. cit.

⁷¹ Mwape S. B. An innovative way to support children with special needs..., op. cit.

⁷² Prosko Sh. Pushing boundaries in physical therapy..., op. cit.

⁷³ Dr. Phipps Sh. Occupational Therapy and Neuroplasticity After Brain Injury..., op. cit.

⁷⁴ Kiran S. The future of rehabilitation..., op. cit.

⁷⁵ Mihaiu C. Physical therapy is boring – play a game instead..., op. cit.

⁷⁶ Dr. Phipps Sh. Occupational Therapy and Neuroplasticity After Brain Injury..., op. cit.

⁷⁷ Simpson R. Inspiring Rehabilitation..., op. cit.

⁷⁸ Shepherd J. A broken body isn't a broken person..., op. cit.

⁷⁹ Dr. Phipps Sh. Occupational Therapy and Neuroplasticity After Brain Injury..., op. cit.

⁸⁰ Shapar V. B. Suchasnyi tlumachnyi psikhologichnyi slovnyk [Modern Explanatory Psychological Dictionary], X.: Prapor, 2007, 640 p. [in Ukrainian].

⁸¹ Seiler, A., Fagundes, C.P., Christian, L. M. The Impact of Everyday Stressors on the Immune System and Health, In: Choukèr, A. (eds) Stress Challenges and Immunity in Space. Springer, Cham, 2020, P. 71–92 [in English].

спікерами, щоб пояснити психологічну та фізіологічну природу стресу, та може бути керований за допомогою певних лікувальних методик. Прикладами використання цієї лексеми є:

- «Research shows us that stress can actually delay healing and that yoga breathing methods and meditation can help decrease that stress response.»⁸²

- «When we start to face stresses, the first thing that will happen is that vagal brake will just come off a little bit...»⁸³

- «Neuroplasticity was that play whether you have a mental health condition such as depression anxiety post-traumatic stress disorder or you or a family member has had a stroke or you were born with a condition...»⁸⁴

В цілому, частоту вживання позитивної лексики було виявлено у 21 промові в 38 контекстах, а негативної – у 23 промовах в 42 контекстах. Як бачимо, частота вживання негативної лексики превалює, що корелює з класифікацією Екмана, де серед 6 базових емоцій, більшість є негативними, а саме: *гнів, огида, страх і смуток* є негативними емоціями; *щастя* – позитивна; та емоція *здивування*, яка може бути як позитивною, так і негативною, залежно від того, яку мету переслідує подія, що викликає здивування⁸⁵. На думку Стейн і Трабассо (1992)⁸⁶, базові емоції пов'язані з досягненням мети, а саме: в щасті мета досягається або підтримується, у смутку людина не здатна досягти або підтримувати своє прагнення до здійснення мети, у гніві людина втрачає мету, а в страху відбувається очікування невдачі в досягненні мети. Щоб викликати такі емоції спікери використовують наявні мовні засоби, серед яких емотивна лексика.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Емоції тісно пов'язані з досягненням або втратою мети, що визначає їхню роль у комунікації і вплив на поведінку. Аналіз 10 TED-примов, присвячених реабілітації, показав, що емотивна лексика може виступати в ролі позитивних («hope», «recovery», «happiness», «joy», «journey») та негативних («pain», «injury», «accident», «problem», «stress») тригерів. Позитивні емотивні тригери використовуються для створення мотиваційного, надихаючого наративу, підтримки віри в одужання і подолання труднощів. Негативні емотивні тригери допомагають створити контраст та викликати співчуття, вказуючи на труднощі та виклики, з якими стикаються пацієнти в процесі реабілітації. Частота вживання негативної лексики переважає, що відповідає класифікації базових емоцій за Екманом, де більшість емоцій мають негативний характер,

Отже, емоційно-забарвлена лексика у TED-промовах виконує важливу роль у передачі суб'єктивно-оцінного бачення проблеми, оскільки надає промовам емоційної виразності, сприяє глибшому розумінню позиції мовця та його ставлення до порушеної проблеми. Використання негативно- та позитивно-забарвленої лексики не тільки інформує, а й мотивує слухачів досягнути певних результатів у лікуванні, вказуючи на реальні приклади із життя.

Перспектива подальших досліджень полягає у виявленні стратегій для посилення емоційного зв'язку між спікером і аудиторією шляхом цілеспрямованого використання мовних засобів.

Стегніцька Любов – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету. Сфера наукових інтересів: термінологія, лексикологія, лексикографія, когнітивна лінгвістика, лінгводидактика.

Stegnitska Liubov – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Foreign Languages, Bukovinian State Medical University. Research interests: terminology, lexicology, lexicography, cognitive linguistics, linguodidactics.

Нікіфорчук Жанна – доктор філософії (спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки), старший викладач кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету. Сфера наукових інтересів: особливості професійної англомовної підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти; використання інноваційних педагогічних технологій в процесі викладання іноземної мови; сучасні методи викладання іноземної мови.

Zhanna Nykiforchuk – Doctor of Philosophy (specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences), Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages, Bukovinian State Medical University. Research interests: peculiarities of professional English language training for future specialists in higher education institutions; use of innovative pedagogical technologies in the process of teaching foreign languages; modern methods of teaching foreign languages.

Якимчук Віра – викладач кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету. Коло наукових інтересів: комунікативна лінгвістика, комунікативні стратегії і тактики, медійний дискурс, політичний дискурс, TED Talks.

Yakymchuk Vira – Lecturer at the Department of Foreign Languages of Bukovinian State Medical University. Research interests: communicative linguistics, communicative strategies and tactics, media discourse, political discourse, TED Talks.

Received: 15.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© L. Stegnitska, Z. Nykiforchuk, V. Yakymchuk, 2025

⁸² Prosko Sh. Pushing boundaries in physical therapy..., op. cit.

⁸³ Maguirethe J. How play can heal your nervous system..., op. cit.

⁸⁴ Dr. Phipps Sh. Occupational Therapy and Neuroplasticity After Brain Injury..., op. cit.

⁸⁵ Ekman P. Basic emotions..., op. cit., P. 45-60.

⁸⁶ Stein N. L., & Trabasso, T. The organisation of emotional experience: Creating links among thinking, language, and intentional action. Cognition and Emotion, 1992, 6 (3–4), P. 225-244 [in English].

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЛАТИНСЬКИХ СПЕЦИФІЧНИХ ФОБІЙ З ГІПЕРОНІМАМИ ZOOPHOBIA ET ENTOMOPHOBIA

Валентина СИНІЦЯ, Олена МИРОНИК

Буковинський державний медичний університет,
м. Чернівці (Україна),
synycja.valentyana@bsmu.edu.ua, myronyk800@ukr.net

LEXICAL AND SEMANTIC ANALYSIS OF LATIN SPECIFIC PHOBIAS WITH HYPERONYMS ZOOPHOBIA AND ENTOMOPHOBIA

Valentyna SYNITSIA, Olena MYRONYK

Bukovinian State Medical University,
Chernivtsi (Ukraine),
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4132-7494>;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5717-7267>
Researcher ID: B-9950-2017

Valentyna Synitsia, Olena Myronyk. Lexical and semantic analysis of Latin specific phobias with hyperonyms zoophobia and entomophobia. Phobias are considered to be mental disorders. According to the traditional DSM classification (Diagnostic and Statistical Manual of mental disorders), three main types of phobias are generally categorized. There are social phobias, agoraphobia, specific phobias; the last two types have their own subtypes. Each of the types/subtypes of phobias is verbally codified by terms (or terminological combinations). In terms of etymology, many phobias in English can be traced back to Greek or Latin roots.

The purpose of scientific research is to carry out lexical, semantic and etymological analysis of the largest group of isolated (specific) phobias, that denote an irrational fear experienced by adults or children in relation to various kinds of animals and insects.

As a result of the study, 30 terminological units with the hypernym *zoophobia* and 20 with the hypernym *entomophobia* have been selected. At the same time, among the phobias names caused by different types of animals, we identify hyponyms that specify the name of the stimulus and combine them into six subtypes; in the lexical and semantic group with the hypernym *entomophobia* we managed to identify five types of hyponyms.

It has also been found that a significant number of the studied phobias names are characterized by the existence of synonymous pairs, occasionally synonymous chains, which is explained by the traditional approach to the formation of medical terms using Greek and Latin term-forming elements. Analysis of the origin of the initial meaning of the term elements that formed the basis of the studied phobias names indicates a preference for Greek-derived roots; there are fewer hybrid formations with an initial element of Latin origin; the use of roots borrowed from modern languages is rare.

Keywords: *Specific phobias Latin names, lexical and semantic analysis, hyperonyms zoophobia and entomophobia.*

Вступ. Фахова діяльність майбутнього лікаря передбачає вільне володіння культурою професійного мовлення, що досягається завдяки формуванню та постійному розвитку термінологічної компетентності. На думку дослідників¹, недооцінювання термінологічного аспекту при опануванні фахової лексики стає однією з причин недостатньої професійної підготовки. Оскільки в основу наукової медичної термінології покладені терміни латинського або грецького походження, дослідження структури та етимології таких термінів, спостереження за відношеннями між гіперонімами, які описують широкий клас понять, та гіпонімами, які описують конкретні елементи цього поняття, актуалізує напрямок нашої розвідки. Проведений аналіз літератури дозволив виявити факт існування численних публікацій стосовно дослідження гіперогіпонімічних відношень на матеріалі таких усталених

терміносистем, як українські терміни з соматичним компонентом (Германович Г. О., 2023), українські терміни генетики (Т. Г. Соколовська, 1999), англійська термінологія косметології та естетичної медицини (Бойко І. І., 2019), англійські терміни на позначення назв хвороб (Рожков Ю. Г., 2021), однак наукових розвідок стосовно латинських клінічних термінів у цьому аспекті нами не виявлено.

Предмет дослідження. В рамках пропонованої статті предметом дослідження стали однослівні терміни-композиції з кінцевим терміноелементом грецького походження *-phobia*, який може вказувати на *патологічний страх* перед конкретним явищем, напр., *пустophobia* (гр. *νύξ*, *νυκτός* ніч + гр. *φόβος* ^{страх}) – патологічний страх темряви, нічний страх та *неприятель, ненависть до чогось*, напр., *anthrophobia* (+ гр. *φόβος* ^{страх}) – патологічний страх перебувати в товаристві малознайомих людей. Варто

¹ Holinaty O. P., Kharchenko S. S. «Terminologichna kompetentnist yak oboviazkovyi skladnyk kultury profesiinoho movlennia maibutnikh likariv» [Terminological competence as a mandatory component of the professional speech culture of future doctors], *Science and innovation of modern world. Proceeding of the 8th International scientific and practical conference*, 2023, P. 79-84, URL: <https://sci-conf.com.ua/viii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiyascience-and-innovation-of-modern-world-20-22-04-2023-london-velikobritaniya-arhiv/> [in English].

зазначити, що кінцевий терміноелемент -phobia в межах терміносистеми медичної психології може функціонувати як повноцінний самостійний термін phobia, ає f, під яким розуміється тип психічного розладу, який характеризується надмірним, необґрунтованим страхом перед певним об'єктом, ситуацією, дією або явищем².

Зауважимо, що до аналізу термінів на позначення типів фобій за останні п'ять років зверталися як вітчизняні, так і зарубіжні автори. Зокрема, Савчук Г.О (2023) вивчала структуру та способи творення термінів-номінантів специфічних фобій на матеріалі латинської мови, а колектив авторів на чолі з доктором гуманітарних наук, професором Sigita Rackevičienė (2020) зацікавилися тематичним дослідженням термінів, що позначають типи фобій, на англійських, литовських та норвезьких новинних сайтах

Об'єктом дослідження ми обрали специфічні (ізолювані) фобії – phobia specifica (separata), задовані в МКХ-10 у розділі V Психічні та поведінкові розлади (F00-F99), зокрема F40-F49. Згідно з визначенням F40, ця група фобій обмежується специфічними ситуаціями, такими як близькість до певних тварин, висота, грім, темрява, польоти, закриті простори, сечовипускання або дефекація в громадських туалетах, вживання певних продуктів, стоматологічні процедури або вигляд крові чи травм. У зв'язку з тим, що специфічні фобії охоплюють величезну кількість термінів³, ми обмежилися вивченням структури та походження найпоширеніших проявів ізолюваних фобій – нав'язливого страху перед тваринами та комахами.

Матеріал та методи дослідження. Для досягнення поставленої мети з опорою на сучасні медичні енциклопедичні словники⁴ та МКХ-10⁵ нами було відібрано 50 термінів. Усі ці терміни є високовмотивованими, що полегшує розуміння концепту; структурно вони характеризуються переважно як двокомпонентні утворення і складаються з кореневої морфеми, яка конкретизує подразник, та кінцевого терміноелемента -phobia.

Результати дослідження. Аналіз відібраних термінів дозволив здійснити умовний поділ їх на дві групи: терміни, початковий компонент яких пов'язаний з назвою тварин – 30 одиниць і 2) терміни, початковий терміноелемент яких стосується назв комах – 20 одиниць. Усі терміни, які належать до першої групи, можна об'єднати під однією загальною назвою – гіперонімом zoophobia (гр. ζῷον тварина + гр. φόβος страх), куди входять назви конкретних фобій, пов'язаних з певним видом тварин; панічний страх перед будь-якими комахами позначається гіперонімом

грецького походження entomophobia (гр. έντομον комаха + гр. φόβος страх) або його гібридним синонімом insectophobia (лат. insectum комаха + гр. φόβος страх).

Опрацювання фактичного матеріалу з гіперонімами zoophobia / entomophobia-insectophobia свідчить про наявність низки гіпонімів, які конкретизують семантичне поле «зоофобія» чи «ентомофобія/інсектофобія».

Отже, серед термінів, які позначають страх перед тваринами, вирізняємо:

1) фобії, об'єднані загальною навою *страх диких тварин* – agrizophobia (гр. άγρός поле + гр. ζῷον тварина + гр. φόβος страх), серед видів якої вирізняються синонімічні терміни lupophobia (лат. lupus, і m вовк + гр. φόβος страх) і lycophobia (гр. λύκος вовк + гр. φόβος страх) – боязнь вовків; pithesophobia

(гр. πίθηκος мавпа + гр. φόβος страх) – страх перед мавпами; lutraphobia (лат. lutra, ає f річкова видра + гр. φόβος страх) – боязнь видр;

Термін agrizophobia є гіпонімом стосовно гіпероніма zoophobia; разом з тим, термін agrizophobia є гіперонімом стосовно перерахованих вище прикладів, тобто, спостерігаємо складні ієрархічні відношення;

2) фобії, асоційовані з назвами *домашніх тварин*, як-от: sarphobia (лат. sarpa коза + гр. φόβος страх) – страх перед козами; bovinophobia (лат. bos, bovis m, f бик, корова + гр. φόβος страх) – боязнь великої рогатої худоби і taurophobia (гр. ταῦρος бик, віл + гр. φόβος страх) – боязнь биків; equinophobia (лат. equinus, a, um кінський, equus, і m + гр. φόβος страх) і hippophobia (гр. ἵππος кінь + гр. φόβος страх). Серед фобій, пов'язаних з страхом перед домашніми тваринами, чільне місце посідає грецький термін ailurophobia (гр. αἴλουρος кішка + гр. φόβος страх) та його синоніми felinophobia (лат. felinus, a, um кошачий, felis (feles), is f кішка + гр. φόβος страх), galeophobia (гр. γαλή ласка), gatophobia (ісп. gato кішка, лат. catta, ає f кішка + гр. φόβος стр) – нав'язлива боязнь кішок; caninophobia (лат. canis, is m, f собака + гр. φόβος страх) = cynophobia/kynophobia (гр. κύων собака + гр. φόβος страх) – страх перед собаками;

3) фобії, пов'язані з ірраціональним страхом перед *різними видами риб*. Низку цих фобій очолює термін грецького походження ichthyophobia (гр. ιχθύς риба + гр. φόβος страх); сюди ж уналежнюємо два терміни грецького походження galeophobia (гр. γαλέος маленька акула + гр. φόβος страх) та selachophobia (гр. σέλαχος акула), якими позначається неадекватний і надмірний страх перед акулами, і гібридний термін cetophobia (лат. cetus, і m – під яким в античності розумілася велика морська тварина, як-от дельфін, кит тощо + гр. φόβος страх) – боязнь китів;

4) *страх перед рептиліями* позначається терміном грецького походження herpetophobia (гр. έρπετόν плазун

² Bieliaieva O. M. Latynsko-ukrainskyi slovnyk klinichnykh terminiv [Latin-Ukrainian Explanatory Dictionary of Clinical Terms], Kyiv, VSV «Medysyna», P. 137 [in Ukrainian].

³ Savchuk H. O. Latynski nazvy spetsyfichnykh fobii [Latin names of specific phobias], Zakarpatski filolohichni studii, 2023, vypysk 27, Vol. 3, P. 114-117, URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/27/part_3/21.pdf [in Ukrainian].

⁴ Anhlo-ukrainskyi iliustrovanyi medychnyi slovnyk Dorlanda u dvokh tomakh [Dorland's English-Ukrainian Illustrated Medical Dictionary in Two Volumes], Lviv: Nautilus, 2002, 2003, T. 1-2, 2688 p. Bieliaieva O. M., Zhdan V. M., Tsisyk A. Z. Latynsko-ukrainskyi medychnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Latin-Ukrainian Medical Encyclopedic Dictionary], u 2-kh t. Kyiv, VSV «Medysyna», 2020, Vol. 1. A–M, 344 p. Vol. 2. N–W, 456 p.

⁵ KKh-10: Klas V. Rozlady psykhyky ta povedinky, URL: <https://sutura.org.ua/klas-v-rozlady-psykhyky-ta-povedinky> [in Ukrainian].

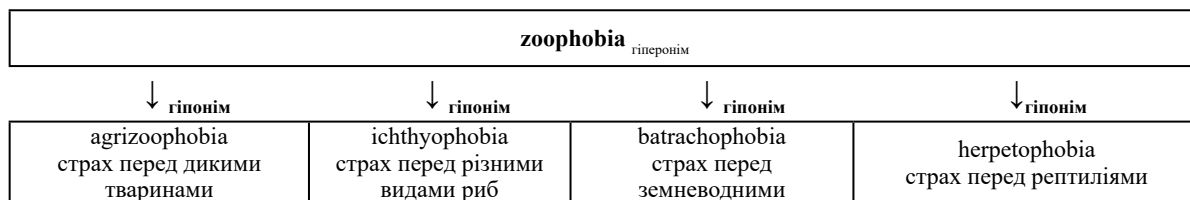
+ гр. φόβος_{страх}) або терміном латино-грецького походження *serpentophobia* (лат. *serpens*, *ntis*_{повзучий} + гр. φόβος_{страх}) і включає страх перед черепахами, крокодилами, ящірками і зміями. Окремим поширеним випадком герпетофобії є *orphidiophobia* /*orphiophobia* (гр. ὄφις_{змія} + гр. φόβος_{страх}), яким позначають ірраціональний страх перед зміями;

5) фобії, що стосуються *земневодних*, представлені в медицині грецьким терміном *batrachophobia* (гр. βάτραχος_{жаба} + гр. φόβος_{страх}), під яким розуміють страх людини перед земневодними взагалі, в тому числі і жабами, та двома термінами латино-грецького походження: *bufonophobia* (лат. *bufo*,

onis m_{жаба} + гр. φόβος_{страх}) і *ranidaphobia* (лат. *rana*, *ae* f_{жаба} + гр. φόβος_{страх}). І хоч обидві ці лексичні одиниці перекладаються як «страх перед жабами», за етимологією вони різняться, бо словом *bufo* позначають клас роду ропух, а латинське слово *rana* використовують для позначення роду жаб;

6) фобії, що стосуються *гризунів*: *musophobia* (гр. μῦς_{миша} + гр. φόβος_{страх}), *muriphobia* (лат. *mus*, *muris* m_{миша} + гр. φόβος_{страх}), *suriphobia* (франц. *souris*_{миша} + гр. φόβος_{страх}) – необґрунтований і непропорційний страх перед мишами.

Гіперо-гіпонімічні відношення поняття «zoophobia» можна представити у вигляді такої схеми:

Подальше дослідження гіперо-гіпонімічних відношень показало, що терміни-гіпоніми можуть виступати гіперонімами щодо термінів нижнього

ступеня конкретизації. Проілюструємо це на прикладі терміна «боязнь диких тварин»:

Гіперонімізм *insectophobia/entomophobia* охоплює такі конкретні видові поняття:

1) терміни, які називають страх людини перед *жалоючими/ кусючими комахами*. На нашу думку, центральним у цій групі можна вважати грецький термін *spidophobia* (гр. κνίδη_{кропива} + гр. φόβος_{страх}) у значенні «боязнь кусючих комах». Сюди відносимо *ariphobia* (лат. *apis*, *is* f_{бджола} + гр. φόβος_{страх}) і *melissophobia* (гр. μέλισσα_{медоносна бджола} + гр. φόβος_{страх}) – безпідставний страх людини перед бджолами; *sphechophobia* (гр. σφήξ_{оса} + гр. φόβος_{страх}) – страх перед осама; *myrmecophobia* (гр. μύρμηξ_{мураха} + гр. φόβος_{страх}) – психічний розлад, при якому людина має надмірний і неприродний страх перед мурахами; *anopheliophobia* (гр. ἀνωφελής – марний, нікчемний, шкідливий) + гр. φόβος_{страх}) – боязнь комарів, зокрема малярійних;

2) терміни, представлені *паразитами-комахами*. Йдеться, насамперед, про психологічний страх або фобії, пов'язані з комахами-паразитами – *parasitophobia* (гр. παράσιτος_{нахлібник} + гр. φόβος_{страх}). На нашу думку, цей термін є гіпонімом щодо гіпероніма *insectophobia/entomophobia*, оскільки стосується виключно комах-паразитів, які живляться кров'ю тварин і людей,

та гіперонімом стосовно конкретних ектопаразитів. Наведемо деякі приклади: поняття «нав'язливий острах вошивості» позначається терміном латино-грецького походження *pediculophobia* (лат. *pediculus*, *i* m_{воша} + гр. φόβος_{страх}) або терміном грецького походження

phthiriophobia (гр. φθεῖρ_{лобкова воша} + гр. φόβος_{страх}). Усі сучасні словники вважають ці терміни синонімами, але звернення до етимології вихідних слів вказує, що ці назви конкретизують два морфотипи вошей, які уражують різні частини тіла людини: рід *Pediculus*, зокрема *Pediculus humanus capitis* – головна воша, середовищем проживання якої є волоссяний покрив голови, і рід *Phthirus*, а саме *Phthirus pubis* – лобкова воша, яка паразитує в лобковій ділянці, а іноді й волосся на грудях, під пахвами або бровах, але ніколи на голові.

3) фобії, спровоковані представниками класу *павукоподібних*. Чи не найвідомішою з них є *arachnophobia* (гр. ἀράχνη_{павук} + гр. φόβος_{страх}) – сильний нерациональний страх перед павуками чи павутиною та *asagorophobia* (гр. ἄσαρι_{кліщ} + гр. φόβος_{страх}) – нав'язлива боязнь кліщів;

4) фобії, пов'язані з комахами ряду *лускокрилі*, до яких належать метелики і молі. До цієї підгрупи відносимо трикомпонентний композит грецького походження *lepidopterophobia* (гр. λεπίς_{луска} + гр. πτερόν_{крило} + гр. φόβος_{страх}) і двокомпонентний термін, кореневий елемент якого сягає німецької мови: *motterphobia* (нім. *Motte*_{міль} + гр. φόβος_{страх}). Більшість лексикографічних джерел вважають ці два терміни синонімами;

5) фобії, спричинені *комахами, які не кусаються*, оскільки у них немає органів, здатних проколувати шкіру: специфічна фобія, яка характеризується нав'язливим страхом перед тарганами, позначається словом грецького походження *katsaridaphobia* (гр. κατσαρίδα_{тарган} + гр. φόβος_{страх}) або гібридним

утворенням blattophobia (лат. blatta тарган + гр. φόβος страх). Для позначення поняття «боязнь мух» використовується термін dipterophobia, який містить у своєму складі три компоненти грецького походження: δι- два + πτερόν крило + φόβος страх. Зауважимо, що для позначення одного із найбільших рядів комах якраз використовується термін Diptera – двокрилі, а розділ ентомології, який вивчає двокрилі комахи, має назву dipterologia. І хоч таргани не належать до кровосмокательних і спеціально людей не кусають, інколи, відчуючи нестачу води або їжі, таргани можуть болісно кусати в ділянці очей, носа та губ. Щодо мух, то більшість з них не кусаються, за винятком окремих видів (мухи-жигалки та гедзі).

Висновок. Підводячи підсумок вищесказаному, констатуємо наступне:

1) за структурою досліджувані назви специфічних фобій є однослівними двокомпонентними термінами-композиціями, перша частина яких репрезентує назву подразника, а інша містить кінцевий терміноелемент – phobia;

2) морфологічно назви подразників у переважній більшості є іменникового походження; прикметникові основи використовуються зрідка;

3) за етимологією перевага надається назвам подразників грецького походження; значно менше гібридних утворень з використанням основ латинського походження; запозичення з інших мов (іспанська, німецька, французька) є спорадичними. Насмілимося зробити припущення, що з часом кількість запозичень з сучасних мов може збільшитися, особливо

враховуючи вплив англійської мови на сучасну медичну термінологію.

Синиця Валентина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету, автор міжнародних та вітчизняних наукових статей, тез, доповідей, співавтор національних підручників з латинської мови для студентів вищих медичних і фармацевтичних навчальних закладів. Коло наукових інтересів: дослідження лексико-семантичних та дериваційних процесів у латинській медичній терміносистемі.

Synytsia Valentyna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Foreign Languages Department of Bukovinian State Medical University, author of international and national scientific articles, theses and reports, coauthor of national textbooks on Latin for the students of higher medical and pharmaceutical institutions. Focus of scientific interest: investigation of lexical-semantic and derivative processes in Latin medical terminology.

Мироник Олена – кандидат медичних наук, доцент кафедри інфекційних хвороб та епідеміології Буковинського державного медичного університету, автор наукових та методичних статей. Коло інтересів: гепатологія, медична термінологія.

Myronyk Olena – candidate of Medical Sciences, Associate professor of Bukovinian State Medical University at the Department of Infectious Diseases and Epidemiology, author of scientific and methodological articles. Research interests: hepatology, medical terminology.

Received: 6.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© V. Synytsia, O. Myronyk, 2025

ЛІНГВІСТИЧНЕ СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД ЛАТИНСЬКИМИ
ТЕРМІНАМИ NOMINA ACTIONIS ГАЛУЗІ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Валентина СИНИЦЯ, Олена МИРОНИК

Буковинський державний медичний університет,

м. Чернівці, Україна

Олена БЕЛЯЄВА, Юлія ЛИСАНЕЦЬ

Полтавський державний медичний університет,

м. Полтава, Україна

A LINGUISTIC ANALYSIS OF LATIN NOMINA ACTIONIS
TERMS IN THE FIELD OF REHABILITATION

Valentyna SYNITSIA, Olena MYRONYK

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi, Ukraine

Olena BIELIAIEVA, Yuliia LYSANETS

Poltava State Medical University, Poltava, Ukraine

synycja.valentyna@bsmu.edu.ua, myronyk800@ukr.net,

o.bieliaieva@pdmu.edu.ua, u.lysanets@pdmu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-4132-7494; ORCID ID: 0000-0002-5717-7267;

ORCID ID: 0000-0001-9060-4753; ORCID ID: 0000-0003-0421-6362;

Researcher ID: B-9950-2017

Синиця Валентина, Беляєва Олена, Лисанець Юлія, Мироник Олена. Лінгвістичне спостереження над латинськими термінами *nomina actionis* галузі реабілітації. Досліджено структурні моделі, дериваційний потенціал та етимологію латинських термінів, які обслуговують сучасну й надзвичайно затребувану галузь медицини – «Терапія та реабілітація». З'ясовано, що в терміносистемі реабілітації функціонує значна кількість загальномедичних *nomina actionis*, які набувають вузькофахового значення завдяки приєднанню до базового іменника уточнювальних компонентів. Основну увагу сфокусовано на *nomina actionis*, які посідають у досліджуваному прошарку загальної медичної термінології чільне місце з огляду на продуктивність суфіксів *-io*, *-tio*, *-sio*, що підтвердив здійснений авторами квантитативний аналіз. Виявлено, що в досліджуваному прошарку термінології максимальну продуктивність демонструє латинський префікс *ge-* із чітко окресленою семантикою «відновлення, повторність; назад або знову». Значну увагу приділено змісту терміна «*adaptatio, onis f.*». Встановлено, що дериваційні можливості цього терміна, позначуваного латинським віддіслівним іменником, забезпечуються шляхом використання латинських префіксів *ge-* (вказує на відновлення, повторність), *des-* (вказує на усунення чи відсутність чого-небудь), *prae-* (вказує на попередню дію чи явище), *post-* (вказує на дію чи явище, яке настає після чого-небудь), *co-* (вказує на певну дію, що виконується спільно з кимось або чимось). Здійснений аналіз засвідчив, що загальнонаукове значення терміна «*adaptatio*» варіюється залежно від середовища адаптації, що є причиною появи адаптивної потреби, тобто, спостерігається явище міждисциплінарної синонімії. Наголошується, що семантична багатозначність терміна «*adaptatio*» ускладнює визначення та розуміння концепта. У зв'язку із чим коректна інтерпретація може бути забезпечена виключно завдяки приєднанню до базового іменникового терміна додаткових понятійних складових, здебільшого прикметників, які уточнюють і конкретизують його. Посилаючись на законодавчі джерела, автори диференціюють зміст термінів «*abilitatio*» і «*rehabilitatio*». Розглянуто новітні гібридні терміни із терміноелементом грецького походження *τῆλε-*, що належать до *nomina actionis*. У висновках зазначається, що подальший ґрунтовний аналіз структурних, етимологічних, лексико-семантичних особливостей латинських термінів, які утворюють термінологічне ядро галузі реабілітації, сприятиме як формуванню термінологічної компетентності майбутніх фахівців у галузі терапії та реабілітації, так і буде корисним для фахівців у галузі лексикографії, навчальній зокрема.

Ключові слова: реабілітаційна терміносистема, латинська термінологія, корпус *nomina actionis*, міждисциплінарна полісемія, дериваційний потенціал.

Introduction. In recent years, there has been a marked increase in domestic researchers' interest in the linguistic resources of rehabilitation-related terminology. This trend is largely driven by the consequences of the ongoing war in Ukraine and the enactment of the Law of Ukraine «On Rehabilitation in the Field of Health Care», signed by the President in December 2020 (No. 1053-IX). Notably, Article 1 of this law defines more than 20 terms that are widely used in the professional discourse of rehabilitation specialists. Article 2 states that «Other concepts and terms used in this Law are to be understood as defined by the legislation of Ukraine and the specialized glossaries of the World Health Organization.»

Review of recent research and publications. An information search focused on the representation of terms

recognized by the World Health Organization in the field of rehabilitation revealed a significant gap in Ukraine: specialized dictionaries containing this terminology are virtually absent. The only notable exception is the Explanatory Dictionary of Terms and Phrases in Physical Rehabilitation¹, which includes approximately 700 terms and terminological combinations. In contrast, there is a growing body of scholarly publications examining various aspects of the functioning of rehabilitation-related terms in Ukrainian professional discourse. According to Dr. Olena Halytska, PhD in Philology, who has studied the terminology of modern German professional language in rehabilitation², one of the most pressing areas of contemporary linguistic research is the comprehensive study of rehabilitation

¹ Merzlikina O., Huzii O. Tlumachnyi slovnyk terminiv i spoluchen fizychnoi reabilitatsii [Explanatory Dictionary of Terms and Phrases in Physical Rehabilitation], Lviv, 2002, 48 p. [in Ukrainian].

² Halytska O., Valetska V. (2023). Terminys suchasnoi nimetskoi fakhovoi movy reabilitatsii [Terms of Modern German Professional Language

terminology systems. In Ukraine, the foundational terms of physical rehabilitation have been explored by O. Dubohai and co-authors (2011), Yu. Liannoi and N. Kuksa (2015), and A. Hertsik (2018). A series of publications and the doctoral dissertation of R. Koval (2019) are devoted to a comparative analysis of French and Ukrainian terminology related to physical and medical rehabilitation. Despite Latin's continued status as the foundational language of international medical terminology even in the third millennium, there remains a striking lack of scholarly research dedicated to the functioning of Latin terms in the field of rehabilitation.

In Ukrainian scholarly literature, medical rehabilitation is understood as a system of medical interventions aimed at restoring impaired or lost functions of the human body and activating its compensatory capabilities. This understanding led to the assumption that the terminology of the rehabilitation field must contain a significant number of *nomina actionis* – verbal nouns that denote actions. This assumption formed the basis of our research objective: to identify and analyze Latin rehabilitation terms with procedural (process-related) meaning. The data for the study consisted of a corpus of *nomina actionis* extracted through comprehensive sampling from the four-volume Ukrainian–Latin–English Encyclopedic Dictionary³, as well as from scientific articles on rehabilitation published over the past two years in the medical journal Neonatology, Surgery and Perinatal Medicine⁴. Special attention was given to those verbal nouns that include a postpositive Latin suffix –

– io, -tio, -sio – which form a large class of abstract nouns with procedural or action-related nuances. The study employed standard linguistic methods typical of research of this kind. The descriptive method facilitated the inventory and structural analysis of the lexical items under investigation, while the etymological method was used to trace the origins of the selected terminological units.

Results. Among the frequently used deverbal *nomina actionis* in scientific publications are *readaptatio*, *redintegratio*, *recuperatio*, *regeneratio*, *reparatio*, *restitutio*, and the participial *nomina actionis rehabilitatio*. These terminological units were thoroughly examined in our article⁵. To avoid repetition, we will focus only on a few points here. First, in all the above-listed terms – except for the suffix – tio – there is a prepositive component re-, a Latin prefix with a clearly defined semantic meaning of «restoration, repetition; back or again.» Second, we noted the presence of derivational chains within the scope of the studied terms. We propose to consider this phenomenon using one of the common terms related to rehabilitation as an example. This concerns the derivational potential of the lexeme *adaptatio* («adaptation»), which serves as the root for the derivatives *desadaptatio*

(«desadaptation»), *readaptatio* («readaptation»), and *postadaptatio* («postadaptation»).

The Latin *nomen actionis adaptatio, onis f.*, English adaptation, is a deverbal abstract noun derived from the Latin verb *adapto, avi, atum, are*, which means «to adjust» or «to adapt.» From this verb, the general scientific concept of «adaptation» is derived, widely used by specialists across various fields of knowledge, as reflected in numerous scholarly studies (Shlyonska O., 2013; Yeromenko O., 2020). In scientific discourse, the term first appeared in 1865 thanks to the German physiologist H. Aubert (1826-1892) in his work *Physiologie der Netzhaut* (1865). For example, in philosophy, adaptation is understood as the process of adjusting to external and internal environmental conditions, establishing harmony between a system and its surroundings; in biology, it refers to the inherent property of all biosystems to form and develop new biological traits in response to changes in environmental conditions; in physiology, *adaptatio physiologica* (physiological adaptation) denotes the set of physiological responses by which an organism adjusts to changes in its environment, or *adaptatio physiologica receptorum* (physiological adaptation of receptors) refers to adaptations involving changes in peripheral receptors and processes occurring within the central nervous system. Since rehabilitative medicine embraces a multidisciplinary approach to healthcare, including rehabilitation psychology, attention should be paid to terminological combinations such as psychological adaptation and social adaptation. Under the term *adaptatio psychologica* (psychological adaptation), contemporary researchers understand a system of measures aimed at developing an individual's ability to adjust to societal demands, considering its norms and values. Meanwhile, *adaptatio socialis* (social adaptation) refers to the process by which a person adjusts to a new social environment, as well as the outcomes of this process.

Based on the above, we conclude that the general scientific meaning of the term *adaptatio* – adaptation – varies depending on the environment in which adaptation occurs, which is the cause of the emergence of an adaptive need. In other words, an instance of interdisciplinary synonymy is observed. The semantic polysemy of the term complicates the definition and understanding of the concept. Effective interpretation can only be ensured by attaching additional conceptual components – mostly adjectives – to the base unit, which clarify and specify the phenomenon, for example: *adaptatio psychologica*, *adaptatio socialis*, *adaptatio professionalis*, *adaptatio psychica*, *adaptatio diuturna*, and so forth. Observations of the «adaptation» lexical family in contemporary encyclopedic dictionaries⁶ show the inclusion of between 8 and 14 terminological

in Rehabilitation], Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seria «Filolohiia» [Problems of the Humanities: Collected Papers of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University. Series «Philology»], Vol. 53, 2023, P. 18-25 [in Ukrainian].

³ Ukrainsko-latynsko-anhliiskyi medychnyi entsyklopedychnyi slovnyk u chotyrok tomakh [Ukrainian–Latin–English Medical Encyclopedic Dictionary in Four Volumes], Compilers: Petrukh L. I., Holovko I. M. Kyiv: Medytsyna, 2012, Vol. 1. 700 p.; Kyiv: Medytsyna, 2013, Vol. 2, 741 p.; Kyiv: Medytsyna, 2016, Vol. 3. 742 p.; Kyiv: Medytsyna, 2016, Vol. 4, 598 p.

⁴ Neonatolohiia, khirurhiia ta perynatalna medytsyna [Neonatology, Surgery and Perinatal Medicine], URL: <http://neonatology.bsmu.edu.ua/gateway/clockss> [in Ukrainian].

⁵ Synytsia V. G. Latin terms for the basic concepts of the field of rehabilitation, Modern Engineering and Innovative Technologies, Issue 31, Part 4, P. 1060-1110 [in English].

⁶ Ukrainsko-latynsko-anhliiskyi medychnyi entsyklopedychnyi slovnyk u chotyrok tomakh... op.cit., vol. 1, p. 61; 1, vol. 1, p. 34.

compounds. However, most well-known dictionaries⁷ codify only the base word. In our view, the list of possible terminological compounds is not exhaustive, especially concerning the use of this term in the specialized discourse of rehabilitation professionals. This indicates the necessity of compiling a separate narrow-field encyclopedic dictionary with the obligatory inclusion of etymological analysis.

The term *desadaptatio, onis f.*, English *desadaptation* – is an antonym of the core term *adaptatio*. Together, they form a binary opposition, polar in meaning and mutually contrasting. Today, *desadaptation* is understood as a process or state in which a person experiences difficulties interacting with their social environment due to an inability to adapt to its demands and expectations. As noted by Volnova L.M.⁸, the concept of «desadaptation» in its broadest sense can be viewed as a disruption (deviation) of the organism's adjustment process to new living conditions. Componential analysis reveals three Latin-derived elements in the term: the prefix *de-/des(o)-*, which originally means «removal, negation» and when forming terms indicates the negation or alteration of the concept expressed by the following root + the root *adaptat-* + the suffix *-io*.

In the general medical dictionary⁹ *readaptatio, onis f.*, *readaptation* – is defined as: 1) repeated adaptation; 2) in psychiatry: the adjustment of patients to daily life and work at a new level; 3) the restoration of lost or weakened functions of the human body in new living conditions. The term *readaptatio* is used by specialists in rehabilitation when referring to the need for an individual to «combat» the psychotraumatic effects of various stressful situations, resulting in the person's renewed adaptation to normal life following extreme experiences (Voshkolup H.Yu., 2022). As with *adaptatio*, distinctions are made among psychological (*readaptatio psychologia*), social (*readaptatio socialis*), and professional readaptation (*readaptatio professionalis*). The model of the term's formation is traditional: prefix *re-* + root *adaptat-* + suffix *-io*.

It is pertinent to note that the derivational family based on the root term *adaptatio* is not limited to the lexical units discussed above. This group also includes terms such as *coadaptatio, onis f.* (English: *coadaptation*) – referring to the mutually coordinated adaptation between two interdependent organs or organisms, commonly used

as a biological term in scientific discourse; *praeadaptatio, onis f.* (English: *preadaptation*) – describing the emergence in animals and plants of traits that initially had no adaptive significance but may become beneficial under changing environmental conditions¹⁰ and *postadaptatio, onis f.* (English: *postadaptation*) – the process occurring after an individual has undergone the primary stage of adaptation to new conditions. In the context of contemporary shifts in social, economic, and cultural environments, the term *postadaptation* is gaining increasing importance.

An interesting derivational pair, in our view, is the terms *rehabilitatio, onis f.* (English: *rehabilitation*) and *telerehabilitatio, onis f.* (English: *telerehabilitation*). We do not include the term *abilitatio, onis f.* (English: *abilitation*) in this group, as a clear difference in meaning between these terms can be observed. According to the Law of Ukraine¹¹, *abilitatio* is defined as «a set of measures that help a person with congenital and/or early-onset limitations in daily functioning to achieve an optimal level of functioning within their environment,» whereas *rehabilitatio* refers to «a set of measures required by a person who is experiencing or may experience limitations in daily functioning due to health conditions or aging in interaction with their environment.»

The term *telerehabilitatio*, referring to the medical science field focused on the development of technologies for remote management and monitoring of the rehabilitation process, has only recently entered scientific discourse. This can be attributed, on one hand, to the rapid advancement of modern technologies, and on the other, to the emerging possibility of integrating remote service delivery into rehabilitation systems¹². Etymologically, *telerehabilitatio* belongs to «hybrid» formations, as its first component derives from the Greek term *τῆλε* (*tēle*), meaning «far» or «at a distance,» which in compound words indicates remoteness or remote control¹³, while the following two components are of Latin origin. It is worth noting that dictionary¹⁴ also records other composite terms related to telemedicine components: *telemedicina, ae f.* and *teletherapia, ae f.*; *telediagnosis, is f.*; *teleelectrocardiographia, ae f.* and *teleelectrocardiographium, i n.*; *telecardiogramma, atis n.*; *telecardiographia, ae f.*; *telemetria, ae f.*; *telepneumographia, ae f.* None of these terms belongs to

⁷ Arnaudov D. Terminologia medica polyglotta. Latinum–Russkij–English–Français–Deutsch, Sofia, Bulgaria, Medicina et physcultura, 1979, 943 p., Rudzitis K. Terminologia medica in duobus voluminibus, Riga, Liesma, 1973, Vol. 1, 1039 p. Riga, Liesma, 1977, Vol. 2, 866 p. [in Ukrainian].

⁸ Volnova L. M. Poperedzhennia psykhologichnoi dezadaptatsii poranenykh u systemi sotsialno-psykhologichnoi reabilitatsii viiskovosluzhbovtiv [Prevention of Psychological Maladaptation of the Wounded in the System of Social and Psychological Rehabilitation of Military Personnel], Aktualni problemy psykhologii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhologii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy [Current Issues in Psychology: Collected Papers of the H. S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine], 2017, Vol. XI, Psychology of Personality, Psychological Assistance to Personality, Issue 15, P. 76-84 [in Ukrainian].

⁹ Ukrainsko-latynsko-anhliiskyi medychnyi entsyklopedychnyi slovnyk u chotyrok tomakh... op.cit., vol. 4, p. 372. Ukrainsko-latynsko-anhliiskyi medychnyi entsyklopedychnyi slovnyk u chotyrok tomakh [Ukrainian–Latin–English Medical Encyclopedic Dictionary in Four Volumes], Compilers: Petrukh L. I., Holovko I. M. Kyiv: Medytsyna, 2012, Vol. 1, 700 p.; Kyiv: Medytsyna, 2013, Vol. 2, 741 p.; Kyiv: Medytsyna, 2016, Vol. 3, 742 p.; Kyiv: Medytsyna, 2016, Vol. 4, P. 372 [in Ukrainian].

¹⁰ Ukrainsko-latynsko-anhliiskyi medychnyi entsyklopedychnyi slovnyk u chotyrok tomakh... op.cit., vol. 3, p. 277 [in Ukrainian].

¹¹ Zakon Ukrainy «Pro reabilitatsiiu u sferi okhorony zdorovia» [Law of Ukraine «On Rehabilitation in the Field of Health Care»], Document N. 1053-IX, current version, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> [in Ukrainian].

¹² Neonatolohiia, khirurgiia ta perynatalna medytsyna [Neonatology, Surgery and Perinatal Medicine], vol. 14, N 4 (54), 2024, pp. 83-190, URL: <http://neonatology.bsmu.edu.ua/gateway/clockss> [in Ukrainian].

¹³ Anhlo-ukrainskyi iliustrovanyi medychnyi slovnyk Dorlanda u dvokh tomakh [Dorland's English-Ukrainian Illustrated Medical Dictionary in Two Volumes], Lviv: Nautilus, 2002, 2003, Vol. 1-2, 2688 p. [in Ukrainian].

¹⁴ Ukrainsko-latynsko-anhliiskyi medychnyi entsyklopedychnyi slovnyk u chotyrok tomakh... op.cit., vol. 4, p. 34.

nomina actionis; therefore, their structure is beyond the scope of this article.

Nomina actionis occupy a prominent place in modern Latin medical terminology due to the

remarkable productivity of the suffixes -io, -tio, and -sio. Our quantitative analysis of terms formed through suffixation, based on source¹⁵, confirms this assertion (see Fig. 1).

Fig. 1. Productivity of Latin suffixes in the medical terminological system

Conclusions. The derivational potential of the deverbal noun *adaptatio* is enabled through the use of Latin prefixes such as re- (indicating restoration or repetition), des- (indicating removal or absence), prae- (denoting a preceding action or phenomenon), post- (indicating an action or event occurring after something), and co- (signifying a joint action performed together with someone or something). No formations with Greek prefixes were identified. The general scientific meaning of the term *adaptatio* varies depending on its use within specific academic fields, while retaining its original sense, derived from the verb *adaptare* – «to adjust» or «to adapt» – a meaning documented by the Roman scholar and encyclopedist Gaius Suetonius Tranquillus (75-160 AD)¹⁶. The lexeme *adaptatio* is not recorded in Vallauri's dictionary, suggesting that this derivative appeared in Late Latin. Within the rehabilitation terminological system, a substantial number of general medical *nomina actionis* are in use, which acquire specialized, narrow meanings through the addition of specific qualifying components to the base noun. Further comprehensive analysis of the structural, etymological, and lexico-semantic features of Latin suffixal terms in rehabilitation will contribute to a deeper understanding and clearer delineation of specialized professional concepts within the field of rehabilitation.

Синиця Валентина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету, автор міжнародних та вітчизняних наукових статей, тез, доповідей, співавтор національних підручників з латинської мови для студентів вищих медичних і фармацевтичних навчальних закладів. Коло наукових інтересів: дослідження лексико-семантичних та дериваційних процесів у латинській медичній терміносистемі.

Synytsia Valentyna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Foreign Languages Department of Bukovinian State Medical University, author of international and national scientific articles, theses and reports, coauthor of national textbooks on Latin for the students of higher medical and pharmaceutical institutions. Focus of scientific interest: investigation of lexical-semantic and derivative processes in Latin medical terminology.

Беляєва Олена – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри іноземних мов з латинською мовою та медичною термінологією, Полтавський державний медичний університет. Коло наукових інтересів: лінгводидактика, методика навчання латинської та іноземної мови за професійним спрямуванням, термінознавство, тестологія, професійна педагогіка, лінгвокультурологія, античні мотиви у французькій драматургії першої половини XX століття.

Bieliaieva Olena – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages with Latin and Medical Terminology, Poltava State Medical University. Focus of research interest: linguodidactics, methods of teaching Latin and foreign languages for professional purposes, terminology studies, testology, professional pedagogy, linguoculturology, ancient motifs in French drama of the first half of the 20th century

Лисанець Юлія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов з латинською мовою та медичною термінологією, Полтавський державний медичний університет. Коло наукових інтересів: світова література, гендерні студії, медичний дискурс, наратологія.

Lysanets Yuliia – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages with Latin and Medical Terminology of Poltava State Medical University. Focus of research interest: world literature, academic writing, medical discourse, narratology.

Мироник Олена – кандидат медичних наук, доцент кафедри інфекційних хвороб та епідеміології Буковинського державного медичного університету, автор наукових та методичних статей. Коло інтересів: гепатологія, медична термінологія.

Myronyk Olena – candidate of Medical Sciences, Associate professor of Bukovinian State Medical University at the Department of Infectious Diseases and Epidemiology, author of scientific and methodological articles. Research interests: hepatology, medical terminology.

Received: 17.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© V. Synytsia, O. Myronyk, O. Bieliaieva, Yu. Lysanets, 2025

¹⁵ Rudzitis K. Terminologia medica in duobus voluminibus. Riga, Liesma, 1973, Vol. 1, 1039 p.; Riga, Liesma, 1977, Vol. 2, 866 p. [in Ukrainian].

¹⁶ Vallauri T., Durando C. Dizionario Italiano–Latino, Latino–Italiano, Libreria, 2000, P. 13.

**СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА ТА МІФ ПРО
ДОНБАС. ФІКЦІЙНІ ТА КРИТИЧНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ
У ФРАНКОФОННОМУ ПРОСТОРІ**

Світлана НАМЕСТЮК, Олександр РАК, Жанна НИКІФОРЧУК,

Ірина ЗАЗУЛЯ

Буковинський державний медичний університет, Чернівці (Україна)

namestyuk.lana@bsmu.edu.ua, rak.Oleksandr@bsmu.edu.ua,

z.nykiforchuk@bsmu.edu.ua, iryna.kostetska@gmail.com

**CONTEMPORARY UKRAINIAN LITERATURE AND
THE MYTH OF DONBASS. FICTIONAL AND CRITICAL
REPRESENTATIONS IN THE FRANCOPHONE AREA**

Svitlana NAMESTIUK, Zhanna NYKIFORCHUK, Oleksandr RAK,

Iryna ZAZULIA

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine)

ORCID ID: 10000-0001-5572-0046; ORCID ID:0000-0002-0524-2178;

ORCID ID: 0000-0002-3108-0002; ORCID ID: 0000-0002-8640-5150

Наместюк Світлана, Рак Олександр, Нікіфорчук Жанна, Ірина Зазуля. Сучасна українська література та міф про Донбас. Фікційні та критичні репрезентації у франкофонному просторі. Мета дослідження. Метою цієї роботи є продемонструвати, що сучасна українська література нині є невід'ємною частиною європейського інтелектуального простору як легітимний об'єкт естетичного та політичного осмислення. У 2020-2024 роках переклади цієї літератури французькою мовою зазнали помітного зростання, ставши важливим інструментом культурної видимості та гуманістичного діалогу.

Методологія. Дослідження ґрунтується на якісному аналізі літературних перекладів, опублікованих у Франції, зосереджуючись на ключових сучасних авторах (Жадан, Забужко, Курков тощо) і перекладачах (Дмитришин, Мізерак, Дзюб та ін.). Підхід поєднує філологічні, історичні та герменевтичні аспекти.

Результати. Перекладені твори охоплюють широкий спектр жанрів – прозу, поезію, драму, щоденники – і передають різноманітні досвіди війни, спротиву, пам'яті та ідентичності. Кожен переклад виступає посередником між українською травмою та франкомовною читацькою аудиторією, сприяючи ґрунтовному критичному сприйняттю.

Науковий внесок. Аналіз виявляє подвійну функцію перекладів: з одного боку, вони документують безпрецедентну історичну й екзистенційну реальність; з іншого – активно сприяють переконфігурації європейського літературного канону. Французькі видавництва відіграють ключову роль у цьому символічному (пере)визнанні української літератури.

Висновки. Літературний переклад у часи війни стає актом етичної солідарності. Він робить невидиме видимим і допомагає формувати нову культурну карту Східної Європи. Проект Lire l'Ukraine яскраво ілюструє, як інтелектуальний обмін між Францією та Україною переозначає наративні й меморіальні межі континенту.

Ключові слова: літературний переклад, війна в Україні, сучасна література, культурна пам'ять, франкомовний простір, естетичний спротив.

Introduction. Contemporary Ukrainian literature no longer appears in the European intellectual landscape as an exotic curiosity or a late discovery, but rather as a fully recognized actor in the humanist dialogue – one capable of challenging established narratives about Eastern Europe. At the heart of this dynamic lies the phenomenon of French translations, which between 2020 and 2024 have reached unprecedented scale and ethical depth. Translation in times of war is not merely a linguistic act; it is a cultural testimony in which trauma, personal memory, and the quest for universal understanding intersect.

In the French translations of contemporary Ukrainian authors carried out by Irina Dmytryshyn, Oksana Mizérak, Nikol Dziub, Johann Bihr, Sonia Filonenko, and others, every word carries weight – both personal and national. Thanks to collaborations with prestigious French publishers – Gallimard, Stock, Liana Levi, Noir sur Blanc, L'Espace d'un instant, Bleu & Jaune, Éditions des femmes – Ukrainian literature is now visible, audible, and read in France, becoming fully integrated into the European intellectual and cultural context.

Today, in the translated works of Serhiy Zhadan, Maria Matios, Andriy Kurkov, Oksana Zabuzhko, Sofia Andrukhovych, Yuri Andrukhovych, Lyuba Yakimchuk, Pavlo Matiusha, Neda Nezhdana, Artem Chapai, and others, we see a subtle interweaving of the poetics of resistance and the hermeneutics of loss. In these texts, war is not a mere backdrop – it is the very essence of the artistic act. Characters, voices, places, and archetypes are not simply descriptive elements; they are part of a language being constructed to express the inexpressible.

Special attention is given to epistolary prose (*Love and War Letters*), war poetry (*The Apricots of Donbas*), documentary theater (*Bad Roads, Sasha, Take Out the Trash*), philosophical prose, and invasion diaries. Each of these genres, through the medium of translation, conveys a demand for truth imposed by History. At a time when borders are collapsing not only physically but also mentally, translation emerges as a new humanitarian bridge between cultures, peoples, experiences, and perceptions.

French translation of Ukrainian literature is an act of solidarity that renders the invisible visible: anonymous

tragedies, the intimate geography of loss, the silences crying out to be named. The *Lire l'Ukraine* project is part of this wave of translations and contributes to the emergence of a new European canon, one in which the Ukrainian experience – war, dignity, resistance, emotion, faith – becomes part of a shared cultural memory.

Today, French translators perform an act of intellectual communion: Ukraine and France are jointly shaping a new European language of trust. In this dialogue, Ukrainian literature is no longer seen as the distant echo of a far-off catastrophe, but as a vital form of humanity in the face of inhuman challenges. Contemporary Ukrainian literature thus emerges as a space of aesthetic and political reflection, capable of opening new perspectives on Eastern Europe. The French translations of Ukrainian authors form a true symbolic bridge, connecting traumatic history, the urgent experience of war, and universal human meaning. Thanks to the work of translators such as Irina Dmytryshyn, Oksana Mizérak, Nikol Dziub, Johann Bihr, Sonia Filonenko, and others, the major works of contemporary Ukrainian literature have been made accessible through leading French publishers: Noir sur Blanc, Gallimard, Stock, Liana Levi, L'Harmattan, Bleu & Jaune.

Analysis of Recent Research and Publications.

The phenomenon of war and post-post-Soviet existence is reflected, for example, in Irina Dmytryshyn's translations of Serhiy Zhadan's literary world (Internat, The Road to Donbas, Anthem of Democratic Youth, Anarchy in the UKR), where war is not a front-line event but a totalizing experience that deconstructs the very foundations of existence¹.

The translations convey Zhadan's tonal range – from surrealism to brutal realism – depicting cities emptied of both geographic and existential coherence².

In Internat, a poetics of daily resistance emerges through minor gestures, interior monologues, and physical journeys across devastated landscapes.

Nikol Dziub's translations of Maria Matios's works – Sweet Darusia and Hardly Ever Otherwise – portray transgenerational trauma rooted in an ethno-Carpathian narrative, where every family tree is also a historical tree³. In French, these texts reveal the archetypal depth of Ukrainian existence: land, memory, kinship, and language become philosophical categories.

Andriy Kurkov, whose works have been widely translated into French – Grey Bees, The Ear of Kyiv, Diary of an Invasion – constructs the image of an «ordinary» Ukraine that is anything but banal. His characters, as war witnesses, resort to irony, silence, or a diaristic tone to derive meaning from the absurdity of existence during

wartime. In Diary of an Invasion, winner of the 2022 Prix Médicis étranger, the diary format becomes a tool of literary anthropology, capturing the war's impact on everyday life (Noir sur Blanc, 2023, trans. Johann Bihr).

The Cult – a novel written at age 16 by Lyubko Deresh (translated by Oksana Mizérak)—offers a philosophy of personal transformation steeped in post-punk mythology. As both cultural collage and a form of contemporary myth-making, the French translation introduces readers to global cultural references (Hendrix, Led Zeppelin, Kerouac, Burroughs) interwoven with a uniquely post-communist Ukrainian sensibility (Stock, 2009)⁴.

French translations of Ukrainian literature represent far more than a philological exercise. They are an ethical gesture, an act of solidarity and resistance against forgetting in times of war⁵. Through translation, the world discovers not only the Ukrainian tragedy but also its capacity to offer profound artistic reflection, intellectual resistance, and a philosophical vision of the self within history⁶. In this way, the Francophone reception of Ukrainian texts translates not just a language, but the very experience of existence in a time of catastrophe.

Purpose. This work aims to demonstrate that contemporary Ukrainian literature has established itself in the European intellectual landscape as an autonomous space for aesthetic and political reflection. Between 2020 and 2024, French translations of this literature have experienced unprecedented growth, becoming a major vehicle for cultural visibility and humanist dialogue.

Object of Study. The focus is on Ukrainian literary works published in France. The study concentrates on representative contemporary authors (Serhiy Zhadan, Oksana Zabuzhko, Andriy Kurkov, etc.) and their translators (Irina Dmytryshyn, Oksana Mizérak, Nikol Dziub, etc.), using an interdisciplinary approach that combines philological, historical, and hermeneutic dimensions.

Presentation of Primary Material. Today's Ukrainian writers are both witnesses to and interpreters of a new reality. *Fieldwork in Ukrainian Sex* by Oksana Zabuzhko, translated into sixteen languages, marked her brilliant international debut in 1996. Her work – situated at the crossroads of essay, prose, and cultural philosophy – has received numerous prestigious awards: the MacArthur Fellowship (2002), the Antonovych Prize (2008), the Order of Princess Olga (2009), the Taras Shevchenko National Prize (2019), and the French Legion of Honor (2023). Her novel *The Museum of Abandoned Secrets* (2010) won the Angelus Central European Literature Award in 2013, and her short story collection *Your Ad Could Be Here* (2017) was listed among the New York Times' 100 notable books

¹ Polishchuk Ya. *Reaktyvnist' literaturey* [*The Reactivity of Literature*], Akademydav, 2016 [in Ukrainian].

² Sillana I. «Sakral'nyi tekst yak fenomen intermedial'nosti: vid symbolu do metaforu» [«The Sacred Text as a Phenomenon of Intermediality: From Symbol to Metaphor»], *Slovo i Chas*, N 4, 2020, P. 56-65 [in Ukrainian].

³ Slukhai L. «Mifopoetychni arkhetypy u suchasni ukrains'kii poezii viiny» [«Mythopoetic Archetypes in Contemporary Ukrainian War Poetry»], *Filolohichni Traktaty*, Vol. 13, N 2, 2021, P. 123-130 [in Ukrainian].

⁴ Anthologie du Donbass. Translated from the Ukrainian by Iryna Dmytryshyn and Marta Starinska. *Anthology of the Donbass*, L'Harmattan, 2018, *Présence ukrainienne collection*.

⁵ Asseiev Stanislav. *Donbass: un journaliste en camp témoin*. Translated from the Ukrainian by Iryna Dmytryshyn, *Donbass: A Journalist Testifies from the Camp*, Atlande, 2020.

⁶ Cardy Henri. *Construire l'identité régionale: La communication en question* [*Constructing Regional Identity: Communication in Question*], L'Harmattan, 1997 [in French].

in 2020. In 2022, Zabuzhko received the Ukrainian «Book of the Year» award for *The Longest Journey*, an essay on the historical context of the ongoing Russo-Ukrainian war. Her work has been translated into over twenty languages.

In *Everything That Is Human* (*Tout ce qui est humain*, Bayard Éditions, 2023; trans. Irina Dmytryshyn), Sofia Andrukhovych confronts the challenge of giving voice to experiences that elude linguistic expression – fear, silence, disruptions of time and the body – born from war. Her prose seeks to name the unnamable, to give form to what often remains locked in traumatic silence. Her novel *Felix Austria* (Noir sur Blanc, 2018; trans. Irina Dmytryshyn) immerses the reader in the atmosphere of Central Europe before 1914 – a seemingly orderly world already harboring the seeds of future catastrophe.

A major figure in contemporary Ukrainian literature, Yuri Andrukhovych – poet, essayist, novelist, and co-founder of the literary group Bu-Ba-Bu – blends the carnivalesque, the grotesque, and philosophy in his writing. His works, translated into several languages including French (published by Noir sur Blanc), have received numerous international awards: the Herder Prize, the Angelus Award, the Heinrich Heine Prize, the Vilenica Prize, the Hannah Arendt Prize, among others. Among his translated works is *Moscoviada*, a satire of the late Soviet regime written in a burlesque-surrealist style (translated by Maria Malanchuk).

The soldier's voice in Artem Chapaye's literature embodies an ethics of war documentation. In *Ordinary People Don't Carry Machine Guns* (Bayard, 2024; trans. Irina Dmytryshyn), Chapaye offers a military perspective – his own – as a volunteer writer enlisted in the Ukrainian Armed Forces after the Russian invasion of 2022. This work is not a heroic epic but a document of its time, focused on the human in the midst of inhuman circumstances.

Donsh-Goretska explores labor migration – a reality for millions of Ukrainians before the war, and one that has tragically become more urgent today.

In *Stories of Roses, Rain, and Salt* (Bleu & Jaune, 2020; trans. Justine Donche-Goretzka), Pavlo Matiusha immerses the reader in poetic micro-prose – literary miniatures where the sacred and the everyday converge with concision and symbolic density. This work explores the inner cosmos of a pre-war life, where the smallest details take on metaphysical significance.

In 2024, together with Viktoriia Matiusha and journalist Doan Bui, he publishes the epistolary documentary *Letters of Love and War* (Iconoclaste), where war is not simply a narrative event but a space – a force that fractures the family body and opens up a new linguistic sincerity. Viktoriia, a literary agent and mother of four, remains in France; Pavlo is at the front. Their letters, initiated by the French journalist, become a performative form of survival through language.

The French publications of Neda Nezhdana's works (*Maidan Inferno*, *Bad Roads*, *Sasha, Take Out the Trash / The Grain Attic*), published by L'Espace d'un instant, constitute a new canon of war theatre – a synthesis of the political, the personal, and the mythological. Her play *Bad Roads* (2022; trans. Irina Dmytryshyn), adapted for cinema

and awarded the Taras Shevchenko Prize, transforms women's experience of the front into a polyphonic chorus of fractures and silences. *Sasha, Take Out the Trash* is a dramatic parable about the return of a fallen soldier – a metaphor for an unresolved national trauma.

The poetry collection *The Apricots of Donbas* (Éditions des femmes, 2023; trans. Irina Dmytryshyn & Agathe Bonen) offers a lyrical topography of loss: the poems serve less as healing than as acts of testimony. Lyuba Yakimchuk, displaced from her home since 2014, represents a generation that does not sing of war but endures it. The French interpretation, performed by Catherine Deneuve, transforms these texts into a hypnotic declamation.

All these translations – of theater, poetry, epistolary prose, and fragmentary narratives – not only attest to the richness of contemporary Ukrainian literature, but also to the intellectual solidarity between France and Ukraine. They shape a new European understanding of war – not as an abstract political event, but as a personal drama, an aesthetic challenge, and a civilizational ordeal.

Between 2020 and 2024, the French translation of Ukrainian works has acquired exceptional importance, becoming not only a tool of cultural diplomacy, but also a written cartography of trauma, love, and resistance. In the midst of war, these translations serve as a mirror reflecting a profound national experience, transformed into aesthetic language and supported by Europe's leading publishers.

The annexation of Crimea in 2014, the occupation of parts of the Donbas, and the war in Ukraine have not only altered the country's territorial boundaries but also triggered a crisis of national identity and cultural subjectivity, dismantling the myth of stable borders. The armed aggression was accompanied by an information war – Russian propaganda, supported by cultural and media resources, shaped the image of a weak Ukrainian state, while digital manipulation blurred the lines between reality and fiction. As a result, it is ordinary citizens who have suffered the most, and an effective way to counter this influence remains to be found.

In the context of hybrid war, cultural influence has become a crucial tool of «virtual cartography», shaping perceptions of territories and peoples through books, films, and media. In Ukraine, where national culture was long ignored, the absence of a cultural space of its own has led to losses that demand urgent discussion. Ukrainian citizens, though physically present in their homeland, often feel alienated and disoriented. Consequently, the illusory «Russian world» often feels closer to them than Ukrainian culture, with its traditions, language, and mentality.

This situation underscores the importance of cultural mobilization as a response to the challenges of hybrid warfare. Literature, as a key aspect of national culture, has the potential to shape new perceptions of self and one's place in the world. It not only reflects the realities of life but also human interpretations of those realities, responding to contemporary challenges such as the Euromaidan, the war in the East, and the full-scale war in Ukraine. This highlights the need to return to the «grand narrative» in Ukrainian literature – not only as a substitute for social activity, but also as an essential tool of cultural mobilization.

Thus, in the context of hybrid warfare, the virtual cartography of Eastern Ukraine becomes not only a matter of territorial integrity but also one of cultural subjectivity and identity – demanding active efforts from society, the authorities, and cultural institutions.

Hybrid war, unfolding daily within the broader context of full-scale war in Ukraine, is a complex phenomenon that goes far beyond conventional military operations. It is a conflict in which not only armies confront each other, but also ideas, cultural narratives, and historical memory. Today's war in Ukraine is not solely a battle over physical territory – it is a struggle for minds and souls, for an identity forged over centuries.

For a long time, the Ukrainian education system failed to foster national consciousness. Instead, it remained subordinated to Russian narratives. Ukrainian literature was often taught through the lens of Russian cultural tradition, resulting in a distorted understanding of national identity. Yet today, amid war, we are witnessing the resurgence of Ukrainian culture as a key component of the fight for independence. Writers, artists, and cultural figures who have stood in defense of their country underscore the vital role of literature and art in strengthening national awareness.

Still, the struggle for cultural identity brings many challenges. To meet them, a comprehensive approach is needed – one that unites education, culture, and public awareness. Only through collective effort can we build a modern, democratic, and patriotic Ukraine, where every citizen, regardless of gender, enjoys equal rights and opportunities. This is our shared objective. Without achieving it, we cannot build a prosperous nation capable of withstanding the challenges posed by hybrid warfare.

This work aims to examine the consequences of the annexation of Crimea, the occupation of the Donbas, and the ongoing war in Ukraine on Ukrainians' national identity. It studies the impact of military aggression and Russian propaganda on how Ukrainian culture is perceived, and on the sense of national belonging. Particular attention is paid to the role of literature in shaping new ideas of Ukrainian identity in the context of hybrid war.

Today, literature has become a powerful tool for exploring and reflecting on the hybrid war that affects Ukraine. In this regard, the writings of authors such as Sofia Andrukhovych, Yuriy Andrukhovych, Serhiy Zhadan, Volodymyr Lys, Nadiya Morykvas, Volodymyr Rafeyenko, Vasyl Shklyar, Oksana Zabuzhko, and Andriy Kokotyukha – and their translations into European languages – carry particular weight. These works express experiences of identity and contribute to a deeper understanding of cultural practices tied to the mental mapping of Eastern Ukraine, both for Ukrainians and for international audiences.

Literary topography in this context is considered from three main perspectives. First, contemporary literature and transcultural translation reflect the evolving cultural processes of space and time. Second, literature acts as a symbol of collective memory, shaping national identity during wartime. These sites of memory have become contested battlegrounds for truth and historical remembrance, particularly in the context of hybrid war,

where the meaning of physical space can be distorted. Third, literature explores allotopic or disoriented spaces – spaces stripped of meaning. Here, the East emerges as a symbol of lost identity, made even more acute by the war.

In this way, literature opens new horizons for understanding how a person can become disconnected from their roots and fall into a void devoid of history or significance. The dividing line between meaningful and meaningless spaces mirrors the hybrid nature of modern warfare, where real and imagined places intermingle to form a complex geography of pain and hope. In this context, literary works do not simply map geographic coordinates – they explore human perceptions of space. Winds, storms, and tempests that shape human life become metaphors for inner turmoil. Fiction gives the reader the sensation of standing at the center of the storm, offering insight into the emotional upheaval raging within the heart and soul.

In the search for a renewed Ukrainian identity, the force of inertia has played a significant role. This has led to a vision of national literature and culture as a besieged fortress – constantly under threat from the outside. And not without cause. As a young nation, Ukraine has long been subjected to political and cultural pressure from Russia, which seeks to maintain its dominant role. In this context, Ukraine's mental geography has often turned backward, toward the past, rather than forward. The past has been viewed as the heart of the national tradition – something to be cherished and protected.

However, cultural modernization efforts have often failed to produce meaningful results. Ukrainian literature during this transitional period reveals two contrasting tendencies that reflect the internal and external pressures of modernity. The first centers on the province as the core of national identity and tradition. Works by writers such as Valeriy Shevchuk, Volodymyr Drozd, Maria Matios, Vasyl Shklyar, Volodymyr Lys, Myroslav Dochynets, and Leonid Kononovych shed light on the destructive consequences of the Soviet era, during which the provinces lost their unique character and were reduced to a faceless mass. These texts bear witness to deep historical trauma and a yearning to recover a lost identity.

The second literary trend presents the figure of the individualist hero – someone in pursuit of new experiences and meanings, embodying the spirit of the traveler or the nomad. In the works of Yuriy Andrukhovych, Oksana Zabuzhko, Yuriy Izdryk, Taras Prokhasko, and others, the journey is not merely physical but also a symbol of internal growth and transformation. This quest for new identity is a survival strategy in the modern world, whether consciously chosen or intuitively felt.

In sum, literature has become a vital platform for discussions of identity, cultural memory, and the challenges facing contemporary Ukrainian society in the age of hybrid war. It reflects political and social realities while also urging a deeper understanding of personal and national identity in a world defined by constant change.

In the context of the hybrid war in Eastern Ukraine, literature plays a vital role in shaping national identity and cultural memory.

The events unfolding in Ukraine have triggered profound transformations in the collective consciousness

of its people. Russian armed aggression has been accompanied by the intense use of information technologies, blurring the boundaries between truth and fiction and giving rise to new cultural narratives.

Conclusions and perspectives for further research. Literature, as a key component of the cultural landscape, has become a tool of virtual cartography for Eastern Ukraine. It helps us understand how modern conflicts affect perceptions of territory and identity. The works of Ukrainian authors such as Sofia Andrukhovych, Yuriy Andrukhovych, Serhiy Zhadan, and others reflect individual wartime experiences as well as collective memory – both of which shape national identity. In the context of hybrid war, literature becomes a battlefield for truth and historical memory. The very meaning of space can be manipulated, and literature responds by offering new narratives – ones that often challenge outdated ideas of the «familiar» and the «foreign.» In doing so, it highlights the urgent need for cultural mobilization to address the crisis of identity. Amid disinformation and cultural pressure, Ukrainian literature plays a protective role, safeguarding national identity while drawing attention to the importance of unifying society around shared values. The literary process has become an essential dimension of the broader struggle for independence. It contributes not only to the preservation of cultural heritage but also to the formation of a new generation – one equipped to confront the complex challenges of hybrid warfare. Thus, literature emerges not merely as a witness, but as an active agent in the creation of meaning – shaping identity, memory, and spatial understanding in the midst of hybrid war. This process demands active engagement from society at large, as well as from governmental and cultural institutions. Literature's role in this context is not just reflective – it is formative, helping to forge the cultural and symbolic foundations of a sovereign, self-aware Ukraine.

Наместюк Світлана – доцент кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету. Коло наукових інтересів: теорія літератури, філологія, соціальні науки, методика, дидактика, психолінгвістика.

Namestiuk Svitlana – Associate Professor of the Department of Foreign Languages at Bukovinian State Medical University. Research interests: literary theory, philology, social sciences, methodology, didactics, psycholinguistics.

Рак Олександр – зав. каф., доцент кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету. Коло наукових інтересів: філологія, методика, дидактика, медична термінологія.

Rak Oleksandr – Head of Department, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Bukovina State Medical University. Scientific interests: philology, methodology, didactics, medical terminology.

Никіфорчук Жанна – старший викладач кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету. Коло наукових інтересів: теорія літератури, філологія, соціальні науки, методика, дидактика, психолінгвістика.

Nykiforchuk Zhanna – senior lecturer at Bukovinian State Medical University. Research interests: methodology, philology, social sciences, methodology, didactics, psycholinguistics.

Зазуля Ірина – викладач фахового коледжу та кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету. Автор та співавтор навчально-методичних праць у галузі педагогіки та філології.

Zazulia Iryna – teacher of the professional Medical College and of the Department of Foreign Languages, Bukovinian State Medical University. Author and co-author of educational and methodological works in the field of pedagogy and philology.

Received: 8.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© S. Namestiuk, Zh. Nykiforchuk, O. Rak, I. Zazulia, 2025

**КАЗКИ ЯК ДИДАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ РОЗВИТКУ
КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК ШКОЛЯРІВ**

Оксана ДАСКАЛЮК, Євгенія ІВАНОЧКО

Чернівецький національний університет

імені Юрія Федьковича

o.daskaliuk@chnu.edu.ua,

ivanochko.yevheniia@chnu.edu.ua

**THE USE OF FAIRY TALES AS EDUCATIONAL RESOURCES
FOR DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS
IN SCHOOL-AGED CHILDREN**

Oksana DASKALIUK, Yevheniia IVANOCHKO

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,

ORCID ID: 0000-0002-6977-6961;

REASERCHER ID: E-3457-2016.

Oksana Daskalyuk, Yevheniia Ivanochko. The use of fairy tales as educational resources for developing communication skills in school-aged children. A fairy tale is a work of oral folk art that accompanies a child from birth, introducing spiritual heritage of the corresponding ethnic group, teaching customs and traditions, and, finally, presenting the first models of communication in different situations, with different people.

The purpose of the article is to describe the most commonly used etiquette formulas in fairy tales, commenting on their importance for the development of coherent speech of schoolchildren; to analyze how oral folk art texts form an understanding of the logic of the development of a communicative situation, teaching how to respond to various communicative barriers.

The relevance of the article is determined by the need for close cooperation between philology and pedagogy to create comfortable conditions for students to acquire communicative competence, to teach a deep awareness of the connection between generations, which not only forms a modern person, but also projects the preservation of folk etiquette traditions both in everyday speech and in understanding their meaning and role in the communicative behavior of Ukrainians.

Conclusions. A constructed narrative, fictional characters, vivid figurative vocabulary, dynamic development of storyline immerse the reader in various communicative situations, teaching how to speak or act under certain circumstances. A fairy tale also reflects folk etiquette in spoken tradition – it embodies a set of communicative norms, the violation of which must always be justified. While in a state of play – almost reincarnating as the heroes of a fairy tale – a child more easily absorbs the communicative norms of their culture, which has a much stronger educational effect than ordinary instruction.

Keywords: *fairy tale, didactic material, etiquette formulas, speech development, effective communication.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Український фольклор неймовірно багатий на казки, саме тому цей жанр народної творчості вивчають вже майже два століття: починаючи від збирання текстів (Є. Гребінка, П. Гулак-Артемівський, М. Максимович, І. Срезневський та ін.) до сучасних студій з вивчення структури та семантики (О. Задорожна), основних сюжетів (О. Веселовський, О. Ставенко), філософії, реалізації архетипів й антропоцентризму (Х. Дікманн, К.-Г. Юнг), як феномену культури, як чинника морального виховання дитини (В. Сухомлинський), а також як матеріалу лінгводидактики для плекання естетичних почуттів, для розвитку зв'язного мовлення дошкільнят і школярів молодшого шкільного віку (Л. Іщенко). Оскільки робота з казкою впливає на психоемоційний розвиток дитини, то її значення для становлення мовлення дитини досліджували також в ракурсі здобутків психолінгвістики, лінгводидактики, психології, лінгвістики, педагогіки. Так, застосування казки під час формування мовлення дітей дошкільного віку описали Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. у посібнику «Методика

організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах»¹, де, зокрема, охарактеризували вікові особливості дитини щодо сприйняття та вивчення казки, її опанування та відтворення. Справді, найбільша ефективність казки як навчально-виховного засобу припадає на дошкільний вік, а молодша школа лише закріплює набуте і дозволяє глибше працювати з уявою школярів, зокрема через завдання з творення своєї казки, казкотерапію.

Для мовознавця казка є цікавою як дотичністю до багатой народної культури, вираженої в слові, так і як засіб фіксації, збереження та передавання з покоління в покоління етикетних мовленнєвих формул, моделювання звичних комунікативних ситуацій та мовного їх наповнення. Саме з такого ракурсу ми й розглядатимемо тексти казок в нашій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Український комунікативний етикет – предмет вивчення багатьох мовознавчих студій, оскільки має як культурознавче, так і суто практичне значення, зокрема для опанування української мови. І в багатьох таких розвідках приклади наведено з фольклорних текстів, зокрема казок. Так, ілюстративний матеріал з текстів

¹ Bohush A., Havrysh N., Kotyuk T. *Metodyka orhanizatsii khudozhno-movlennievoi diialnosti ditei u doshkilnykh navchalnykh zakladakh* [Methodology of organizing children's artistic and speech activities in preschool educational institutions], K.: Vyd. Dim «Slov», 2006, 304 p. [in Ukrainian].

народної творчості подибуємо у працях Н. Бабич, С. Богдан, О. Мазуркевич та В. Дячук, М. Стахів та інших, а Н. Поплавська й А. Коляда у своїй статті² безпосередньо охарактеризували етикетні формули казки. Як бачимо, предмет нашого дослідження доволі актуальний в сучасному мовознавстві, але етикетні комунікативні формули, вжиті в казках, з погляду філологічного та лінгводидактичного наразі не вивчали.

Мета статті – описати найбільш вживані в казках етикетні формули, прокоментувати їхнє значення для розвитку зв'язного мовлення школярів; проаналізувати, як тексти усної народної творчості формують розуміння логіки розгортання комунікативної ситуації, навчаючи, як реагувати на різні комунікативні бар'єри, які комунікативні стратегії варто застосовувати в тих чи тих ситуаціях; які граматичні форми задіюють мовці для більш ефективного впливу на адресатів мовлення. Отож до **завдань** нашого дослідження входить: 1) описати й прокоментувати мовні формули етикетного мовлення, використані в залучених до аналізу текстах; 2) прокоментувати використання тих чи тих граматичних форм через характеристику комунікативної ситуації їхнього вживання; 3) звернути увагу на інші граматичні засоби, незвичні для певних ситуацій, та пояснити їх, долучивши можливе значення в певній ситуації комунікації.

Актуальність статті зумовлює потреба в тісній співпраці філології та педагогіки для створення комфортних умов набуття комунікативної компетентності школярами НУШ, навчання глибокого усвідомлення зв'язку між поколіннями, що формує не лише сучасну людину, а й проєкціонує збереження народних етикетних традицій як не в повсякденному мовленні, так в розумінні їх значення та ролі в комунікативній поведінці українців.

Виклад основного матеріалу. У процесі мовленнєвого розвитку дітей важливо приділяти увагу не лише збагаченню словникового запасу, а й формуванню культури спілкування, що базується на ввічливості, повазі та емпатії. Саме в дошкільному та молодшому шкільному віці дитина інтенсивно опановує норми мовленнєвої поведінки, моделює їх на основі того, що чує, бачить і переживає.

На наше переконання, українська народна казка є надзвичайно ефективним засобом для формування мовленнєвого етикету, оскільки містить усталені моделі ввічливої комунікації, які дитина легко сприймає, імітує та поступово засвоює як власні. У казкових текстах чітко простежується структура комунікативних ситуацій, у яких герої застосовують привітання, подяку, прохання, побажання, прощання. Це створює ґрунт для ненав'язливого й водночас глибокого виховання

мовленнєвої культури. Варто зауважити, що це вік, коли дитина вивчає світ через гру, а саме казка є тим словесним матеріалом, який через вигадані образи створює в уяві схожі відчуття, оскільки впливає на дитину через шквал емоцій. Про таку надзвичайну роль казки у становленні дитини писав В. Сухомлинський: «Казка для маленьких дітей – не просто розповідь про фантастичні події; це цілий світ, в якому дитина живе, бореться, протиставляє злу свою добру волю. Слово знаходить у казці реальну форму виявлення духовних сил дитини, як у грі – рух, в музиці – мелодія. Дитині хочеться не тільки слухати казку, а й самій розповідати її, хочеться не тільки слухати пісню, а й самій співати, не тільки спостерігати за грою, а й брати участь у ній»³. Схожі функції казка виконує і в навчанні школярів молодшої та середньої школи, розкриваючи безмежний світ не лише українського слова, а й культури, звичаїв і традицій нашого народу. Примітно, що до казки зараз звернулися і психотерапевти, оскільки занурення в такого роду оповідь дозволяє вийти за межі контролю свідомості і через залучення уяви пропрацювати складні моменти. Саме так працює казка в будь-якому віці, звісно ж, якщо доросла людина має досвід ознайомлення з такими текстами в ранньому дитинстві, тому дуже важливо, щоб малюки з народження слухали казки, формуючи в себе таку практику опанування інформації через форму гри, зануреності у вигаданий світ.

Поняття мовленнєвого етикету охоплює систему мовних формул, що регламентують ввічливе спілкування у різних соціальних контекстах. У цьому віці діти ще не завжди розуміють функційну роль мовних зворотів, однак інтонаційно та емоційно активно сприймають доброзичливу комунікацію й починають її наслідувати. Народна казка, як форма усної народної творчості, є носієм цінностей, традицій та мовних норм. Її текстова структура передбачає чітку організацію подій і повторюваність мовленнєвих кліше. Саме ця повторюваність забезпечує запам'ятовування й засвоєння комунікативних моделей, а отже, створює підґрунтя для практичного застосування в реальних ситуаціях спілкування.

У межах роботи було здійснено контент-аналіз текстів українських народних казок з метою виявлення етикетних комунікативних ситуацій. Досліджувані тексти взято з класичних фольклорних збірок, адаптованих для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (упорядкування Н. Забілої, О. Іваненко) і казки, запропоновані для вивчення в 5-6 класах НУШ (Модельна навчальна програма «Українська література. 5-6 класи»⁴. Увагу зосереджено на діалогах персонажів, що ілюструють використання формул ввічливості,

² Poslavska, N., Koliada A. Formuly movlennievoho etyketu v tekstakh ukrainskykh narodnykh kazok [Speech etiquette formulas in the texts of Ukrainian folk tales], Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka, Seriya «Filolohiia», 2019, № 44, P. 69-82 [in Ukrainian].

³ Sukhomlynskyi V. O. Sertse viddaiu ditiam, Vybrani tvory: v 5 t [I give my heart to children, Selected creatures: in 5 vol.], T. 3, K.: Rad. shk., 1977, P. 180 [in Ukrainian].

⁴ Navchalna prohrama predmetu movno-literaturnoi osvitoi haluzi ukrainska literatura [The curriculum program of the subject of the language and literary educational branch of Ukrainian literature], Rozroblena vidpovidno do modelnoi navchalnoi prohramy «Ukrainska literatura. 5-6 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity (avtory: Arkhypova V. P., Sichkar S. I., Shylo S. B.), URL: <https://naurok.com.ua/navchalna-programa-z-ukra-nsko-literaturi-dlya-5-klasu-nush-na-2023-2024-navchalnyi-rik-356554.html>

а також комунікативних ситуаціях, де школярі вчаться долати комунікативні бар'єри.

У взятих для розгляду казках маємо такі етикетні формули привітання:

– Добридень, пане Лисе!

– *І вам добридень, пане Коцький!* («Пан Коцький»). Вжито форму вітання із шанобливим звертанням «пане», що засвідчує соціально прийнятну форму називання адресата мовлення. Подвійне повторення форми «добридень» актуалізує модель ввічливої реакції на привітання.

– Здоров був, раче! – каже йому лисичка. – З тим днем, що сьогодні! («Лисиця та Рак»).

– Здоров, чоловіче добрий!

– Здорові! («Про правду і кривду»).

– Здорові, діду!

– Здоров, сину!;

– Здорові, дядьку!

– Здоров, небоже! («Летючий корабель»).

– Здоров, дядьку!

– *Здоров!* («Про бідного парубка та царівну»). Як бачимо, більш поширена форма привітання в казках, взятих до аналізу і запропонованих до вивчення в школі, є форма *здоров(и)!*, яка вживана в розмовному мовленні серед нижчих прошарків спільноти. О. Миرونюк доречно зауважує, що це фамільярний спосіб привітання, який походить від доволі таки поширеного в XIX столітті способу привітання: «Доброго здоров'я зичу!»⁵. Принагідно вчитель може звернути увагу дітей, що схожа форма привітання зараз діє в ЗСУ: «Бажаю здоров'я!»

– Здрастуй, бабусю!

– І тобі доброго здоров'я, Колобку! («Колобок»).

Звертання до старшої особи з повагою, вітальна відповідь у формі побажання є типовою рисою національного мовленнєвого етикету. Такі звороти важливо імітувати в навчальних іграх.

З казок діти можуть взяти до свого лексичного запасу етикетні формули для висловлення прохання і подяки, а також вивчити мовні засоби (найбільш доречні граматичні форми), які передають спонукання до дії. Комунікативні конструкції для формулювання інтенції мовця, спрямованої на спонукання до дії адресата, є напрочуд активними в повсякденному спілкуванні, а оскільки казки зазвичай передають ситуації побутового мовлення, то в аналізованих текстах таких речень багато, причому це не лише імператив, а і його функційно-семантичні еквіваленти. З різних моделей таких ситуацій, представлених в казках, дитина вчиться узвичаєним граматичним чи лексичним формам, прийнятим в певних умовах комунікації, а вчителю важливо звернути на них увагу та пояснити деякі особливості: як ситуативні, так і нормативні.

– Зайчику-братику, пусти мене у хатку!

– Та заходь уже.

– *Спасибі тобі!* («Коза-Дереза»). Вжито ввічливе звертання з використанням зменшено-пестливої форми, характерної для українського етикету. В. Самойленко слушно зауважує, що наявність демінутивних конструкцій робить тексти для дітей більш яскравими, посилюючи їхній вплив, оскільки такі лексеми мають «широкий емоційний діапазон»⁶. Формула подяки «Спасибі» закріплює соціально схвальну поведінку.

– Лисичко-сестричко, перевези мене через воду!

– *Сідай, перевезу* («Івасик-Телесик»).

Високий рівень ввічливості досягається через звертання «сестричко», що вказує на близькість і лагідність – важлива модель соціально прийнятної моделі оформлення прохання. Номінація адресата завжди позитивно відбивається на ході розмови, адже це улюблене слово для більшості людей (а в казках їхніх прототипів).

Бачить чапля, що непереливки їй, та й каже: «Дозволь мені, вовче, хоч перед смертю потанцювати» («Вовк і чапля»). Своїм ввічливим проханням чапля врятувала собі життя. Звісно, вчитель може спитати, чи дав би вовк чаплі дозвіл потанцювати, якби вона не просила, а вимагала: «*Дай мені, вовче, хоч перед смертю потанцювати*». Для порівняння можна звернути увагу класу на переважно наказові форми спонукання до дії в казці «Мудра дівчина»: – *Неси твоїй дочці цей льон, та нехай вона його вимочить, висушить, поб'є, попряде й витче сто локіт полотна. А не зробить, то буде лихо; – Несить до пана, нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку й днище, щоб було на чому прясти цей льон.* Чим ще цікаві ці фрагменти діалогів з погляду етикетного мовлення: пан говорить до героя на ти, а донька до свого батька викає. Можна пояснити дітям, що раніше в українських сім'ях було прийнято звертатися до своїх батьків на ви. Як бачимо, казки не лише демонструють комунікативні моделі, а й містять факти майже забутих традицій. Вживання другоособового присвійного займенника у словосполучі «неси твоїй дочці» замість *своїй*, допомагає мовцеві підкреслити байдужість до адресата мовлення та його рідних, відмежуватись від них. Також в наведених прикладах маємо третьоособові форми наказового способу (або за деякими класифікаціями – бажального), оформлені за допомогою частки *нехай*.

Варто звернути увагу, що в казках спонукання до дії передають зазвичай наказові форми дієслова в другій особі (однини або множини): – *Не журіться, тату, – все буде гаразд. Підіть купіть мені живого зайця* («Мудра дівчина»). Також є імперативи у формі першої особи множини, якими герой спонукає до спільної дії: *І каже заєць: «Ану, біжім»* («Як їжак і заєць бігали наввипередки»); – *Друзі, – запропонував олень, – проголосуймо по-справедливому; – Влаштуймо змагання з бігу! – запропонувала хитра лисиця, яка була на стороні лева* («Цар Лев»). Важливо акцентувати

⁵ Myroniuk O. M. Pro naiuzhyvanishi formy movnoho etyketu [About the most used formulas of speech etiquette], URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine33-25.pdf>

⁶ Samoilenko V. V. Spetsyfika vykorystannia deminutyviv u suchasnykh tvorakh dlia ditei [Specifics of the use of diminutives in modern works for children], Zakarpatski filolohichni studii, 2022, Vyp. 13, T. 1, P. 104-107 [in Ukrainian].

на таких конструкціях, адже в мовленні українців спонукання до спільної дії через наказову форму дієслова першої особи множини можна почути не так вже й часто.

Спонукальні інтенції мають також речення з дієсловом *мати*, у якого в таких контекстах реалізується значення «намір когось щось робити або означення вольового впливу»: Поставали вони у кінець ниви, і заєць каже: *«Маємо бігти на команду; на команду раз, два, три маємо ураз зачинати бігти»*. – *«Добре»* («Як їжак і заєць бігали наввипередки»). Також спонукати до дії можна через присудкове слово зі значенням «необхідності дії» *треба*: *Треба вибрати не лише сміливого й сильного, але й мудрого та чесного правителя*, – *виступила першою зебра* («Цар Лев») або спонукання-вагання, передане за допомогою трансформованого дієслова умовного способу: *Розумні брати й радяться*: – *Піти б то, може, там, де наше щастя закотилося!* («Летючий корабель»).

У казці «Про правду і кривду» натрапляємо на спонукальні конструкції, які притаманні розмовному мовленню українців, а знавці культури мовлення подають їх як суржикові: – *Давай спорити*.

– Ходім на суд.

– Та чого ж ми таки підемо на суд? Лучче *давай* підемо по дорозі і питаємо чоловіка, якого зустрінемо: як скаже, так і буде. *Ваша правда – уся моя худоба буде вам; моя правда – ваша худоба буде мені. Так питаємо до трьох раз*. Звісно, що для дітей ці конструкції звичні, але вчитель може зробити невеличкий мовознавчий коментар про походження такого виду спонукання, його ефективність в певній комунікативній ситуації та варіанти заміни: *нумо! підімо!*

Трапляються також у казках спонукання, передані через синтаксичну конструкцію зі сполучником мети *щоб*: *Увечері прийшов надвір, перекинув з руки на руку перстень – зараз і назбігалось слуг. От він і каже їм*:

– *Щоб мені до ранку були черевички, золотом шиті, а сріблом підбиті, і щоб ті черевички якраз прийшлися царівні на ногу* («Про бідного парубка та царівну»). Такий вид волевиявлення підкреслює вищий статус мовця або демонструє залежність адресата від ініціатора дії.

Все ж таки спонукання містить в собі елемент примусу, оскільки мовець прагне змусити адресата до певної дії, тому є мовні одиниці, яких потребує ввічлива комунікація для зменшення цього негативного фактору: *Скажи, будь ласка, чоловіче, як тепер лучче жити: чи правдою, чи неправдою?* («Казка про правду і кривду»).

У багатьох ситуаціях спонукання вжито етикетну формулу звертання, яку в казках завжди передають іменники в кличному відмінку, як-от уже згаданий демінутив (*зайчику-братіку*, а також *лисичко* (*лисичко-сестричко*), *голубчику* і *голубчику-братіку*), слова на позначення родинних та соціальних відносин, разом із зменшено-пестливими варіантами (*мамо* (*матінко*), *тату*, *дочко*, *жінко* (*добра*), *брате*, *дядьку*, *синочку*, *бабусю*, *діду* (*дідусю*), *небоже*, *зятю*, *пане* (*паночку*), *панотче*, *дурню*, *чоловіче* (*добрий*)), звичайно, і прості

назви тварин (*раче*), приклад звертання до гурту (*друзі, братця*). Маємо також звертання через прикметник, зневажлива форма називання адресата: *Агов, клишоногий!* («Цар Лев»).

Звісно, що є в казках приклади етикетних ситуацій подяки (зі словом *спасибі* приклад був вище):

– Іди до мене в гості, я тебе нагодую!

– Дякую за запрошення, прийду завтра.

Зразок гостинності та реакція на неї з використанням ввічливої формули «Дякую за запрошення», що є усталеною моделлю етикетної комунікації.

Ситуації прощання та побажання теж належать до етикетних:

– Мамо, щасливої дороги!

– *Будьте чемні, козенята, слухайтеся!* («Про вовка та семеро козенят»).

Батько їх умовляє, мати їх умовляє... Ні!

– Підемо, та й годі! Благословіть нас на дорогу.

Старі, нічого робити, взяли, поблагословили їх на дорогу, баба надавала їм білих паляниць, спекла поросю, пляшку горілки дала – пішли вони («Летючий корабель»). Оця потреба батьківського благословіння як свідчення віри в слово, невидиму батьківську опіку. Саме так казка навчає традицій української сім'ї, хай зараз їх і не дуже практикують, але вдумливе прочитання таких сцен, а ще й обговорення їх з учителем дасть змогу дітям запам'ятати наші давні звичаї.

Формула побажання є ключовим компонентом комунікативної ситуації прощання. Казка закріплює нормативну поведінкову установку через мовленнєві дії.

Такі приклади можуть активно використовуватися в:

- заняттях з розвитку мовлення, де діти вчаться моделювати ввічливі діалоги;
- інсценізаціях казок, які дозволяють закріпити етикетні мовленнєві формули у рольовій грі;
- логопедичних і корекційних заняттях для дітей із труднощами в соціальній адаптації.

Цікаво, що у двох програмних казках маємо конфліктні ситуації, що виникли через свідоме порушення правил ведення толерантної розмови, внаслідок чого з'явилися комунікативні бар'єри: *...Це ти, мабуть, до косовиці готуєшся, що клеши об камінь гостриш?*

Поздоровкався рак та й каже.

– Я клешнями роблю те, що ти зубами; так треба, щоб гостріші були.

А лисичка тоді йому.

– Тепер я бачу, чого з тебе люди сміються, розказуючи, як ти сім літ по воду ходив, та й ту на порозі розлив! Як його ходити у світі, коли на ногах зуби? Признайся, що таки правду люди говорять про тебе!

– Може, колись тє й правдою було, та тепер брехнею стало! Ось коли хочеш, то давай побіжим наввипередки. Я тобі ще на один скок уперед ходу дам. Біжим до тієї осички, що стоїть онде на узліссі... («Лисиця та рак»). Учитель може обговорити з дітьми, хто з героїв порушив правила ввічливості, як воно потім відбулося і на ході розмови, і на подальшому розвитку подій. *Задумав собі: «Аби коротшою дорогою іти, то піду навправець». Але поза корчем здибав його*

заєць, що обзирав капусту, чи велика виросла. «Ого-го! – каже їжак. – Скорі сотворіня тут!» – «А ти, – каже заєць, – такий твій рід віддавна, і ти такий! Загинеш з твоїм ходом і з твоїми кривулями, з твоїми кривими ногами!» Але їжак найдужче то узлостило, що він каже, що криві ноги. «Ти, – каже, – мене береш на сміх? Адже як ти такий великий пан, то зложімся, хто кого переможе у бігу». І заклалися у п'ять дукатів... І каже заєць: «Ану, біжім». – «Ні, – каже, – іще ні. Я піду ще додому і скажу жінці, аби знала, де я пішов...» («Як їжак і заєць бігали наввипередки»). Звісно, що в кінці кривдники отримували справедливе покарання, але такі контексти дуже цікаві для розбору комунікативної поведінки героїв, вироблення варіантів провадження комунікації для уникнення конфліктів. Також можна обговорити, чи не порушили герої правил лагідної розмови, чи не вдалися до цькування, чи можна так говорити до інших і як варто на такі кпини реагувати.

Висновки. Українська народна казка є надзвичайно потужним засобом формування мовленнєвого етикету в дошкільників і молодших школярів. Через просту й водночас глибоку структуру комунікативних актів вона дозволяє закладати основи ввічливої поведінки. Інтегрування таких текстів у педагогічну практику не лише збагачує мовлення, а й розвиває соціальну компетентність, навчає школярів алгоритмів ведення ефективних розмов, розуміння як самого висловлення, так і його контекстів. Також, як показав фактичний матеріал, казки навчають правильного мовлення з дотриманням морфологічних норм, незначні порушення лише засвідчують

особливості усного мовлення українців та наслідки різних впливів на нього.

Даскалюк Оксана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, автор близько 50 праць наукового та навчально-методичного ґатунку, 1 статті в колективній монографії, 4 навчально-методичних посібників; брала участь в укладанні Словника звертань української мови. Коло наукових інтересів: комунікативна лінгвістика, лінгвістика впливу, психолінгвістика, українознавство як елемент навчання іноземних студентів української мови.

Daskaliuk Oksana – PhD in Philology; Associate Professor in the Department of History and Culture of the Ukrainian Language, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University; author of about fifty scientific, educational and methodological publications, including one article in a collective monograph, four educational and methodological manuals; participated in compiling a Dictionary of Phrases of Address in the Ukrainian Language. Scientific interests: communicative linguistics, linguistics of influence, psycholinguistics, Ukrainian studies as an element of teaching foreign students Ukrainian language.

Іваночко Євгенія – студентка другого (магістерського) курсу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Ivanochko Yevheniia – is a student of the second (master's) level of higher education at Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

Received: 19.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© O. Daskaliuk, Y. Ivanochko, 2025

**ФОРМИ Й МЕТОДИ РОБОТИ З ФІЛОЛОГІЧНО
ОБДАРОВАНИМИ ЗДОБУВАЧАМИ ОСВІТИ****Олена КУЛЬБАБСЬКА,**Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
o.kulbabska@chnu.edu.ua**FORMS AND METHODS OF WORK WITH
PHILOLOGICALLY GIFTED LEARNERS****Olena KULBABSKA,**Yury Fedkovich Chernivtsi National University,
Researcher ID: C-2286-2017;
ORCID 0000-0002-1858-9269.

Kulbabska Olena. Forms and Methods of Work with Philologically Gifted Learners. Aim of investigation. The article is devoted to the pressing issue of fostering the creative development of youth and eliminating barriers so that no group – regardless of gender, age, place of residence, psychological or physical abilities, disability, or other characteristics – is directly or indirectly excluded from society and can fully realize its potential in Ukraine. Therefore, the aim of the research is to theoretically substantiate the specific features of organizing individual work with gifted learners, to analyze the main directions of work with philologically gifted students within the extracurricular system, and to test a working curriculum for the core academic discipline. **Novelty.** For the first time, the article generalizes the experience of teaching the core academic discipline «Forms and Methods of Work with Philologically Gifted Students in General Secondary Education Institutions (GSEIs)» at Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University within the educational and professional program «Secondary Education (Ukrainian Language and Literature)», specialty A4 «Secondary Education», field of knowledge A «Education.» In the course of scientific analysis of theoretical material, scientific and pedagogical **methods** were applied (study and analysis of psychological-pedagogical and scientific-methodological literature on the research topic; synthesis, modeling, and generalization of the obtained information in order to explore the essence and characteristics of educating philologically gifted individuals in contemporary realities). The **conclusions** emphasize the following: 1. In the period of Ukraine's recovery from the devastating consequences of the Russian-Ukrainian war, it is of paramount importance to identify and create favorable conditions for the development of creative individuals capable of generating unconventional ideas, solving complex everyday problems effectively, thinking critically, and formulating promising tasks and algorithms for their resolution. 2. In terms of state support for talented youth, a priority task is to intensify scientific research on the education and upbringing of gifted children, to develop methods and programs for working with such children, and to expand the network of experimental institutions for their testing. One way to implement this task is the core academic discipline «Forms and Methods of Work with Philologically Gifted Students in GSEIs» for second (master's) level higher education learners. 3. A model for studying the academic discipline has been substantiated, ensuring a close connection between student learning and future professional activity. The practical implementation of the chosen model guarantees the efficiency and effectiveness of this process. It includes five interrelated blocks: target and motivational; theoretical and methodological; content and technological; reflective and analytical; and resultative and evaluative – forming a foundation for implementing various technologies, methods, and techniques.

Key words: state support for gifted youth, general secondary education institution, institution of higher education, learners, educational and professional program, modeling of students' professional activity, model of academic discipline study, unconventional ideas, critical thinking, partnership.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Активне реагування молоді на кризові виклики сьогодення та готовність до розбудови сталого миру – не лише необхідність, а й ресурс, що здатен змінювати Україну після повномасштабної російсько-української війни. Для відбудови держави особливої ваги набуватиме потреба в людях творчих, здатних нестандартно вирішувати складні завдання повсякдення та на основі критичного аналізу ситуації формувати нові перспективні задачі й алгоритми їх розв'язання. У цьому аспекті важливо дослідити, як у теоретичному вимірі й у практичному сенсі змінилися пріоритети раннього виявлення та навчання талановитої молоді в закладах загальної середньої освіти, коледжах та університетах; у який спосіб можна мінімізувати навчальні втрати, спричинені необхідністю перебувати тривалий час в укритті, навчатися в змішаному форматі, почасти без

електроенергії; як мотивувати обдарованих здобувачів освіти до поглиблення знань і виформування ціннісних пріоритетів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивчення специфіки освіти обдарованих в Україні та світі активізувалося з першої третини ХХ століття в контексті розвитку загальної середньої освіти й освітнього простору загалом. Цей процес регулює низка законодавчих актів (закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», Концепція «Нова українська школа», Національна програма «Діти України», Програма розвитку обдарованих дітей і молоді, Указ Президента України про підтримку обдарованих дітей тощо), основна мета яких «сприяти розвитку молоді та усуненню бар'єрів, щоб жодна з її груп, незалежно від статі, віку, місця проживання, психологічних і фізичних здібностей, інвалідності та інших ознак в усіх сферах життєдіяльності, не була безпосередньо

чи опосередковано виключена із суспільства та мала можливість реалізувати в Україні свій потенціал»¹.

Окрім того, актуальні теоретичні питання щодо виявлення та психологічної підтримки обдарованих школярів / школярок висвітлено на офіційних сайтах Українського інституту розвитку освіти, Інституту модернізації змісту освіти, Інституту обдарованої дитини НАПН України, які, наприклад, ініціюють щорічну всеукраїнську конференцію «Обдаровані діти – скарб нації», що є дієвою дискусійною платформою для управлінців, педагогів, психологів, філологів, учителів-практиків.

На наше переконання, заслуговують поцінування праці академіка В. Моляка та його послідовників О. І. Кульчицької, М. А. Гнатка, О. Л. Музики, які представляють вітчизняну наукову школу з проблем обдарованості та розвитку творчого потенціалу дитячої особистості. Інший дослідницький колектив – О. Топузов, С. Алексєєва, О. Малихін, Н. Арістова – вивчає напрям *обдарованість і талант* → *індивідуалізація навчання*, обґрунтовуючи методичний кейс особистісного навчання в базовій середній школі в умовах змішаної форми організації освітнього процесу². У монографічних виданнях інших авторів увагу сконцентровано на досвіді історичного та порівняльного аналізу обдарованості³, модернізації змісту навчання талановитих учнів у закладах загальної середньої освіти України⁴ тощо.

У численних психолого-педагогічних студіях (С. Рубінштейн, Дж. Фріман, А. Савенков, В. Чудновський, Н. Шумакова, Н. Яременко та ін.), констатовано, що обдарованість – це передовсім приховані потенційні можливості особистості, цілісний вияв яких можливий завдяки наявності в педагога великого досвіду та спеціальних знань у цій галузі діяльності.

Мета статті – теоретично обґрунтувати особливості організації індивідуальної роботи з філологічно обдарованими здобувачами освіти, проаналізувати основні напрями такої роботи не лише в ЗЗСО, а й у системі позашкільля, апробувати робочу програму базової навчальної дисципліни «Форми й методи роботи з філологічно обдарованими учнями в ЗЗСО», узагальнити досвід її викладання в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що на часі створення цілісної, самокерованої системи, яка б

охоплювала кілька етапів: по-перше, діагностику та підтримку обдарованої молоді, розвиток та реалізацію її здібностей; по-друге, стимулювання навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти в навчальних закладах різних рівнів освіти (у процесі формальної та неформальної освіти); по-третє, формування резерву для вступу на перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, у магістратуру та аспірантуру, щоб у перспективі готувати наукові та педагогічні кадри для потреб ЗЗСО та ЗВО, створювати належні умови проходження виробничої практики й педагогічної інтернатури.

До того ж важливо підбити перші підсумки викладання базової навчальної дисципліни «Форми й методи роботи з філологічно обдарованими учнями в ЗЗСО» на філологічному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти, які навчаються на освітньо-професійній програмі «Середня освіта (українська мова та література)», спеціальність А4 «Середня освіта», галузь знань А «Освіта» та В 11 «Філологія», галузь знань В «Культура, мистецтво та гуманітарні науки».

У процесі наукового аналізу теоретичного матеріалу застосовано науково-педагогічні **методи** (вивчення й аналіз психолого-педагогічної та науково-методичної літератури з теми дослідження; синтез, моделювання, узагальнення одержаної інформації з метою дослідження сутності й особливостей виховання філологічно обдарованої особистості в реаліях сьогодення).

Виклад основного матеріалу. Аналіз емпіричного матеріалу засвідчив, що в науковій літературі термін **«обдарованість»** уживають (Д. Богоявленська, Є. Борінштейн, В. Гриньова, О. Заячук, Н. Малик та ін.) паралельно: 1) у *широкому значенні* як «систему, що розвивається протягом життя, визначає можливість досягнення людиною вищих (незвичайних, неабияких) результатів в одному або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми»; 2) у *вузькому вжитку* як «індивідуальну потенційну своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти успіхів у певній діяльності. Обдарованість розвивається під час засвоєння духовних та інших надбань людства, його творчої діяльності»⁵. Обидва визначення є антропоцентричними, оскільки їхнім осердям є людина певного віку, яка має вроджені

¹ Постанова КМУ № 579 від 2 червня 2021 р. «Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tselovoi sotsialnoi prohramy 'Molod Ukrainy' [On approval of the State Targeted Social Program «Youth of Ukraine»] на 2021-2025 roky ta vnesennia zmin do deiakikh aktiv Kabinetu Ministriv Ukrainy», K., 2021, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

² Individualizatsiia navchannia v umovakh zmishanoi formy orhanizatsii osvitnoho protsesu u bazovii shkoli [Individualization of learning in a mixed form of organizing the educational process in a basic school]: metod. posib. [El. vyd-nia], K. : Vydavnychiy dim «Osvita», 2024, 113 p. [in Ukrainian].

³ Antonova O. Ye. Obdarovanist: dosvid istorychnoho ta porivnialnoho analizu: monohrafiia [Giftedness: experience of historical and comparative analysis: monograph], Zhytomyr: Zhytomyr. derzh. un-t, 2005, 456 p. [in Ukrainian].

⁴ Piontkovskiy-Vykhvaten B. O. Modernizatsiia zmistu navchannia obdarovanykh uchniv u zahalnoosvitnikh shkolakh Ukrainy (druga polovyna XX stolittia) [Modernization of the content of education for gifted students in general education schools of Ukraine (second half of the 20th century)]. Dys. ... kand. ped. nauk (doktora filosofii) za spets. 13.00.01 – zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky. Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy; Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka, Kyiv, 2019, 304 p. [in Ukrainian].

⁵ MyaAdmin. Osoblyvosti roboty z obdarovanyimi uchniamy [Features of working with gifted students], Ivano-Frankivsk, 2018, URL: <http://www.school1.if.ua/vchitelyam/osoblyvosti-roboty-z-obdarovanimi-uchnyami.html> [in Ukrainian].

⁶ Honcharenko S. U. Ukrainyskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Ukrainian Pedagogical Encyclopedic Dictionary], Vyd. 2-he, dop. i vypr., Rivne: Volynskiy oberehy, 2011, P. 324-325 [in Ukrainian].

здібності, завдатки, талант, що в умовах системної роботи й самоосвіти впродовж життя досягає вищих (незвичайних, неабияких) результатів в одному або кількох видах діяльності порівняно з іншими людьми. Якщо ж особистості бракує системності й індивідуального підходу в навчанні, то її обдарованість так і залишиться «потенційною». Отож логічно видається вимога органів держуправління «активізувати наукові дослідження з питань навчання і виховання обдарованих дітей, розробити методики і програми роботи з такими дітьми, розширити мережу експериментальних закладів для їх апробації»⁷.

У цьому аспекті проектна група та стейкхолдери ОПП «Середня освіта (Українська мова та література)» Чернівецького університету вважали за необхідне додати до навчального плану магістрантів / магістранток 2024-2025 н.р. основну компоненту «Форми й методи роботи з філологічно обдарованими учнями в ЗЗСО», що охоплювала б 3 кредити (90 год.): 12 год. – лекції і 12 год. – практичні заняття; 66 год. – самостійна робота; форма контролю – залік.

Навчальний контент логічно структурований у два змістові модулі: 1. Теоретико-методологічні підходи до вивчення проблеми обдарованості особистості; 2. Організаційно-методичні особливості розвитку творчих здібностей учнів 5-11 класів ЗЗСО.

Мета й завдання навчальної дисципліни – опанування магістрантами / магістрантками першого курсу основ знань про природу обдарованості учнів / учениць 5-11 класів, про види й типи обдарувань здобувачів середньої освіти; виформування професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів-філологів та організаторів позашкільної освіти, зокрема їхньої мотивації до дослідно-експериментальної діяльності з проблеми обдарованості особистості, а також до діагностування філологічної обдарованості та розробки програм індивідуального розвитку учнів / учениць; вироблення вмінь застосовувати різноманітні стратегії, методи, прийоми для розвитку творчого потенціалу школярів / школярок.

Для зближення вивчення зазначеної навчальної дисципліни з майбутньою професійною діяльністю студентів / студенток обрано *науковий метод моделювання*, оскільки «модель є теоретично й практично організованою структурою, яка відтворює ту чи ту частину дійсності в схематизованій і наочній формі»⁸. Отож, услід за Н. Волковою, О. Тарнопольським, обрано п'ятирівневу модель⁹ організації процесу вивчення дисципліни «Форми й методи роботи з філологічно обдарованими учнями в ЗЗСО»:

1-й блок: цільовий та мотиваційний (мета й завдання освітньої компоненти; забезпечення пізнавальної та професійної мотивації здобувачів освіти; оволодіння ними загальними та фаховими

компетентностями; актуалізація потреби в самопізнанні, самовизначенні й самовихованні тощо);

2-й блок: теоретико-методологічний (*методологічні засади навчання:* системний, компетентнісний, діяльнісний, особистісний, гуманістично-культурологічний, синергетичний, інтеграційний підходи; *принципи навчання:* загальнопедагогічні, контекстного навчання, комунікативної взаємодії, індивідуальної підтримки, внутрішньої свободи, позиційності);

3-й блок: змістовно-технологічний (*зміст навчання:* відповідність чинним державним стандартам; професійна спрямованість і ціннісна система орієнтирів; проектування навчальної дисципліни як предмета діяльності студента, надання знанням особистісного сенсу; *форми організації навчання:* гармонійне поєднання лекцій, практичних занять, самостійної роботи, різновидів консультацій, взаємонавчання (колективне, групове, мікрогрупове навчання у співпраці); *технології навчання:* інтерактивні технології (діалогічно-дискусійні технології, диспут, мозковий штурм, діалог, полілог), рольові та ділові ігри, кейстехнологія, навчальні проекти (наскрізні, інформаційні, інформаційно-комунікативні, нормативні, креативно-пошукові, дослідні, науково-пошукові, монопредметні, міжпредметні), презентації);

4-й блок: рефлексивно-аналітичний (рефлексія власних досягнень у професійному й особистісному зростанні; роз'язання професійно спрямованих проблем);

5-й блок: результативно-оцінювальний (сформованість різнобічно розвиненої особистості вчителя-філолога, для якої професійні знання, уміння, навички становлять основу для самореалізації і саморозвитку в професійній сфері, забезпечення конкурентоспроможності).

Зрозуміло, що вивчення освітньої компоненти не може ґрунтуватися лише на інноваційних методах і прийомах, тому, упроваджуючи випробувані й виправдані часом традиційні форми навчання, ми намагалися дещо змінити технологію їх проведення, акцентувавши увагу на діалогічній взаємодії та партнерстві. Наприклад, доцільною, на нашу думку, є корекція структури лекції: від традиційної академічної, коли студенти / студентки лише конспектують інформацію, до активної, що цілком зосереджена на розумінні, виформуванні критичного мислення здобувачів освіти, реалізації принципу зворотного зв'язку. Прокоментуємо детальніше цей постулат.

У межах першого змістового модуля студенти / студентки беруть активну участь в інтерактивних лекціях на теми: «Філологічно обдарований учень/учениця: поняттєвий обшир, визначення, релевантні ознаки» та «Пріоритетні методи й прийоми роботи з обдарованими учнями/ученицями в компетентісно

⁷ Закон України № 612/2000 «Pro dodatkovy zakhody shchodo derzhavnoi pidtrymky obdarovanoi molodi» [«On Additional Measures for State Support of Gifted Youth»], К., 2000, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/612/2000#Text> [in Ukrainian].

⁸ Volkova N. P., Tarnopolskyi O. B. Modeliuvannia profesiinoi diialnosti u vykladanni navchalnykh dystsyplin u vyshchakh: monohrafiia [Modeling Professional Activity in the Teaching of Academic Disciplines in Higher Education Institutions], Dnipro: Dnipropetrovskiy un-t imeni Alfreida Nobelia, 2013, P. 8 [in Ukrainian].

⁹ Ibidem, P. 11-13.

орієнтованих методиках». Зокрема, за друкованими й інтернет-джерелами вони добирають фактичний матеріал, що ілюструє співвідношення базових понять «особистість», «обдарованість», «талант», «геніальність» у науковій парадигмі (інформаційний проєкт «Діалог цитат», укладання «Історичного паспорта термінопонять»); узагальнюють відомості про типи (моделі) й маркери учнівської обдарованості, що їх виокремлюють з опорою на психолого-педагогічні методи діагностики обдарованості (кількісні та якісні).

До того ж корисною, як на нас, є аналітична робота, що має на меті повторити вже засвоєний на бакалаврському курсі програмовий матеріал щодо дискусійності понять «технологія», «метод» і «прийом» навчання в базовій і старшій школі¹⁰, але в новому ракурсі – ракурсі ефективності традиційних та інтерактивних методів і прийомів навчання саме філологічно обдарованих школярів / школярок. У такому разі вдаємося до діалогічно-дискусійної технології, що вможливує використання низки активних методів: диспути, дискусії, «мозкова атака», спикерські групи.

Другий модуль представлений чотирма лекціями: «Традиційні й новітні засоби та форми роботи з філологічно обдарованими учнями/ученицями в базовій і старшій школі», «Олімпіади та інтелектуальні марафони з української мови та літератури як засоби розвитку внутрішнього діяльнісного потенціалу учнів/учениць 5-11 класів ЗЗСО», «Міжнародні та всеукраїнські конкурси з української мови й літератури як засоби зацікавлення учнівської молоді навчальними предметами», «Організація діяльності учнівського наукового товариства/регіонального відділення МАН з актуальних проблем мово- та літературознавства та їх роль у виформованні наукового світогляду учнів/учениць».

Під час лекцій, як засвідчує наш досвід, варто використовувати такі методичні прийоми активної взаємодії *викладач ↔ студент / студентка*: 1) створення проблемної ситуації на початку лекції з метою активізації уваги; 2) колективне складання або уточнення плану лекції; 3) добір висловів відомих учених, що поглиблюють проблематику теоретичного викладу; 4) ознайомлення з історією наукової проблеми та пошуком її розв'язання; 5) визначення власної позиції під час дискусії; 6) формулювання запитань до підготовленого графічного матеріалу (таблиць, схем, діаграм, малюнків) або відеосюжетів; 6) надання здобувачам освіти змоги сформулювати висновки та узагальнення; 7) можливість самонавчання тощо.

Темарій лекцій і практичних занять засвідчує, що варто вести мову про *вісім основних форм* роботи з філологічно обдарованими учнями / ученицями: 1) на уроках або під час аудиторної роботи в університеті (особистісно-орієнтована робота,

індивідуальна освітня траєкторія); 2) заходи в класі (із запрошенням батьків) та на факультеті, присвячені знаменним і визначним датам, ювілеям письменників і культурних діячів, презентаціям книг, що роблять шкільні / університетські будні яскравішими; 3) гурткова або студійна робота з предметів мовно-літературної галузі; 4) позакласні або позааудиторні заходи в межах тижнів української мови, української літератури й культури або мовно-літературних марафонів; 5) участь у шкільних / студентських наукових товариствах, конференціях «День науки» і «Буковина очима юних дослідників», літніх наукових пікніках тощо; 6) навчально-пошукова робота й захист наукових досліджень у регіональних відділеннях «Малої академії наук»; 7) участь в олімпіадах з української мови та літератури; 8) участь у міжнародних конкурсах знавців української мови імені Петра Яцика, мовно-літературного конкурсу імені Т. Г. Шевченка, творчого конкурсу «Об'єднаймося ж, брати мої!» тощо; 9) театралізовані свята – «особлива форма роботи з обдарованими дітьми, оскільки в них учасники мають змогу не тільки реалізувати акторські здібності, безпосередньо беручи участь у виставах, але й виявити творчі навички, розробляючи сценарії постановок, розвинути схильність до художнього читання й літературної творчості, виявити ерудицію й дослідницькі навички у вікторинах і наукових диспутах»¹¹.

На засіданнях дискусійного клубу магістранти / магістрантки беруть активну участь у дискусії щодо доцільності проведення позашкільних заходів з філологічно обдарованими учнями/ученицями, особливо предметних олімпіад. Для цього вони працюють не лише з інформацією, розташованою на офіційних сайтах Міністерства освіти і науки України та інших державних інституцій, а й із соціальними мережами, блогами вчителів, використовуючи технології ситуативного навчання (кейс-технології), SWOT-аналіз, метод ПРЕС, «Відкритий мікрофон» тощо.

За результатами обговорення проблеми та дослідженням змістового діапазону завдань для творчих змагань здобувачів середньої освіти студенти укладають власні завдання й готують відповіді до них, презентують цей кейс у студентській аудиторії; інші здобувачі освіти оцінюють оригінальність тем власних висловлювань та завдань, відповідність чинним програмам, ступінь зацікавленості учасників олімпіад, мовно-літературних конкурсів і марафонів, Всеукраїнського конкурсу есе учнівської та студентської молоді «Мій Шевченко».

Особливу увагу магістрантів / магістранток концентруємо на науково-дослідницькій роботі учнів/учениць з філології в системі позашкільля (експериментальні лабораторії, шкільні та регіональні наукові товариства, Мала академія наук України

¹⁰ Kulbabska O. V., Shatilova N. O. Krok u profesii. Metodyka vykladannia ukraïnskoi movy u vyshchii shkoli: navch. posibnyk [A Step into the Profession: Methods of Teaching Ukrainian Language in Higher Education: textbook], Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha, 2022, P. 193-211 [in Ukrainian].

¹¹ Honcharenko S. U. Ukraïnskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Ukrainian Pedagogical Encyclopedic Dictionary], Vyd. 2-he, dop. i vypr., Rivne: Volynski oberehy, 2011, P. 457 [in Ukrainian].

тощо). Окрім вимог і методичних рекомендацій щодо написання науково-дослідницької роботи з філологічної проблематики, актуалізуємо питання академічної доброчесності у конкурсі-захисті науково-дослідних робіт учнів/учениць у системі МАНУ.

У практичному аспекті здобувачі вищої освіти беруть участь у рольовій грі, де мають змогу в змодельованій ситуації продемонструвати якості наукового керівника учнівської пошукової роботи: обґрунтувати науковий апарат дослідження на актуальну мово- або літературознавчу проблему, запропонувати логічну структуру дослідження, сформулювати висновки, оформити список використаної літератури й джерел відповідно до вимог ДСТУ 8302:2015, підготувати постер і мультимедійну презентацію до написаної доповіді, а потім – тези доповіді для публікації в збірнику наукових праць, виступити перед учасниками постерного захисту й наукової конференції тощо.

Акцентуємо увагу: оскільки конкурс-захист науково-дослідницьких робіт у Малій академії наук має відкритий характер, студенти / студентки беруть участь у роботі секцій як спостерігачі, а потім на практичних заняттях узагальнюють побачене, висловлюють свої оцінки та побажання щодо вдосконалення формату заходу.

Отже, опанування програмового матеріалу з навчальної дисципліни «Форми й методи роботи з філологічно обдарованими учнями в ЗЗСО» ґрунтовано на таких методологічних підходах, як системний, компетентнісний, діяльнісний, особистісний, гуманістично-культурологічний, синергетичний¹².

Висновки. 1. У період відновлення України від жакхливих наслідків російсько-української війни пріоритетного значення набуває необхідність виявлення та створення сприятливих умов для розвитку творчих особистостей, здатних продукувати нестандартні ідеї, ефективно розв'язувати складні завдання повсякдення, критично мислити, окреслювати перспективні задачі й алгоритми їх розв'язання.

2. Реалізацію зазначеної вище мети забезпечують законодавчі акти, що сприяють розвитку молоді та усувають бар'єри, які перешкоджають їй виявляти свій творчий потенціал в Україні, поглиблювати знання, досягати успіхів у всіх сферах життєдіяльності. Окрім того, актуальні теоретичні питання щодо методів роботи з обдарованими здобувачами освіти висвітлено на офіційних сайтах Українського інституту розвитку освіти, Інститут модернізації змісту освіти, Інституту обдарованої дитини НАПН України, а також у численних психолого-педагогічних студіях.

3. Незважаючи на потужну джерельну базу й стійкий інтерес до проблеми талановитої молоді, дотепер немає єдиного розуміння термінопоняття «обдарованість», що його здебільшого витлумачують як систему, що визначає можливість досягнення людиною вищих результатів в одному або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми, або як індивідуальну потенційну своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти успіхів у певній діяльності.

4. У плані державної підтримки талановитої молоді окреслено пріоритетне завдання – активізувати наукові дослідження з питань навчання та виховання обдарованих дітей, розробити методики і програми роботи з такими здобувачами освіти, розширити мережу експериментальних закладів для їх апробації. Одним із способів реалізації цього завдання є базова навчальна дисципліна «Форми й методи роботи з філологічно обдарованими учнями в ЗЗСО», що її включено до освітньо-професійної програми магістрів «Середня освіта (українська мова та література)» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

5. Обґрунтовано модель вивчення навчальної дисципліни, що забезпечує зближення навчання студентів з їхньою майбутньою професійною діяльністю. Практична реалізація обраної моделі забезпечує ефективність і результативність цього процесу. Вона охоплює п'ять взаємопов'язаних блоків: цільового та мотиваційного; теоретико-методологічного; змістово-технологічного; рефлексивно-аналітичного; результативно-оцінювального, які є підґрунтям для впровадження різних технологій, методик і прийомів.

Кульбабська Олена – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Автор та співавтор близько 250 наукових та навчально-методичних праць, із-поміж яких 7 монографій та 28 посібників. Наукові інтереси: синтаксис, ономазіологія, стилістика, лінгвістика тексту, методика викладання української мови.

Kulbabska Olena – Doctor of Sciences in Philology, Professor of Department of Modern Ukrainian language of Yuriy Fed'kovych Chernivtsi National University. She is an author and co-author of about 250 scientific and educational works, including 7 monographs and 28 manuals. Her research interests syntax, stylistics, text linguistics, methods of teaching Ukrainian language.

Received: 2.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© O. Kulbabska, 2025

¹² Kulbabska O. V., Shatilova N. O. Krok u profesiiu. Metodyka vykladannia ukraïnskoi movy u vyshchii shkoli: navch. posibnyk [A Step into the Profession: Methods of Teaching Ukrainian Language in Higher Education: textbook], Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha, 2022, P. 193-211 [in Ukrainian].

ПАТРІОТИЧНА ПІДГОТОВКА НОВОГО ПОКОЛІННЯ УКРАЇНЦІВ В АСПЕКТІ СЬОГОДЕННЯ

Галина НАВЧУК, Ігор НАВЧУК, Діана СОБКО

Буковинський державний медичний університет,

Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича,

Navchuk.galina@bsmu.edu.ua, Navchuk.igor@bsmu.edu.ua,

Yufaaa2371@gmail.com

PATRIOTIC EDUCATION OF THE NEW GENERATION OF UKRAINIANS IN THE CONTEXT OF THE PRESENT DAY

Halyna NAVCHUK, Ihor NAVCHUK, Diana SOBKO

Bukovinian State Medical University,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ORCID ID: 0000-0002-1358-7619; RESEARCHER ID: S-61-40-2016;

ORCID ID: 0000-0002-5461-3924; RESEARCHER ID: L-48-08-2017;

ORCID ID: 0000-0002-0579-4984.

Галина Навчук, Ігор Навчук, Діана Собко. Патріотична підготовка нового покоління українців в аспекті сьогодення. У статті йдеться про те, що на тлі широкомасштабного вторгнення росії на територію України постає проблема патріотичного виховання молоді. **Мета статті** – утвердити тезу про те, що саме патріотизм і національно-мовна свідомість українців, як його невід’ємна складова, допоможуть реалізувати національну ідею. **Матеріал.** Наукові та навчально-методичні праці про національну ідею, національну ідентичність, патріотизм, мовну свідомість і патріотичне виховання молодого покоління у закладах освіти.

Висновки. Патріотизм є надійним імунітетом від першопричин (терплячості, млявості, нерішучості й ін.) усіх проблем українців. Виховувати його потрібно, починаючи з сім’ї, дошкільних установ і завершуючи вищими, де мають дбати про наповнення навчально-виховного процесу патріотичним змістом, насамперед прищеплювати молодому поколінню любов і повагу до рідної мови як основи національної культури й державотворення. Адже для відновлення кордонів і повоєнної відбудови Української держави, утвердження її ідентичності в геополітичному вимірі потрібні справжні патріоти, готові дбати про її імідж, працювати на її благо, процвітання й розвиток навіть у тимчасово несприятливих умовах.

Ключові слова: мова, патріотизм, національна ідея, національно-мовна свідомість, національно-культурна ідентичність, геополітична ідентичність.

The problem is stated in general terms and its connection with important scientific or practical tasks.

Against the background of global changes, aggravation of socio-political, national-cultural and socio-economic problems, revision and rethinking of worldview orientations caused by Russia’s armed aggression against Ukraine, problems arise of preserving the territorial integrity and national identity of Ukrainians, their patriotic upbringing, spiritual maturity, linguistic consciousness, purpose and meaning of life, etc.

Martial law and ineffective reform have forced millions of Ukrainians to migrate abroad, which has led to a situation where the best personnel, specialists that Ukraine needs, are leaving its territory, perhaps forever. The processes of their linguistic and cultural integration, assimilation and denationalization, the loss of historical memory in this situation are predictable. As is well known, a denationalized individual can never become a true patriot of the Ukrainian state, one who is ready to work for its benefit, prosperity, and development, even under temporarily unfavorable conditions. The situation can be changed if every citizen begins to realize their personal responsibility for what is happening in the country,

becomes an active participant in its socio-political life, and makes thoughtful choices in situations of expressing their will. In turn, elected officials and state leadership must ensure the protection of citizens’ rights and freedoms, care for their social welfare, and demonstrate that human capital is indeed the nation’s greatest value. Otherwise, the crisis will only grow, and the national idea will lose its meaning¹.

The occupation of a significant portion of Ukrainian territory by an aggressor and the global dispersion of its citizens have brought to the forefront the urgent need to consolidate Ukrainian society around the national idea – the preservation of the integrity and independence of Ukraine, its national-linguistic and geopolitical identity, etc. The restoration of borders and the further development of a democratic and legal Ukrainian state, the establishment of its sovereignty and subjectivity, and socio-economic progress are impossible without true patriots who care about the fate of their country and the future of their descendants.

In this context, scholars are actively discussing the thesis that the young generation represents a reliable foundation for the socio-political, cultural-historical, and socio-economic development of the nation. Therefore, national and patriotic education of youth must be a priority

¹ Navchuk H.V., Navchuk I. V., Sobko D. I. Mova, patriotyzm i natsionalna ideia [Language, Patriotism and the National Idea], Aktualni pytannia suspilnykh nauk ta istorii medytsyny. Spilnyi ukraïnsko-rumunskyi naukovyi zhurnal [Current Issues of Social Sciences and History of Medicine: A Joint Ukrainian-Romanian Scientific Journal], Chernivtsi, 2024, (1)37:85-90, URL: <https://doi.org/10.24061/2411-6181.1.2024.421> [in Ukrainian].

in educational institutions, whose role in the processes of forming a nationally conscious, patriotic, and socially active personality is currently significantly increasing².

Analysis of recent research and publications. The problems of the factors of consolidation of Ukrainians, their patriotic upbringing, cultural and national identity, the status of the Ukrainian language and its role in the socio-cultural context were covered by well-known Ukrainian linguists (N. Babych, M. Vivcharyk, I. Dzyuba, S. Yermolenko, M. Zhulynsky, O. Kosovych, L. Masenko, A. Pogribnyi, O. Tkachenko, etc.), and historians (V. Vasylenko, Ya. Kalakura, etc.), and foreign researchers, however, they are still relevant and require in-depth study in the context of national resistance to the large-scale Russian invasion of the territory of our sovereign state, as well as European integration processes.

The purpose of the article is to confirm the thesis that it is patriotism and the national-linguistic consciousness of Ukrainians, as its integral component, that will help to realize the national idea, form a stable immunity from the «old and new diseases» of our society and testify to the spiritual maturity of the nation.

Material. Scientific and educational-methodical works on the national idea, national identity, patriotism, linguistic consciousness and patriotic education of the younger generation in educational institutions.

Methods. Descriptive, historical, comparative, analysis and synthesis.

Presentation of the main material. L. Kostenko wisely noted: «Every nation has something to sprinkle its head with ashes for. Only we should not dust the eyes of future generations with those ashes. None of us, living today, can be held responsible for old, unrepented sins. But each of us is obliged not to repeat them and not to multiply them»³. It is extremely important to realize the reasons for defeats and act thoughtfully, not to whine: «... unfortunately, this is how history turned out», «the national idea did not work», «our people are not yet ready, not capable». The most important reason for the decline of the national idea, pointed out by all who have become disillusioned with it, is our economy. Yet, global experience shows that economic recovery is only possible through spiritual revival. For example, Spain in the 16th – 17th centuries. was ruined: inflation, bribery, state debts against the backdrop of the luxury of the royal court, etc. However, its high cultural level of that period entered the world treasury (let's remember at least «Don Quixote»).

Doctor of Philosophy S. Krymsky rightly states that «no country in any era has ever emerged from a crisis

due to exclusively economic circumstances. After all, economic activity is based on a certain psychoculture that requires an answer to the question: why make money?»⁴ Similar thoughts are expressed by O. Kosovych, Doctor of Philology, Professor, who notes: «It is important to find an answer to the question «Who are we?» – not only in its cultural and civilizational, but also in its geopolitical dimension. Geopolitical identity in modern world realities is a kind of indicator that allows us to judge the fate, purpose and mission of the state, the nature and main directions of its political strategy»⁵.

Ukrainian culture also has many examples of resistance to complex social life (as evidenced by the work of Lesya Ukrainka, Ivan Franko, Vasyl Stus and many others). Here are a few quotes from the two-volume «History of Ukrainian Literature of the 19th Century» (2005) edited by M. Zhulynsky, which most fully characterizes one of the many phenomenal spiritual and cultural treasures of that special era – the acquisition of the status of the Ukrainian language as a literary language: «Despite the destruction of many centers of spiritual life during the liberation struggle, the Cossack wars, according to Franko, «raised the national feeling of the South Russian people, created a rich tradition of chivalrous deeds, mighty and strong characters and provided material for the good development of South Russian historiography»»⁶.

It is noteworthy that in difficult social conditions, not only creative individuals are mobilized, but also the people driven to despair, rising to the fight for freedom. It is not easy to raise Ukrainians for the national idea, and not because it is not dear to us, but because our people are patient, – writes Dmytro Pavlychko. But when it rises – it cannot be stopped. As an example, the author cites the liberation war in Western Ukraine against the fascist occupation, and later – against the Soviet government, which in its spirit resembled the Cossack uprisings. «There, in the era of our great national aspirations of the 17th century, the foremen and ordinary riflemen of the UPA were surprised, who chose pseudonyms from Cossack surnames and died as Bohuns, Kryvonosy, Gamalia, Charnoty, Doroshenko»⁷.

It is natural that Ukrainian society is still seeking its path to salvation: radical and rapid changes are possible only under a totalitarian regime, and our people will never bow their heads under the whip again. Modern Ukrainians are different – something that is clearly evidenced by the current national resistance to Russia's full-scale invasion of Ukraine, as well as by not one, but two revolutions: the Maidan of 2004, also known as the Orange Revolution, which became a Festival of Freedom, and the Maidan of 2013, which

² Farion I. *Movna norma: Znyshchennia, poshuk, vidnovlennia (Kultura movlennia publichnykh liudei)* [Language Norm: Destruction, Search, Restoration (The Speech Culture of Public Figures)], Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2010, P. 17 [in Ukrainian].

³ Kostenko L. *Humanitarna aura natsii, abo Defekt holovnoho dzerkala: Lektsiia, prochytana u Nats. un-ti «Kyievo-Mohylianska akademiiia», 1 veresnia 1999 r.* [The Humanitarian Aura of the Nation, or the Defect of the Main Mirror], Kyiv: Kyievo-Mohylianska Akademiia, 2005, P. 17-18 [in Ukrainian].

⁴ Krymskyi S. *Zaklyky dukhovnosti XXI stolittia* [The Calls of Spirituality of the 21st Century], Kyiv: KM Akademiia, 2003, P. 7 [in Ukrainian].

⁵ Kosovych O. *Mova ta natsionalna identychnist: Monohrafiia* [Language and National Identity: Monograph], Ternopil: FOP Osadtsa Yu. V., 2019, P. 48 [in Ukrainian].

⁶ Zhulynskyi M, editor. *Istoriia ukrainskoi literatury XIX stolittia: U 2 kn. Kn. 1: Pidruchnyk* [History of Ukrainian Literature of the 19th Century: Vol. 1: Textbook], Kyiv: Lybid, 2005, P. 14 [in Ukrainian].

⁷ Pavlychko D. *Ukrainska natsionalna ideia: Inavhuratsiina lektiia pochesnoho profesora Nats. un-tu «Kyievo-Mohylianska akademiiia», 1 veresnia 2002 r.* [The Ukrainian National Idea: Inaugural Lecture], Kyiv: KM Akademiia, 2002, P. 30 [in Ukrainian].

entered history as the Revolution of Dignity. The latter was an extremely difficult test for Ukraine, when its citizens demonstrated their European identity, dignity, and desire for freedom, and set a historical example of how hundreds of thousands of people can unite to achieve a common goal, exhibiting solidarity, brotherhood, and mutual respect in the process. This revolution occurred not only in the political life of the country but also within ourselves, within our consciousness – because Ukraine is a land of dignity and freedom. Today's heroes are the brave defenders, men and women, who are fighting for our freedom on the battlefield⁸.

Finally, even at this cost, the majority understood that the key and fundamental feature of a national state is, of course, language – «the spiritual borders of the nation»⁹. As Oles Honchar wrote: «... when we talk about the independence of Ukraine, it is first and foremost language, language! Without it, independence is empty words» (Shchodennyk, 19.07.1994).

The key role of language in the formation of national states is confirmed by the predominance in Europe of countries united by one national language. Thus, out of forty-seven European countries (if we count Russia, Transcaucasia and Turkey), their national language is the state (or official) language in forty-one countries, that is, in 85% of the total¹⁰. For example, confederated Switzerland, which was founded by the union of three cantons – German, French and Italian, belongs to 15%. And although Switzerland has three official languages, each canton uses only one, its own language. But in Belgium (as in Canada), the situation with bilingualism causes, according to researchers, social tension and even threatens the collapse of the state.

The establishment of the language of the largest indigenous ethnic group as the state language in independent Ukraine (Article 10 of the Constitution of Ukraine) fully corresponds to the European principle of linguistic and cultural construction and is the only way to consolidate the population in the country. As is known, the real situation in our country was (and in some places still remains, despite the ongoing war of aggression launched – according to the official version of the invaders – for the «protection of the Russian-speaking population») different: this is the functioning of both the Ukrainian and Russian languages. However, Ukrainians have realized that our bilingualism is fundamentally different from European standards, since it violates the linguistic and cultural unity of its speakers and destabilizes public life. Therefore, the Law «On the Principles of State Language Policy» (unofficially – «Kolesnichenko–Kivalov Law»), adopted on June 5, 2012 by the Verkhovna Rada of Ukraine (enacted on August 10, 2012), caused a significant resonance in society and was repealed on February 23, 2014. As a result of a consistent

language policy, in 2019 the Law of Ukraine «On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language» was adopted, the implementation of the norms of which is controlled by the Commissioner for the Protection of the State Language. According to this Law, all civil servants must confirm the appropriate level of proficiency in the Ukrainian language through certification and are required to use it in the performance of their official duties.

In the current political situation in our country, Ukrainians, more than ever, have a chance to reorient the language behavior of new generations. It is a pity that we pay so dearly for this – with the lives of the nation's finest sons and daughters. Czechs, Slovaks, Finns, Lithuanians, Latvians, Estonians, Croats and others have successfully coped with this task – the revival of their native language in the post-colonial era – without armed conflicts. During the time of Swedish rule, Finland, for example, actually lost its language. Finland, for instance, had virtually lost its native language during centuries of Swedish rule. However, under persistent and tolerant state leadership, resilient Finns reestablished their indigenous language on their own land. The prominent linguist Y. Shevelov describes the behavior of the Finnish capital as follows: «Finland lived for hundreds of years under Sweden. Now there are only 6 or 9 percent Swedes in Finland. By law, the state has two state languages. Here I am in Finland, going to the store in Helsinki. I can speak Swedish, but not Finnish. I speak Swedish. They look at me like I'm crazy – they don't understand anything (and they learned it in school). I explain that I'm not a Swedish-speaking Finn who refuses to speak the local language. I live in Sweden. Instantly, they understand me. They thought I was one of their own... The moral is simple: the state language is one thing, the Constitution is another, but Finns remain Finns.»¹¹ By the way, even the ancient Greeks considered those who spoke Greek poorly – not just those who didn't speak it at all – as barbarians. Unfortunately, many Ukrainians have only now, during the war and forced migration abroad, realized: «Whoever does not know the language of the people on whose land they live, or does not speak it, is either a guest, a hired hand, or an occupier»¹².

Of course, our situation is complicated by the assimilative processes of two East Slavic languages – Ukrainian and Russian, which is why our modern Ukrainian speech has a severely distorted face. «Only by perceiving language as an «expressor of the national psyche» and as the «soul of each nationality,» could it be so reasonably formed its outer shell, figuratively speaking, clothes that fit its inner nature»¹³, – this is how linguists assess «The Most Important Rules of Ukrainian Spelling» (1918), compiled by Ivan Ohienko, on whose initiative as Minister of Public Education

⁸ Navchuk H, Shutak L. Ukraina hidna svobody! [Ukraine deserves freedom!] News and digest for the Day of Dignity and Freedom. 2018 Nov 21 [cited 2025 Jul 10], URL: <https://www.bsmu.edu.ua/news/7148-den-gidnosti-ta-svobody-vidznachili-v-bdmu/> [in Ukrainian].

⁹ Farion I. Movna norma: Znyshchennia, poshuk, vidnovlennia..., op. cit., P. 17.

¹⁰ Plakhuta Ye. Tsili movnoi polityky derzhavy: Ukrainski problemy na tli dosvidu Latvii ta Bilorusi [Goals of the State's Language Policy: Ukrainian Problems in the Context of Latvia's and Belarus's Experience], In: Derzhavnist ukrainskoi movy i movnyi dosvid svitu [Statehood of the Ukrainian Language and World Language Experience], 2000, P. 48-49 [in Ukrainian].

¹¹ Masenko L. (U)movna (U)kraina: Populiarne vydannia [(In)dependent (In)correct Language: A Popular Edition], Kyiv: Tempora, 2007, P. 21-22 [in Ukrainian].

¹² Romanchuk O. Znaky ukrainskoi ahresii [Signs of Ukrainian Aggression], Urok ukrainskoi, 2024, (11-12):10-20 [in Ukrainian].

¹³ Pavlychko D. Ukrainska natsionalna ideia..., op. cit., P. 30.

in January 1919 a decree on a new Ukrainian spelling was initiated, but which, unfortunately, was not destined to find its embodiment in life (this will happen later, in 2019, and then only partially). When it was no longer possible to deny the Ukrainian language as a self-sufficient system that automatically generates a nation and a state, in the 1930s the idea arose to liken it to the Russian language. The Stalinist edition of the Ukrainian orthography (1933), along with a series of government decrees and resolutions, paved the way for the legal Russification of the Ukrainian population and introduced another equally dangerous phenomenon: the emergence of *surzhyk* – a «hard-to-cure». Linguist Iryna Farion, during her tenure as a deputy in the Lviv Regional Council, found herself at the epicenter of the spoken and written language used by Ukraine's elite – «deputies and officials who had effectively become hostages to a distorted language.» In her book *Language Norm: Destruction, Search, Restoration (The Speech Culture of Public Figures)*, she argues that nothing reflects the true state of a nation's thinking as clearly as the language of its politicians. The restoration of authentic language, she insists, is the multiplication of the spiritual strength of the entire modern nation, for the maturity of a nation depends directly on its linguistic consciousness¹⁴.

Occasionally, questions arise: how to make that every Ukrainian (and thus, every government official) not only speaks, but also thinks in Ukrainian, developing a deep sensitivity to their native language? Because we often witness (no longer silent!) situations when a civil servant who has a certificate certifying the proper level of proficiency in the state language neglects his constitutional duty and uses *surzhyk* or even the language of the occupier. In our opinion, this is unacceptable if we want to defeat the enemy not only on the battlefield. History shows that the struggle for language is no less important than the struggle for territorial independence, so we must hold this front as well. And if we want to become a modern, civilized state, then in the intellectual horizon of Ukrainians there can be neither indulgence in Russification nor exaltation of the indigenous nation due to the hatred of Ukrainians for the peoples who enslaved us in the past. Here we touch on the issue of tolerance. Quoting V. Sokolov, who believes that tolerance, is «a certain worldview and moral and psychological attitude of an individual to what extent he should accept or not accept different, primarily foreign ideas, customs, culture, norms of behavior, etc. Its main essence is patience towards «alien», «other», to which N. Babych notes that «to respect» is «to reckon with something», «to protect», «to popularize», and not «to creep», «to falsify assessments»¹⁵.

It is well known that someone who does not respect their own heritage will never earn the respect of others. In his work, Orest Tkachenko claims that no one is going to

make Russian-speaking Ukrainians Ukrainians. «It is only about introducing them to the knowledge of the Ukrainian language and culture, knowledge that they need as citizens of the Ukrainian state, since citizens of any state must necessarily know its state language and the culture it has created (primarily literature)»¹⁶. Then the scientist continues: «the spread of the Russian language in large cities of Eastern Ukraine is not a result of a natural process, but to a large extent the outcome of the de facto colonial (or semi-colonial) past of Ukraine within the framework of Tsarist Russia (and later, within its successor – the former Soviet Union, especially in domestic policy). In other words, it is the result of an abnormal trajectory of Ukraine's development, which must be corrected – as has already been done by many Central European nations, including Western Ukraine»¹⁷.

The theme of respect for the native is not new for Ukrainians. A year before Valuev Circular of 1863, P. Zhytetskyi wrote: «Educational missionaries who operate under the banner of nationality have forgotten that the people, first of all, demand respect from their educators for their own worldview, one developed far from school system, and that it is this worldview that is the fulcrum from which all of its future development must proceed. To deprive the people of this ground means to split their nature, means to ensure the eternal existence of two adjacent categories – society and the people... The former will include either pitiful and colorless werewolves who lean in the direction from which the wind is stronger, or people who have finally dried up the living stream of national strength in themselves; and outside this circle will stand the same dark people...»¹⁸.

V. Stefanyk prophesied that «our people have a lot of strength within them to give birth to new Shevchenkos, Fedkovyches and Franks; it seems that they will not allow the intelligentsia to betray the interests of that people». Who is the intelligentsia today, or, as it is fashionable to say today, the elite of our society, whose actions V. Stefanyk was so afraid of? According to the Dictionary of Foreign Words, the term elite refers to those «who stand out among others by their social status, intellect, abilities, etc. – leaders, pioneers, mentors, the yeast of society, the chosen, the best, the establishment, the upper class; figuratively: the cream, the salt of the earth, the vanguard stratum.» In our opinion, Ukraine will truly thrive only when the spiritually national segment of its people – those worthy of respect during their lifetimes – becomes the recognized elite. As is widely acknowledged, «the figures of qualified scholars and distinguished experts in various fields of knowledge are conspicuously absent from the nation's main reflective mirror»¹⁹, and «during their lifetimes, they are often harassed, persecuted, or forced to live in impoverished conditions»²⁰. About many of the current elite, we can say the words of one

¹⁴ Farion I. *Movna norma: Znyshchennia, poshuk, vidnovlennia...*, op. cit., P. 17.

¹⁵ Babych N. *Nebaiduzym pohliadom: Publitsystyka riznykh rokiv* [An engaged perspective: Publicistics from various years], Chernivtsi: Bukrek, 2008, P. 102 [in Ukrainian].

¹⁶ Tkachenko O. *Mova i natsionalna mentalnist (Sproba suchasnoho syntezu)* [Language and National Mentality: An Attempt at a Modern Synthesis], Kyiv: Hramota, 2006, P. 162, 213 [in Ukrainian].

¹⁷ Ibidem, P. 213.

¹⁸ Babych N. *Nebaiduzym pohliadom: Publitsystyka riznykh rokiv...*, op. cit., P. 94.

¹⁹ Kostenko L. *Humanitarna aura natsii, abo Defekt holovnoho dzerkala...*, op. cit., P. 17-18.

²⁰ Tkachenko O. *Mova i natsionalna mentalnist (Sproba suchasnoho syntezu)* [Language and National Mentality: An Attempt at a Modern

of the classics of literature: «At all times, scoundrels have sought to mask their vile deeds with declarations of devotion to religion, morality and love for the homeland». «The only difficulty,» writes N. Babych, «is that they are masked more skillfully now than in his [author's] time, and it is becoming increasingly difficult to distinguish sincerity from insincerity, because too many people are struggling in the «guide» instead of rolling up their sleeves and doing the job flawlessly that someone else will never do well for you»²¹.

To respect oneself means to know one's history, one's state language and to use it. It is to remember one of the most terrible Holodomors of 1932-1933 – the most brutal crime in the history of mankind. Perhaps no wars and the destruction of nations can compare with the scale of the extermination of the Ukrainian population, who lived in a country with the most fertile soils, on the land of their ancestors, who were among the first to master agriculture and managed to achieve prosperity thanks to this. It is to remember the dispossession and collectivization, concentration camps and deportation, mass repressions of the Ukrainian intelligentsia, etc.

Let us not forget about the prohibitions and restrictions on the Ukrainian language as the foundation of the nation, in particular about the students of Kharkiv University, who were not afraid to express their protest against taking exams in Russian. The repression against them is shocking in its cruelty: according to the verdict of a closed court, 33 of the most active students were shot, about 800 were repressed. Naturally, this tragedy – like the Holodomor of 1932-1933 – was deliberately suppressed and concealed. Let us also remember the battle near Kruty, in which the entire student battalion (three hundred students!) died – the flower of Ukrainian youth, the flower of the Ukrainian nation. The tragedy was that only three hundred and only young people – high school students and students – went to Kruty. The oldest was 21 years old, and the youngest – 14-16 years old. They went to detain the enemy, who was almost at the Golden Gates of Kyiv, and they fell. They sacrificed their young lives for the Motherland. This most tragic page has become our pride. So the mass student protests on Independence Square (Maidan Nezalezhnosti) in November 2013 were not the first example of a worthy and courageous stand by youth (which, by the way, has always been the driving force of social change!) in defense of state interests²².

In 2013, when Ukrainians believed that fate had finally given them a unique opportunity to become an independent European state, history brought back another Kruty, another Kharkiv tragedy. And again, young people, students, schoolchildren took to the Maidan, choosing their dignity. The Ukrainian people felt the urgent need for unity, believed in their future and proved that the nation that took to the Maidan and declared that it was capable of defending its freedom has high ideals and an indomitable spirit.

It is deeply regrettable that peace has still not returned to the territory of our state, and that the opportunity for

change comes at such a high cost – the cost of human lives. After the Maidan, military actions began in Eastern Ukraine, and on February 24, 2022, Russia launched a full-scale war. Tens of thousands of those who stood to defend Ukraine's borders have fallen bravely on the battlefield – for our freedom, for our independence, and for our language. Books are already being written and films made about the defenders of our state. Their selfless service to the Motherland and their unwavering fulfillment of the sacred duty to protect its borders in a time of urgent need will serve as an example for educating future generations of Ukrainians. Because they are real heroes who, in an unequal battle, opposed the enemy with their patriotism, responsibility, boundless love for the country, which they identify with their native land, the most dear people, and their native language. The war radically changed the worldview of Ukrainians, restored historical memory, and united conscious, mature citizens – true patriots of the Motherland, each of whom is ready to pay the highest price for their beliefs – their own lives.

Millions of young, educated people have already shed the inferiority complex and realized that Ukraine is the largest European state, which has its own glorious history, culture and language, that Ukrainians have something to be proud of and something to defend. They also know that to be born in any state is, first of all, to be its patriot, and to be a patriot is to do something for it (and therefore, for themselves and their descendants), so they do not dream of yesterday, but get an education because they know that it is needed for the post-war reconstruction of their native state.

Conclusions. Patriotism is a reliable form of immunity against the root causes of many problems afflicting Ukrainians (patience, lethargy, indecision, etc.). Therefore, it is necessary to cultivate it from an early age, starting from the family and preschool institutions and ending with universities, where they should take care of filling the educational process with patriotic content, first of all, instilling love and respect for the native language as the basis of national culture and statehood. It is in educational institutions that they should contribute to the consolidation of ideals and values; convey objective information about Ukrainian ethno-, national-, linguistic- and statehood, about Ukrainian material and spiritual life, about Ukrainianness as integrity, as a geopolitical reality; cultivate and affirm the national idea as our unifying factor. Only in this way can we form patriots who will think in Ukrainian and fulfill (if necessary), in addition to their professional, also their constitutional duty to protect the independence and integrity of Ukraine, its national interests, and will also be ready to care for its image and work for its benefit, prosperity and development even in temporarily unfavorable conditions²³.

Further research will contribute to the development of new and improvement of current approaches to the patriotic training of the younger generation of Ukrainians in the light of the military present and global geopolitical processes.

Synthesis], Kyiv: Hramota, 2006, P. 162, 213 [in Ukrainian].

²¹ Babych N. Nebaidužym pohliadom: Publitsystyka riznykh rokiv..., op. cit., P. 45-46.

²² Navchuk H, Shutak L. Ukraina hidna svobody!..., op. cit.

²³ Navchuk H.V., Navchuk I. V., Sobko D. I. Mova, patriotyzm i natsionalna ideia..., op. cit.

Навчук Галина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету; авторка і співавторка близько 180 праць наукового, навчально-методичного та публіцистичного характеру, з-поміж яких: 1 монографія, 7 розділів до 4 колективних монографій, 3 параграфи до базового (національного) підручника з української мови за професійним спрямуванням, 10 навчально-методичних посібників (5 з них – із грифом МОН та МОЗ України), 2 відгуки на автореферати кандидатських дисертацій тощо. Коло наукових інтересів: синтаксис сучасної української мови, українознавство, лінгвокраєзнавство, проблеми впорядкування української медичної термінології, культура мовлення медичного працівника, національно-мовне виховання у ЗВО.

Navchuk Halyna – Candidate of Philology, Associate Professor of Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Bukovinian State Medical University; she is the author of about 180 scientific, educational and critical publications, including 1 monograph, 6 chapters to 3 collective monographs, 3 paragraphs to the national textbook of the Ukrainian language in a professional direction, 10 teaching and methodical manuals (5 of them – with the seal of the Ministry of Health and the Ministry of Health of Ukraine), 2 reviews of abstracts of candidate's theses, etc. Scientific interests: syntax of the modern Ukrainian language, Ukrainian studies, linguistic regional studies, problems of organizing Ukrainian medical terminology, speech culture of a medical worker, national language education in higher education institutions.

Навчук Ігор – кандидат медичних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної медицини та організації охорони здоров'я Буковинського державного медичного університету; автор і співавтор понад 170 публікацій наукового та навчально-методичного характеру, з-поміж яких: 3 – у журналах, що індексуються в наукометричних базах Scopus та Web of Science, 1 монографія, 5 навчально-методичних посібників, 5 навчальні посібники, 3 методичні

рекомендації, 1 патент на корисну модель, 1 інформаційний лист. Коло наукових інтересів: соціальна медицина, профілактика неепідемічних хвороб, громадське здоров'я, організація охорони здоров'я.

Navchuk Ihor – Candidate of Medical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Social Medicine and Health Care Organization of Bukovyna State Medical University; author and co-author of more than 170 scientific and educational and methodological publications, including: 3 in journals indexed in the scientometric databases Scopus and Web of Science, 1 monograph, 5 educational and methodological manuals, 5 training manuals, 3 methodological recommendations, 1 utility model patent, 1 information sheet. Scientific interests: social medicine, prevention of non-epidemic diseases, public health, health care organization.

Собко Діана – доктор філософії, асистент кафедри фізичної реабілітації, ерготерапії та домедичної допомоги Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; авторка і співавторка близько 70 наукових праць, з-поміж яких статті та тези у вітчизняних та закордонних журналах. Коло наукових інтересів: артеріальна гіпертензія, остеоартрит, якість життя, фізична та реабілітаційна медицина.

Sobko Diana – PhD, assistant of the department of physical rehabilitation, occupational therapy and pre-medical care of the Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University; author and co-author of about 65 scientific works, including: articles and theses in domestic and foreign journals. Scientific interests: arterial hypertension, osteoarthritis, quality of life, physical and rehabilitation medicine.

Received: 21.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© H. Navchuk, I. Navchuk, D. Sobko, 2025

РОЛЬ НІМЕЦЬКИХ КУЛЬТУРНИХ СТАНДАРТІВ У ВИВЧЕННІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Віталій СЕМЕНКО,

Чернівецький національний університет

імені Юрія Федьковича,

v.semenko@chnu.edu.ua

THE ROLE OF GERMAN CULTURAL STANDARDS IN LEARNING OF THE GERMAN LANGUAGE

Vitalii SEMENKO,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,

ORCID ID: 0000-0002-4353-7823;

Researcher ID: H-7886-2018.

Semenko Vitalii. The role of German cultural standards in learning of the German language. In a globalized, multicultural world, intercultural understanding plays an important role in foreign language learning. The role of cultural standards in foreign language learning has always been a very relevant topic in intercultural communication, as cultural standards affect not only language behavior, but also foreign language comprehension, interpretation, and appropriate actions in another linguistic and cultural community.

Cultural standards are an integral part of foreign language learning. Cultural standards are **relevant** in foreign language teaching because they help us better understand the behaviors, values, and expectations of people from different cultures – and this is more important than ever in our increasingly globalized world. Their importance in learning foreign languages is undeniable, as no language exists in isolation from culture.

The **purpose** of our study is to analyze German cultural standards and determine their importance when learning the German language.

To study German cultural standards, the descriptive method was used, which consisted of a detailed study, recording and presentation of phenomena, objects or processes related to the German realities of cultural standards that are necessary for learning German as a foreign language. The researcher also applied system analysis, which involves considering the object of study as an integral system, taking into account all its elements, the links between them and the influence of the external environment. Synthesis and descriptive method were also used.

Thus, learning a foreign language, including German, involves more than memorizing vocabulary and mastering grammar; it requires understanding the cultural environment in which the language functions. This is especially true for German, which is closely related to the cultural standards, values, and social norms of its country. Understanding these cultural standards not only enhances language competence, but also contributes to more effective communication, translation, and integration in German-speaking society. Integrating German cultural standards into your German language learning is not optional, it is essential.

Keywords: *cultural standards, foreign language, methods,*

Вступ. У глобалізованому, мультикультурному світі при вивченні іноземних мов міжкультурне взаєморозуміння відіграє важливу роль. Значення культурних стандартів у вивченні іноземних мов було і є актуальною темою, оскільки вони впливають не лише на мовну поведінку, але й на розуміння іноземної мови, інтерпретацію та відповідні дії в іншій мовній та культурній спільноті. Культурні стандарти є невід'ємною частиною вивчення іноземних мов, тому що уможливають ефективну комунікацію та сприяють толерантності, розумінню та відкритості. Якісне викладання іноземних мов не лише навчає мови, але й культури. Культурні стандарти допомагають краще зрозуміти поведінку, цінності представників різних країн, що є важливим у сучасному глобалізованому світі. Незаперечною є їхня важливість у вивченні іноземних мов, оскільки жодна мова не існує ізольовано від культури. Тому кожен, хто прагне вивчити іноземні мови, повинен не лише засвоїти граматичні та лексичні знання, але й розуміти культурні особливості, стандарти для успішного спілкування.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням культурних стандартів в німецькій мові займався німецький культуролог, етнолог Александр Томас¹, який розробив концепцію культурних стандартів у 1990-х роках як частину міжкультурної психології. Його справедливо називають засновником концепції культурних стандартів. Він визначив культурні стандарти як всі типи сприйняття, способу мислення, оцінки та поведінки, які вважаються нормальними, типовими та обов'язковими для більшості людей певної культури. Він зазначав, що культурні стандарти – це всі способи сприйняття, мислення, оцінювання та дії, які більшість людей певної культури вважає нормальними, природними, типовими та обов'язковими для себе та інших. Люди, які живуть у певній культурі, вважають певні норми та стандарти обов'язковими для виконання та оцінки поведінки. Вони є центральними характеристиками культури, які слугують системою орієнтації для мислення, цінностей і поведінки. Культурні стандарти дають змогу вирішувати, яка поведінка вважається нормальною, типовою чи

¹ Thomas Alexander. Analyse der Handlungswirksamkeit von Kulturstandards [Analysis of the effectiveness of cultural standards], Psychologie interkulturellen Handelns, Göttingen, 1996, P. 107-136 [in German].

прийнятною, а яку слід відкинути. Потрібно згадати і значний внесок у цих дослідженнях голландського соціального психолога Герта Хофстеде², який розробив модель так званих культурних вимірів (наприклад, дистанція влади, індивідуалізм-колективізм). Його праці мають глобальний вплив, хоча методологічно відрізняються від моделі культурних стандартів. Едвард Т. Холл³, американський антрополог, започаткував такі поняття для міжкультурної комунікації, як висококонтекстна або низькоконтекстна комунікація, розуміння часу (монохронія чи поліхронія). Щоб зрозуміти інших, ми повинні зрозуміти себе, ми повинні усвідомити, що культура – це постійно діюча стала діяльна поведінкова програма, спосіб кодування, зберігання та розповсюдження інформації про поведінку – підкреслював Е. Т. Холл⁴. Вчений назвав фактори, які допомагають класифікувати та розшифровувати поведінку інших культур. Однак виявлення цих факторів жодним чином не повинно призводити до стигматизації культур, оскільки йдеться лише про те, щоб назвати відмінності у вільний від цінностей спосіб та встановити: те, що вважається нормальним в одній культурі, оцінюється по-іншому, з іншої перспективи. Нормальність, таким чином, стає конструкцією реальності, яка може змінюватися залежно від контексту та перспективи. Фонс Тромпенаарс та Чарльз Гемпден-Тернер⁵ вважаються розробниками моделі культурних відмінностей з сімома культурними вимірами, які описують культурні відмінності в поведінці та ціннісних орієнтаціях людей – особливо в економічному та міжкультурному контексті. Слід назвати 7 вимірів їхньої моделі: 1) універсалізм – партикуляризм (універсалізм: правила та закони застосовуються однаково для всіх, партикуляризм: відносини та особливі обставини впливають на те, як використовуються ці правила); 2) індивідуалізм – колективізм (індивідуалізм: людина посідає центральне місце, для неї особисті цілі є важливими, колективізм: певна група чи спільнота має перевагу над особистістю); 3) нейтральність – емоційність (нейтральність: емоції, як правило, виражаються в контрольованій та стриманій формі, емоційність: емоції проявляються відкрито та є частиною ділового життя); 4) специфічність – дифузність (специфічність: професійні та приватні справи чітко розділені, наявність прямої комунікації, дифузність: різні сфери, галузі перетинаються, наявність опосередкованої комунікації); 5) досягнення – аскрипція (досягнення: статус отримується завдяки результативності та успіху, аскрипція: статус набувається за віком, статтю,

освітою чи соціальним походженням); 6) відношення до часу (послідовність: час розглядається лінійно, завдання виконуються одне за одним, синхронність: час розглядається циклічно або паралельно, декілька речей відбуваються одночасно); 7) взаємодія з навколишнім середовищем: внутрішній та зовнішній контроль внутрішній контроль: люди вірять, що можуть контролювати своє навколишнє середовище, зовнішній контроль: люди пристосовуються до обставин і працюють з навколишнім середовищем). Важливими є дослідження Сільвії Шроль-Махль⁶, досягнення якої тісно пов'язані з А. Томасом. Вона і надалі розвивала та практично застосовувала його концепцію, зокрема, у сфері міжкультурного навчання. Вона зробила значний внесок, коли йде мова про передачу культурних стандартів у науково обґрунтований, практичний спосіб – особливо у сфері міжкультурного навчання, міжнародного співробітництва та вивчення німецької мови як іноземної.

Мета нашого дослідження – проаналізувати німецькі культурні стандарти та визначити їхнє значення при вивченні німецької мови.

Для вивчення німецьких культурних стандартів було використано описовий **метод**, який полягав в детальному вивченні, фіксації та представленні явищ, об'єктів або процесів, що пов'язані з німецькими реаліями культурних стандартів, які є необхідними для вивчення німецької мови як іноземної. Також застосовано системний аналіз, який передбачає розгляд об'єкта дослідження як цілісної системи з урахуванням усіх її елементів, зв'язків між ними та впливів зовнішнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Класифікація німецьких культурних стандартів, яку розробив А. Томас⁷, цілком придатна для міжкультурної комунікації, вивчення німецької мови як іноземної, оскільки описує типові моделі мислення та поведінки в певній культурі, застосовуючи зазвичай різноманітні види спілкування з людьми, які мали міжкультурний досвід. Перевага такої класифікації у тому, що має практичний підхід, ідеально підходячи для міжкультурних тренінгів та повсякденних ситуацій, а також емпірично базується на реальному міжкультурному досвіді. Хоча, звісно, не піддається статистичному вимірюванню, а також можливий суб'єктивізм у виборі та інтерпретації конкретних культурних стандартів. Особливо підходить для порівняння між конкретними країнами. Варто зупинитися детальніше на основних культурних стандартах, характерних для німецького народу, що відрізняють його від інших культур.

² Hofstede G. Interkulturelle Zusammenarbeit: Kulturen Organisationen – Management [Intercultural Cooperation: Cultures Organizations – Management], Wiesbaden: Gabler, 1993, 328 p. [in German].

³ Hall Edward T. Beyond Culture. Anchor Books Editions, New York, London, Toronto, Sydney, Auckland, 1976, 320 p. [in English].

⁴ Ibidem.

⁵ Trompenaars Fons. Handbuch globales Managen: wie man kulturelle Unterschiede im Geschäftsleben versteht [Global Management Handbook: How to Understand Cultural Differences in Business], Düsseldorf; Wien; New York: ECON, 1993, 271 p. [in German].

⁶ Schroll-Machl S. Die Deutschen – Wir Deutsche. Fremdwahrnehmung und Selbstsicht im Berufsleben [The Germans – We are Germans. Perception of others and self-perception in professional life], Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003, 216 p. [in German].

⁷ Thomas Alexander. Kultur und Kulturstandarts [Culture and cultural standards], Handbuch interkulturelle Kommunikation und Kooperation. Bd 1. Grundlagen und Praxisfelder, Göttingen, 2003, P. 29-47 [in German].

1) *Орієнтація на справі*, яка полягає у відокремленні особи від речі, тобто дискусії та розбіжності в думках ведуться об'єктивно. Рішення ухвалюються на основі фактів та об'єктивних критеріїв, а не на основі почуттів чи стосунків. Для професійної співпраці у Німеччині вирішальними є питання, що є першочерговими, ролі та компетентність залучених. Мотивація працювати разом виникає з фактичної ситуації або фактичних обмежень. На ділових зустрічах ви дотримуетесь суті справи. Саме ділову поведінку німці цінують як професійну: Німці цілеспрямовані та аргументують фактами. Вони готуються, часто в письмовій формі і дуже детально, щоб мати основу для обговорення фактів і бути в змозі зробити пропозицію про співпрацю. Взагалі, письмові документи дуже цінуються. Якщо партнери, які беруть участь у переговорах, знають один одного або вважають один одного симпатичними, це приємний побічний ефект, але він не є основним. Йдеться насамперед про те, що є першочерговим у справі, яка має пріоритет. У ділових контактах німці завжди зосереджуються на суті справи. Об'єктивна поведінка прирівнюється до професіоналізму. Найбільше значення має компетентність сторін, які беруть участь у зустрічі. З іншого боку, рівень стосунків часто нехтується. Ділові партнери з інших культур інколи звинувачують німців в тому, що їх цікавить лише бізнес, і сприймають їхню цілеспрямованість як зарозумілість. Причину, чому для німців найвищим пріоритетом є справа, а не особисті стосунки можна шукати на двох рівнях: юдео-християнський монотеїзм і, зокрема, протестантизм, які призвели до інтелектуалізації релігії, що поширилася на інші сфери життя⁸. Б. Й. Їммінк, який досліджував німецькі культурні стандарти, підкреслив, що німці надають велике значення поведінці, орієнтованій на завдання, бо на роботі вони дуже сконцентровані на завданні; все підпорядковано робочим цілям, спільна робота з іншими людьми не вимагає соціальних зв'язків, оскільки німці зазвичай докладають менше зусиль для створення дружньої атмосфери та знайомства з діловими партнерами⁹.

2) *Орієнтована на правила відповідальність* полягає у тому, щоб правила та приписи стали реальністю, що є німецькою надійністю. Справу було організовано, і тепер від кожного очікується, щоб кожен правильно виконав покладене на нього завдання, інколи навіть без зовнішнього контролю. Якщо хтось стикається з перешкодами в своїй роботі, його обов'язок полягає у повідомленні про це інших, щоб система продовжувала функціонувати. Якщо хтось припускається помилки, він дізнається про це від інших. Однак, з точки зору інших, таке дотримання правил у поєднанні

з внутрішнім почуттям відповідальності дуже швидко перетворюється на впевненість – задовго до того, як ми самі це відчуємо. Тому німців легко сприймають як дріб'язкових, скрупульозних і точних, які поведуться самовпевнено і авторитарно по відношенню до інших. У різноманітних німецьких структурах існує незліченна кількість нормативних актів, стандартизацій і процесів. Німецькі бізнесмени також люблять контракти та письмові угоди. Їхнє суворе дотримання та жорсткі догани в разі порушення правил часто контрастують з іншими культурами. Пов'язана з цим передбачуваність німецької поведінки часто не може переважити гнів і розчарування, викликані непереборною негнучкістю в очах інших і очевидним браком довіри до ділових партнерів. Римське право разом із християнськими нормами забезпечували основу для розвитку усталених нормативних систем з часів Середньовіччя, їхню функціональність, сприяючи згуртованості індивідуального об'єднання¹⁰. У Німеччині велике значення надається структурі, правилам і регламентам, оскільки чіткі правила запобігають розбіжностям і двозначності та забезпечують контроль за кожним кроком, правила трактуються дуже суворо, за їх порушення буде покарано, а ще німці люблять мати структуру у своєму житті, запобігаючи втраті контролю та підтримуючи якість життя на дуже високому рівні, – зауважив Б. Й. Їммінк¹¹.

3) *Планування часу*

З точки зору багатьох культур, німці здаються одержимими точним плануванням часу. Вони завжди поспішають, завжди планують і майже панічно реагують на збої в розкладі. Це запобігає як позитивним, так і негативним несподіванкам, а також спонтанності, яка для багатьох людей є невід'ємним компонентом соціальної взаємодії. Час – не тільки важлива тема для німців, але німці також, на відміну від інших культур, занурені у зустрічі, розклади, одержимі плануванням часу, наполягають на дотриманні термінів і дуже негнучкі, коли справа доходить до поводження+ з часом. Позитивний досвід полягає в тому, що домовленості про час з німцями часто є надійними. І це дійсно так: німці загалом вважають, що час – дорогий «товар», і його не можна витратити даремно, а потрібно використовувати ефективно. Довгострокове, точне планування і точне виконання розкладу служать цій меті. При цьому не варто заціклюватися на дрібницях. Набагато важливіше сконцентруватися на головному та не відволікатися. Планування часу як культурний стандарт є ефективним лише тоді, коли дії незалежні від ситуацій і відносин та можуть бути виконані ефективно лише тоді, коли засвоєно схему їхньої роботи¹². Б. Й. Їммінк зауважив, що німці схильні планувати своє майбутнє настільки, наскільки це можливо,

⁸ Trad A. R. Kulturstandards für die interkulturelle Kompetenz [Cultural standards for intercultural competence], URL: <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/an/article/download/1496/1261/2325>

⁹ Jimmink B. J. Cultural differences on the work floor between the Dutch and the Germans university of twentie, URL: https://essay.utwente.nl/92321/1/Jimmink_BA_IMC-2.pdf

¹⁰ Trad A. R. Kulturstandards für die interkulturelle Kompetenz..., op. cit.

¹¹ Jimmink B. J. Cultural differences on the work floor between the Dutch and the Germans university of twentie..., op. cit.

¹² Trad A. R. Kulturstandards für die interkulturelle Kompetenz..., op. cit.

цінують пунктуальність та уникають багатозадачності, щоб мінімізувати невизначеність, оскільки прагнуть зберігати контроль над своєю роботою та особистим життям, бо надійність у часі дуже важлива для побудови довіри та створення позитивного іміджу надійної та професійної людини¹³.

4) Прямота у спілкуванні

Німецький стиль спілкування – прямий і відвертий. Німці розмовляють зрозумілими словами та викладають всі факти відкрито та без прикрас. У Німеччині також люблять обговорювати різні питання та об'єктивно сперечатися. Для людей з інших культур це може сприйматися як образливе та загрозливе, навіть якщо представники інших культур цього не усвідомлюють. Та навпаки, представники інших народів навіть не помічають підсвідомих нюансів, речей, сказаних мимохідь, непрямих натяків або повідомлень на невербальному рівні – і в багатьох випадках вирішальних повідомлень розмови. Німецький стиль спілкування широко відомий своєю великою експресивністю і прямою: німці формулюють те, що для них важливо, словами і називають факти чітко і однозначно. Характерними елементами такого стилю є те, що на першому місці стоїть *що*, а *як* – другорядне. Основна увага приділяється фактам. Для німців важливий зміст сказаного. Саме тому німці говорять прямо, недипломатично, без витонченості, але чесно і щиро. Вони чітко висловлюють свої думки. Вони переходять до суті без обхідних шляхів і відступів. Німці не думають особливо зважати на можливу чутливість присутніх партнерів по спілкуванню. Їхні висловлювання можуть сприйматися як образливі, навіть якщо вони цього не хотіли і не мали цього на меті. Німцям важко виправдовуватися, оскільки вони вважають чесність елементарною складовою довірливих людських стосунків. Німецький культурний стандарт особливо дивує і, можливо, навіть лякає, коли йдеться про неприємні повідомлення та розмови. Німці часто здаються досить конфронтаційними і зовсім не соромляться конфліктів: німці вказують на помилки, висловлюють критику, називають та аналізують проблеми, різні труднощі, завжди відстоюють свою думку в суперечках. Отже, вони протистоять собі та іншим у конфліктах. Однак вони не вважають конфлікти поганим явищем як таким. Конфлікти можуть висвітлити проблеми, які слід вирішити. Пряма комунікативна поведінка, яка спрямована на реалізацію поставленої мети ґрунтується на тому, що поведінка керівника сприймається об'єктивно¹⁴. С.Шроль-Махль зауважила, що у нас, німців, дуже прямий та відвертий стиль спілкування: ми формулюємо те, що для нас важливо, словами і констатуємо факти без прикрас і відкрито, що робить нас образливими та загрозливими, навіть не усвідомлюючи цього¹⁵.

5) Розмежування особистих та інших сфер життя

Суворе розмежування різних сфер життя також характерне для німців. Вони диференціюють свою поведінку залежно від рівня (професійного чи приватного), на якому вирішують справи з іншою людиною, і від того, наскільки близькі з іншою людиною (діловим партнером чи другом). Це часто робить їх холодними і відстороненими у повсякденному професійному житті, що може впливати на інших. Німці, здається, не зацікавлені в особистому контакті і не виявляють жодних емоцій. Німці працюють на роботі, а так би мовити «живуть» у вільний час, тобто після роботи та на відпочинку у вихідні. На роботі робота має пріоритет, а все інше відходить на другий план. У приватному житті, навпаки, стосунки, сім'я, друзі, особисті інтереси займають весь час та увагу людини. На роботі німець орієнтований на бізнес, а в приватному житті – на стосунки. На роботі працівники орієнтовані на досягнення мети, в приватному житті вони хочуть і потребують відпочинку. На роботі німці присвячують себе відповідній темі, а в приватному житті може переслідувати зовсім інші інтереси, створюючи таким чином баланс. Іноді іншим народам здається, що вони мають справу з двома різними людьми – за зовнішнім виглядом, за поведінкою, за настроєм. Колеги розглядаються насамперед як колеги по роботі, а не як потенційні друзі. Німці продовжують спілкування з колегами у приватному житті після роботи або на вихідних лише за умови, що хтось став другом. Дружба між колегами не є природним очікуванням. Навіть ділові партнери зазвичай не настільки близькі один до одного, щоб зустрічатися наодинці. Запрошення від бізнес-партнерів є дуже формальними. Вони поширюються лише за наявності особливої причини або якщо запрошення пов'язане з конкретним наміром. Таким чином німці чітко розмежовують професійну та приватну сфери життя, де очікується дистанція і стриманість до справ інших людей¹⁶. С. Шроль-Махль підкреслила важливість чіткого розмежування різних сфер життя, чітко диференціюючи поведінку залежно від того, в якій сфері ми маємо справу з іншою людиною (професійній чи приватній), а також залежно від того, наскільки ми близькі з нею (діловий партнер чи друг), тому німці часто здаються холодними і (на диво, або навіть на жаль) відстороненими¹⁷.

6) Диференціація міжособистісної дистанції

Диференціація міжособистісної дистанції стосується культурно зумовленої диференціації та регулювання соціальної дистанції між людьми – тобто того, наскільки близькими чи далекими є люди в різних стосунках (наприклад, професійних чи приватних). Це не лише фізична відстань, а й емоційна, комунікативна та соціальна близькість чи віддаленість. Щодо

¹³ Jimmink B. J. Cultural differences on the work floor between the Dutch and the Germans university of twentie., op. cit.

¹⁴ Trad A. R. Kulturstandards für die interkulturelle Kompetenz., op. cit.

¹⁵ Schroll-Machl S. Die Deutschen – Wir Deutsche., op. cit.

¹⁶ Kühnel P. Kulturstandards: woher sie kommen und wie sie wirken. interculture journal [Cultural standards: where they come from and how they work. Interculture Journal]: Online-Zeitschrift für interkulturelle Studien, 13(22), 2004, P. 57-78 [in German], URL: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ss0ar-452539>

¹⁷ Schroll-Machl S. Die Deutschen – Wir Deutsche., op. cit.

особливостей диференціації міжособистісної дистанції в німецькому культурному контексті характерним є сильне розділення між різними типами стосунків, де є чітке розмежування між приватними, професійними, формальними та неформальними стосунками, а також у професійному житті, наприклад, люди ввічливі, але дистанційовані – і лише згодом демонструють особисту близькість. Німці повільно будують довіру, тобто довіра не дається відразу, її потрібно заслужити, а дружба чи тісніші стосунки зазвичай розвиваються впродовж тривалого часу і завдяки надійності. Дистанція як знак поваги характеризується емоційною або фізичною стриманістю, не сприймається як грубість, а як повага до приватного життя. У Німеччині, наприклад, люди не кажуть *Tu* одразу, а часто чекають на запрошення. Конфіденційність має важливе значення, оскільки питання про особисті справи (сім'я, релігія, доходи) вважаються недоречними в багатьох ситуаціях, якщо немає близьких стосунків. Важливою є зрозумілість соціальних ролей, тобто міжособистісні ролі (наприклад, начальник – підлеглий, вчитель – учень) зазвичай чітко визначені та пов'язані з певною комунікативною дистанцією. Індивідуалізм і розмежування особистості та життєвих сфер звичайно пов'язані з подавленням аспекту взаємовідносин з суспільним життям, що супроводжувалося інтерналізацією правил, яку вимагав протестантизм¹⁸.

7) *Внутрішній контроль* описує культурно сформований спосіб, у який поведінка регулюється внутрішніми стандартами – тобто совістю, дотриманням принципів, самодисципліною, а не зовнішнім тиском чи соціальним контролем. Внутрішній контроль означає, що поведінка людини контролюється її власними внутрішніми нормами, цінностями та принципами – незалежно від того, спостерігає за нею хтось чи ні. Для німців характерними є самодисципліна і совість, коли люди відчувають відповідальність за те, щоб робити так звані правильні речі – навіть без зовнішнього контролю, коли, наприклад, люди дотримуються правил дорожнього руху навіть тоді, коли в полі зору немає поліції. Важливими є почуття обов'язку та відповідальності, де дотримання правил і домовленостей розглядається як особистий обов'язок, тому що це відповідає власним моральним нормам. Також варто зазначити, що необхідними є дотримання принципів замість ситуативної адаптації, а рішення ґрунтуються на фіксованих принципах, а не в першу чергу на стосунках, емоціях чи конкретній ситуації. Надійність і послідовність є важливими елементами внутрішнього контролю, бо поведінка має бути послідовною і передбачуваною в різних ситуаціях. Оскільки совість також є людським універсальним поняттям, термін інтерналізований контроль як

культурно диференціююча характеристика не дуже підходить, оскільки питання внутрішнього контролю насправді стосується проблеми жорсткості правил¹⁹.

Необхідно відзначити важливу роль викладача у навчальній групі, оскільки у навчальних групах, де міжкультурна комунікація є невід'ємною частиною взаємодії на заняттях з іноземної мови, першочергове завдання викладача полягає в тому, щоб надати студентам просту систему категорій, якими вони зможуть оперувати, структурувати та класифікувати свої думки та висловлювання, бо викладач не може і не повинен брати на себе роль експерта, який оцінює і цензурує інтерпретації та висловлювання студентів, а скоріше є лідером дискусії, який дозволяє і збирає всі інтерпретації і заохочує прийняття різних точок зору²⁰.

Розуміння та повага до культурних відмінностей є вирішальним для успішної співпраці в глобалізованому світі, де вивчення іноземних мов відіграє центральну роль, оскільки воно не лише покращує комунікацію, але й дає змогу глибше зрозуміти культурне походження та погляди колег, подолати бар'єри та уникнути непорозуміння, що сприяє створенню більш інклюзивного та спільного робочого середовища, що в свою чергу сприяє особистісному розвитку і відкриває двері до нових професійних можливостей²¹.

Цікавою є думка Ф. Грьонінгера, викладача німецької мови та міжкультурних відносин, який вважає, що потрібно усвідомити: ми стаємо або вже є транскультурним суспільством, а транскультуралізм не розглядає культури як однорідні та відокремлені одна від одної, а припускає, що, особливо в нашу глобалізовану епоху, культури стають все більш взаємопов'язаними і можуть злитися в глобальну культуру в певних сферах діяльності, хоча ця транскультурність є глобальною лише поверхнево²².

С.Шроль-Махль підсумувала, що культурні стандарти описують характеристики на абстрактному та узагальненому рівні, а також вони стосуються елементів, спільних для нації, та хоча звичайно, окремий німець може значно відхилятися від цих стандартів, але є докази того, що багато німців їх дотримуються²³.

Висновки. Таким чином, вивчення іноземної мови, зокрема німецької, передбачає більше, ніж запам'ятовування лексики та опанування граматики, воно вимагає розуміння культурного середовища, в якому ця мова функціонує. Це особливо стосується німецької мови, яка тісно пов'язана з культурними стандартами, цінностями та соціальними нормами своєї країни. Розуміння цих культурних стандартів не тільки підвищує мовну компетенцію, але й сприяє більш ефективному спілкуванню, перекладу та інтеграції в німецькомовному суспільстві. Інтеграція німецьких культурних стандартів у вивченні німецької

¹⁸ Trad A. R. Kulturstandards für die interkulturelle Kompetenz..., op. cit.

¹⁹ Kühnel P. «Kulturstandards: woher sie kommen und wie sie wirken...», op. cit.

²⁰ Trad A. R. Kulturstandards für die interkulturelle Kompetenz..., op. cit.

²¹ Jimmink B.J. «Cultural differences on the work floor between the Dutch and the Germans university of twentie...», op. cit.

²² Gröninger F., Brauchen wir überhaupt noch Fremdsprachenunterricht? [Do we even need foreign language teaching anymore?], URL: <https://dokdoc.eu/2024/09/03/brauchen-wir-ueberhaupt-noch-fremdsprachenunterricht/>

²³ Schroll-Machl S. Die Deutschen – Wir Deutsche..., op. cit.

мови не є необов'язковою, вона є необхідною. Мова є одночасно інструментом і відображенням суспільства, яке нею користується. Засвоєння таких культурних цінностей, як структурованість, прямолінійність та повага до формальностей, сприяє глибшому та автентичному розумінню німецької мови. Отже, розуміння культурних стандартів – це не просто доповнення до мовних знань, а, так би мовити, є наріжним каменем ефективної комунікації та успішної інтеграції в німецькомовному світі. При вивченні будь-якої іноземної мови розуміння культури так само важливе, так само, як і лінгвістичні знання. У випадку з німецькою мовою культурні стандарти відіграють вирішальну роль у формуванні того, як мову використовують, розуміють та інтерпретують у реальному житті. Ці культурні стандарти є спільними цінностями, поведінкою та соціальними нормами, які є ключем до того, щоб стати не просто компетентним мовцем, а справді ефективним комунікатором. Культурні стандарти не є додатковим аспектом вивчення німецької мови, оскільки вони відіграють важливу роль насамперед для тих, хто вивчає німецьку, розуміння культурних цінностей, таких як формальність, порядок і пряме спілкування, є важливим для оволодіння мовою. Це формує не лише те, як ми вимовляємо слова, але й те, як ми їх сприймаємо. Вивчаючи іншу культуру паралельно з мовою, студенти стають не просто носіями німецької, а справді компетентними комунікантами в німецькомовному світі. Вивчення німецької мови стає значно ефективнішим, коли культурні стандарти інтегровані в навчальний процес. Як було зазначено, іноземна мова і культура глибоко взаємопов'язані, оскільки одна не може бути повністю зрозумілою або ефективно використовуваною без іншої. Німецькі культурні стандарти, такі як формальність,

пунктуальність, пряме спілкування та повага до ієрархії, визначають не лише те, як розмовляють мовою, але й те, як її сприймають та розуміють. Коли студенти взаємодіють з цими культурними нормами, їхній загальний досвід вивчення мови стає більш практичним, змістовним та ефективним. Сприймаючи культуру як частину мови, студенти розкривають весь потенціал того, що означає ефективно спілкуватися німецькою мовою. Бажано в сенсі кращого теоретичного закріплення домінуючих міжкультурних концептуальних інструментів поглибити існуючі підходи та розширити їхнє застосування за межами німецького культурного простору, а також довести, що розробка таких концептуальних систем є культурно-історичною необхідністю²⁴. Тому інтеграція культурних стандартів у вивчення німецької мови не лише корисна, але й необхідна для досягнення справжньої комунікативної компетенції, оскільки це поглиблює розуміння, підвищує зацікавленість і готує студентів до автентичної взаємодії в німецькомовному контексті.

Семенко Віталій – кандидат політичних наук, доцент кафедри сучасних іноземних мов та перекладу факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових інтересів – методика викладання іноземних мов, перекладознавство, політичні інститути та процеси.

Semenko Vitalii – PhD in Political Science, Associate Professor of the Department of Modern Foreign Languages and Translation Studies of the Faculty of History, Political Science and International Studies of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Research interests: Methods of Teaching Foreign Languages, Translation Studies, Political Institutions and Processes.

Received: 4.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© V. Semenko, 2025

²⁴ Wegner A. Kulturelle Unterschiede am Arbeitsplatz durch Sprachenlernen überbrücken [Bridging cultural differences in the workplace through language learning], URL: <https://www.babbelforbusiness.com/de/blog/kulturelle-unterschiede-am-arbeitsplatz-durch-sprachenlernen-uberbrucken/>

**ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНИХ
МОВ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ПОЛЬСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ)**

Олег СЛЮСАР,

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, Україна
o.slusar@chnu.edu.ua

**PHRASEOLOGICAL ASPECT IN THE STUDY OF FOREIGN
LANGUAGES (ON THE BASE OF WORKS OF POLISH
ARTISTIC LITERATURE)**

Oleg SLIUSAR,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
ORCID ID: 0000-0002-1382-3394, Researcher ID: S-5743-2016.

Slusar Oleg. Phraseological aspect in the study of foreign languages (on the base of works of Polish artistic literature). As part of scientific research and participation in the international academic exchange program Erasmus+ Staff Teaching, the literary works of modern and classical Polish poets and writers were analyzed from the perspective of the use of phraseological units in their work, as well as their impact on the study of Polish as a foreign language.

The relevance of the research lies in revealing the impact of phraseological units on the study of foreign languages, in particular the Polish language. **The chronological framework** covers the analysis of the works of Polish writers of the late 16th – early 21st centuries. Consideration of this issue led to the use of the following **research methods**, among which the method of theoretical, combined with practical, analysis made it possible to establish the ways of using Polish idioms in literary works and their impact on the study of foreign languages, while the syntactic-semantic method of analyzing the texts of Polish writers indicated the importance of the use of phraseological units not only in the works of classics, but also in modern Polish literature.

Scientific novelty. For the first time, the influence of phraseological units used in the works of Polish poets and writers on the study of Polish as a foreign language has been analyzed.

Conclusions. The analysis clearly indicates the positive influence, especially of modern poets and writers, on the study of foreign languages through reading foreign literary works and phraseological units in particular, which significantly expand the practical use of the vocabulary of students and pupils of Ukrainian educational institutions.

Keywords: *study of foreign languages, phraseology, Polish language, idioms, phraseological units.*

Вступ. Протягом багатьох століть художня література була та залишається вагомим чинником у вивченні іноземних мов, вона в значній мірі допомагає учням та студентам розширити свій словниковий запас, покращити навички читання та сприяє загальному розумінню іноземної мови і культури. Читання творів іноземною мовою дозволяє збільшити не тільки словниковий запас, але й поринути в культуру, менталітет та повсякденне життя носіїв мови.

У процесі вивчення іноземних мов значне місце займають літературні твори, вони є чудовим знаряддям, яке не тільки урізноманітнює, але й збагачує процес засвоєння іноземної мови. Читання книжок мовою оригіналу надає можливість опанувати нові слова та граматичні структури в оригінальному контексті, що значно полегшує процес запам'ятовування і розуміння нових слів. Крім цього, літературні твори розвивають вміння критичного мислення та аналізу тексту, що, в свою чергу, сприяє поглибленню знань про країни, які є користувачами певної іноземної мови.

У «Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання» в пункті 5.2.1.1 зазначено, що «Лексична компетенція – знання

і здатність використовувати мовний словниковий запас – складається з лексичних та граматичних елементів. Лексичні елементи включають: розмовні вирази/формули, в тому числі прямі експоненти мовленнєвих функцій, прислів'я, архаїзми, фразеологізми та інші стійкі словосполучення»¹.

У згаданих вище рекомендаціях загальні підходи до вивчення іноземних мов з використанням художньої літератури виокремлено в трьох рубриках:

а) за допомогою автентичного використання мови одним з наступних способів: читання немодифікованих, неградуйованих, автентичних письмових текстів (газети, журнали, оповідання, романи, реклами та ін.);

б) шляхом прямого сприйняття спеціально відібраних (напр., градуйованих) усних висловлювань та письмових текстів (доступних для опрацювання);

в) самостійно, за допомогою (керованої) самоосвіти, слідуючи самостійно визначеним цілям та використовуючи доступні інструктивні засоби².

Диверсифікація стратегій з вивчення іноземних мов є невід'ємною частиною кожного навчального дидактичного процесу, а розміщення в сучасних шкільних підручниках³ розділів, присвячених

¹ Zahalnoievropejski rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia, pid red. S. Iu. Nikolaieva [Pan-European recommendations on language education: learning, teaching, assessment, edited by S. Yu. Nikolaiev], Kyiv: Lenvit, 2003, P. 165-166 [in Ukrainian].

² Ibidem, P. 210-211.

³ Voitseva O., Buchatska T. Polska mova (7-y rik navchannia) pidruchnyk dlia 7 klasu zakladiv serednoi osvity. 2-he vydannia, pereroblene [Polish language (7th year of study) textbook for 7th grade of secondary education institutions. 2nd edition, revised], Chernivtsi: Bukrek, 2020, P. 239 [in Ukrainian].

фразеологізмам, є нагальною потребою сьогодення, хоча часто вони потребують доопрацювання.

Актуальність досліджень полягає на розкритті впливу фразеологізмів на вивчення іноземних мов, зокрема польської мови. **Хронологічні рамки** охоплюють аналіз творів польських письменників кінця XVI – початку XXI століття. Розгляд даної проблематики зумовив використання наступних **методів дослідження**, серед яких метод *теоретичного*, в поєднанні з *практичним*, аналізу надав можливість встановити способи вживання польських ідіом в літературних творах та їх вплив на вивчення іноземних мов, натомість *синтаксично-семантичний* метод аналізу текстів польських літераторів вказав на важливість використання фразеологізмів не тільки в роботах класиків, але й сучасної польської літератури.

Наукова новизна. Вперше проаналізовано вплив фразеологізмів, використаних в творах польських поетів та письменників, на вивчення польської мови як іноземної мови.

В «Словнику фразеологізмів української мови», який містить 7922 фразеологічні одиниці наведено таке визначення фразеологізму: «Фразеологізм – це своєрідні мовні знаки, які становлять основу національного обличчя кожної мови, бо в них, як ні в жодній іншій мовній одиниці, яскраво виявляється специфічний національний колорит, особливості образного народного мислення, власне національне сприйняття «мовної картини світу», віддзеркалення характеристичних особливостей культури й побуту, народних звичаїв, історичного минулого тощо»⁴.

Варто також вказати ще одне словникове визначення фразеологізму: «Під фразеологізмом у Словнику прийнято розуміти мовну одиницю, що виражає специфічне фразеологічне значення, створюване здебільшого внаслідок метафоричного переосмислення вільного словосполучення, граматичні категорії і має постійний, відтворюваний за традицією склад компонентів, які втратили лексичну самостійність, а також є членом речення»⁵.

Фразеологізм також є найскладнішою номінативною одиницею, яка передає поняття через його прикметні ознаки або метафору, додає образності не тільки художньому літературному твору, але й звичайному повсякденному спілкуванню. Фразеологізми допомагають описати предмет чи особу, їх ознаки, спосіб вчинення дії, вони не тільки надають інформацію про них, але й значно деталізують такий опис. Завдяки своєму образно-порівняльному характеру, фразеологізми значно насичують текст експресивністю та надають йому особливе значення.

У сучасному мовознавстві, відповідно до семантичної класифікації В. В. Виноградова, розрізняють три типи фразеологізмів: фразеологічні

зрощення, фразеологічні єдності та фразеологізми сполучення.

З огляду на кількість граматично-семантичних елементів фразеологічної конструкції варто виокремити три основні типи фразеологізмів:

1. Фразеологічні словосполучення – це словосполучення об'єднані синтактичною неподільністю компонентів та не метафоричністю (наприклад, укр. *ось тобі й на* – пол. *a to ci dopiero*, укр. *шкода й гадки* – пол. *szkoda i myśli* та інші);

2. Фразеологічні сполучення – це стійкі, семантично подільні мовні звороти, в яких один з компонентів має самостійне стійке значення, що конкретизується у постійному зв'язку з іншими словами (наприклад, укр. *братня душа* – пол. *bratnia dusza*, укр. *дійна корова* – пол. *dojna krowa*, укр. *неозброєним оком* – пол. *gołym okiem* та інші);

3. Фразеологічні вирази – це стійкі за складом і вживанням семантично подільні звороти, які складаються зі слів із вільним значенням, але використовуються як готові мовні одиниці з постійним лексичним складом⁶. Найчастіше вони представлені прислів'ями, приказками та афоризмами (наприклад, укр. *язик до Києва доведе* – пол. *kto pyta, nie błądzi*; укр. *давня любов не ржавіє* – пол. *stara miłość nie rdzewieje*, укр. *на безрибі й і рак риба* – пол. *na bezrybiu i rak ryba* та інші).

Серед всіх польських та українських фразеологізмів важливо виокремити дві групи: інтернаціональні звороти (наприклад, укр. *Дамоклів меч* – пол. *miecz Damoklesa*, укр. *око за око* – пол. *oko za oko*, укр. *земля обітована* – пол. *ziemia obiecana*) та ідіоми (наприклад, укр. *кусати собі лікті* – пол. *pluć sobie w brodę*, укр. *мати скупу душу* – пол. *mieć węża w kieszeni*, укр. *розбити глека* – пол. *drzeć z kimś koty* та інші).

Для вивчення польської мови як іноземної важливим є власне засвоєння польських ідіом, адже ідіома – це фразеологізм, але з національним колоритом, зрозумілий тільки для користувачів певної мови, тобто якщо учень чи студент оволодіє більшістю польських ідіом, то він значно впевненіше почуватиметься під час спілкування в іншомовному середовищі.

У. Графф визначає ідіому як синтактичну чи структурну форму, яка є специфічною для певної мови. Частина мовознавців ототожнює ідіоми з фразеологізмами, в той час як інші інтерпретують ідіому як підпорядковане поняття ширшому поняттю фразеологізм. У ширшому значенні фразеологізми – це не тільки ідіоматичні звороти, значення яких виникає зі значень окремих складових, а будь-які сталі вирази, які характеризуються синтактичною складністю, в тому числі ідіоми і колокації.

Загальновідомими є такі польські ідіоми як: пол. *urwanie głowy* – укр. *зайнятий як бджола* (бути дуже зайнятим), пол. *piąte koło u wozu* – укр. *п'яте колесо*

⁴ Slovník frazeologizmů ukrajinšoi movy [Dictionary of Ukrainian phraseology], red. V. M. Bilonozhenko, I. S. Hnatiuk, V. V. Diatchuk, N. M. Nerovnia, T. O. Fedorenko, Kyiv: Naukova dumka, 2003, P. 3 [in Ukrainian].

⁵ Frazeologichnyi slovník ukrajinšoi movy [Phraseological dictionary of Ukrainian language], red. V. M. Bilonozhenko, V. O. Vynnyk, I. S. Hnatiuk, V. J. Horobets, V. V. Diatchuk, V. P. Zabelina, N. M. Nerovnia, N. I. Pashkovska, O. I. Petrovska, N. P. Romaniuk, T. O. Fedorenko, L. A. Yurchuk, Kyiv: Naukova dumka, 1993, P. 4 [in Ukrainian].

⁶ Vlasenko L. V., Tryhub I. P. Frazeologichni odynitsi ta yikh klasyfikatsiia [Phraseological units and their classification], Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Seriya: Filolohiia, Odesa, 2019, № 39, Tom 3, P. 12. [in Ukrainian].

до воза (зайвий, непотрібний), пол. *flaki z olejem* – укр. *тельбухи в олії* (бути дуже нудним), пол. *na czarną godzinę* – укр. *на чорний день* (на важкі часи).

На ідіомах, як і колокаціях, часто зосереджують свою увагу викладачі та вчителі іноземних мов, з огляду на те, що вони є численною групою винятків з правил, якими вже володіє учень чи студент, тому ідіоми називають ще виразами, характерними тільки для даної мови, які не можна дослівно перекласти іншою мовою. Такі визначення не є точними, тому що деякі ідіоми можуть запозичатися до інших мов та ставати універсальними для більшої кількості мов.

Незважаючи на те, що деякі дослідники вважають, що «Літературні твори іноземною мовою є нудними, важкими і тому зовсім не потрібними на уроках з вивчення іноземних мов»⁷, то переважна більшість дидактиків іноземних мов має протилежну думку, а саме, ще в далекому XVII столітті відомий чеський педагог та філософ Я. А. Коменський в своїх дидактичних працях наголошував на тому, що читання літературних творів має величезне значення для засвоєння іноземної мови: «Кожну мову краще вивчати не з правил, а на практиці, тобто якнайчастіше слухаючи, читаючи, перечитуючи...»⁸.

У залежності від рівня володіння іноземною мовою учня чи студента, вчитель чи викладач може самостійно підібрати твори художньої літератури для їх аналізу та засвоєння нових слів і їх комбінацій. Приміром, у поетичних творах, які є найважчими для опрацювання на заняттях та для самостійного опрацювання, знаходимо часто значну кількість художніх картин світу, вираз емоцій, поетичні афоризми та фразеологізми.

Драматичні твори, в свою чергу, насичені діалогами та людськими взаєминами, що значно розширює горизонти читача.

Романи, або уривки романів, іноземних письменників дають уявлення про сюжет і персонажів, надають можливість учням та студентам використати лексику з описів таких персонажів на заняттях з іноземних мов.

Надзвичайно корисними та важливими для вивчення іноземних, особливо для початківців, є короткі розповіді, а саме, новели, які надають можливість у відносно короткий проміжок часу зрозуміти основні граматичні структури та опанувати нові слова.

Вагоме місце в художніх творах займає використання значної кількості метафор, фразеологічних зворотів та архаїзмів, які рідко зустрічаються в звичайних навчальних матеріалах. Поринаячи в контекст епохи та відповідність даного перекладу, учень та студент не тільки правильно розуміють сенс таких виразів, але значною мірою розвивають свої навички використання іноземної мови в повсякденному мовленні.

Видатний польський фразеолог Станіслав Скорупка провів класифікацію всіх зв'язків між словами відповідно до двох різних критеріїв: формального

та семантичного критерію. Формальним критерієм є граматичний характер слів, які входять до складу словосполучення та вид синтактичного зв'язку між цими словами. З цієї точки зору виокремлюємо вирази, фрази та словосполучення. Вираз – це сукупність щонайменше двох слів, що складають синтаксичне ціле та мають іменний (номінативний) характер. Центром виразу в польській мові зазвичай є іменник чи прикметник, іноді також прикметникова дієприкметникова форма, або навіть прислівник, наприклад, пол. *fala morska* – укр. *морська хвиля*, пол. *fala upałów* – укр. *період (хвиля) спеки*, пол. *kraina mlekiem i miodem płynąca* – укр. *край, де тече молоко і мед (земля обітована)*, пол. *wielce szanowny* – укр. *вельмишановний*, пол. *skłonny do pieniactwa* – укр. *схильний до сутяжництва*, пол. *świeżo malowany* – укр. *свіжоофарбований*, пол. *zbyt późno* – укр. *занадто пізно*. До виразів також належать будь-які сталі польські прийменникові, прислівникові та сполучникові зв'язки, такі як: пол. *na bok* – укр. *на бік*, пол. *co chwila* – укр. *час від часу*, пол. *po krzyżu* – укр. *таємно*, пол. *jak również* – укр. *а також*.

Фразеологічний зворот – це сукупність синтаксично пов'язаних слів, в якому основний елемент має вербальний характер. Центром звороту в польській мові є дієслово або невідмінювана дієприкметник, наприклад, пол. *ruszyć z kopyta* – укр. *зірватися з місця*, пол. *pleść trzy po trzy* – укр. *верзти нісенітницю*, пол. *jeść łapczywie* – укр. *їсти жадібно*, пол. *prawdę mówiąc* – укр. *правду кажучи (насправді)*, пол. *wziąwszy pod uwagę* – укр. *взявши до уваги (врахувавши)*. Більш розгорнута фраза зазвичай містить вираз, стосовно якого зворот є в певному сенсі складеним словосполученням домінантного рівня, наприклад, пол. *wpaść w czarną rozpacz* – укр. *впасти в чорний відчай*, де в якості компонента звороту можна виділити вираз пол. *czarna rozpacz* – укр. *чорний відчай*.

Словосполучення – це сукупність слів, що складаються з номінальних та вербальних членів, у формі речення. Прості словосполучення можуть мати форму простого речення, наприклад, пол. *burza huczy* – укр. *гроза гуркоче*, пол. *sztandary łopoczą na wietrze* – укр. *прапори (знамена) майорять на вітрі*, пол. *serce boli* – укр. *серце болить*; складніші фрази можуть мати форму складних речень, наприклад, пол. *nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło* – укр. *немає лиха без добра*. Однак слід розрізняти поняття словосполучення та поняття речення. Кожне словосполучення має форму речення, але не кожне речення є словосполученням. Речення – це ширше поняття, ніж фразеологія. Фразеологія включає лише ті речення, які є більш-менш поширеними, часто повторюються в одній і тій самій формі та в одному порядку слів. З огляду на це, фразеологічні звороти включають усілякі прислів'я, сентенції, приказки, приповідки та приказки⁹.

Найстарші польські словники, які датуються XVII століттям (Г. Кнапіуш «Thesaurus

⁷ Mihułka D. «Tekst literacki pomostem w procesie poznawania siebie i innych» [Literary text as a bridge in the process of getting to know oneself and others], *Języki Obce w Szkole* [Foreign Languages at School], Nr 1, Warszawa, 2003, P. 102-108 [in Polish].

⁸ Komenskyi Ya. A. *Vybrani pedahohichni tvory*, Tom 1, Kyiv, 1940, P. 133 [in Ukrainian].

⁹ Skorupka S. *Słownik frazeologiczny języka polskiego* [Phraseological dictionary of the Polish language], Warszawa: Wiedza powszechna, 1977, Tom I, P. 788 [in Polish].

polono-latino-graecus», м. Краків, 1621 р.), XVIII століттям (М. А. Троц «Nowy dykcjonariusz, to jest Mownik polsko-niemiecko-francuski», м. Лейпциг, 1764 р.) та XIX століттям (С. Б. Лінде «Słownik języka polskiego», м. Варшава, 1807-1814 pp.) містять перші польські зареєстровані фразеологічні зв'язки, натомість сучасні фразеологічні словники такі як словник П. Мюльднера-Нецковського, Л. Мюльднера-Нецковського¹⁰, містить понад 207000 фразеологічних зворотів польської мови, що надає можливість в повній мірі зануритись в польську фразеологію та допомагає як опановувати цю мову іноземцям, так і розширити свій кругозір корінним полякам.

Сучасні твори розвивають сучасну лексику і сленг, натомість твори польської класичної літератури, таких поетів і письменників як Адам Міцкевич, Юліуш Словацький, Генрик Сенкевич, Александр Фредро, Александр Моргенбессер чи Ян Кохановський, що належать до шедеврів світової літератури, допомагають краще зрозуміти історію, звичаї та культуру польського народу.

У творах кожного зі згаданих вище польських літературних діячів знаходимо фразеологічні звороти, а саме:

1. Александер Фредро в комедії «*Zemsta*» (укр. «Помста») використовує такі фразеологізми: пол. *jabłko niezgody* – укр. яблуко розбрату, пол. *czego się czepiasz, jak rzep psiego ogona* – укр. причепився як реп'ях до кожуха (у собачий хвіст), пол. *między młotem a kowadłem* – укр. між молотом і ковадлом (наковальню), пол. *zakopać topór wojenny* – укр. закопати сокиру війни; пол. *zakazany owoc* – укр. заборонений плід, пол. *drzeć z kimś koty* – укр. сваритися з кимось, пол. *jak pies z kotem* – укр. як пес з котом;

2. Генрик Сенкевич в романі «*Krzyżacy*» (укр. «Хрестоносці») використовує такі фразеологізми: пол. *bić się jak lwy* – укр. битися як леви, пол. *mieć kogoś na języku* – укр. пліткувати про когось, пол. *być w opałach* – укр. бути в небезпеці.

У своїх творах Генрик Сенкевич не тільки влучно відтворює клімат епохи, впроваджуючи лексичні архаїзми, такі як назви установ, турецьких, татарських, українських, молдавських очільників: пол. *hospodar* – укр. господар, пол. *kniaź* – укр. князь, пол. *bej* – укр. бей; музичні твори та фізичні вправи: пол. *kołomyjki* – укр. коломийки, пол. *prysiudy* – укр. присіди; світ природи: пол. *tuman* – укр. туман, пол. *porohy* – укр. пороги, пол. *bodiaki* – укр. будяки, пол. *oczeret* – укр. очерет, але й влучно використовує «архаїчні» фразеологічні звороти, приміром, в історичному романі «*Quo vadis*» знаходимо: пол. *wilk w owczej skórce* – укр. вовк в овечій шкурі, пол. *zwycięski*

jak Goliat – укр. переможний як Голяф, пол. *miłość od pierwszego wejrzenia* – укр. любов з першого погляду.

3. Ян Кохановський у вірші «*Na dom w Czarnolesie*» (укр. «На дім в Чорнолісі») застосував такі фразеологічні звороти: пол. *wszędzie dobrze, ale w domu najlepiej* – укр. всюди добре, але вдома найкраще, пол. *ziemia obiecana* – укр. Земля Обітована, пол. *życie usłane różami* – укр. життя устелене трояндами;

в його творах знаходимо наступні фразеологізми: пол. *niebagatelna strata* – укр. значна втрата, пол. *przepełnione bólem* – укр. насичені болем.

4. Адам Міцкевич в своїй поемі «*Pan Tadeusz*»¹¹ (укр. «Пан Тадеуш») використав такі фразеологічні звороти: пол. *jabłko niezgody* – укр. яблуко розбрату, пол. *powrót do Itaki* – укр. повернення на Батьківщину, пол. *nie ma winy bez kary* – укр. немає провини без покарання, пол. *bić się w pierś* – укр. битися в груди;

у вірші «*Śmierć pułkownika*» (укр. «Смерть полковника») використано фразеологізм: пол. *dać z siebie wszystko* – укр. викластися на повну;

в поемі «*Dziady*»¹² (укр. «Дзяди») знаходяться такі фразеологізми: пол. *dawać komuś wiarę* – укр. вірити, що молитва допомагає душам;

в описово-рефлексійній поемі «*Reduta Ordonu*» (укр. «Редут Ордона») А. Міцкевич використав такі фразеологічні звороти: пол. *dać z siebie wszystko* – укр. віддати з себе все, пол. *pyrrusowe zwycięstwo* – укр. Піррова перемога (великою ціною).

5. Юліуш Словацький в романтичній драмі «*Balladyna*»¹³ (укр. «Балладина») вжив наступні фразеологізми: пол. *puszka Pandory* – укр. скринька Пандори, пол. *nie ma winy bez kary* – укр. немає провини без покарання, пол. *trzymać język za zębami* – укр. тримати язик за зубами, пол. *kto mieczem wojuje, ten od miecza ginie* – укр. хто з мечем прийшов, від меча і загине.

6. В історичних думках Александра Моргенбессера знаходимо значну кількість польських фразеологічних зворотів, а саме, в думі «*Hold w Śniatynie*»¹⁴ (укр. «Присяга в Снятині») він використав такі фразеологічні звороти як: пол. *szlachetna dusza* – укр. шляхетна душа, пол. *dojrzały rozum* – укр. світла голова, пол. *złota swoboda* – укр. золота свобода;

в думі «*Kłęska bukowskińska*»¹⁵ (укр. «Буковинська поразка») знаходимо наступні фразеологізми: пол. *czarny szlak* – укр. чорна дорога, пол. *kwiat narodu* – укр. цвіт нації, пол. *żelazne serce* – укр. залізне серце;

в думі «*Mściśław Mściślawicz*»¹⁶ (укр. «Мстислав Мстиславич») Александр Моргенбесер використав наступні фразеологічні звороти: пол. *chrobry jak lew* – укр. хоробрий як лев, пол. *zwycięski jak Goliat* – укр. переможний як Голяф, пол. *czysta krew* – укр. чиста кров та інші.

¹⁰ Müldner-Nieckowski P., Müldner-Nieckowski Ł. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. Pomoc dla piszących [A large phraseological dictionary of the Polish language. A help for writers], Warszawa: Aula, 2022, P. 1184 [in Polish].

¹¹ Mickiewicz A. Pan Tadeusz [Sir Thaddeus], Warszawa: Świat książki, 2024, P. 352 [in Polish].

¹² Mickiewicz A. Dziady [Forefathers' Eve], Kraków: Greg, 2025, P. 305 [in Polish].

¹³ Słowacki J. Balladyna, Kraków: Greg, 2022, P. 180 [in Polish].

¹⁴ Morgenbesser A. Dumy historyczne [Historical dumas], Czerniowce: Greg, 1872, P. 5-9 [in Polish].

¹⁵ Ibidem, P. 21-43.

¹⁶ Ibidem, P. 66-91.

Рис. 1. Лекція для студентів та викладачів Вроцлавського університету в рамках програми Erasmus+ Staff Teaching, присвячена фразеологізмам в творах А. Моргенбессера. Фото Д. Мурлікєвіч, м. Вроцлав (Республіка Польща), травень 2025 р.

У сучасних польських художніх творах, як підкреслює відомий польський мовознавець Єжи Бартмінський, переважає розмовний стиль – це багатий стиль, який з легкістю піддається різноманітним трансформаціям, поглинає елементи інших видозмін художнього стилю; це також галузь, в якій можна помітити значну кількість проявів креативності його користувачів, прикладом чого є спосіб, яким в своїх творах сучасний польський поет Ян Твардовський використовує фразеологічні звороти. У вірші «Dlaczego» (укр. «Чому») він використовує ідіоматичний зворот «*udawać Greka*» (укр. *вдавати грека*) – вдавати відсутності орієнтації, несвідомість подій; у віршах зі збірки «*Zaufałem drodze*»¹⁷ (укр. «Довірився дорозі») він модифікує польські фразеологізми, приміром, «*niech cię diabeł weźmie*» (укр. «най би тебе качка копнула») до свого авторського стилю і вживає «*...diabli cię wzięli*» – укр. *...качки тебе копнули*. У деяких творах Яна Твардовського помічаємо накопичення фразеологізмів таким чином, що вони переважають в тексті:

«*Stale narzekamy
na dziurę w moście
na piąte koło u wozu
na dwa grzyby w barszczu
na kropkę bez i...*»
«*Narzekania*»¹⁸.

Відповідниками яких є класичні фразеологізми: пол. *potrzebny jak dziura w moście* – укр. *як потрібний кобилі хвіст (непотрібний)*; пол. *piąte koło u wozu* – укр. *п'яте колесо до воза, зайвий*; пол. *dwa grzyby w barszczu* – укр. *сунати як з рукава (багато)*; пол. *kropka bez i (postawić kropkę nad i)* – укр. *поставити крапку над і*.

У короткому вірші «*Rachunek sumienia*», який вийшов у світ в збірці «*Przezroczystość. Wybór wierszy*»¹⁹ ксьондз Ян Твардовський використовує модифікований фразеологізм: пол. *jak piątą klepką* (класичний польський фразеологізм *brak piątej kleпки*) – укр. *як п'ятою клепкою* (класичний український фразеологізм *немає клепки в голові*).

Під час вибору фразеологізмів в поетичній творчості Я. Твардовського вирішальними є значна кількість чинників, а саме, наголос, ритміка, звукові елементи, але найбільше значення мають експресивно-стилістичні та синтактичні властивості²⁰.

Дослідженням творчості та фразеології в текстах сучасних польських письменниць Малгожати Мусєровіч та Моніки Швай займалася Анна Тирпа²¹.

У романах Малгожати Мусєровіч з циклу «*Jeżycjada*» (укр. «Єжиціада») знаходимо не тільки класичні польські фразеологізми, але й змінені, т.зв. інноваційні фразеологізми:

пол. *utopić w łyżce wody* – у М. Мусєровіч *utopić w łyżce dziegciu* – укр. *втонити в ложці дьогтю (воду)*;

¹⁷ Twardowski J. *Zaufałem drodze. Wiersze zebrane 1932-2006* [I Trusted the Road. Collected Poems 1932-2006], Warszawa: Bellona, 2007, P. 1248 [in Polish].

¹⁸ Twardowski J. *Wybór wierszy* [Selection of poems], Żychlin: Books, 2023, P. 272 [in Polish].

¹⁹ Twardowski J. *Przezroczystość. Wybór wierszy* [Transparency. Selection of poems], Kraków: Znak, 2001, P. 268 [in Polish].

²⁰ Szerszunowicz J. *Stylotwórcza funkcja związków frazeologicznych w twórczości księdza Jana Twardowskiego a ich przekład na materiale tłumaczeń wybranych wierszy* [The stylistic function of phraseological units in the works of Father Jan Twardowski and their translation in the material of translations of selected poems], *Literary Diary*, 2014, P. 101-121 [in Polish].

²¹ Tyrpa A. *Polska literatura piękna źródłem reproduktów w powieściach Małgorzaty Musierowicz* [Polish artistic literature as a source of reproductions in the novels of Małgorzata Musierowicz], *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Linguistica XI*, Kraków, 2016, P. 119-136; Tyrpa A., *Źródła reproduktów w powieściach Moniki Szwai* [Sources of reproductions in Monika Szwai's novels], *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Geneza dawnych i nowych frazeologizmów*, red. G. Dziamska-Lenart, J. Liberek, Poznań, 2016, P. 135-157 [in Polish].

пол. *ciarki przeszły po plecach* – у М. Мусєровіч *ciarki przeszły koło nosa* – укр. *мурашки по шкiрі (біля носа) пробігли*;

пол. *jakby piorun trzasnął* – у М. Мусєровіч *jakby go grom strzelił* – укр. *ніби блискавка вдарила*;

пол. *przyciągać kogoś wzrokiem* – у М. Мусєровіч *złapać kogoś wzrokiem* – укр. *привернути чиюсь увагу*;

а також класичні польські фразеологізми: пол. *stawia czoło przeciwnościom* – укр. *зносить труднощі та інші*.

Особливу популярність серед осіб, які починають вивчати польську як іноземну мову, завоювали твори Моніки Шваї, яка пише живою, простою та досить забавною мовою з використанням сучасних фразеологізмів. Приміром в своєму моралізуючому романі «*Dziewice, do boju*»²² (укр. «*Діви, до бою*») вона використовує такі фразеологічні звороти як: пол. *trzymała fason* – укр. *була у формі*, пол. *roztowa się nie kleiła* – укр. *розмова не клеїлася (не в'язалася)*, пол. *tylko dla orłów* – укр. *тільки для асів*;

в романі «*Jestem nudziarą*»²³ (укр. «*Я зануда*») знаходимо такі фразеологізми: пол. *tam przerażane* – укр. *бути в скрутній ситуації*, пол. *(uczelnię) tam z głowy* – укр. *(заклад вищої освіти) я позбулася цієї проблеми*; пол. *nudzą mnie śmiertelnie* – укр. *набридли мені нестерпно*; пол. *(Tacy faceci) nigdy na mnie nie leca* – укр. *(Таким хлопцям) я ніколи не подобаюсь*; пол. *wyszczrzyła (duże białe) zęby* – укр. *вищирила (великі білі) зуби та інші*;

в моралізуючому романі «*Stateczna i postrzelona*»²⁴ Моніка Швая використовує такі фразеологічні звороти як: пол. *trzyma ją kamienne twarze* – укр. *зберігають кам'яні обличчя*, пол. *nie przepadają za sobą* – укр. *вони не ладнають*, пол. *złapałam karpia* – укр. *я пробила шину та інші*.

Читання літературних творів з фразеологізмами в голос покращує сприйняття мови на слух, особливо якщо воно поєднане з прослуховуванням аудіокниг, а також воно значно покращує вимову та розуміння іноземної мови, сприймаючи відповідним чином акцент, правильну вимову, інтонацію й думку автора.

Фразеологізми, використані в творах сучасних поетів та письменників, краще відображають сучасні реалії та є чудовим джерелом фразеології для вивчення сучасних іноземних мов. Натомість читаючи твори мовою оригіналу та занурюючись в твори класиків іноземної літератури з попередніх епох, учні та студенти значно розширюють свої мовні горизонти і краще орієнтуються в історії, культурі та звичаях даної країни.

Підсумовуючи, варто зазначити, що фразеологізми не тільки виконують функції з передачі традиційного лексичного запасу в кожній мові, але є також рушієм інновацій не тільки для поетів, письменників, а й для осіб, які вивчають іноземні мови.

Таким чином, фразеологізми займають значне місце у вивченні іноземних мов та польської мови зокрема, оскільки вони є не тільки невід'ємною частиною творів польської художньої літератури, але й значно покращують рівень володіння та засвоєння іноземних мов.

Слюсар Олег – доцент кафедри сучасних іноземних мов та перекладу факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. В науковому доробку автора – понад 60 надрукованих праць, 2 словники (1 – у співавторстві). Коло наукових інтересів: історична антропонімія, методика викладання іноземних мов, енергетична безпека, історія Буковини та Чернівців.

Sliusar Oleg – Associate Professor of the Department of Modern Foreign Languages and Translation Studies of the Faculty of History, Political Science and International Studies of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. In the scientific heritage of the author – more than 60 published works, 2 dictionary (1 co-authored dictionary). Research interests: Teaching Methods of Foreign Languages, Energy Security, history of Bukovina and Chernivtsi.

Received: 5.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© O. Sliusar, 2025

²² Szwaia M. *Dziewice, do boju!* [Virgins, to battle!], Warszawa: Sol, 2008, P. 242 [in Polish].

²³ Szwaia M. *Jestem nudziarą* [I'm a bore], Warszawa: Prószyński i S-ka, 2011, P. 360 [in Polish].

²⁴ Szwaia M. *Stateczna i postrzelona* [Sedate and sharp], Warszawa: Prószyński i S-ka, 2005, P. 480 [in Polish].

КУЛЬТУРА НАУКОВОГО ТЕКСТУ: ТИПОВІ ПОМИЛКИ
В РІЗНОЖАНРОВИХ РОБОТАХ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

Наталія ШАТІЛОВА,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
n.shatilova@chnu.edu.uaCULTURE OF SCIENTIFIC TEXT: TYPICAL ERRORS IN
DIFFERENT GENRE WORKS OF PHILOLOGY STUDENTS

Nataliia SHATILOVA,

Yury Fedkovich Chernivtsi National University,
Researcher ID: D-2948-2017;
ORCID 0000-0003-1233-1934.

Shatilova Nataliia. Culture of scientific text: typical errors in different genre works of philology students

The relevance of a scientific article determines the importance of the normative use of scientific language for the successful presentation of the results of scientific research activities of higher education students. **The purpose of scientific research** is to identify and analyze various types of linguistic anormativism recorded in students' oral and written texts in the process of scientific communication, an important component of their professional competence. **The scientific novelty of the study** lies in the detailed description of typical multi-level anormativities that occur in students' scientific texts as a result of violating the established norms of the Ukrainian literary language – lexical, morphological, syntactic. When analyzing theoretical and illustrative material, we apply general **scientific methods** of analysis, synthesis, comparison, as well as the descriptive method with techniques for classifying and generalizing linguistic facts. **Conclusions.** The formation of students' scientific speech culture is one of the pressing issues in language education today. An indicator of a student's scientific speech culture is strict adherence to the requirements for oral and written speech in the field of his scientific activity related to the production of scientific texts. The linguistic design of a scientific text is one of the important factors in the effective representation of the results of scientific research. Competent linguistic and stylistic design of a scientific work testifies not only to the high level of linguistic culture of its author, but also to the level of his linguistic consciousness and intellectual development in general. Developing the skills of competent scientific writing involves mastering modern norms of Ukrainian scientific language, which deepens the linguistic and communicative competence of higher education students.

Key words: *speech culture, Ukrainian scientific language, scientific text, language error, anormative.*

Постановка проблеми. Зміст і структура мовної освіти в Україні передбачає, що мовлення випускника вищої школи як освіченої, всебічно розвиненої, національно свідомої особистості має, по-перше, відповідати нормам літературної мови, а по-друге, корелювати з її комунікативними ознаками, такими як точність, змістовність, логічність, правильність, чистота, доречність, виразність тощо. Уміння й навички вільно, комунікативно виправдано користуватися літературним стандартом державної мови з усіма її виражальними можливостями – запорука ефективної фахової комунікації, зокрема й наукової.

Успішна професійна діяльність фахівця-філолога неодмінно пов'язана зі створенням якісних наукових текстів. У цьому контексті особливо важливою, на наш погляд, видається проблема нормативного використання засобів наукової мови для успішної презентації результатів науково-дослідної діяльності здобувачів першого (бакалаврського) й другого (магістерського) рівнів вищої освіти. Сумлінний студент повинен не лише бути обізнаним зі сферою використання наукового стилю, його специфікою та основними функціями, глибоко опанувати наукову термінологію та методологію наукової творчості, уміти добирати, аналізувати, систематизувати, узагальнювати, класифікувати наукові факти, володіти основами академічної доброчесності та наукового мовленнєвого етикету, але й якісно оформляти результати своєї наукової діяльності відповідно до

чинних нормативних вимог. Уважаємо, що посиленої уваги потребує проблема порушення норм української наукової мови під час створення студентських наукових текстів – курсових проєктів, бакалаврських і магістерських кваліфікаційних робіт, наукових статей, тез доповідей тощо.

Аналіз останніх досліджень. Проблема культури мовлення належить до тих, що попри постійний інтерес вітчизняних мовознавців й нині не втрачає своєї актуальності. До золотого фонду української лінгвістики увійшли відомі студії її корифеїв: О. Синявського «Норми української літературної мови» (1931 р.); О. Курило «Уваги до сучасної української літературної мови» (1960 р.); Є. Чак «Складні випадки українського слововживання» (1969 р.), «Барви нашого слова» (1989 р.), «Культура української мови» (1990 р.); Бабич Н. «Основи культури мовлення» (1990 р.); Б. Антоненка-Давидовича «Як ми говоримо» (1991 р.); С. Караванського «Секрети української мови» (1994 р.), «Пошук українського слова» (2001 р.); О. Сербенської «Антисуржик: Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити» (1994 р.), «Екологія українського слова» (2003 р.); О. Пономарева «Культура мови. Мовностилістичні поради» (1999 р.), «Українське слово для всіх і для кожного» (2012 р.); Н. Дзюбишиної-Мельник, Н. Дужик, С. Єрмоленко «Культура мови на щодень» (2000 р.); С. Головащука «Словник-довідник з українського літературного слововживання» (2010 р.); Л. Масенко «Суржик: між мовою і язиком»

(2011 р.); І. Фаріон «Мовна норма: знищення, пошук, віднова» (2013 р.); К. Городенської «Українське слово у вимірах сьогодення» (2019 р.) та ін. Ці культуромовні дослідження суттєво збагатили українську лінгвістику й здобули високий авторитет у наукових колах.

Культура наукового мовлення також неодноразово перебувала в центрі дослідницьких зацікавлень учених (праці Н. Бабич, Г. Білавич, Ф. Бацевич, М. Жовтобрюх, А. Коваль, Ж. Колоїз, С. Клочко, І. Кочан, Л. Мацько, М. Мірченко, Н. Непийводи, Г. Онуфрієнко, Л. Парамар, М. Пентилук, В. Русанівський, А. Пилинський, П. Селігея, О. Семеног, Ю. Сурмін та ін.). Науковці не лише окреслюють історичні передумови формування наукового стилю української мови, розкривають його специфіку порівняно з іншими стилями мовлення, докладно вивчають та описують лінгвістичні риси різножанрових наукових текстів, а й звертають увагу на екологічний аспект української наукової мови¹, чистоту слововживання, наголошування слів, відзначаючи подеколи не належне мовне оформлення наукових текстів й наголошуючи на потребі підвищення ціннісно-мотиваційного статусу української мови як наукової. Погоджуємося з твердженням П. Селігея, що «попри не середній рівень володіння нормами наукового стилю лишається незадовільним, а проблема його підвищення – актуальною», адже «для науковця слово – робоче знаряддя, і воно потребує такої ж уваги, як і інші знаряддя наукового ремесла»².

Мета наукової розвідки – окреслити й проаналізувати різні типи мовних аномалій, зафіксованих в усних і писемних текстах студентів у процесі наукової комунікації – важливого складника їхньої фахової компетентності. Під час аналізу теоретичного та ілюстративного матеріалу застосовуємо загальнонаукові **методи** аналізу, синтезу, зіставлення, а також описовий метод із прийомами класифікації й узагальнення мовних фактів.

Виклад основного матеріалу. Найважливішою ознакою літературної мови, як відомо, є нормативність. Правила слововживання, вимови, правопису, словозміни, побудови словосполучень і речень підпорядковані усталеному загальноприйнятому зразку. Стандартизованість, правильність, еталонність, доречність – маркери, що ідентифікують нормативну літературну мову на різних її рівнях, засвідчують високу культуру мовлення її носіїв.

Культуру мовлення науковці детермінують як «рівень володіння усними і писемними нормами літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування»³.

За авторитетним твердженням Н. Бабич, культуру мовлення репрезентує «й культура мислення, й культура суспільних (соціальних) і духовних стосунків людини»⁴. З огляду на це, поняття «культура наукової мови» витлумачують як «нормативне застосування наукової мови в усній і писемній, діалогічній і монологічній формах, високий рівень мовно-комунікативної компетентності»⁵. Опанування законів української наукової мови нерозривно пов'язане з дотриманням її усталених норм – орфоепічних, акцентуаційних, орфографічних, словотвірних, лексичних, фразеологічних, морфологічних, синтаксичних, пунктуаційних, стилістичних. Порушення мовних норм спричиняє різномірні помилки у студентських наукових текстах. Розглянемо детальніше окремі з них.

Лексичну нормативність наукового тексту пов'язують передусім з умінням висловлюватися точно, уживаючи слова у властивому їм значенні, добирати доречне слово із синонімічного ряду, розмежовувати значення багатозначного слова, розрізняти пароніми й омоніми, уникати багатослів'я та мовленнєвої недостатності тощо. Типовими лексичними огріхами в текстах студентських наукових робіт є:

1) неточне слововживання (невміння розрізняти відтінки значень синонімічних слів, сплутування паронімів тощо), напр.: «об'єм наукової статті» замість обсяг наукової статті, «збірка наукових праць» замість збірник наукових праць, «змістова доповідь» замість змістовна доповідь, «показчик частотності» замість показник частотності, «програамний матеріал» замість програмовий матеріал, «чисельні праці» замість численні праці;

2) мовленнєва надмірність (надлишковість лексичних засобів для передавання думки), що виявляється в таких формах, як:

– плеоназм (невмотивоване уживання кількох близьких за значенням слів, з яких одне є логічно зайвим), напр.: «продублювати двічі» (дублювати – це повторювати, подвоювати); «на мою власну думку», «на мою особисту думку» (власний – це свій, особистий); «більша половина прикладів» (половина – одна з двох рівних частин); «унести корективи і правки» (і правки, і корективи – це виправлення, зміни в тексті); «народний фольклор» (фольклор – це народна творчість); «основний лейтмотив твору» (лейтмотив – це основний мотив); «остаточний результат», «підсумковий результат» (результат – це остаточний, кінцевий підсумок); «переважна більшість» (більшість – це більша частина, яка переважає); «за цей період часу» (період – це обмежений проміжок часу); «прогресивно розвивається» (прогрес

¹ Bilavych H. Ekolohiia ukrainskoho naukovooho movlennia: monohrafiia [Ecology of Ukrainian scientific speech], Vyd. 2-he, dop. Ivano-Frankivsk: NAIR, 2020, 340 p. [in Ukrainian].

² Selihei P. «Naukovets i yoho mova» [A scientist and his language], *Ukrainska mova* [Ukrainian language], 2012, № 4, P. 18 [in Ukrainian].

³ Yermolenko S. Ya. «Kultura movy» [Language culture], *Ukrainska mova: Entsyklopediia* [Ukrainian language: Encyclopedia], Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. Bazhana, 2004, P. 285 [in Ukrainian].

⁴ Kultura fakhovoho movlennia: navch. posibnyk [Culture of professional speech: textbook], za red. N. D. Babych, Chernivtsi: Knyhy–KhKhI, 2006, P. 38 [in Ukrainian].

⁵ Semenoh O. M. Kultura naukovoï ukrainskoi movy: navch. posibnyk [Culture of the scientific Ukrainian language], Kyiv: VTs «Akademiiia», 2010, P. 6 [in Ukrainian].

– це розвиток по висхідній лінії); «справжні факти» (факт – те, що відбулося насправді); «здійснювати аналіз і дослідження» (аналіз – це метод дослідження), «поліаспектне і різнобічне дослідження» (поліаспектний – який охоплює різні сторони дійсності) тощо;

– тавтологія (змістові повтори внаслідок недоречного уживання спільнокореневих слів в одному контексті), як-от: Користь від використання зазначених методів є незаперечною. Ця точка зору широко поширена в наукових колах. У роботі зроблено спробу розробити нову методіку. Учений вніс значний внесок... (тавтології у наведених прикладах можна уникнути, замінивши одне зі спільнокореневих слів синонімом або вилучивши його);

3) уживання ненормативних калькованих утворень (створення питомими мовними засобами слів / словосполучень за іншомовним зразком механічно, через буквальний переклад), напр.: «багаточисельні приклади» замість **численні приклади**; «погляди науковців співпадають» замість **погляди збігаються**; «приймати участь у конференції» замість **брати участь**; «задавати питання» замість **ставити питання**; «рахуємо доцільним» замість **вважаємо** за доцільне; «тема являється актуальною» замість **є** актуальною; «підвести підсумки» замість **підбити підсумки**; «виглядає перспективним» замість **видається** перспективним; «за виключенням» замість **за винятком**; «з цього витікає висновок» замість **випливає** висновок; «виришувати проблему» замість **розв'язувати** проблему; «віддавати перевагу» замість **надавати перевагу**; «відмічати високий рівень» замість **відзначати** високий рівень; «вірне тлумачення» замість **правильне** тлумачення; «в останній час» замість **останнім** часом; «в порядку виключення» замість **як виняток**; «в якості прикладу» замість **як приклад**, до прикладу; «у даній статті» замість **у цій** статті; «застосувати наступні методи» замість **застосувати такі** методи; «довгий час» замість **тривалий** час; «додержуватися поглядів» замість **дотримуватися** поглядів; «доказувати твердження» замість **доводити** твердження; «проявляти інтерес» замість **виявляти** цікавість; «по теперішній час» замість **досі, дотепер**; «попередити помилки» замість **запобігти** помилкам; «учений був правий» замість **учений мав рацію**, слушно зазначає; «приводити приклади» замість **наводити** приклади; «прийти до висновку» замість **дійти** висновку, **висувати**; «привести приклад» замість **навести** приклад; «прикладати зусилля» замість **докладати** зусиль; «приступати до аналізу» замість **розпочинати** аналіз; «присутній в тексті» замість **наведений** у тексті; «слідуюча тематична група» замість **наступна** тематична група; «співставляти факти» замість **зіставляти** факти; «картотека ілюстративного матеріалу складає» замість **картотека ілюстративного матеріалу становить** тощо.

Зазначені мовні огріхи негативно впливають на адекватне сприйняття наукового тексту, засмічують його. Тож ретельний добір лексичних засобів та врахування особливостей їх сполучуваності – обов'язкове завдання кожного здобувача освіти у ході наукової комунікації. Утім, поряд із таким, без сумніву,

важливим маркером культури наукового тексту, як його лексична нормативність, велике значення для грамотної наукової комунікації має й правильний вибір варіантів морфологічних форм, способів їх поєднання з іншими словами, побудова різнотипних реченнєвих структур, що регулюють граматичні норми мови – морфологічні та синтаксичні.

Морфологічну нормативність наукового тексту визначають усталені правила вживання форм різних змінюваних частиномовних слів – іменників, прикметників, числівників, займенників, дієслів, правильний їх вибір при формотворенні, словозміні, поєднанні. До типових порушень морфологічних норм української наукової мови в усних і писемних текстах студентів уналежнюємо:

1) неправильне визначення граматичного роду та числа іменників, напр.: «наукова ступінь» замість **науковий ступінь** (ч.р.), «справедливі журі» замість **справедливе журі** (с.р.);

2) нерозрізнення закінчень -у (-ю) / -а (-я) іменників чоловічого роду 2-ї відміни: «нашого університета» замість **університету**; «на сторінках рукописа» замість **рукопису**; «зміст параграфу» замість **параграфа**; «подання чорнового варіанту роботи» замість **варіанта**; «у формі кличного відмінку» замість **відмінка**; «висновки до першого розділа» замість **розділу** та ін.;

3) не дотримання правил уживання форм кличного відмінка іменників: «шановна Світлана Васиївна» замість **Світлано Васиївно**; «поважний Ілля Михайловичу» замість **Ілле Михайловичу** (звертаючись до особи на ім'я та по батькові, обидва іменники потрібно вживати в кличному відмінку); «пане рецензент» замість **пане рецензенте** (у звертаннях, які складаються з двох загальних назв, обидва слова треба вживати в кличному відмінку);

4) помилкові форми чоловічих та жіночих імен по батькові при творенні чи відмінюванні: «Микола Андрієвич наголошує» замість **Андрійович**; «у працях Алли Петрівної» замість **Петрівни** тощо;

5) порушення правил відмінювання прізвищ іменникового типу на -о та на приголосний, як-от: «на думку професора Віталія Кононенко» замість **Кононенка**; «у працях мовознавця Іллі Кучеренко» замість **Кучеренка**; «у художніх текстах Івана Франко» замість **Франка** (в українській мові чоловічі прізвища відмінюються, жіночі – ні: **Василя Марченка**, але **Василини Марченко**; **Михайла Мацька**, але **Любові Мацько**, **Віктора Козака** (але **Людмили Козак**; **Олегові Ткачуку**, але **Олені Ткачук**) тощо;

6) неправильне утворення ступеньованих форм прикметників за допомогою слова **самий** (за аналогією до російської мови): «саме складне завдання» замість **найскладніше** або **найбільш складне**, «самий поширений погляд» замість **найпоширеніший** або **найбільш поширений**; помилкове утворення аналітичної форми ступенів порівняння якісних прикметників: «більш складніший» замість **більш складний**; «найбільш доцільніший» замість **найбільш доцільний** тощо;

7) уживання м'якого знака наприкінці числівників 50–80 та їхніх складових частин:

«п'ятьдесят» замість *п'ятдесят*, «шістдесят» замість *шістдесят*, «сімдесят» замість *сімдесят*, «вісімдесят» замість *вісімдесят*;

8) наголошення у числівниках 11 та 14 другого складу замість третього (за аналогією до російської мови): «одіна́дцять», «чоті́рнадцять» замість *одина́дцять*, *чотирна́дцять*;

9) порушення правил відмінювання числівників на позначення десятків 50–80, як-от: «пятидесяти разів» замість *п'ятдесяти* разів; «шестидесятьма засобами» замість *шістдесятьма* засобами; «на семидесяти сторінках» замість на *сімдесяти* сторінках тощо;

10) уживання іменника у формі родового відмінка однини при числівниках 2 (*обидва*), 3, 4, напр.: «два погля́да» замість *два погляди*; «обидва науковця» замість *обидва науковці*; «три прикла́да» замість *приклади*; «чотири розді́ла» замість *розділи*) тощо; порушення закономірностей сполучуваності дробових числівників з іменниками у формі родового відмінка, напр.: «експеримент тривав 2,5 місяці» замість *місяця*; «ця група слів переважає у півтора рази» замість *півтора раза* тощо;

11) використання *давай(те)* для творення форм наказового способу дієслова: «дава́йте розглянемо» замість *розглянемо*; «дава́йте звернемо увагу» замість *звернімо* увагу тощо;

12) використання дієприкметників теперішнього часу активного стану, які науковій українській мові не властиві (варто уникати ненормативних форм або замінювати їх іменниками, прикметниками, підрядними означальними реченнями), напр.: «виступаючий на конференції магістрант» – *магістрант, що виступає* на конференції; «завіду́ючий кафедрою» – *завідувач* кафедри, «пану́ючий погляд» – *панівний* погляд; «голо́вуючий на засіданні» – *голова* засідання; «бажа́ючий доповісти» – *охочий* доповісти; «домі́нуючий погляд» – *визначальний, панівний, найбільш поширений* погляд; «домі́нуюча риса» – *домінантна* риса; «почина́ючий дослідник» – *дослідник-початківець* та ін.

Морфологічна правильність як одна з важливих ознак культури наукового мовлення передбачає не лише дотримання правил словозміни, використання правильної граматичної форми слів, але й уживання займенників *ми, наш* замість *я, мій*, як-от: за *нашими* спостереженнями (а не за *моїми* спостереженнями), об'єктом дослідження *ми* обрали (а не об'єктом дослідження *я* обрав / обрала). Звернімо увагу, що займенник *ви* вживають в усному й писемному науковому мовленні для вираження поваги, пошани й ввічливості та пишуть з великої літери лише тоді, якщо звертаються до конкретної особи: *Прошу Вас, шановний рецензенте...*; *Хочемо почути Вашу думку щодо цього*. Якщо ж звертаємося до багатьох осіб, то пишемо цей займенник з малої літери, напр.: *Прошу вас, шановні члени екзаменаційної комісії, звернути увагу на екран*. Дотримання сталих норм усіма мовцями й спричиняє те, що літературна мова виступає досконалим засобом передавання й одержання інформації в науковому тексті.

Синтаксичну нормативність наукової мови регулюють правила побудови словосполучень і речень. З-поміж її характерних ознак – поширення різнотипних односкладних структур, передусім означено-особових, неозначено-особових, безособових; активне використання простих речень, ускладнених однорідними членами, відокремленими зворотами, уточнювальними конструкціями, вставними і вставленими компонентами; залучення складних сполучникових речень із розгалуженою системою різних видів підрядності тощо.

Типові синтаксичні помилки в наукових текстах студентів пов'язані з порушенням норм української літературної мови щодо принципів побудови речень, специфіки граматичного керування, правил узгодження підмета з присудком та ін., зокрема:

1) неправильна побудова речень з дієприслівниковими зворотами, неузгодження зворотів з дієсловом-присудком, напр.: «*Опрацювавши значний обсяг наукової літератури з теми дослідження, магістерська робота засвідчує високий рівень наукової новизни*» (правильно: *Опрацювавши значний обсяг наукової літератури з теми дослідження, можемо засвідчити високий рівень її наукової новизни*);

2) невмотивовані пасивні конструкції, зокрема надмірне уживання дієслівних форм на *-ся* (*характеризується, відзначається, осмислюється, описується, зумовлюється, порівнюються* тощо), наявність у безособових конструкціях з предикативними формами на *-но, -то* субстантивного компонента на означення діяча, що суперечить власне семантиці безособовості, яка передбачає невідомого діяча або свідомо не вказаного: замість «*нами зафіксовано (виявлено / з'ясовано / описано)...*» варто вживати: у статті зафіксовано (*виявлено / з'ясовано / описано*); для вказівки на конкретного виконавця доречно ужити активну конструкцію, пор.: *автор зафіксував – ми зафіксували; автор з'ясував – ми з'ясували; автор описав – ми описали* тощо;

3) помилкове вживання калькованих сполучників: «*так як*» замість *оскільки*: «*Тема роботи є актуальною, так як більшість досліджень мають фрагментарний характер*» (правильно: *...оскільки більшість досліджень мають фрагментарний характер*); сполучника «*в якості*» замість *як*: «*фрагмент словника наводимо в якості прикладу*» (правильно: *наводимо як приклад*) тощо;

4) неузгодження підмета з присудком: уживання множини замість однини: «*На пленарному засіданні конференції виступили двадцять один учасник*» (правильно: *...виступив двадцять один учасник / виступили двадцять два учасники*); уживання множини замість однини: «*Професор Марія Петрівна Ковальчук підготували рецензію на магістерську роботу*» (правильно: *...підготувала рецензію на магістерську роботу*); уживання присудка у формі однини при однорідних підметах: «*У процесі дослідження виявлено середній і високий рівень грамотності здобувачів освіти*» (правильно: *...виявлено середній і високий рівні грамотності здобувачів освіти*); неправильне вживання родових форм: «*МОН України затвердив нові правила*

вступу до магістратури» (правильно: *МОН України затвердило...*) тощо;

5) порушення принципів граматичного керування: «перекласти анотацію на англійську мову» замість *перекласти англійською мовою*; «характерний цьому стилю» замість *характерний для цього стилю*; «властивий для письменника» замість *властивий письменнику*; «опанувати методами і прийомами дослідження» замість *опанувати методи і прийоми дослідження*; «аналізувати по схемі» замість *аналізувати за схемою*; «заслужує високої оцінки» замість *заслужує на високу оцінку* тощо.

Зауважимо, що в науковому тексті варто уникати надмірного вживання багатокomпонентних складних речень, які ускладнюють сприйняття тексту, а оптимально чергувати довгі і складні речення з короткими й простими.

Висновки. Формування наукової мовленнєвої культури студентів – одне з нагальних питань мовної освіти сьогодення. Показником культури наукового мовлення здобувача освіти є неухильне дотримання вимог до усного й писемного мовлення у сфері його наукової діяльності, пов'язаної з продукуванням наукових текстів. Мовне оформлення наукового тексту – один із важливих чинників ефективної репрезентації результатів наукових досліджень. Грамотне мовнотилістичне оформлення

наукової праці засвідчує не лише високий рівень мовної культури її автора, але й рівень його мовної свідомості та інтелектуального розвитку загалом. Вироблення навичок грамотного наукового письма передбачає опанування сучасних норм української наукової мови, що поглиблює мовно-комунікативну компетентність здобувачів першого (бакалаврського) і другого (магістерського) рівнів вищої освіти, сприяє якісній професійній комунікації.

Шатілова Наталія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Автор понад 70 наукових праць, співавтор 6 монографій та 4 навчально-методичних посібників для вищої школи. Коло наукових інтересів: ідіостилістика, лінгвістика тексту, методика викладання української мови у закладах загальної середньої та вищої освіти.

Shatilova Nataliia – PhD of Philology, Associate Professor of the Department of Modern Ukrainian Language of the Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Author of more than 70 scientific papers, co-author of 6 monograph and 4 educational and methodological manuals for higher education. Scientific interests: idiosstylistics, text linguistics, methods of teaching the Ukrainian language in institutions.

Received: 10.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© N. Shatilova, 2025

НАСИЛЛЯ ЯК КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ У СУЧАСНІЙ ДРАМАТУРГІЇ

Леся ВОЙТЕНКО,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

Одеса (Україна)

lesyavoytenko1@gmail.com

VIOLENCE AS A COMMUNICATIVE STRATEGY IN CONTEMPORARY DRAMATURGY

Lesia VOITENKO,

Odesa I. I. Mechnikov National University,

Odesa (Ukraine)

ORCID 0000-0002-6748-8210;

Voitenko Lesia. Violence as a communicative strategy in contemporary dramaturgy. The aim of study. This article critically examines the function and deployment of «violence» as a communicative strategy within contemporary dramaturgy. It seeks to elucidate the essence of violence, its social and emotional roles, and its diverse forms and manifestations within dramatic texts. **The novelty of the article:** The study offers an innovative approach by focusing on violence as a communicative strategy in contemporary drama, a subject largely unexplored as a distinct and systematic area of research. It introduces into scholarly discourse various facets of violence's application in Ukrainian and international «new writing,» particularly within the frameworks of «In-Yer-Face Theatre» and «Pokolenie Porno». **Methods of the research.** The research employs typological and structural methodologies, with a primary emphasis on a communicative approach to analysis. **Conclusions.** The communication of violence constitutes a fundamental compositional element of contemporary «new drama.» Modern dramaturgy and theatre consistently manifest violence as an indispensable component of the artistic structure of contemporary art. The very foundations of modern society, which, according to synergistic theory, has been in a state of chaos and stagnation for recent decades, are revealed to be undermined precisely by violence. Future research on this topic should involve identifying commonalities and distinctions in the portrayal of violence across the dramatic texts of Ukrainian and international playwrights at both individual and typological levels, alongside a comparative analysis of violence as a literary concept.

Keywords: communication of violence, contemporary dramaturgy, «new writing», «In-Yer-Face Theatre», «Pokolenie Porno», contemporary Ukrainian drama.

Вступ. Драматургічна практика початку ХХІ століття і дотепер визначається дослідниками як сучасна драматургія. Як правило, драматургію дослідники визначають як метамистецтво¹ яке видозмінюється та трансформується під впливом історичних обставин, набуває нових ознак та рис відповідно до часу та епохи, глядацьких емпатій та запитів. Концепт «сучасна драма» є дотичним до концепту «актуальна драма» («актуальний театр»). У вузькому сенсі «сучасну драматургію» дослідники трактують як ту, яка є актуальною, наболілою і має гостро публіцистичне, соціальне звучання.

У даній статті досліджується поняття «насилля» як комунікативна стратегія у сучасній драматургії, що є актуальним та новаторським. На зламі ХХ-ХХІ століття сформувалось 3 течії, які стали дослідницьким простором для випробування постдраматичного театру, зокрема це «In-Yer-Face Theatre» в Англії, «Pokolenie Porno» в Польщі, «Новая драма» в Росії. Всі ці названі течії суттєво вплинули на українську сучасну драматургію, яка експериментує як на рівні текстовому, так і з формою драматургічною. Л. Закалюжний, аналізуючи основні тенденції розвитку української драматургії виокремлює наступні ознаки:

відмову від традиційної форми драматичного театру, звернення сучасних драматургів до пластичних мистецтв, перформансу, експериментів на межі драми й інших видів мистецтв (телебачення, живопису, кіно, медіа, музики). **драматургія і телебачення: інтермедіальний аспект (на матеріалі п'єс сучасних українських авторів**². Можемо говорити, що постдраматичний театр змінює характер та спосіб комунікації автора- тексту- реципієнта (адресанта-повідомлення-адресата), на текстовому рівні вдається до інтермедіальних експериментів на формальному рівні.

Однією з особливостей сучасної драматургії та театру є концепт насильства, яке маніфестується на різних рівнях тексту, різними прийомами на сцені та в театрі. **Основним завданням дослідження** є з'ясування суті поняття «насилля», його ролі соціальної, емоційної, форм та способів вияву у текстах сучасної драматургії.

Культурний фон дослідження сучасної української драматургії у руслі основних концепцій розвитку світової драми цікавить багатьох вітчизняних дослідників. Ознаки і характеристики сучасної драматургії України по- різному виокремлюються

¹ Chyrkov O. S. Osnovy teoriiy literatury. Chastyna persha, u spivavtorstvi z M. Dubynoyu [Fundamentals of the Theory of Literature. Part One (co-authored with M. Dubyna), Kyjiv, 1997, 63 p. [in Ukrainian].

² Zakalyuzhnyy L. V. «Dramaturhiya i telebachennya: intermedial'nyy aspekt (na materialy p'yeh suchasnykh ukraiyns'kykh avtoriv)» [Drama and television: intermedia aspect (based on the material of plays by modern Ukrainian authors)], *Zakarpats'ki filolohichni studiyi* [Transcarpathian Philological Studies], 2018, Vyp. 3(3), P. 125-130, Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/trphst_2018_3%283%29_27 [in Ukrainian].

дослідниками. Так, шанована та відома *Олена Бондарева* досліджує сучасні тексти українських драматургів з погляду реалізації варіантів соціальних міфів у драматургічному процесі сьогодення, виокремлює поняття «театр історії», де предметом зацікавлення є міфічний статус особистості, зіставляє міф та антиміф «людини-совка», які розглядає через призму «міфу України», а також виокремлює метаморфози модерністського міфу про Творця у постмодерну добу. Дослідницю цікавлять питання динаміки текстових стратегій індивідуального драматургічного письма, театральних колекцій, систематизації та популяризації драматургічних текстів крізь призму біографічної драми, трансформації персонажів та типи нових героїв³.

З позицій інтертекстуальності аналізує сучасну українську драматургію *Мар'яна Шаповал* стверджуючи, що сучасна українська драматургія містить всі типи і форми інтертекстуальних відношень, зокрема «стилістичні та семантичні форми однотекстової референції, і різноспрямована деривація текстів, в основі яких лежать такі стратегії жанрової форми як стилізація, імітація, пародія і травестія. Найбільш продуктивними є семантичні інтертекстеми, – як традиційні, так і унікальні інтертекстуальні образи, мотиви, елементи сюжетних схем. Маркування таких інтертекстем здійснюється інтонаційно, кратним повторенням у тексті, дублюванням на різних рівнях тексту або прямою вербальною вказівкою на джерело. Інтертекстеми можуть виконувати різноманітні функції: іронічну, композиційну, образотворчу, кодову, фатичну, прогностичну та ін.». Враховуючи характер інтертекстем, *М. Шаповал виділяє три напрями сучасної драми*: біографічний (про життя і творчість видатних людей); неоміфологічний (нові п'єси-казки, п'єси-фентезі, п'єси-міфи); експериментальний (мовні досліди).

Характерними рисами сучасної української драматургії дослідниця називає:

- ігрову стихію та іронію;
- довільне поєднання як паралельних реального та фантастичного просторового дійства;
- застосування універсальних архетипів і топосів, які адаптовані до сучасних часів;
- чітка та прозора композиція;
- несподівані, карколомні повороти⁴

Як перевідображення літературних напрямків крізь призму сучасності трактує сучасну українську драматургію *Оксана Когут*: «цілісна художня система кодів архетипних сюжетів і образів, актуалізованих у стильових моделях бароко, романтизму та моделювального реалізму».

Сучасна драматургія в барокових моделях (твори Я. Верещака, Б. Жолдака, О. Танюк, Л. Чупіс, О. Гончарова, Н. Симчич, Г. Яблонської тощо) характеризується індивідуальним відображенням сакральної історії людства; перекодифікацією основних концептів християнського вчення; пошуком людиною Божого вчення (Логосу); присутністю Бога в інформаційному суспільстві сьогодення.

Для сучасної драматургії в моделях романтизму властиве розмиття кордону між реальністю та умовністю ігрового світу; синкретизм ігрових прийомів (театр у театрі; вистава у виставі; гра у грі), як наслідок – багаторівневе кодування сюжету.

Сучасна драматургія в моделях реалізму послуговується біографічним сюжетом як одним із затребуваних прийомів; психоаналітичним використанням архетипів для структурування сюжетів; постмодерною рецепцією архетипу міста; міфологізацією урбаністичного хронотопу; іронічним та містерійним модусом; певним способом демонізації сюжетного архетипу; втіленням урбаністичної домінант⁵.

Тетяна Вірченко стверджує, що для сучасної української драматургії характерне домінування «персоніфікованого типу конфліктів» та «виразне переважання драм над комедіями й трагедіями», тобто перевага надається жанровій формі драми, характер конфлікту не соціальний, а особистісний, текстам притаманне жанрове переплетіння та досить своєрідне авторське визначення, для прикладу наведемо кілька варіантів: «фентезі-притча з елементами чорної сучасності» («Авва і Смерть» Оксани Танюк); «чорна комедія для театру національної трагедії» («Той, що відчиняє двері» Неди Нежданой); «майже еротична трагедія» («Химерна Мессаліна» Неди Нежданой); «маленька п'єса про великий український сюр» («Дорога до раю» Ярослава Верещака) тощо⁶.

Основний виклад матеріалу. Слід зазначити, початок ХХІ століття характеризується сплеском драматургічної активності та експериментаторства, п'єси цього періоду прийнято називати «ноювою драмою», «In-Yer-Face Theatre», «Pokolenie Porno» залежно від країни та театральної традиції. Відповідно драматургічні пошуки сучасних українських драматургів ідуть у руслі традиції зарубіжних театрів, продовжувалися ставитися класичні п'єси, кінець ХХ століття характеризується інтересом до абсурдистського театру, який був довгий час заборонений у Радянському Союзі. Хоча театру пророчили занепад і забуття, однак він, адаптуючи досягнення інших видів мистецтва (кінематограф, відеоігри, музика), виходить за межі суто літературні,

³ Bondareva O. Mif i drama v novit'omu literaturnomu konteksti: ponovlennya strukturnoho zv'yazku cherez zhanrove modelyuvannya [Myth and drama in the modern literary context: renewal of structural connection through genre modeling], Monohrafiya, Kyiv: «Chetverta khvylya», 2006, 512 p. [in Ukrainian].

⁴ Тут слід вказати Дисертацію на здобуття ступеня доктора наук Шаповал М. О. «Стратегії інтертекстуальності та гра свідомостей у сучасній українській драмі».

⁵ Kohut O. Arkhetypni syuzhety y'obrazy v suchasniy'ukraïns'kiy dramaturhii (1997-2007 rr.) [Archetypal plots and images in modern Ukrainian dramaturgy (1997-2007)], Monohrafiya, Rivne: NUVHP, 2010, 440 p. [in Ukrainian].

⁶ Virchenko T. I. Khudozhniy konflikt v ukraïns'kiy dramaturhii 1990-2010 rokiv: dyskurs, evolyutsiya, typolohiya [Artistic conflict in Ukrainian dramaturgy 1990-2010: discourse, evolution, typology], Monohrafiya, Kryvyi Rih: Vydavnychy dim, 2012, 336 p. [in Ukrainian].

а за популярністю драматургічні твори переважають роман, повість, поезію. Цей дух експериментаторства дозволив створити тексти, що не просто відтворюють дух часу, а й визначають вектор руху мистецтва, формують спосіб думки своїх сучасників. Насильство як поняття, спосіб комунікації автора з читачем/глядачем, тестова категорія не було предметом окремого дослідження, тому потребує вивчення. Що ж таке насилля, як визначається суть цього поняття?

«Великий тлумачний словник сучасної мови» дає 2 значення: застосування фізичної сили до когонебудь; застосування сили для досягнення чогонебудь; примусовий вплив на когось, щось. (Великий тлумачний словник сучасної української мови). У «Словнику синонімів» Караванського насильство у своєму основному значенні означає завдання людям шкоди шляхом убивства, калічення чи завдання болю. Його значення може поширюватись і на загрозу завдання такої шкоди, а також на психологічну і на фізичну шкоду. «Енциклопедія політичної думки», «Словник української мови» у 20-ти томах насильство визначають як застосування сили або загроза її застосування. В найширшому смисловому контексті, сила – це вияв свавілля та його здійснення відповідно до намірів певного суб'єкта. «Філософський енциклопедичний словник» насильство визначає як бешкет (грубе порушення загальноприйнятих норм моралі й поведінки із застосуванням утисків, насильства).

Отже, аналіз словникових статей, де дається визначення поняття насильства, дає право говорити про застосування та функціонування цього поняття в різних наукових сферах: юриспунденції, медицині, психології, соціології, міжнародному праві, літературі тощо.

Сучасна драматургія і театр манифестують насильство як необхідний елемент художньої структури сучасного драматичного мистецтва. Агресія, насильство сприймаються як природня реакція стосовно світу.

Література загалом, а драматургія зокрема, відображають соціальні процеси, зміни, революційні потрясіння та перевороти, соціальні конфлікти, при чому ці соціальні зміни можуть відображатися в літературі фактично одночасно, за переконаннями традиційної філології, так і пізніше, після цих соціальних катаклізмів, коли драматургія стає саме тим місцем переосмислення реальності після соціальних конфліктів, революцій, зміни соціального устрою, потрясінь, тобто після певної стагнації, раціонального, а не емоційного осмислення подій. Драматургія часто цікавиться не переможцями у цих процесах, а переможеними, тими, хто зазнав утисків, переслідувань, хто піддався емоційному чи патріотичному пориву, а потім пережив розчарування, зраду, відчай, втратив віру та надію, зазнав ударів долі, чий звичний життєвий ритм потерпів фіаско. Саме драма пробиває старі соціальні лаштунки, показує тих, хто знівеченою та травмованою долею розплачується за

ці соціальні потрясіння, кого доля поманила та кинула, у кого життя склалося не так, як гадалося. Сучасна драма стала жанром прозріння, похмілля, ломки, драмою катастрофічного прозріння.

У сучасному літературознавстві «нова драма» як термін вживається як варіант, відповідник англійського терміну «new writing» – до нього відносять будь-яку сучасну драматургію: від самостійних перформативних текстів до міметичних репрезентацій соціальних перформативних дій та акцій- що є різновекторними способами відтворення сучасної реальності. Пошуки нинішнім поколінням себе, віднайдення свого Я, переосмислення історичних фактів, переоцінка релігійних, соціальних процесів, мультикультуралізм, глобалізація, ксенофобія та різні фобії- це поле зацікавлення та інтересу «нової драми». Авторами «нової драми» є люди свого часу, які часто травмовані та розчаровані, без моральних орієнтирів, що не визнають авторитетів, створюють агресивні та часто жорстокі тексти, вдаються до нецензурної та лайливої лексики, що є проявом агресії до ворожого світу, але й одночасно це характеристика та опис цього світу стосовно людини як такої. Автори «нової драми» прагнуть показати та зафіксувати моменти реальності, цікаві та неповторні, правдоподібно та реалістично, для цього поетика послуговується термінами гіпернатуралізм, гіперреалізм и неонатуралізм. Термін «гіпернатуралізм» означає – «підсилений, надмірний, доведений до межі». Гіпернатуралізм пов'язують з одним із напрямків у сучасній «новій драмі», яка розвивається досить плідно в Англії, а саме In-Yer-Face Theatre («театр в обличчя»)⁷.

Поняття «in-your-face» виникло в середині 1970-х років в американській спортивній журналістиці, в наступні два десятиліття функціонувало як сленгове, у значенні чогось агресивного, провокаційного, такого, що кидає виклик. Новий Оксфордський словник так визначає даний термін: «blatantly aggressive or provocative, impossible to ignore or avoid»⁸. У 1990-х роках у літературознавстві Великобританії було введено термін «театр прямо-в-обличчя» (in-ye-face theatre). Саме цим терміном описувалися та характеризувалися п'єси останніх двох десятиліть. Термін вводить у науковий обіг британський критик Алекс Сьєрз (Aleks Sierz), який є й автором книги з однойменною назвою «In-Yer-Face Theatre», опублікованою в 2001 році в Лондоні. Автор використовує дане поняття при характеристиці робіт молодих драматургів, чії п'єси написані на надзвичайно вульгарному, шокуючому та конфронтаційному матеріалі. До цього напрямку можна віднести Сару Кейн (Sarah Kane), Марка Равенхіла (Mark Ravenhill), Мартіна Макдонаха, Ентоні Нейлсона (Anthony Neilson), Леттс (Tracy Letts), Ніка Гроссо (Nick Grosso), Філіппа Рідлі (Philip Ridley). П'єси вищезазначених драматургів– представників In-Yer-Face в Англії – співвідносяться з сучасною німецькомовною драматургією Бернхарда Штудлера,

⁷ Sierz A. In-ye-face theatre: British drama today, London: Faber, 2001, 256 p. [in English].

⁸ Ibidem.

Ельфриди Еллінек, Андреаса Заутера та кіносценаріями датського об'єднання «Догма», текстами українських авторів Лени Лягушенкової, Наталі Ворожбит, Ірини Нечай, тобто говоримо про системність та сталість використання цього поняття на синхронному рівні, однак можна прослідкувати та відшукати витoki цього поняття в плані діахронії (маємо на увазі зв'язок з театром абсурду, драматургією Дж. Осборна та сердитих молодих людей), *In-Yer-Face* апелює до традицій британського соціального театру. Молодих авторів сьогодення цікавлять крайнощі принципово невіршеністю конфлікту, абсолютне неприйняття позиції іншого.

В основу п'єси драматурги цього напрямку кладуть провокаційний сюжет, сцени насильства, агресії, бійки, що порушує традиційні театральні-сценічні табу. Нове покоління ірландських, британських, німецьких, українських драматургів прагне показати негативні аспекти життя реалістично, адже саме суспільне життя 90-х обумовило появу таких насильницьких сцен у театрі. Новий зміст вимагає й нової форми, тобто не кожен театр в змозі поставити таку п'єсу, тому з'являється відповідно у цей час багато «емпіричних театрів», які вдаються до шокуючих методів впливу на глядачів: сцен насильства та сексу на очах у публіки, сварки, імітації відрізаних кінцівок, розв'язної поведінки, руйнації звичної структури драматичного тексту.

Саме форма соціального фізичного насильства цікавить драматургів даного напрямку, бо людині властиве природне та соціальне насильство. Природне насильство пов'язано з еволюційним розвитком людства, культурою фізичного виживання людства. Соціальне насильство, яке проявляється у взаємостосунках людей між собою на мікро- і макрорівнях (міжособистісне та в стосунках між державами, етнічними групами), обумовлено перш за все боротьбою за владу та життєві ресурси. Крім того, як і будь-яке поняття, насильство є важливим фактором цивілізаційного та культурного розвитку людства. Театр та драматургія є добре інтегрованими в суспільну систему інституціями соціальної комунікації. Театральна комунікація є взаємодією людей, процесом регулювання за допомогою технічних та виражальних засобів сценічного мистецтва емоційного життя людей, їхню соціальну взаємодію. Давно помічено, що фізичне насильство, небезпека чи загроза здоров'ю та життю людей, у всі часи «лоскотало» людські почуття, породжувало цікавість, тому й можемо, безсумнівно, вважати його мотивом соціальної комунікації. Ще з епічних творів відомо, що предметом розмов та захоплень були хоробрі воїни, які відрізнялися від звичайних людей своєю хоробрістю, про їхні перемоги складали пісні та легенди. Такими є Ахіллес, Зігфрід, Роланд, Олександр. Ця народна традиція перейшла і в літературу, а потім і в театр, при чому вона властива античному театру тією ж мірою, що й сучасному. Ця давня наративна традиція оповіді масовій публіці цікавих історій утвердилася

як магістральна комунікативна лінія для сучасного драматургічного мистецтва. У тематичному плані кінетичну енергію комунікативній стрілці драматургії надало образне втілення соціальних конфліктів, які вирішуються з застосуванням фізичного насильства. Однією з визначальних ознак драматургії є зображення, відтворення дії. Дія на сцені для глядачів у залі визначає форму насильницьких практик-популярних атракцій, які стали популярними завдяки закономірності соціальної комунікації, як збереглася з давніх часів. Під час перегляду вистави мотив насильства як момент художньої реальності вистави в фіналі трансформується в мотив як психологічну реальність глядацької рецепції і завдяки цьому стає скрепою системної цілісності конкретної вистави. Тобто тема насильства для глядачів стає певним стимулом до сприйняття вистави, що сприяє замиканню полюсів сценічної комунікації. Сучасні умови театального життя враховують екзистенційну вагомість п'єси для сцени, тому мотив соціального насильства стає особливо привабливим для режисерів.

Так, перші п'єси Сари Кейн і Марка Равенхілла мають багато сцен насильства, чим порушують душевний спокій читачів/ глядачів, свідчать про повне відхилення від «норми». При цьому насильство завжди залишається в цьому театрі ексцесом, воно вривається у процес «нормальної» комунікації, оголюючи фіктивність чи повну неможливість «норми», підриваючи дискурс, чим відкриває дорогу для несвідомого на певний час. Насильство та сцени з ним, які раніше вважалися недопустимими, стають у театрі невід'ємною частиною гламурного життя, тобто наявність насильства чи звичка до нього даються як характеристика чи ознака елітного життя, як необхідна умова соціального успіху. Еліот Борнштейн зазначає: «Та роль, яку чорнуха грала в ідеологічних дебатах того часу, надавала їй відчутного моралізаторського звучання. Вона функціонувала подібно до сатири, при цьому сатирою не була, – іншими словами, показувала вади та викликала незадоволення серед читачів/ глядачів, які, як тоді здавалось, всі погоджувались з тим, що "так жити не можна"»⁹. Отже, дослідник вважає, що за останні 20 років прийоми популяризації насильства через політику були буквально сприйняті літературою, кіно і театром і стали невід'ємною частиною масової культури. Тому комунікація насильства у сучасній драмі може бути предметом дослідження, актуальність якого обумовлена вагомістю даної концепції для інтерпретації сучасної драми. У роботі використано типологічний та структурний методи, але основним є комунікативний підхід.

Беручи за основу думку, що «нова драма» на сучасному етапі найбільш повно та різносторонньо досліджує та одночасно репрезентує соціальність, і враховуючи той факт, що насильство вже як чверть століття набуло значення важливої форми соціальної комунікації, доречно розглянути способи взаємодії вищезазначених явищ у межах драматургічного тексту. У творах «нової драми» українських та зарубіжних

⁹ Bornstein E. Sex and Violence in Contemporary Russian Popular Culture, Ithaca; London, Cornell University Press, 2008, P. 13 [in English].

драматургів загальноприйнятті та загальновідомі категорії Добра та Зла, Кохання і Краси, Життя і Смерті трактуються та подаються через насилля, тому знищувати – то творити. Комунікація сьогодні, яка базується на насиллі, не є чимось нереальним, неймовірним, вона вважається однією з форм індивідуальної чи колективної самоідентифікації. Розпад стійких сталих форм соціокультурної комунікації, міркування про свободу особистості та силу мистецтва завершуються крахом ідеалів та ведуть до культурної катастрофи, яка й переживається та програється персонажами на сцені. Насилля в «новій драмі» виконує й певні естетичні функції. Виступаючи індикатором культурного хаосу, воно одночасно прагне показати розпад соціальних ідеалів, виступає функцією нових соціальних практик, які пов'язані з владою, капіталами, власністю. Насилля часто подається як ритуал, дещо сакральне. Дані естетичні функції насилля, загальне визначення насилля, яке наведене вище, дають можливість визначити, що ж таке комунікативне насилля. Під комунікативним насиллям ми розуміємо щоденну комунікацію, яка базується на мовах насилля і не має ідеологічної риторики (політичної, культурної, релігійної).

В есе соціолога Зигмунда Баумана насилля у сучасній культурі та медіа – це «постійний карнавал» жорстокості, який триває неперервно, тому відповідно перестає нести необхідний ефект. Глядачі починають втомлюватися від насильства, а це веде до ще більшої жорстокості, «нових проявів жорстокості», щоб затримати увагу¹⁰.

Насилля в текстах «нової драми» стає однією з соціальних норм, яка є антитезою до масової культури, гламуризації суспільства. Насилля, навіть його надмірність – то є однією з характерних ознак нової драми. Читач/глядач одразу попадає у простір насильства від мовного до розчленування трупів. Сюжет рухається завдяки вадам і поганим вчинкам, дурні та погані дії нищать і руйнують все хороше. У цьому світі всі матюкаються, поводяться тупо та цинічно, одноманітно, але впевнено, а основний меседж – погрози вбити, спотворити, збезчестити.

Повороти сюжету пов'язані з жорстоким приниженням героя, насильством чи фізичним болем. Насилля найчастіше переплетено з темою сексуальності персонажів, яка є невід'ємною частиною сьогоденішнього життя. Таке світосприйняття (в якому насилля – невід'ємна частина життя) найяскравіше представлено в драматургії Мартіна Макдонаха, Марка Равенхілля, Сари Кейн, Наталки Ворожбит, Лени Лягушенкової. На наш погляд, насилля в їхніх п'єсах пов'язано з перформативністю мови «нової драми» так само, як жорстокість була невід'ємною частиною театрального проєкту в Арто, а жорстокість є акцентованою функцією насилля. Однак у Арто жорстокість несинонімічна насиллю і позбавлена повсякденного смислу – що є доказом зв'язку «насилницького» дискурсу з ритуалом у «новій драмі», а також – перформативності «нової драми»,

що виводить її за межі традиційного театру. Мова насилля в «новій драмі» пов'язана з уявленням про беззмисловність будь-якої дії. Персонажі більшості п'єс існують серед різних суспільних практик, але безболісно переходять від однієї до другої навіть при їхній несумісності, тому що для них всі вони однаковою мірою пусті ритуали. Коли в суспільних стосунках вбачаєш лише забаву і розвагу, балаган, то особиста участь у вирішенні цих суспільних проблем виключається. Насилля при цьому теж стає забавою, у творах деяких авторів велика концентрація сцен насилля створює комічний ефект «перебору».

Для прикладу, у п'єсах МакДонаха насилля, доведене до абсурду – не аморальна дія, а лише знак масової культури. Всі герої МакДонаха не просто не врівноважені люди, а ще й маньяки, самогубці, жертви різного роду насилля. Драматург демонструє іронію над аморальністю. П'єси навантажені насиллям – це світ, де донька катує маму розпеченим маслом, де підліток з захопленням дивиться на «добротну важку» кочергу, якою здорово можна покласти півдюжини поліцейських, а його дружок при цьому жарить хом'ячка... Де майже всі брехуни, мерзотники, debilи, а при нагоді, й убивці. І пливе їхній корабель... Тому що це, по суті, й є їхнє нормальне життя. Вбивства і жорстокість стали звичною справою, і не тому, що люди стали жорстокішими – скоріше вони дуже мало цінують життя, власне і чуже. Свідченням правдивості та правильності даної думки є та війна у центрі Європи у XXI столітті, яка триває 5 рік в Україні. Війна оголює та загострює питання жорстокої поведінки людини, насилля не просто над людиною, а нацією, ставить питання знищення однієї нації іншою, геноциду та шовінізму. Саме про таке насилля міркують герої п'єс Наталки Ворожбит, Сергія Жадана.

Життя, таке, яким воно подано у п'єсах всіх вищезазначених авторів, на жаль, немає ніякої цінності. Персонажі, які вбивають один одного, викликають у читача сміх, а не співчуття і страх. В одному із інтерв'ю МакДонах сказав, що в його п'єсах так багато насилля саме тому, що він проти нього. Ця думка драматурга, на наш погляд, пояснює сцени насилля в п'єсах Лени Лягушенкової, Наталки Ворожбит, Бернхарда Штудлера, Ельфриди Еллінек, Андреаса Заутера. Насилля стає тією унікальною мовою у п'єсах та сценаріях цих авторів. Доведене до абсурду насилля перетворюється не в аморальну дію, а, скоріше, у знак масової культури, над яким можна тільки іронізувати. МакДонах, наприклад, демонструє саме таку іронію. Змінюється та трансформується лише його форма і спрямованість. Зовсім інший характер має насилля під час війни, автори вводять у тексти сцени насилля як акт наруги над людиною, цинічності та демонстрації сили, влади над життям іншого, такий собі свого роду сатаністський спосіб завладіння волею та життям іншого, саме таку роль та функцію насилля означаємо у текстах Наталки Ворожбит.

Висновок. Такиим чином, розглянувши комунікацію насилля в «новій драмі» констатуємо, що

¹⁰ Bauman Z. Life in Fragments: Essays in Postmodern Morality, Oxford and Cambridge: Blackwell, 1995, P. 149 [in English].

вона є однією з основних складових композиції сучасної нової п'єси. Сучасна драматургія та театр маніфестують насилля як необхідний елемент художньої структури сучасного мистецтва. Основу сучасного суспільства, яке протягом останніх десятиліть, відповідно до синергетичної теорії, перебуває у статі хаосу та стагнації, підірвано саме насиллям.

Подальші дослідження цієї проблеми вбачаємо у виявленні спільних та відмінних ознак насилля у драматургічних текстах українських та зарубіжних драматургів на рівні персоналій та типологічних узагальнень, компаративістських аспектах насилля як літературознавчого поняття.

Войтенко Леся – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, автор та співавтор близько 110 наукових праць, 4 навчально-

методичних посібників та 2 монографій. Наукові інтереси: українська та зарубіжна драматургія, антична література, теорія комунікації, сучасна українська та зарубіжна література, компаративістика.

Voitenko Lesia – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Foreign Literature of the Odessa National University named after I. I. Mechnikov Voitenko Lesya Ivanivna – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Foreign Literature of the Odessa National University named after I. I. Mechnikov, author and co-author of about 110 scientific works, 4 teaching aids and 2 monographs. Scientific interests: Ukrainian and foreign dramaturgy, ancient literature, communication theory, modern Ukrainian and foreign literature, comparative studies.

Received: 6.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© L. Voitenko, 2025

ПАРРЕСІЯ ЯК ПАМ'ЯТЬ ЖАНРУ І ТЕКСТУ В ТВОРЧОСТІ

ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА-ЕМІГРАНТА

(ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МІШЕЛЯ ФУКО)

Галина СИВАЧЕНКО,

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України,

Київ (Україна)

syvachenkagalina@gmail.com

PARRESSION AS THE MEMORY OF GENRE AND TEXT IN THE WORK OF VOLODYMYR VYNNYCHENKO-EMIGRANT (INTERPRETATION BY MICHEL FOUCAULT)

Galyna SYVACHENKO,

Taras Shevchenko Institute of Literature of the National

Academy of Sciences of Ukraine,

(Kyiv, Ukraine),

ORCID 0000-0002-8052-4028

Syvachenko Galyna. Parresion as the memory of genre and text in the work of Volodymyr Vynnychenko-emigrant (interpretation by michel foucault). This article investigates the intricate concept of «genre memory» in literary studies, connecting it with Michel Foucault's notion of *parrhesia* (fearless truth-telling). It explores how these theoretical frameworks apply to the life and emigrant literary and political works of Volodymyr Vynnychenko. **The Aim.** The main goal is to analyze *parrhesia* as a philosophical concept interpreted within genre and textual memory in contemporary literary criticism. Specifically, it demonstrates how Foucault's political, ethical, and philosophical dimensions of *parrhesia* are embodied in Vynnychenko's activities and writings, particularly during his emigration period. **Methodology.** The research utilizes theoretical and comparative literary analysis, integrating concepts from established literary theory and Foucault's philosophy of *parrhesia*. It involves a detailed textual analysis of Volodymyr Vynnychenko's diaries, journalistic articles, letters, and selected novels (e.g., «Slovo za toboyu, Staline!»), examining them as manifestations of *parrhesiastic* discourse. This interdisciplinary approach combines literary, philosophical, and cultural analysis to interpret his creative and biographical output. **Conclusions.** The study concludes that Volodymyr Vynnychenko consistently exemplified the *parrhesiast* throughout his political and literary career. His works, including diaries, journalism, and novels, served as crucial platforms for expressing uncompromising truth and fulfilling a profound moral duty, often at considerable personal risk. Vynnychenko's embodiment of *parrhesia* aligns precisely with Foucault's five core characteristics: frankness, truth, danger, criticism, and obligation. His unwavering commitment to «honesty with oneself» and his readiness to challenge authority highlight *parrhesia*'s enduring relevance for understanding intellectuals and politicians who assert uncomfortable truths, particularly amidst censorship and political repression. Through his fearless discourse, Vynnychenko made a unique and significant contribution to the formation of Ukrainian identity.

Keywords: Genre memory, parrhesia, Volodymyr Vynnychenko, Michel Foucault, literary criticism, truth-telling.

Вступ. «Пам'ять жанру» – одна зі складних і дискусійних категорій літературознавства, яка по-своєму інтерпретувалася в різних теоретичних концепціях. Відомо, що «пам'ять жанру» – це поняття, яке розробляв М.Бахтін у праці «Проблеми поетики Достоевського» (1963), зазначаючи: «Жанр завжди і той, і не той, завжди і старий, і новий одночасно. Жанр оновлюється на кожному новому етапі розвитку літератури і в кожному індивідуальному творі. Тому і архаїка, яка зберігається в жанрі, не мертва, а вічно жива, тобто спроможна оновлюватися архаїка. На думку вченого, жанр живе сучасним, але завжди пам'ятає своє минуле, свій початок»¹. Згідно з поглядами вченого, «пам'ять» виступає критерієм значущості жанру в літературі. Нею наділені тільки ті жанри, які стали результатом затвердження певного суттєвого, ціннісно-сміслового життєвого змісту»².

Г. Гачев, своєю чергою, виявляє в жанрі *стійке* ціле, яке прагне до незмінності, збереженості в контексті руху часу. На думку вченого, «в жанрі, в порядку... причаївся якийсь священний і споконвічний зміст, багатство і значення якого слід зрозуміти»³.

У статті С.Аверінцева «Жанри як абстракція і жанри як реальність: діалектика замкненості й розімкненості» дослідник хоча й спеціально не звертається до даного поняття, тим не менше вважає, що набуття жанром своєї ідентичності має позачасову ««природу»... внутрішню заданість, імператив тотожності собі»⁴.

«Пам'ять жанру» в цьому сенсі передає не тільки здатність останнього зберігати концептуальні властивості в кожному новому творі, а й демонструє його позачасовий характер. Апелюючи до теорії жанрів, вчений підкреслює значущість порівняння жанру

¹ Bakhtin M. Problemy poetiki Dostoevskogo [Problems of Dostoevsky's poetics], Moskva: Khudozhestvennaia literatura, 1972, P. 178-179 [in Russian].

² Ibidem, P. 715-716.

³ Gachev G. Soderzhatel'nost' khudozhestvennykh form (Epos. Lirika, Teatr) [Content of artistic forms (Epic, Lyrics, Theatre)], Moskva: Prosveshchenie, 1968, P. 7 [in Russian].

⁴ Averintsev S. «Zhanr kak abstraktsiia i zhanr kak real'nost': dialektika zamknutosti i razomknutosti» [«Genre as Abstraction and Genre as Reality: The Dialectics of Closedness and Openness»], Ritorika i istoki evropeyskoi literaturnoi traditsii [Rhetoric and the Origins of the European Literary Tradition], Moskva: Shkola «Yazyki russkoi kul'tury», 1996, P. 191 [in Russian].

з біологічним видом. Це дозволяє виділити в жанрі «живе» начало, яке корелюється з людським життям. Звідси такі дещо дивні «біологічні метафори», як «життя» жанру, його «народження», «криза», «пам'ять»⁵.

За словами Аверінцева, «становлення жанру – це його прихід до самого себе, досягнувши самототожності, жанр природним чином «зупиняється», йому вже нікуди йти»⁶. Водночас учений вважає, що «зупинене» буття жанрових форм важливе для літературної практики, оскільки воно «полягає в призначенні правил певної гри, що триває, і в яку автор грає зі своїми попередниками і наступниками на невизначеній часовій дистанції»⁷.

М.Липовецький у своїй спеціальній статті також звертається до феномену кордону, який об'єктивно виникає між життям і мистецтвом. На думку вченого, у тих концепціях жанру, які склалися в працях М.Бахтіна, помітною є «орієнтація жанру на реальність»⁸. Як пише дослідник: «Розгадка феномену «пам'яті жанру» знаходиться в точці перетину життя в мистецтві»⁹. Виходячи з такої стратегії теорія жанрова доповнюється новим змістом, зокрема ідеєю про те, що «пам'ять жанру» – це не готова концепція дійсності, яка закам'яніла в художній структурі давнього жанру, а узагальнений аксіологічний тип побудови образної моделі світу»¹⁰.

Ж. Дерріда в праці «Закон жанру» (*Acts of Literature*, 1980), де основним проголошується постійна мінливість, а значить, і невловимість жанру, зазначає: «Текст не може належати одному жанру. Кожен текст бере участь в одному чи кількох жанрах, не існує нежанрового тексту, завжди є жанр і жанри, але жодна участь ніколи не доходить до належності»¹¹.

Кожний жанр являє собою певий тип моделі світу. У літературі відомі казкова модель, новелістична, «оповідна», романна, драматична. Пам'ять жанру, таким чином, – це опорне поняття, яке дає ключ до розуміння структури жанру і тієї функції, яку він виконує в творчому акті. Важливо, що саме в еміграційній творчості Винниченка можна побачити присутність різних типів жанрових моделей світу: від казкової «Вічний імператив», «Лепрозорій», оповідної, для якої характерна функція збереження інформації про попередні факти своєї літературної історії («Нова заповідь»), романної («Слово за тобою, Сталіне!»), в зв'язку з чим можна взяти мову про пам'ять тексту і пам'ять жанру як властивих художньому тексту механізмів зберігання інформації про його минуле. Їх вивчення базується на гіпотетичному уявленні про художній текст як особливе історико-літературне

явище і семіотичне облаштування¹². Пам'ять тексту в нерозривному системному зв'язку з пам'яттю жанру виступає механізмом реалізації інтертекстуальності – однієї з ключових властивостей художнього тексту, здатного встановити різного роду зв'язки, явні та імпліцитні, з іншими текстами, що переконливо демонструє у своїй творчості В.Винниченко.

«Пам'ять жанру», отже, необхідно розглядати як категорію історичної поетики, вводячи її водночас у дискурс компаративістики. Відтак, спробуємо проаналізувати в даній парадигмі такий філософський концепт, запозичений з античності, як парресія і його інтерпретацію як пам'яті жанру і тексту в сучасному літературознавстві, а конкретніше – в еміграційній творчості видатного українського письменника і політика Володимира Винниченка.

Звертаючись до інтерпретації парресії, не можна обійти істотний вплив ідей видатого французького філософа Мішеля Фуко на сучасну гуманітаристику, який зумовлюється інтердисциплінарним пафосом його міркувань, які піддають (що особливо важливо для сучасної літературної компаративістики з точки зору інтердискурсивності та інтермедіальності) кордони між філософією, літературою та мистецтвом, соціологією та політологією.

Парресія *παρρησία* – із давньогрецької «вільна промова», «відкритість» «правдивість», «нестриманість у словах» – це спосіб висловлювання, позбавлений риторичних прийомів, який базується на п'яти основних компонентах: щирість, істинність, безпека (ризик життям за умов висловлювання істини), критика (не особи, а вчинку), зобов'язання (допомога тим, кому не відкрилася істина, навіть проти їхньої волі), а також стиль життя, згідно з яким парресіаст – це той, хто завжди публічно висловлює істину, об'єктивність якої збігається із суб'єктивним баченням самого мовця. Парресія перекладається на англійську мову як «вільне мовлення», а парресіаст – це «той, хто говорить правду».

У своїх відомих лекціях «Мовлення і істина. Лекції про парресію (1982-1983). Мішель Фуко висуває як гарантію існування парресії модель прямокутника, дієвість якої обов'язково вимагає демократії. Саме вона утворює першу вершину цього прямокутника. Водночас парресія спроможна існувати й при тиранії без підриву її сутнісних властивостей. Демократія, на думку Фуко, не може бути живою та динамічною без другої вершини – полюса висхідного лідерства, а саме «проблема тих, хто, промовляючи перед іншими і над ними, чується ними, переконує їх і контролює. Третя вершина означає – говорити правду, або, точніше,

⁵ Ibidem, P. 209.

⁶ Ibidem, P. 191.

⁷ Ibidem, P. 210.

⁸ Lipovetskiy M.. «Pamiat' zhanra» kak teoreticheskaia problema (k istorii voprosa modifikatsii khudozhestvennykh sistem v istoriko-literaturnom protsesse) [«Genre Memory» as a Theoretical Problem (to the History of the Issue of Modifying Artistic Systems in the Historical-Literary Process)], *Sb. nauchn. trudov* [Collection of scientific works], Sverdlovsk: URGU, 1990, P. 5 [in Russian].

⁹ Ibidem, P. 7.

¹⁰ Ibidem, P. 17.

¹¹ Derrida J. *Acts of Literature*, New York – London, 1982, P. 7 [in English].

¹² Leiderman N. *Teoriia zhanra. Issledovaniia i razbory* [Genre theory. Research and analysis], Ekaterinburg: Ural'skiy gos. ped. un-t, 2010, 904 p. [in Russian].

той факт, що парресіастичні промови (чи тексти) виголошуються з використанням у якості рефрену гатунку промовляння істини¹³.

На початку свого семінару Фуко подає перше визначення парресії. Він підкреслює, що парресія – це фундаментальна політична концепція, яка буквально означає відвертість. Філософ розрізняє дві її версії – позитивну і негативну. Перше значення передбачає артикулювання будь-чого. Для Фуко й прочитаних у Колеж де Франс лекціях це значення знаходить ілюстрацію в уривку з платонівської «Республіки», в якому філософ описує жажливий стан демократичного полісу, де кожен намагається нав'язати власні бажання іншим¹⁴. Втім Фуко наголошує, що для реалізації позитивного значення свободи слова недостатньо просто все констатувати правдиво. Необхідно, аби парресіаст-мовець особисто брав участь у промовлянні, йдучи при цьому на ризик. Це, на думку Фуко, означає говорити «правду, ризикуючи насильством». Тим не менше, такий ризик послаблюється тим, що Фуко називає «парресіастичною грою», тобто здатністю співбесідника (зібрання, тирана) терпіти відвертість. «Парресіастична гра» передбачає, що парресіаст – це людина, яка володіє особливими моральними якостями, необхідними, по-перше, аби пізнати істину і, по-друге, аби передати цю істину іншим. Винниченко саме й був тією людиною, яка може вступити в «парресіастичну гру», в якій на карту поставлене її життя, він встановлює із самим собою специфічні стосунки: готовий загинути заради висловлювання істини замість того, щоби залишатися в небезпеці, обходячи істину мовчанням. Звичайно, загроза смерті виходить від Іншого, а тому вимагає певних стосунків із ним, проте парресіаст в першу чергу встановлює особливі стосунки із самим собою, він прагне висловити істину, а не брехати самому собі, бути, як стверджував Винниченко, «чесним з собою».

У парресіаста небезпека завжди пов'язана з тим, що висловлена істина здатна образити чи розгнівати співбесідника або тирана. Отже, парресія – це завжди гра, яка розгортається між тим, хто висловлюється, і його співбесідником. Функція парресії, таким чином, полягає не в демонстрації істини комусь, її функція – критика: мовцем співбесідника чи самого себе, що безліч разів демонстрував Винниченко у своїх щоденниках і публіцистиці.

Парресія – це, таким чином, різновид критики, спрямованої або на іншого, або на себе, але завжди такої, що здійснюється в ситуації, коли мовець або той, хто зізнається, перебуває в підпорядкованому становищі відносно співбесідника. Коли філософ або письменник критикує тирана, чи громадянин критикує більшість суспільства, коли учень критикує свого вчителя, вони цілком імовірно застосовують для цього парресію. Водночас парресіаст ризикує своїм

правом вільного мовлення, коли розкриває істину, яка загрожує більшості. Остання характеристика парресії полягає в наступному: виголошення істини вважається обов'язком.

Отже, парресія – це вербальна діяльність, при здійсненні якої мовець виражає свій особистий зв'язок із істиною і ризикує власним життям, оскільки вважає своїм обов'язком висловлювати істину, аби зробити людей кращими чи допомогти їм і собі. Звертаючись до співрозмовника, парресіаст використовує свою свободу і віддає перевагу щирості, істину протиставляючи брехні, чи мовчанню, загрозу смерті – життю і безпеці, критику – лестощам, а моральний обов'язок – егоїзму та моральній байдужості.

Хоча Фуко ніколи не розглядає проблему в цих термінах, парресію можна витлумачувати і як пристрась, оскільки вона передбачає емоційний внесок, а також чесноту, оскільки вона пов'язана з мужністю. Терміном «пристрась» Фуко користується дуже рідко (так само як і Винниченко), тоді як «чеснотою», навпаки, дуже часто (так само і Винниченко). Цікавою для нас у зв'язку із заявленою темою є спроба Фуко показати, що парресія може існувати при тиранії (чи тоталітаризмі), не підриючи при цьому своїх присутніх властивостей.

Про людину говорять, що вона гідна вважатися парресіастом тільки тоді, коли вона, висловлюючи істину, прирікає себе на ризик чи небезпеку. Якщо філософ чи письменник звертається до правителя, до тирана і говорить йому, що його тиранія протилежна істині, оскільки несумісна зі справедливістю, у такому випадку філософ чи письменник іде на ризик, оскільки може бути покараним тираном, що, до прикладу, багато разів траплялося в житті українського митця, особливо під час безпосереднього спілкування з лідерами більшовицької партії, або в листуванні зі Сталіним.

Отже, парресіаст – це людина, яка ризикує втратити свою популярність через те, що її думка суперечить думці більшості, або тому, що її думка може спровокувати політичний скандал. Вона тим самим пов'язана з проявом мужності перед обличчям небезпеки, мужність потрібна їй для висловлювання істини, не дивлячись на яку б то не було загрозу. Саме такою людиною постає в житті та творчості Винниченко, який, попри небезпеку бути викинутим із суспільства й літератури, непочутим більшістю спільноти, зокрема й еміграційної, завжди відстоював те, що здавалося йому істиною, а часто й було нею, прагнучи допомогти самому собі й іншим стати щасливими.

Третя вершина парресії означає – казати правду, точніше, той акт, що парресіастичні промови (чи тексти) артикулюються з використанням у якості рефрена різновиду промовляння істини. Четверта вершина пов'язана з формою такого висловлювання правди. Це, на думку Фуко, агоністична «форма поєдинку, суперництва, протистояння, яка передбачає

¹³ Fuko M. Rech' i istina. Lektsii o parresii (1982-1983) [Speech and Truth. Lectures on Parrhesia (1982-1983)], Moskva: ID «Delo» RA Kh i GS, 2020, URL: <https://www.uaklex.ru-zxy> [in Russian].

¹⁴ Fuko M. Muzhestvo istiny. Upravlenie soboy i drugim. II. Kurs lektsiy, prochitannykh v Kolezh de Frans v 1983 uchebom godu [Manhood is truth. Managing oneself and others. II. Lecture course read in the French College in 1983], Moskva: Nauka, 2014, 358 p. [in Russian]

необхідність продемонструвати свою мужність тим, хто хоче володіти мовою правди»¹⁵.

Ідеться про етичну вершину прямокутника, яка передбачає мужність. Відтак, парресія, згідно з Фуко, має три ключові виміри – політичний (в просторі демократичного полісового життя), етичний (як невід’ємної частини практики «турботи про себе») і філософський (посутній атрибут філософського мовлення). Дуже важливо, що всі ці три виміри парресії можна віднайти в політичній та творчій діяльності В.Винниченка, який, за словами П.Федченка, «залишався нескореним, одним із тих, хто словом письменника і публіциста, ділом революціонера-організатора розхитував підвалини російської тюрми народів, боровся за здійснення віковичних мрій українського народу про своє політичне, соціальне і національне визволення»¹⁶. А полемічність оцінок і політична заангажованість вітчизняних дослідників парресії висвітлена, зокрема, на сторінках часопису «Критика»¹⁷.

Варто нагадати, що в еллінсько-римській античності парресія слугує простим дескриптором демократичних процедур. Етична оцінка свободи слова різнилася від позитивної, скажімо, в Евріпіда, Демосфена та інших джерелах V і IV ст. до н.е. до виразно негативного в «Оресті» Евріпіда¹⁸. Конкретика історичної еволюції парресії на тлі вивчення перформативного значення слова у давньогрецькій мові та Септуагінті (зібранні перекладів Старого Заповіту з єврейської на грецьку мову, виконаних у III-I ст. до н.е. в Александрії) транспонується також у царину теологічної легітимізації свободи слова¹⁹, і проливає світло на християнські обертони поняття щиросердного покаяння, протиставленого у цій статті покликом до жанру палінодії (покаянний твір, відмова автора давньогрецької поезії від своїх слів у попередньому творі).

В «Анналах» свого часу Тацит зобов’язується провадити історичну розповідь «без гніву й упередження»²⁰. Подібна обіцянка видається поступкою стосовно об’єктивності наративу у порівнянні з першим параграфом «Історії». У ньому Тацит висловлює сподівання, що напише непохитно істинну минувшину Риму, переборюючи любов і ненависть, оскільки сучасність надає унікально сприятливу можливість: «*grata temporum felicitate ubi sentire quae velis et quae sentias dicere licet*» (роки виняткового щастя, коли кожен може

думати, що хоче, і говорити, що думає)²¹. Варто нагадати тут слова Лесі Українки з драми «Кассандра»: «Правда й щастя! Як легко ти паруєш їх, Таците»²² – заміна Креузи, адресатки звернення Кассандри, на Тацита вповні передає гірку та розпачливу іронію сучасних асоціацій свободи слова з фундаментальними засадами демократичного устрою і доволі об’ємно проблематизує філософсько-етичне значення етико-політичної практики «безстрашних промов», парресії.

Отже, літературознавчі проєкції культорологічного аналізу Фуко можуть сприяти висвітленню інтердисциплінарних контекстів, які, своєю чергою, увиразнюють наріжний камінь творчості Винниченка – обов’язок письменника апелювати до істини у формі специфічних парресіастичних дискурсів. Тому нашим завданням є спроба продемонструвати, що виокремлені Фуко політичний, етичний і філософський параметри парресії уречевлені в діяльності Винниченка, відповідно, в акцентуванні обов’язку українського громадянина, публічній критиці мейнстріму, конгруентності творчості та життєвих перипетій митця. Увесь складний спектр прозрінь і звершень, блукан і помилок Винниченка-політика відбиває полишена ним величезна публіцистична спадщина, щоденники, листи, твори «муженьського» циклу і передусім останній роман «Слово за тобою, Сталіне!».

У текстах Фуко *παρρησία*, як відомо, визначається п’ятьма етико-психологічними характеристиками: відвертістю, істиною, безпекою, критикою, обов’язком. У давньогрецьких мислителів, підкреслює філософ, взаємна відповідність і нерозривний зв’язок переконання суб’єкта й істини реалізується у вербальній діяльності²³. Парресіаст може сприймати істину як раціональну норму, профетичний Кассандрів комплекс (за словами епонімічної героїні Лесі Українки – «неправди я не можу говорити»²⁴, або божественну санкцію, але головним рушієм його діяльності стає палке патріотичне бажання відкрити істину.

Протягом усього політичного і творчого життя Винниченка глибоко цікавився проблемою істини й виявляв непереборне бажання її висловлювати. Це підтверджує думку М.Фуко про те, що парресіаст говорить те, що є істинним, «оскільки знає, що це є дійсно істина». (29 лютого 1924 р.). А після знайомства з творчістю М.Метерлінка, Винниченко погоджується з ним, що «абсолютної істини нам не дано, все – гіпотези наші» (9 липня 1928 р.). Винниченко не

¹⁵ Fuko M. Rech’ i istina. Lektsii o parresii (1982-1983)..., op. cit.

¹⁶ Fedchenko P. Publitsystyka Volodymyra Vynnychenka [Publicity of Volodymyr Vynnychenko], Peredmov. U. Vynnychenko, Niu-York – Kyiv: UVAN u SSHa, 2002, P. 7 [in Ukrainian].

¹⁷ Shelukhin V. Ohliad. Yevhen Minko. Parrhesia [Review. Yevhen Minko. Parrhesia], *Krytyka* [The Literary criticism], N 7-8, Zhovten’, 2022, URL: <https://krytyka.com/ua/reviews/parrisia> [in Ukrainian].

¹⁸ Sluiter I., Rosen R. M. Free speech in classical antiquity, Leiden; Boston: Brill, 2004, P. 4 [in English].

¹⁹ Smit P.-B., van Urk E. Parrhesia: ancient and modern perspectives on freedom of speech, Leiden; Boston: Brill, 2018, P. 6 [in English].

²⁰ Tatsit K. Annaly. Z vidkhodu bozhestvennoho Avgusta [Annals. From the Appearance of the Divine Augustus], Kyiv: Ukrayinskyy pysmennyk, 2013, P. 4 [in Ukrainian].

²¹ Tacitus C. The histories of Caius Cornelius Tacitus: with notes for colleges by W. S. Tyler, New York: D. Appleton, 1849, P. 31 [in English].

²² Ukrainka Lesya. *Povne akademichne zibrannia tvoriv*. U chotyrnadtsyaty tomakh. T.2. Dramatychni tvory (1907-1908), Luts’k: Volynskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrayinky, 2021, P. 25 [in Ukrainian].

²³ Fruchaud H.-P., Lorenzini, D. Michel Foucault. Discourse and truth and parrhesia. Chicago, London: The University of Chicago Press, 2019, P. 42 [in English].

²⁴ Ukrainka Lesya. *Povne akademichne zibrannia tvoriv*. U chotyrnadtsyaty tomakh. T. 2..., op. cit., P. 17.

перестав цікавитися проблемою істини, особливо наприкінці життя, озброївшись на цей час і працями Р.Декарта, зокрема «Discours de la méthode» (Міркування про метод, аби вірно спрямувати свій розум і відшукати істину в науках). При цьому український мислитель зазначав: «Істина не є готовий, кимсь закопаний скарб. Істина робиться, раз у раз міняється. Істини за часів Декарта видаються нам тепер наївними, смішними, застарілими або просто засохлими, мертвими. Декарт навіть не ставить собі питання, що таке істина. А ми тепер увесь час вовтузимось з цим питанням. І точно, безперечної відповіді на нього не маємо. Більш-менш задовільною могла бути така відповідь (цілком у дусі Фуко. – Г.С.): Істина є те, що ми розумом і чуттям вважаємо за істину. Але, розуміється, така істина не є абсолютною» (31 серпня 1947 р.). Винниченко, подібно до Декарта, шукав в безпосередній свідомості людини вищий абсолютний принцип знання, водночас ішлося не про якесь містичне одкровення невідомої основи речей, а про ясне, аналітичне розкриття найзагальнішої, логічно незаперечної істини. Її відкриття було для Винниченка, як і для Декарта, умовою подолання сумнівів, із якими часто боровся його розум.

Дуже важливо, що, досліджуючи античну парресію, Фуко прагне зрозуміти і осмислити сучасність. Саме через це, очевидно, варто звертатися до творчості Т.Шевченка, І.Франка, Леся Українки, В.Винниченка, В.Стуса, розглядаючи їх у парресіастичному дискурсі. У своїх пізніх курсах лекцій французький філософ формулює концепт «мужності істини». Звертаючись до античної практики парресії – зухвало, «безстрашного мовлення», зверненого до владця та інших «сильних світу цього», публічного висловлювання, Фуко вибудовує таку схему, в якій утверджується істина, здатна переконувати, що саме смертельний ризик необхідно перебрати на себе, аби змогти її висловити. Тим самим Фуко фактично створює надихаючу схему, в якій той, у кого для цього «вистачає мужності», здатний у буквальному сенсі змінити світ (зробити так, аби його переконання про характер цього світу виявилися істиною) – якщо він наважиться зробити своє екзистенціальне існування ціною власного судження про те, яким є цей світ і яким саме він повинен бути.

Вибудована Фуко схема парресії не може не нагадувати про виклики, які стоять перед практиками дисидентства і будь-якого «іншомовлення», особливо за умов обмеження свободи слова і державних репресій. Водночас, на думку вченого, не варто ігнорувати питання, наскільки парресіаст може бути реальною людиною, наскільки зображений Фуко парресіаст при відсутності страху й сумніву, змінює наше розуміння суб'єкта, як саме співпадіння суб'єкта з істиною впливає на його здатність бути вільною людиною, що означає «мужність» парресіаста, якщо в якийсь момент вона передбачає наявність протилежних якостей і здатність підшукати підходящий випадок –

і зберегти вірність собі, спроможність ризикнути всім заради однієї «безстрашної промови» – прямий наслідок того, що ця промова є «безстрашною», через відповідальність за повсякденне життя громади, той факт, що парресіаст обов'язково має бути громадянином – і маргінальність, яку парресіаст неминуче накликає на себе.

Важливим для Фуко також є питання, наскільки парресіаст – це автор, чому для вченого суттєво, що той не тільки автор, але його ще можна назвати інтелектуалом, громадянином і навіть політиком, що цілком справедливо саме для українського митця, політика й філософа. Фуко хвилює також питання, чи можливий парресіаст за межами античного полісу, в ситуації модерної держави (а особливо таких наслідків її існування, як цензура і державне насильство). Фуко фактично загострює чимало сьогоднішніх проблем стосовно можливості не тільки висловитись, а й вплинути на ситуацію завдяки цьому висловлюванню (чи тексту), через парадоксальне поєднання мужності та аскетизму.

Подальші роздуми над творчістю та політичною діяльністю Винниченка як парресіаста були інспіровані ідеєю Г. Грабовича про концептуальну модель життя і творчості Тараса Шевченка, яку критик означає як «парадигматичний гатунок поезії», визначений Фуко як парресія: «говорити сміливо, говорити правду владі, насамперед, коли це тягне за собою реальний ризик»²⁵, а також думками О.Гона, висловленими в статті «Пізній Езра Паунд: письменник, емігрант, парресіаст»²⁶, крім того, монографією українського письменника і журналіста Є.Минка «Парресія», в якій крізь психоаналітичну оптику автор розглядає сталінський терор, розгром художнього авангарду, театр Беккета і Вілсона, мистецтво Родена і Савакова і шизофренію головного редактора журналу «Телекритика» (2007-2010), яким він був.

Хочеться спробувати застосувати досліджені Мішелем Фуко семантичні, етимологічні, філософські та політичні властивості й імплікації античного конструкту *παρρησία* до творчого доробку Володимира Винниченка в ідеологічних і художніх репрезентаціях української ідентичності митця як письменника, парресіаста й політика-емігранта. Питомі атрибути парресії – відвертість, істина, небезпека, критика і обов'язок – актуалізовано Винниченком у фуколдіанських категоріях «bios» і «logos», внутрішньо цілісної відповідності та гармонійного співвідношення між раціональним вербальним актом і способом життя. У дослідницькій перспективі життя і творчості українського емігранта-парресіаста, яка поєднує історичну специфіку епохи, національну самотність письменника та його біографічну індивідуальність, міститься оптимальна критична оптика, котра допомагає комплексно відобразити ідеологічну позицію Винниченка в щоденниках,

²⁵ Fruchaud H.-P., Lorenzini, D. Michel Foucault. Discourse and truth and *parresia*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 2019, 295 p. [in English]

²⁶ Hon O. Ezra Pound: pysmennyk-emihrant i parresiasht [Ezra Pound: émigré writer and parresiasht], *Suchasni literaturoznavechi studiyi* [Contemporary literary studies], *Iyp. 21. Svitovi diaspori: literaturni i kulturni proiektsiyi* [World diasporas: literary and cultural projections], Kyiv: VTs KNLU, 2024, P. 27-33 [in Ukrainian].

філософському трактаті «Конкордизм», публіцистиці та романістиці протягом тридцяти років останньої еміграції. Численні щоденникові записи можна сприймати як вияв громадянського обов'язку. Історія правдивого та безкомпромісного висловлювання, що його Фуко пов'язує з дискурсивною прагматикою публічних виступів античних парресіастів, актуалізується Винниченком у щоденникових записах, публіцистичних статтях і листах-зверненнях до багатьох європейських політичних діячів, зокрема і до Сталіна. Складається часом враження, що значна частина щоденникових нотаток політичного характеру мали, фактично, одного адресата – диктатора Сталіна. Так 3 липня 1930 р. він занотує: «16 з'їзд ВКП закінчився. Звіти величезні, повні реляцій про успіхи. Мимоволі виникає питання: невже можна говорити 2 тисячам людей в очі всім їм відому неправду, і ці дві тисячі, знаючи, що це неправда, приймають її «громом оплесків»? Коли це так, до якої міри може бути спадлючена силою примусу людська натура».

У щоденниках Винниченко прибирає образ парресіаста, і ця маска набуває нових обертонів і смислів у контексті фуколдіанської «паррасіастичної гри на життя чи смерть». Саме щоденник слугує катедрою для утвердження свободи слова промовцем і функціонує як модерний еквівалент трибуни. Експрем'єр-міністр, цей увиразнений офіційний титул, акцентує санкцію автора щоденників, публіцистичних статей і листів до відомих політичних діячів на вільне вираження думки речниками упривілейованої еліти, що резонує із симбіозом інтелектуального авторитету та морально-етичної репутації у вербальних парресіастичних актах. Тезаурус художньо-поетикальних масок (Івонни Вольвен, Даніеля Брена) у еміграційних творах констатує затуляту переконаність у власній правоті, і такий свідомий вибір не залишає місця почуттю глибокого каяття чи сподіванню на емпатію, карбовано та роковано маркують акт парресії як свідомого вибору, способу життя та свободи життєвого шляху в утвердженні самости, української ідентичності. Уже в середині 30-х рр., коли розпочалися страшні репресії, Винниченко 22 липня 1935 р. відверто зізнається: «Ленінізм і сталінізм намагалися, б'ючи мінусами по мінусах, дістати плюси. Виходять тільки мінуси. А насильством б'ючи по насильству, свободи не дали... не породили правдивості і щирості».

Навіть поцінуюючи результати Нюрнберзького процесу, політик 30 вересня 1945 р. відверто й назагал несподівано висловлюється про нього: «В Нюрнбергу закінчився суд над злочинцями. Суд справедливий, об'єктивний. Але... не повний. Найголовніших злочинців, лютих, жорстоких, запеклих злочинців, у яких нацистські злочинці брали приклад, цих злочинців на лаві підсудних не було, вони були у фотелях суддів, вони судили, вони карають. А це підриває вагу та ціну присудів»²⁷.

Винниченка-парресіаста виділяє поєднання беззастережного висловлення поглядів і дискурсивної

естетизації жанрів щоденника, публіцистики й роману. Політичні погляди Володимира письменника, його естетична позиція складають навіть на сьогодні одну з найконтroversійніших сторінок української культури ХХ ст. Конструктивним ключем до пояснення його позиції як письменника-емігранта можуть слугувати модуси політичних і художніх репрезентацій української ідентичності митця, актуалізованих у його творчому доробку в контексті античного поняття *παρρησία*, квінтесенцією якого М.Фуко називає вербальну діяльність, яка маркує особливе відношення мовця-парресіаста до істини у правових і філософсько-етичних категоріях щирості, мужності, небезпеки, закону, свободи, обов'язку, (само)критики – «чесності з собою».

Щоденникові записи, публіцистика та художні тексти Винниченка 1920-1940-х рр. свідчать про органічну структуру його творчості, скерованої на образне втілення специфічної форми культурної пам'яті як естетичного неперервного європейського континууму. Конструювання авторських масок у ранній творчості у зрілому періоді вивершується «маскою» класичного парресіаста, а трибуною слугують щоденники, публіцистичні та художні твори. Винниченко-парресіаст виражає в них особисте ставлення до істини і свідомо ризикує життям, оскільки усвідомлює, що говорити правду є його обов'язком. Видається, що критична оптика «емігрант-парресіаст», яка поєднує самоідентифікацію письменника та його біографічну індивідуальність на тлі катаклізмів середини ХХ ст., сприяє комплексному відображенню ідеологічної позиції митця в його щоденниках, «Відродженні нації», «Конкордизмі», «муженських» романах – чинниках життєпису й творчості, що матеріалізують фукоїстського парресіаста: «Як вільна особистість він обирає правду замість брехні, смерть замість життя та безпеки, критику замість лестощів і обов'язок замість зиску та егоїзму» [19, с. 45-46], про що свідчить навіть перший абзац передмови до «Відродження нації» (1920): «Я беру на себе трудну річ: дати повну, *правдиву* картину боротьби українства за визволення своєї нації... У дні... найтяжчі нашого народу я берусь за цю роботу... Важко робити цю працю в потрібному спокої. Але в свідомості *ваги істини*, в свідомості значіння щирого, нелукавого й *чесного* виявлення подій, я вживу всіх усиль, щоб одсунути від себе всяке національне чи партійне лицеприяття, одійти від усяких особистих симпатій чи антипатій і розглянути весь хід нашого руху в усій об'єктивності, на яку я можу бути здатним» (курсив мій. – Г.С.)²⁸.

Ще в своїх ранніх публіцистичних статтях у журналі «Украинская жизнь», об'єднаних заголовком «В чому наша сила?», Винниченко критикував вороже ставлення до України, українського питання в російській думі та офіційній пресі й закликав у драгоманівському дусі «ні на кого не покладатись, а лише на себе, на власну силу, яку слід побільшити наполегливістю й самопожервою». Застережливо звучали характеристики ледве не традиційних історичних гріхів українських

²⁷ Vynnychenko V. Shchodennyky [The Diaries], 1943-1951, T.2, Kharkiv: Folio, 2021, P. 119 [in Ukrainian].

²⁸ Vynnychenko V. Vidrozhennia natsii [The birth of the nation], Viden, 1920, P. 1 [in Ukrainian].

провідників: ми надзвичайно окослові й охочі до скарг на недолю, на ворогів, на проголошення гучних слів про вірність «ненці-Україні».

Є достатньо підстав вважати справедливим те, що саме Винниченкові судилося проголосити історичні 3-й та 4-й Універсали уряду УНР. Нова ситуація стала йому в нагоді, щоб із активного учасника перетворитися на літописця тріумфів, а ще більше – помилок і поразок української національно-визвольної боротьби, змагань за національну державність. Саме так народилася його знаменита тритомна книга «Відродження нації», сповнена чесних роздумів, позначена, як і кожний літопис, і точними та слушними оцінками, і елементами суб'єктивності.

Кількамісячне перебування в Москві, переговори з багатьма найвищими керівниками партії й держави (якими закулісно керував Ленін) виявили цілковиту ілюзорність чергових сподівань Винниченка. Крах ілюзій визначив і остаточний рішучий крок Винниченка – вимушену добровільну еміграцію... «до кращих часів», які за його життя так і не настали.

Публіцистичні розвідки, есеї, полемічні статті, програми, звернення до державних інституцій і окремих діячів торкалися найрізноманітніших сфер життя нації та світу. Чимало особливо злободенних і гостропроблемних статей поширювалися в усьому світі, викликаючи широкий громадський та політичний резонанс.

В площині своєї моральної доктрини «чесності з собою» в статті «Не в усьому чесні з собою» (1920) Винниченко розгортає теоретично аргументовану й добре оснащену фактажем критику більшовицького керівництва – сповідуваного ним «словесного керівництва» й лицемірства в національних питаннях, що насправді виглядало цинічним обманом уярмлених ще царизмом націй.

У статті «Револуція в небезпеці» (лист від закордонної групи УКП) – суворо обвинувальному документі радянській владі, що тримається на щитах і дискредитує перед усім світом соціалістичні ідеали, – Винниченко одним із перших розвінчує свого давнього і непримиримого ідеологічного опонента Леніна – винуватця переродження соціалістичної партії, що змагає від бюрократизму, чинопочитання і втрачає авторитет серед народу.

Величезне значення для справи національного визволення мала багатоадресна стаття «Новооткрытый народ» (1921), в якій Винниченко прагнув відкрити світові віками пригноблений український народ, демонструючи страхітливую історичну панораму підступної ліквідації української державності, пограбування, русифікації й нищення славетної культури. Водночас Винниченко намагався розбудити й національну самосвідомість українців, наснажити їх волею й енергією до опору колоніальній політиці уряду РСФСР, унаслідкуваної від російського самодержавства. Ця стаття зберігає свою актуальність і сьогодні – як для зовнішнього світу, в часи нинішньої боротьби української суверенної держави проти російського неофашизму, так і для самих творців української державності, які з такими труднощами впродовж майже тридцяти п'яти років шукають шляхів

і засобів утвердження своєї політичної та економічної незалежності.

В «Одвертому листі до Горького» (1928) Винниченко, нагадавши про великий і трагічний рахунок української нації до самодержавної Росії та її спадкоємців, застерігає від продовження безкарності брутальних дискримінаційних заходів радянської Росії по відношенню до України. Скориставшись нагодою, автор розповів про некоректне ставлення російського «Буревісника» до політично гнаного українського письменника Винниченка, а також про недавню пихату зневагу до українського «наречія».

Взагалі Винниченкові – бунтівливому паррасіастичному діячеві, імпульсивно вразливій людині досить часто доводилося захищатися від нападок різномасних опонентів і наклепників. У «Листі до класово несвідомої української інтелігенції» (1920) Винниченко деталізує свої соціальні, політичні й моральні принципи. До таких роз'яснень щодо своїх розходжень із Петлюрою, Скоропадським, радянською владою, ВКП(б), Леніним і Сталіним, певною частиною української еміграції Винниченкові доводилося звертатися й сперечатися ледве не до самої смерті. Та й нині не завадило б відповісти деяким політикам, які, до прикладу, збираються перейменувати вулицю Винниченка у Львові.

Бурхливу реакцію в Україні та за кордоном викликала брошура «За яку Україну?» (1934). Оскільки звинувачення в прислужництві то Кремлеві, то войовничому імперіалізму, то буржуазним націоналістам звучали проти небайдужого і відвертого «відставного політика»-парресіаста зусібіч, Винниченко, виборсуючись із трагічних суперечностей, настійно роз'яснював, чийм «агентом» він був насправді, за яку Україну продовжував боротися. Тамуючи біль особистих несправедливих образ, він поставав у своїх зверненнях справжнім громадянином-патріотом, стійким бійцем і проникливим політиком-парресіастом світового рівня. Заклики до об'єднання Винниченко звертає до всіх українських патріотів в Україні і за кордоном, пропонуючи провести Всеукраїнський конгрес для утворення «Української національної ради», яка б завадила перетворенню України на розмінну монету в протистоянні між СРСР і фашистською Німеччиною («Та, за яку змагались Гітлер, Сталін та інші»).

Друга світова війна трагічно підтвердила слушність багатьох застережень і прогнозів проникливого політика. Численні звернення до найвищих керівників СРСР та УРСР залишилися без жодної відповіді, що боляче ранило самолюбство митця, який зазнавав також переслідувань із боку фашистських окупантів у Франції.

Між тим громадянські ініціативи Винниченка – публікація французькою мовою роману «Нова заповідь» (1947), звернення до міжнародної громадської думки і ООН з програмами «світового миру без бомб і барикад», «світового миру без війни, ні гарячої, ні холодої» (концепція трудової держави), заклики до порозуміння між державами з різними політичними системами, що пізніше декларував А.Сахаров у теорії конвергенції як єдиної альтернативи знищення людства в тотальній воєнній

катастрофі – здобували широкий розголос і визнання. Так, за «Нову заповідь», цей перший після Т.Шевченка, Марка Вовчка і М.Драгоманова український твір, опублікований французькою мовою, Винниченка було відзначено Почесним дипломом і срібною медаллю Товариства сприяння мистецтву, науці й літературі.

Колишній голова уряду України ще 1917 р. запропонував світові систему нового суспільного ладу, над якою він працював з 1931 р., прагнучи відшукати шляхи й способи побудови справедливого суспільства, в якому б щасливо почувалася людина («Щастя, Листи до юнака»). Він вибудував під кінець життя оригінальну теорію конкордизму. Відчуваючи загрозу атомної війни, політик вбачає вихід лише у новій формі суспільної організації – колектократії або конкордизму, де шляхом мирного змагання двох систем і взаємного запозичення позитивних сторін кожної усувається будь-яке застосування найманої праці, формується рівновага суспільних і особистих факторів. Вершиною цього процесу повино бути створення Світової Екоомічної Федерації зі спільним ринком, вільним економічним простором без державних і митних кордонів.

Свою працю «Конкордизм» разом зі спеціальним листом-коментарем Винниченко надіслав Сталінові, а згодом відтворив її суть у романі «Слово за тобою, Сталіне!», закінченому за сто днів до смерті. У творі, названому автором «політичною концепцією в образах», виведено не просто особу тирана. Це, за словами Г.Костюка, «ціла епоха нової тиранії»²⁹. Це символ системи, що з неблаганною жорстокістю тримала і тримає в мовчазній покорі сотні мільйонів, що змушена буде відповідати перед історією за майбутні катастрофічні наслідки світового конфлікту. 19 березня 1947 р. Винниченко занотував таке: «Конкордизм, очевидно, уважає, що сталінізм є такий самий тоталітаризм, як і гітлеризм, а цього соціаліст Блюм ніяк не може прийняти (що він і заявив прилюдно вчора, не похваляючи Трумена за зрівнювання большевизма з нацизмом)»³⁰.

Роздумуючи над глобальними світовими проблемами, Винниченко ніколи не послаблював уваги до долі України. У цьому відношенні важливе значення мали дві його великі праці «Була, є й буде» (1948) та «Два спростовання» (1950), що багато в чому зберігають свою актуальність і нині. Перша стаття – це своєрідне продовження давньої полеміки з Горьким про минуле, сучасне й майбутнє України. Друга – історія стосунків із кремлівськими володарями та ватажками української еміграції, а також виклад ідей колектократії а конкордизму.

Чітка політична позиція Винниченка-парресіаста, головна мета якого говорити правду, була продемонстрована у відомому «Заповіті борцям за визволення» (1949), де він робить такі принципові акценти: «Українська держава, українська державність на Україні є. Її створив народ, уся українська нація

в процесі великого перевороту життя в «тюрмі народів Росії». Саме тому Україну, її державність, а не примарні еміграційні «уряди». «конгреси» й слід підтримувати всім свідомим українцям та визнавати всіма державами світу. У тому, що «український народ її захищав, захищає й буде захищати всіма силами своїми, фізичними й духовними», має беззастережно переконати звитяжна поведінка українського народу під час Другої світової війни.

Винниченко у статті «Два спростовання» звертався до кожного українця, стверджуючи, що жоден «не повинен відмовлятися од нашої історичної, хоч ще й не повой перемоги. Навпаки, метою всього його життя і безустанної боротьби повинно бути: *влиття в цю форму живого народного змісту, всебічної свободи нації, самостійності її суверенітету, всього того, що хотіла влити в неї Українська Революція*»³¹.

Сказані ще в 1950 році – за 40 років до здійснення Україною своєї історичної мрії – вистраждані слова, право на які Винниченко засвідчив усім своїм складним і суперечливим, але чесним життям великого мислителя, художника і політичного бійця мали б бути авторитетним попередженням тим мало обізнаним недорікам, що затамили лише хитання й помилки, полемічні крайнощі бентежного патріота Винниченка та поспішають «списати» як «застарілого» того нашого сучасника, яким український народ має пишатися перед усім світом у славному ряду своїх мислителів – Тараса Шевченка, Михайла Драгоманова, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Грушевського.

Гіпостась Винниченка як письменника-парресіаста втілюється у настирливих напучуваннях, настановах і закликах до українців і французів повернутися до істинних джерел людської цивілізації. Особистий досвід пізнього Винниченка, відображений в щоденниках, «Конкордизмі» та модерністських «муженських» романах комплексно втілюють виокремлені Фуко властивості парресії.

У передньому слові «Модернізми Фуко» до колективної праці «Зрозуміти Фуко, зрозуміти модернізм» Девід Скотт окреслює, до прикладу, спільні «орбіти» інтелектуальних пошуків французького філософа і американського поета Езри Паунда, які дослідник редукує до однієї з ознак парресії, критики³². Подібне прочитання, можливо, залишає поза увагою деякі важливі етико-філософські риси творчого портрету Винниченка як виразника української та французької культур та їхніх цінностей. Водночас важливо виокремити посутнє для пропонованого аналізу маски Винниченка як парресіаста трактування «Іншого» для маркування самости³³. Такий погляд на художнє й ідеологічне політичне вираження самоідентичності Винниченка варто доповнити поєднанням політичних поглядів із конструюванням

²⁹ Kostiuk, H. Volodymyr Vynnychenko ta yogo ostaniiy roman. Peredmova do «Slovo za toboyu, Staline!» [Volodymyr Vynnychenko and his last novel. Preface to «A Word for You, Stalin!»], Niu-York: UVAN, 1972, P. 67 [in Ukrainian].

³⁰ Vynnychenko V. Shchodennyky [The Diaries], 1943-1951, T.2, Kharkiv: Folio, 2021, P. 214 [in Ukrainian].

³¹ Ibidem, P. 343.

³² Smit P.-B., van Urk E. Parrhesia: ancient and modern perspectives on freedom of speech, Leiden; Boston: Brill, 2018, P. 8 [in English].

³³ Scott D., Mattison, L., Ardoine P., Gontarski S. E. Understanding Foucault, understanding modernism, New York: Bloomsbury Academic, 2017, P. 253 [in English].

дискурсивних «масок», що вивершується «маскою» класичного парресіаста, а трибуною слугують щоденники, «Конкордизм», публіцистичні статті й «муженські» романи.

Ідеї Фуко наснажують і компаративні дослідження модерністської літератури³⁴. Висновки дослідників психоаналітичних імплікацій парресії безпосередньо резонують із яскраво модерністським творчим почерком і політичними настановами Винниченка-бунтівника: «формування самототожності є наслідком конфронтації з владою за конкретних обставин, навіть якщо ця конфронтація одночасно апелює і переформатовує компетенції влади»³⁵. Праці, присвячені парресії у давньогрецькій і давньоримській культурі, спонукають до вивчення біографії і творчості Винниченка в континуумі європейської публіцистичної традиції, що зумовлює актуальність запропонованої гіпотези про співвідношення біографії письменника з «маскою» парресіаста.

Одним із ключів до розуміння політичних поглядів Винниченка-емігранта є митцеве розуміння того, що значить бути українцем. Визначною прикметою творчих експериментів письменника став пошук шляхів репрезентації власної ідентичності на тлі обставин емігрантського життя. Загалом, конфлікт Винниченка-експатріанта і парресіаста з його батьківщиною можна розглядати у площині історичного континууму стосунків митця та влади. У таксономії Фуко такий конфлікт можна пояснити відсутністю «парресіастичного пакту», відповідно до якого влада не карає за право індивідуума оприлюднювати неприємну правду³⁶.

Глибинний взаємозв'язок Винниченка з батьківщиною зумовлений, зокрема, спадковістю, автохтонністю у фуколдіанському прочитанні громадянства як органічного чинника парресії. Так, скажімо, у «Фінікіяках» Евріпіда Фуко віднаходить свідчення правомірності та необхідності факту народження та громадянства у справедливо організованому місті як ексклюзивно права висловлювати правду³⁷. Про громадянство своїх синів як привілей через походження згадує Федра в Евріпідовому «Гіпполіті»: «Хай ростуть вони, / Проречисті та вільні, в благородному / Афінян місті»³⁸. В англomовній стенограмі лекцій Фуко на місці «проречисті» у перекладі Андрія Содомори подано французьке «franc-parler» у значенні відвертого, чесного спілкування³⁹.

Громадянство по праву народження, свобода слова у публічній діяльності Винниченка нерозривно

пов'язана з громадянським обов'язком, який Фуко називає четвертою властивістю парресії. Її специфіка пояснюється тим, що проголошення істини означає не лише наражатися на ризик чи протистояти небезпеці, парресія вважається обов'язком⁴⁰ та мірилом морально-етичної бездоганної репутації парресіаста у текстах Фуко⁴¹. Саме цими етичними категоріями Винниченко обґрунтовував свої публіцистичні виступи проти партії більшовиків, Сталіна, за які він був проголошений 5 з'їздом рад «ворогом народу». Тавтологічна риторика Винниченка підкреслює інтелектуальну обраність і авторитет парресіаста, його політичну та соціальну компетентність. Лист письменника до Сталіна, датований липнем 1936 р., також рясніє категоріями парресіастичного гатунку. У ньому Винниченко вирішив переконати вождя, що оптимальним способом відвернути війну могло б стати надання Україні європейського протекторату. При цьому письменник висловлював упевненість, що в історичній перспективі Україна однаково рано чи пізно стане незалежною державою: «не можна вічно тримати в насильницькому союзі сорокамільйонний народ... збіг усіх історичних і сучасних, як міжнародних, так і внутрішніх умов із залізною необхідністю веде Україну до державної незалежності. Трьохсотлітнє перебування її під володарюванням російського імперіалізму... приходить до кінця. Україні в складі цієї самої єдиної неділімої Росії більше не буде»⁴².

Поряд із паратекстуальною автоцитатою, покликами до своєрідного «епіграфу» до публіцистичних виступів, Винниченко пояснює своє антирадянське і антигітлерівське налаштування і прирівнювання їх одне до одного у категоріях парресіастичного дискурсу істини, безпеки та активних учинків, наголошуючи, що справжнє демократичне врядування ґрунтується на обізнаності громадянина з фактами, що більше освічена людина, то більше у неї обов'язків, а знання вимагає дії. Заочне звинувачання Винниченка яскраво ілюструють третю характеристику парресії, яку Фуко називає «правдолюбством у грі на життя чи смерть»⁴³. Таким чином, публіцистика Винниченка, його щоденники, «Конкордизм» актуалізують модерне втілення фуколдіанського визначення античного парресіаста як особистості, яка сміливо і публічно пророкує істину. Парресія пов'язана з безпекою і мужністю, а парресіаст публічно втілює «істину своєю зовнішньою поведінкою, драматизує її своїм тілом»⁴⁴. Парресіаст утілює істину в «грі на життя чи смерть», яка розкриває

³⁴ Grabowicz G. «Taras Hryhorovych Shevchenko», *The Literary Encyclopedia*, 2018, May 22, URL: <https://www.litencyc.com/php/speople.php?rec=true&UID=13029> [in English].

³⁵ Scott D., Mattison, L., Ardoin P., Gontarski S. E. Understanding Foucault, understanding modernism..., op. cit., P. 134.

³⁶ Grabowicz G. Taras Hryhorovych Shevchenko, *The Literary Encyclopedia*..., op. cit.

³⁷ Fruchaud H.-P., Lorenzini, D. Michel Foucault. Discourse and truth and parrësia. Chicago, London: The University of Chicago Press, 2019, P. 7 [in English].

³⁸ Фуко М. Речь и истина. Лекции о парресии (1982-1983) [Speech and Truth. Lectures on Parrhesia (1982-1983)], Москва: ID «Дело» RA Kh i GS, 2020, URL: <https://www.uaklex.ru-zxy>, P. 419 [in Russian].

³⁹ Fruchaud H.-P., Lorenzini, D. Michel Foucault. Discourse and truth and parrësia..., op. cit., P. 7.

⁴⁰ Ibidem, P. 45.

⁴¹ Ibidem, P. 73.

⁴² Vynnychenko V. Shchodennyky [The Diaries], 1943-1951, T.2..., op. cit.

⁴³ Fruchaud H.-P., Lorenzini, D. Michel Foucault. Discourse and truth and parrësia..., op. cit., P. 43.

⁴⁴ Ibidem, P. 60.

природу «відносин між *bios*’ом як життям, стилем життя та *logos*’ом»⁴⁵.

Карбована і рокована, внутрішньо цілісна відповідність і гармонійне співвідношення між раціональним логосом і способом життя, автентичність взаємозв’язку біографії та вербальних актів парресіаста повною мірою ідейно-поетикально втілено Винниченком у творах 30-50-х років, які перетворюються на автобіографічний метатекст. Серед поліфонічного хору персонажів, які передають відтінки внутрішнього стану ліричного героя та контрастно увиразнюють відмову від жанру паліодії, маркують акт парресії як мужнього у-тілення істини в біографії.

Картографування сформульованих Фуко властивостей парресії у творчому портреті Винниченка-письменника, який прибирає шати емігранта-парресіаста, видається конструктивним інтерпретаційним підходом до осягнення його трагічних стосунків із батьківщиною. Парадигматику парресії, запропоновану Дж. Грабовичем стосовно Т.Шевченка, конкретизовано у площині її синтагматики, взаємозалежності компонентів концепту. Автобіографічний жанр, публіцистичні виступи та специфічне структурування модерного епосу митця уречевлюють і у прямому сенсі в-тілюють модуляції концептосфери парресії у трьох площинах, якими французький мислитель схарактеризував парресіастичний акт: політичний вимір оприявлено Винниченком у доконечних чинниках громадянства й обов’язку в інституціонізованих відношеннях між демократією та істиною, етичний реалізовано у співвідношенні істини й упривілейованого індивідуума, який мужньо та публічно критикує мейнстрім, а філософський – у «грі на життя чи смерть», проблематизації парресіастичного акту, конгруентності *bios* і *logos*.

Важливо наголосити, що запропонований науковий підхід полягає в застосуванні фуколдіанського філософського апарату до історико-літературознавчої проблематики, що висвітлює співвідношення біографії модерністського письменника з «маскою» парресіаста в континуумі західної ораторської і публіцистичної традиції і демонструє конструктивний підхід до мультикультурних конфігурацій ідентичності митців-емігрантів. У майбутньому варто дослідити

літературо-критичні праці Винниченка та філософсько-культурологічні трактати Фуко як текстуальні платформи зі спільними поняттями, наприклад, давньогрецького концепту *paideia*, а також розширити контекст художніх прийомів розчинення модерністських авторських масок у двоїстій усно-писемній традиції.

Видається, що критична оптика «емігрант-парресіаст», яка поєднує самоідентифікацію письменника та його біографічну індивідуальність на тлі катаклізмів середини ХХ ст., сприяє комплексному відображеннякню ідеологічної позиції Винниченка в його щоденниках, публіцистиці та поетикальних особливостях романів – чинниках життєпису і творчості, що матеріалізують фукоїстського парресіаста.

В сучасній культурно-політичній ситуації парресіастичний концепт «мужності істини», сповідуваний Винниченком, уявляється надзвичайно важливим. Переконаючи, що «безстрашна промова» – це обов’язок інтелектуалів, дисидентів і опозиціонерів, показуючи, якою саме є «мужність істини» в ситуації цензури і репресій, що одночасно і буквально повертають нас у ситуацію парресії як ризику життям і породжує різні форми альтернативного, непрямого мовлення, які, своєю чергою, вимагають безстрашності.

Сиваченко Галина – доктор філологічних наук, професор, завідувачка відділу компаративістики Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, автор понад 200 наукових праць, з них 4 монографії і 10 підручників. Коло наукових інтересів: літератури західнослов’янських народів, українська література (постмодернізм, творчість В. Винниченка), компаративні дослідження світової та української літератури.

Syvachenko Galyna – Doctor of Philology, Professor, Head of the Comparative Studies Department at the Institute of Literature named after T. G. Shevchenko, National Academy of Sciences of Ukraine, author of over 200 scientific works, including 4 monographs and 10 manuals. Research interests: literature of Western Slavic peoples, Ukrainian literature (postmodernism, works of V. Vynnychenko), comparative studies of world and Ukrainian literature.

Received: 2.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© G. Syvachenko, 2025

⁴⁵ Ibidem, P. 141.

СУЧАСНІ РОМАНИ В ЖАНРІ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ІСТОРІЇ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ СУПРОТИВУ УКРАЇНЦІВ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ (ЧАСТИНА II)

Антоніна АНІСТРАТЕНКО,

Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці

(Україна)

oirak@bsmu.edu.ua

MODERN NOVELS IN THE GENRE OF ALTERNATIVE HISTORY AS AN IMPLEMENTATION OF THE RESISTANCE OF UKRAINIANS TO RUSSIAN AGGRESSION (THE SECOND PART)

Antonina ANISTRATENKO,

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine),

ORCID ID 0000-0003-1984-4441; Researcher ID: S-7158-2016

Anistratenko Antonina. Modern novels in the genre of alternative history as an implementation of the resistance of Ukrainians to russian aggression (the second part). The novelty of the study. Due to Russia's genocidal war aimed at the destruction of Ukraine in the 21st century, the factors shaping national identity have become of paramount importance. **The aim of the article.** This study identifies, analyses, and contextualises the latest alternative history novels, such as «The Third Tercium» (2019) and «Reprints of the Unfinished Drafts» (2020) by Oleksandr Menshov. These works provide a comprehensive perspective on the ideological and informational struggle of Ukrainians, who found themselves within an enemy state. They also reveal the mechanisms Russia employs to erase Ukraine physically, culturally, and informationally. **Methodology.** The main method of the research is comparative analysis. **Conclusions.** Alternative history serves as a productive metaphor, offering insight into the potential course of 20th-century European history – and the early 21st century – had Russia suffered defeat in its imperial ambitions, particularly in World War II. Such historical deconstructions are explored in Vasyl Kozhelyanko's «Parade» trilogy: «Parade in Moscow», «Konotop», and «The Lord's Human Zoo». These works illustrate how substituting patriotism, nationalism, and human-centrism with Moscow-centric cosmopolitanism, pacifism, and collectivism has historically reshaped ideologies. Ukrainian literature, especially classical works, preserves examples that lend themselves to alternative historical narratives. Oleksandr Menshov, a contemporary Ukrainian writer from Kherson, remained in his hometown during both the onset of war in 2014 and the full-scale Russian invasion. As of 2023, he has not left. His works engage with the necessity of countering the enemy while constructing an intrinsic ideological and informational arsenal to resist genocide – both in the present and the future. They emphasize Ukraine's reestablishment as a victorious nation within Europe and the world.

On the global cultural stage, this discourse extends to debunking Russian historical and literary fakes, exposing its ideological manipulations, and dismantling the false narratives of what Mikhail Epstein terms the Russian antimythology. The primary goal of this study is to outline and critically examine fundamental imperial myths and ideological constructs that have infiltrated Ukrainian culture and literature for centuries. These narratives were designed to facilitate gradual expansion, instill a Little Russia complex, and erase Ukrainian national identity. **Perspectives for future research.** A crucial part of this conversation is addressing the falsification of history, particularly the misrepresentation of key historical figures and their roles. Equally important is highlighting examples of national self-representation that form the foundation of Ukraine's cultural canon and drawing attention to the nation's victories on Europe's geopolitical map.

Key words: Vasyl Kozhelyanko, «Parade» trilogy, Ukraine's cultural canon, Oleksandr Menshov, «The Third Tercium», «Reprints of the Unfinished Drafts», the resistance of Ukrainians to russian aggression in fine literature.

Вступ. За умов геноцидної агресії росії проти України у ХХІ столітті, питання національної ідентичності набувають стратегічного значення. У цьому контексті, альтернативна історія виступає як потужний метажанр, здатний продемонструвати гіпотетичний розвиток подій у Європі ХХ – початку ХХІ століття, зокрема, якщо б росія зазнала поразки у своїх імперських змаганнях, наприклад, у Другій світовій війні. Спроби такої деконструкції історичних наративів є центральними у дефілядній трилогії Василя Кожелянка: «Дефіляда в Москві», «Конотоп» та «Людинець пана Бога». Механізми підміни понять патріотизму, націоналізму та людиноцентризму на вигідні для московської метрополії космополітизм, пацифізм та колективізм можливо глибоко проаналізувати, спираючись на історичні прецеденти, збережені

українською літературою, особливо її класичними творами, які є джерелом для альтернативної історії.

У представлений студії особлива увага приділяється аналізу новітніх романів метажанру альтернативної історії – «Третя терція» (2019) та «Репринти незакінчених чернеток» (2020) Олександра Меншова – у зіставленні з трилогією Юрія Щербак «Час». Ці твори виявляють тематично-ідейні та історико-культурні парадигми, а також внутрішні чинники українського національного супротиву, які в інших історизованих текстах можуть бути неявними. Важливо досягти всебічного розуміння ідеологічного та інформаційного інструментарію боротьби українців, що опинилися у прямому протистоянні з ворогом, а також тих засобів, які росія застосовує для всебічного знищення України – фізичного, культурного та

інформаційного. Олександр Меньшов, сучасний український письменник з Херсона, що став воїном Збройних Сил і трагічно загинув на фронті у 2023 році, встиг створити три романи в жанрі АІ, розкривши у них мотиви та історичну роль постатей українського опору, таких як Є. Коновалець, А. Мельник, та сучасних військових.

Для ефективної протидії ворогу та розробки власної іманентної ідеологічної й інформаційної зброї проти геноциду, як у теперішній час, так і для подальшого відновлення та утвердження України як нації-Переможця у Європі та світі, критично важливо звернутися до пророчих передбачень, залишених Василем Кожелянком у «Дефіляді в Москві», а також проаналізувати подальше втілення цієї переможної концепції у літературних творах Олександра Меньшова. На міжнародній культурній арені це передбачає ініціювання широкої дискусії, спрямованої на розвінчання культурних, зокрема літературних, фейків, російських історико-літературних міфів та фальшивих наративів російського «антисвіту» (за М. Епштейном).

Основне завдання дослідження полягає у визначенні та контекстуальному викритті фундаментальних імперських міфів та ідеологем, які століттями непомітно інфільтрували в українську культуру та літературу, прагнучи до поступової експансії, формування комплексу малоросійства та ерозії української національної ідентичності. Це насамперед стосується розмови про фальсифікацію історії, спотворення ролей та образів її видатних діячів або їхньої антинаукової інтерпретації. Водночас існує нагальна потреба артикулювати ті приклади національної саморепрезентації, що стали фундаментом національного канону, та привернути увагу до історичних перемог України на геополітичній мапі Європи.

Основна частина. Першопрохідці Кожелянко і Щербак заклали практичні шаблі українського супротиву російській агресії і підвалини жанру альтернативної історії в нашому сучасному письменстві. На уявну арену до бою виходить незвичайний український херсонський прозаїк О. Меньшов.

Роман О. Меньшова «Третя терція» (2019) про 1929 рік та будівництво Дніпровської ГЕС, що належить до історії реально зафіксованої, під час якого відбулося таємниче вбивство американського інженера Білла Пауелла, що вже постає альтернативним варіантом історії, який включає детективну сюжетну лінію твору. Випускник юридичного факультету та головний герой роману Іван Кичинський випадково стає учасником розслідування цієї заплутаної справи та напарником екстравагантного слідчого Віктора Ястржембського. Щодо функціональної поетики роману, то сукупність художньо-естетичних та стилістичних характеристик роману чітко підпорядкована формі та побудові твору, що доволі рідкісне явище для детективного пригодницького роману. Можна припустити (оскільки чітких вказівок

від автора або критиків щодо історії написання роману поки що немає), що явна підпорядкованість змісту формі продиктована задумом О. Меньшова – а саме ідеєю «Третьої терції» – розгорнути сценічну та кінематографічну модель доби УНР з альтернативною структурою державності України, яка «могла би» здійснитися за певних (спроектованих у фабулі твору) умов. Роман починається авторською стилізацією під газетну вирізку кубанської газети про будівництво Дніпровської електростанції, написаною під ідеологічно спланованим кутом зору: «Буржуазний петлюрівський режим знову показав свій вищир...»¹.

Відтак, протягом дії сюжетних колізій у романі, ресурсом для створення, розгортання та розв'язання конфлікту служить діалектичне протистояння умовної «Руки Москви» (як утопічного гальмівного процесу розвитку) та умовного «Західного сонця УНР» (як джерела прогресивних ідей). На рівні художніх образів реалізуються обидва суміжно-протилежних збірних пасивних персонажі: СРСР як набір медіа-матеріалів, включених текст роману та УНР як персонажі-діячі (Білл Пауелл, Іван Кичинський, Віктор Ястржембський, Макар, Банкір, Рибakov та ін. і також як вирізки з газет і журналів «Вечірній голос», «Телеграф», «Свобода», «Всесвіт»).

Незалежно від ролі та емоційно-стилістичного малюнку персонажа, будь-хто з дійових осіб, разом із медійним простором (радіо «Свобода», газета «Свобода», «Таймс», газета «Нью-Джерси» та українські незаангажовані проросійським та радянським кон'юнктурним наглядом видання), функціонують в романі як «західне сонце» та мають активну функціональну роль каталізатора сюжету, а всі інші медійні матеріали виступають в ролі політичної загрози світовому демократичному простору, міфологічним втіленням ідеї первинного Хаосу. У стильовому аспекті роман інтермедіальний: близько 50-ти відсотків усього тексту займають інформаційні матеріали, оголошення, статті, цитати (або їх стилізація) з американських, британських, українських та російських газет і журналів. Треба зауважити, що структурно й семантично публіцистичні надбудови тексту роману формують специфічну сюжетну лінію, що бере безпосередню участь у реалізації фабули.

Відтак, комунікативна мета «диригує» усіма рівнями художнього твору. Скажімо, на мовно-стильовому рівні, переважно, авторами застосовується публіцистичний, репортажний стиль, у мові твору вживаються сленгові слова, фраземи, внутрішні діалоги у формі непрямої мови («...розповідав Сокіл, потягуючи коньяк і закушуючи «ніколяшками»... контррозвідка аж зі штанів вистрибула на радощах. Уявляю, скільки там людей уже вішало на груди медальки в зв'язку з тим, що упіймали шпигуна! А він візьми та й утечи від них...»²; на синтаксичному рівні – неповні речення, апелятивні конструкції є характерною рисою поетики субжанру політичного роману, не тільки для української політичної прози, а й загалом –

¹ Men'shov O. Tretya tertsiya [The Third Tercium], Kyiv: Vyd. hrupa KM-BUKS, 2019, P. 3 [in Ukrainian].

² Ibidem, P. 428.

метажанровим маркером АІ. Знаходимо у німецького письменника Т. Вермеса в романі «Він знову тут» часто уживані неповні речення, «пунктирові» означення, риторичні питання: «...читаєч упіймався у пастку, де закінчується насміх із Гітлера, читаєч сміється. Але не із нього, а з ним. Сміятися з Гітлером – хіба це можливо? Чи це дозволено? Дізнайтеся самі. Це нарешті вільна країна. Поки що...»³. На символічному рівні – політичні гасла можуть діяти як персонажі, а відомі історичні постаті – виступати символами колективного національного вибору («Ми - на війні! Як ти думаєш, що росіянин зробить із тобою, коли прийде сюди? Повір, росіянин придивиться до твоєї дитини і не скаже, наприклад, о, це ж юна німецька дівчинка, але заради дитини я не хочу впускати низькі інстинкти в мої штани!»)⁴; на генологічному рівні матимемо комбінований жанровий різновид, а на ідейно-тематичному проявляється задекларований результат комунікації, що полягає у здійсненні на читача естетичного та політичного впливу, що може дати йому аналітичний простір для переосмислення певних історико-політичних подій («А коли ви, прочитавши сю річ, полюбили моє мало знане місто та його горожан, коли перейнялися повагою до історії Ярополя та його майбутніх правників – то вважатиму я, що дарма проминуло моє життя»)⁵. Так, у формі листа до читача, завершує свій роман Ю. Щербак.

Якщо взяти до уваги поетику англійськомовних романів політичного субжанру АІ, то в них спостерігається виразна алегоризація архітекtonіки роману, інколи аж до метафоризації фабульної структури, причому незалежно від національної літератури та культурно-історичної самоідентифікації автора. Йдеться про об'єднання кількох художніх прийомів, що мають спільне завдання – створення специфічного ритму твору за рахунок вторинного поділу фабульних частин на окремі фракції задля подальшої алегоризації або ж символізації їх та наступного створення макрометафори на рівні архітекtonіки роману. Наприклад, якщо взяти за аксіому авторського мислення прийнятий у психологічній науці (зокрема гештальт-психології) символічний образ їжі як інформації, то прийоми харчування людини в такому разі можуть слугувати рівнями проникнення в інформаційний простір певної події чи поглиблення інформаційно-емоційної взаємодії між персонажами. Контекстуально це виглядає так: «Коли служниця Анна піднялася о шостій, вона, як завжди, повела носом, побачивши чистий стіл, а її зморщений ніс, здавалося, промовляв до Клари за спиною Алоїза, коли той пуцував чоботи перед плитою: «Я тебе знаю. Ми однаковісінки. Ти теж колись була служницею. Навіть не домогосподаркою. Звичайнісінькою покоївкою або на кухні. А всередині себе ти залишишся нею назавжди»»⁶, – так розпочинає розділ «Приготування сніданку» Стівен Фрай.

Надалі читач довідується історію головного жіночого персонажа, Клари, та її справжніх стосунків із чоловіком Алоїзом, власне, в такий спосіб фабула роману сконструйована архітекtonічною побудовою за принципом метафори «один день з життя = життя», яка розробляється за допомогою алегоризації періодів читацького «входження в інформацію» під час взаємодії персонажів між собою під час щоденних ритуалів, наприклад, прийому їжі, яка, своєю чергою, символізує інформацію, певний рівень знання, що дозволяє взаємодію, робить її ефективною з погляду розгортання колізії сюжету.

Пальма першості у найглибшому проникненні концепту їжі в конструювання фабули роману безперечно належить Марії Боцюрків та її романові «Вдала їжа для розставань. Спомини голодної дівчинки». Їжа тут втрачає об'єктну спрямованість і трансформується в дескриптивну сутність персонажів-діячів: «Кожен з моїх друзів має свою фірмову страву. Рецепт може бути занотований на старих картках, одержаних від колишніх коханців або ж померлих бабусь [...] Інколи фірмова страва людини заміщає летючий образ її обличчя. Часто це людське alter ego, внутрішня саморепрезентація, що її не так легко розкрити...»⁷. Щодо М. Боцюрків та її роману «Вдала їжа для розставань...», то слід наголосити на двох важливих факторах: розпізнавання альтернативної історії та політичного контексту роману. Авторка перебуває особисто на політично-соціальному маргінесі, адже вона є талановитою емігранткою у другому поколінні. Вона вже не є носієм української мови, тому, власне, її твори написані непоганою англійською, але вона все ще всотувала українську культуру, зростаючи в наполовину українській сім'ї, причому найдоступнішою часткою української культури для неї у Канаді виявилася саме традиція кухні. Так, бачимо в романі якщо не alternative history, то принаймні alternative story імплантації в культурне середовище та реінтеграції пам'яті як культурного антропологічного модусу. Політичний аспект роману в сюжеті виражений слабо, однак засобами іронії та алегоризації чітко виражений на символічному рівні твору та полягає в розкритті наслідків політичної глобалізації для малозахищених верств населення, зокрема емігрантів та їх сімей.

Якщо в М. Боцюрків майже всі твори присвячені всеохопній, проте безрезультатній, боротьбі з глобалізацією, то в оповіданні О. Ірванця «Львівська брама» гротескно описана альтернативна історія (alternative story) наслідків суспільно-політичної локалізації та регіоналізації. Поет, прозаїк, «бубабіст» О. Ірванець чітко відчуває децентралізацію культурного та наукового, духовного та суспільного життя в Україні, передає її в зміщенні часових і просторових площин засобами кадрування у сюжеті оповідання. Кадр перший сповіщає читача про відправну точку

³ Vermes T. Er ist wieder da [He is here again], Der Roman, Köln: Lübbe GmbH & Co. KG, 2012, P. 4-5 [in German].

⁴ Ibidem, P. 27-28.

⁵ Shcherbak Yu. Khroniky mista Yaropolya [Chronicles of the city of Yaropol], Kharkiv: Folio, 2008, P. 242 [in Ukrainian].

⁶ Fry S. Making history. A Novel. Random house, 1997, P. 6 [in English].

⁷ Bociurkiw M. Comfort food for breakups. The Memoir of a Hungry Girl, Vancouver: Arsenal Pulp Press, 2007, P. 119-120 [in English].

оповідного хронотопу: «...Як тебе не любити, Києве мій! Ну, не любити можна по всякому. Можна тихо і злобно, крадькома, як москаль який-небудь. А можна відверто, з розпачем, як ось я, наприклад, зараз. Тут і тепер. На задній лаві довжелезного тролейбуса-гармошки... Ні, такого тебе я й справді не люблю, мій Києве, столиця моєї держави, плюс-мінус матір всіх руських городів...»⁸. З іронічної, навіть фантазмагоричної зав'язки впливає декілька чітких фактів: головний герой та автор-оповідач виступає спостерігачем і коментатором подій; також, він, проїжджаючи на тролейбусі, спостерігає описані в творі події, отожд маємо, які, вочевидь, будуть іманентними оповідачеві й діалектично пов'язаними з «москалями» та «городами руськими», наостанок автором дається вказівка на місцевий локус або ж (у просторовому сенсі) децентралізацію та регіоналізацію: «столиця моєї держави» та «плюс-мінус», прикладений до історичного міфу, відомого на східнослов'янському культурному просторі. Кадр другий у метрополітені – демонструє зміну політичної полярності, яскраву регіоналізацію суспільних, культурних та політичних явищ на початку 2000-х років: «... обережно, двері зачиняються, наступна станція «Театральна»... Що? А це ж яка? В голові магнітофончик слухняно прокручує попереднє неуважно прослухане повідомлення, точнісінько як на автовідповідачі в телефоні: «Станція «Львівська брама», технічна зупинка». Оце так!.. Що ж робити? Що це за станція?!». Так розкривається колізія оповідання: головний герой через київський метрополітен потрапляє до Львова. Дискурс героя-спостерігача у третьому кадрі замінюється імплікованим персонажем-діячем, адже біля турнікетів метро чується не просто українська мова чи суржик, а галицький діалект, пересипаний полонізмами та прикметними галицькими слівцями, отожд головний герой потрапляє у новий хронотоп львівського середмістя і такого ж львівського дощу: «– Пані, скажіть, це й справді Львів? / – Но, видите! – вона задоволено розводить руками, – / Я вам то казала, ще як тільки ви піднялися. У нас тутай часом люди виходят, і так само, як ви тепера, гублят си. То я вам зразу хтіла порадити, йдіт до пана Юзя, він вас пустит до рана посидіти. От ходіт, я вас проведу...»⁹.

Надалі всі кадри бесіди з паном Юзем стосуються ідейно-тематичного рівня твору, а саме регіоналізації розуміння та покликання на поняття національної ідеї засобами деперсоналізації, метафори, іронії. Пан Юзь виступає кимось на кшталт булгаківського Воланда і через певні сакральні (хоч і описані в зниженому тоні) предмети демонструє розкол та неактуальність української національної ідеї: «– Я не є вар'ятом, як ви може подумали. – Пан Юзь явно знову читає твої думки. – Але я насправді маю такий крам, й часом навіть його продаю... Волосся, як ви може знаєте,

можна використовувати при чаклуванні... ось у вас в руках – тут є волосся не тільки теперішнього, але й наступних президентів України...». Завершується бесіда пана Юзя з головним героєм та починається розв'язка тим, що за гостину і частування останній має зробити послугу збирачеві національних артефактів, тобто забрати зі сховища та викинути у річку Дніпро згорток з національною ідеєю українців, що вже віджила і «смердить», заважаючи панові Юзеві робити його справу. Наостанок головний герой не тільки виконає це доручення, а ще й матиме нагоду довідатися вміст «згортка» і читач також: «Полістилен тріснув, і крізь дірку ізсередини щось випало просто мені під ноги. Я нахилився і не без огиди підібрав з тротуару продірявленого черепа, вкритого м'яким рідким заростом, як на кокосовому горісі, руків'я шаблі з уламком леза, якусь засмальцьовану книжечку в м'якій палітурці, кілька жовтих кісток. Впхавши все це назад, у дірку – на книжечці майнув напис «Кобзарь» чомусь з м'яким знаком у кінці слова – я, присівши, таки перевалив усього згортка через гранітний бар'єр»¹⁰.

На зміну старій картині світу, що включала символи України, вибудовані за принципами радянської системної українізації, очевидно, має бути створена нова система національних цінностей та програм світоглядної побудови. Прикметно, що модус локалізації націєтворчого процесу, як це помітили й описали у своїх творах О. Ірванець, Ю. Андрухович, Сергій Жадан після здобуття Україною державної незалежності змінився – децентралізувався і регіоналізувався. Процес, треба зауважити, закономірний та цілком природний, за однієї особливості: модус «українізованої України», типізований радянською системою та літературною кон'юктурою, так і не був знівельований, тому обидва модуси – застарілий та незавершений накладаються в картині світу українців, що вказано у політичних романах цих авторів. Спроба О. Ірванця у «Львівській брамі», так би мовити, здійснити деконструкцію неактуальних цінностей у хвилях столичного Дніпра, постає літературною моделлю колективного національного вибору, досі не здійсненого в історіографічно зафіксованій культурно-історичній дійсності.

Відповідь на поставлене О. Ірванцем риторичне питання спробує розгорнути С. Жадан у романі «Ворошиловград»: «Але він [брат Гери – авт.] жодних розпоряджень не лишив. Просто зник, як турист із готелю, витягнувши мене на просмолені сонцем пагорби, на яких я завжди почувався невпевнено ще з дитинства, від перших спогадів і аж до останніх років, проведених тут, аж до того прекрасного осіннього дня, коли ми з батьками вибралися звідси, коли наш тато, відставний військовий нікому не потрібної армії, отримав житло поблизу Харкова і ми поїхали...»¹¹. Повернувшись раптово у рідний

⁸ Irvanets', O. L'vivs'ka Brama. Opovidannya [Lviv Gate. Stories], 2013, URL: <https://www.mediaport.ua/lvivska-brama> [in Ukrainian].

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Zhadan S. Voroshylovhrad. Roman [Voroshylovgrad. The Novel], Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub simeynoho dozvillya», 2019, P. 183 [in Ukrainian]

Луганськ, головний герой роману Герман, аналізує зміни в картині світу своїх співвітчизників після 10 років свого перебування в суспільному локусі Харкова. Криза свідомості Германа виливається у культурний шок, який намагається лікувати боротьбою з рейдерством, а також кукурудзою, джазом та алкоголем.

В анотації до роману вказано, що він належить до соцреалістичної літератури нового зразка із таким поясненням від літературного критика Леся Белея: «Поєднання соцреалізму зі щедрою жаданівською тропікою надає тексту певної химерності в сенсі літературного стилю. До слова, теоретики літератури називають 1958-й – роком появи химерної прози в Україні. Того ж року Ворошиловград перейменували на Луганськ»¹². Соціальний реалізм у його первинному, зображальному сенсі, є характерною ознакою українського політичного роману альтернативної історії, за якою його можна відрізнити від генологічно подібного роману в німецькій, британській, польській літературах. У романі Тимура Фермеса маємо сучасний механізований та технократизований суспільно-політичний простір у Німеччині, де ніхто не зважає на людей, емоційне сприйняття ситуацій замінене на юридично-процесуальне, саме тому поява Великого Фюрера живцем на вулицях Берліна навіть не зауважується громадянами нового німецького суспільства і А. Гітлер у романі «Він знову тут» відчуває власну нікчемність і неспроможність знову очолити свою націю, адже, як «пошепки» нагадує автор-оповідач, нації – немає. Гіперболізація, тонка іронія роману відповідає ідейно-тематичному змісту твору: він покликаний розворушити в розумі та серці німецького читача образ нового національного героя, який відповідав би запитам сучасної Німеччини. У романі С. Жадана «Ворошиловград» пошук національного героя для України виразно відкладається «на потім». Оскільки Україна у варіанті Луганської дійсності має чимало нагальніших проблем: тотальна сірість інтелектуального розвитку загалом, алкоголізм, безробіття.

У романі харківського письменника надзвичайно емоційно й натуралістично зображена наша українська дійсність, хоча у фабулі є точка біфуркації та нашарування альтернативної історії (у її варіанті story). Важливою хибою роману, однак, постає практично цілковита відсутність дидактизму (що, зрештою, бачимо і в одному з найвідоміших романів С. Жадана «Депеш Мод»). Отож питання про спосіб виходу з моральної та економічної кризи залишається риторичним. Натомість у романі «Створення історії» С. Фрая такі рецепти наявні, наприклад, спосіб «прихильної війни» із людьми, які можуть стати на заваді важливій суспільній справі, завдяки власній честолюбності: «Однак Шмідт отримав усі заслуги, тому я був першим, хто

погладив його, як тупу вірну собаку, якою він і є, та пообіцяв йому надати рекомендацію, згадати про його «самовіддану мужність». Неймовірно дратує...»¹³. Відтак, перетворюючи крок за кроком своїх ворогів на друзів, головний герой (автор-оповідач) робить власні цілі здійсненими, не зважаючи на опір інших людей, навіть дружини й доньки. Індивідуальний супротив українця всепроникаючій «лагідній» експансії та прихованій агресії росії і її ідеологічної машини на Донеччині у XXI столітті яскраво зображено із використанням ненормативної лексики в романі С. Жадана «Ворошиловград». Роман визнаний Кращою книгою десятиліття за версією премії «Книга року ВВС». Зобразити ідею книги можна цитатою головного героя: «Потрібно слухати музику, яку любиш. Тільки не давати іншим свої навушники». Уміння захищати своє спостерігаємо сьогодні не тільки на сторінках художніх творів С. Жадана, але й у громадянських справах під час російсько-української війни.

Широкий матеріал національних літератур України, Польщі, Чехії, Німеччини, Швеції, Великобританії та США дозволяє ідентифікувати межі альтернативної історії в художній літературі, врахувати всі індивідуальні національні компоненти поетики та генологічні маркери і констатувати реалізацію переважної кількості творів української АІ як літератури супротиву. В той час, як порівняння систем функціонування АІ дає відповідь на питання спільних функціональних та художніх рис метажанру і реалізацію української літератури супротиву зовнішній військовій, політичній, суспільній, економічній та духовній агресії, передусім, з боку росії. Практична цінність висновків саме системного порівняння художньої АІ в межах вказаних національних літератур, письменників або навіть зразків художніх творів значно зростає за умов синхронізації і систематизації спостережень. На цьому наголосив у глибокій науковій праці, присвяченій практичному компаративному аналізу, «Теорія літератури й компаративістика» Дмитро Наливайко: «Порівняльно-типологічне вивчення літератури відзначається широтою діапазону, що охоплює всі рівні й типи між літературних відносин від художніх систем різних епох у різних регіонах до окремих творів і навіть окремих їх інгредієнтів»¹⁴.

Пишучи про компаративне зіставлення літературних систем, Д. Наливайко використовує термін «спільнота», що виступає більш широким відповідником до поняття «нація» в дискурсі літературного процесу, де кордони і межі найчастіше не відповідають географічним. Однак соціологічне поняття «суспільства» дискретне, тож «спільнота» Д. Наливайка семантично ближче стоїть до антропологічного «культурного ґрунт» Ришарда Нича. У науковій доповіді Р. Нича «Антропологія літератури. Культурна теорія літератури. Поетика

¹² Ibidem, P. 315.

¹³ Fry S. Making history, op. cit., P. 98.

¹⁴ Nalyvayko D. Ochyma zakhodu: retsepsiya Ukrayiny v Zakhidnyy Yevropi XI-XVIII st. [Literary Theory and Comparative Literature], Kyiv: Osnovy, 1998, URL: <http://litopys.org.ua/ochyma/ochrus.htm#vstup> [in Ukrainian].

досвіду» читаємо таке тлумачення зв'язків цього поняття з літературознавством: «...йшлося про повернення літературознавству культурного ґрунту через визнання того, що культурне не перебуває зовні, воно – це неунікні внутрішні виміри і категорії літературознавчих і літературних явищ; [...], а культурна теорія аналізує [їх – авт.] крізь призму власних категорій (текст, жанр, наратив, вимисел, перформативність, інтерпретація тощо)»¹⁵.

Ефективним поняттям «спільнот» можна уникнути штучного геополітичного тлумачення кордонів, а також вигідно оперувати художніми схемами літератури постмодерну і постпостмодерну. Як влучно зазначає Д. Наливайко «... спільнотам належить значна й конструктивна роль у міжнаціональному літературному процесі...»¹⁶. Культурна дійсність, відтак, твориться певною неоднорідною спільнотою протягом окресленого часового проміжка. Історіографічний «супровід» визначає не так сутність сумарного культурного продукту, як окреслює спільноту культурного процесу, в якому література відіграє найпомітнішу роль. Так, наприклад, сучасна українська культура і література в ній створюється і прочитується спільнотою післячорнобильської доби, що, на думку Тамари Гундорової, визначає її естетичні орієнтири та концепції: «Уся українська культура після Чорнобиля так чи так існує в епістемологічно новій ситуації – після травми»¹⁷. Відчуття глобальної зміни ритму життя приходить і до письменників. Ю. Щербак (як на те вказує у згаданій праці Т. Гундорова) говорив у кінці 80-х рр. про появу нових художніх форм, інтермедіальних за схемою і набором художніх методів, адже епопеї з плавним довготривалим плином сюжету й дескриптивним викладом відходять у минуле тисячоліття: читач не матиме ні часу, ні наміру читати «фоліанти». Володимир Даниленко в «Лісорубі у пустелі» наголошує на «кліповому мисленні», характерному як для сучасного письменника, так і для реципієнта, що пояснює концептуально зміну технік функціонування літератури на сучасному етапі.

Якщо говорити про сутність і певну культурну належність спільнот і їхній взаємозв'язок, то на мапі світу можна виділити триаду чималих осередків, що формують глобальні спільноти з культурним ґрунтом, що має споріднене коріння і донині являє собою об'єктивну спільність: європейська, американська та «східна». Причому, пишучи «американська», мають на увазі передовсім північноамериканську, а «східна» включає різні світи – від Японії та Китаю до далекосхідних республік колишнього РСР та навіть самої РФ. Найпростіше в географічному сенсі (все залежить від точки відліку) і найбільш складно

визначитися з межами саме спільноти європейської. Анжей Стасюк в есеї «Корабельний щоденник» окреслює межі цього поняття, у прямому сенсі, циркулем на мапі, обираючи центром (точкою відліку) Варшаву, а радіусом кола – рідний Воловець. Відтак, у його поняття Європи втрапляють Брест, Рівне, Чернівці, Клузь-Напока, Арад, Сегед, Будапешт, Жиліну, Катовіце, Ченстохову, Варшава. Описуючи межі європейської спільноти, польський письменник не забуває означити провідні якості рідної йому «найдивнішої частини світу»: «У моїй Європі, пише А. Стасюк, триває дивний симбіоз занепаду та зростання і ніколи не знати, що застанеш, невідомо, яка з тенденцій переважить у пейзажах...»¹⁸. Різноманітна, подібна до клаптикової ковдри, Європа продукує почасти діаметрально протилежні явища культури, а в перші десятиліття 2000-х років трансформація художніх жанрів і тяжіння до інтермедіальності прози в літературі європейської спільноти набрали глобального значення. Інтертекст в сумі з метатекстом і метажанром займають позиції чинників літературного процесу, а тому межі між явищами художньої літератури, публіцистики, журналістики все більше стають умовними та уявними, зміщується роль канону, а саме явище канонізування функціонує все частіше як художній образ або й засіб моделювання хронотопу. Ще одним важливим компонентом європейського письменства є апропріація та її вектор, що різниться для літератури Західної та Східної Європи, на що вказує Т. Гундорова, характеризуючи відмінність західного постмодернізму від «постсовєтизму» східнослов'янської гілки європейської спільноти: «... український посттоталітарний постмодерн позбавляє національну культуру комплексу неповноти, а музеєфікація культури [характерна для західного зразка – А. А.] переплітається з її реставруванням. При цьому культурні артефакти починають існувати [...] у віртуальних колекціях і нових каноначах і канончиках, які можна постійно перетасовувати і дозаповнювати»¹⁹. Структура художньої системи залежна, в першу чергу, від типу мислення, картини світу переважної більшості письменників і читачів (тобто елементів спільноти), і уособлює якісне розмежування європейської спільноти на специфічний «західний» і «східний» ґрунт творення канону. На причини і механізми такого розділення вказує Мілан Кундера в есеї «Трагедія центральної Європи». Письменник чітко детермінує межі двох європейських спільнот, що дістали окремішність після 1945 року, яка, водночас, походить з генетичного різноманіття культурного розвитку: «Географічна Європа (простягалася від Атлантики до Уралу) завжди поділялася на дві частини, кожна з яких розвивалася незалежно: одна нерозривно пов'язана

¹⁵ Danylenko V. Lisorub u pusteli..., op. cit., P. 71.

¹⁶ Nalyvayko, D. Teoriya literatury y komparatyvistyky [Literary Theory and Comparative Literature], Kyjiv: Vyd. dim «Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya», 2006, P. 38 [in Ukrainian].

¹⁷ Hundorova, T. Pisyachornobyl's'ka biblioteka: Ukrayins'kyy literaturnyy postmodernizm. Monohrafiya [Literary Theory and the Post-Chernobyl Library: Ukrainian Literary Postmodernism. A Monograph], Vyd. 2-he, vypr. i dopov., Kyjiv: Krytyka, 2013, P. 15 [in Ukrainian].

¹⁸ Moya Yevropa: Dva eseyi pro naydavnishu chastynu svitu Anzheya Stasyuka i Yuriya Andrukhovycha [My Europe: Two Essays About the Strangest Part of the World by Andrzej Stasiuk and Yuriy Andrukhovych], 2007, L'viv: VNTL-Klasyka, P. 102 [in Ukrainian].

¹⁹ Hundorova T. Kitch i Literatura [Kitsch and Literature. Travesties], Travestiyi. Kyjiv: Fakt, 2008, P. 68 [in Ukrainian].

з Стародавнім Римом і Католицькою церквою, інша базувалася на Візантії і православній церкві. Після 1945 року кордон між цими двома Європами перемістився на кілька сотень кілометрів на захід, і одного ранку кілька країн, які завжди стверджували, що належать Заходу, виявили, що вони зараз на Сході»²⁰ (перекл. авт.). В кожній з «двох Європ» окреслився т. зв. силовий центр, що прицільно впливав не тільки на розвиток літератури, журналістики, політики та соціоніки на «своєму» просторі, але й вибудовував онтологічну схему протиставлення власної моделі другій – іншій. Дуальність «свій-чужий» тут має саме архетипне походження і символізує внутрішню причетність до певної культурної ментальної спільноти, що перебуває ієрархічно вище національного, політичного, суспільного сенсів. Щодо центру Західної Європи, М. Кундера чітко не вказує локусу на мапі, однак натякає на Німеччину, хоча Францію, Великобританію також скидати з рахунків не варто.

Для Західної ідентичності столиця і нація не мають вирішального значення, важливий дух Західної Європи, а ось зі Сходом все більш менш зрозуміло (в географічному плані) – це Росія (її європейська частина), натомість виникає багато нерозв'язних питань (самоідентичності, вибору, типу взаємодії) в плані картини світу, притаманної вказаній спільноті. Відтак, протиставлення здобуває деякий рівень протистояння: «Цей світ, із достатньої відстані від нього, приваблює і зачаровує нас, але щойно ми опинимося всередині нього, ми відразу ж усвідомлюємо, наскільки він нам чужий. Не знаю, чи гірший цей світ за наш, але він інший: в Росії інший (більший) масштаб катастроф, інший образ космосу (такий величезний, що в ньому зникають цілі нації), інше відчуття часу (повільний і терплячий), інший спосіб сміху, життя і смерті»²¹. Всі перелічені маркери лягають в основу художніх особливостей літератури: як її генологічних рис, так і вираження поетики. Подібно до М. Кундери, польський письменник А. Стасюк, відчуває причинки часових координат та історичних подій у формуванні європейського дискурсу: «...хвилиною пізніше мій знайомий, прагнучи підсилити свою теорію наочним прикладом, сказав: між 1933-м і 1945-м роками Німеччина не була в Європі [...] Я зайнявся своїм віскі й подумав, що, власне, й не мусила бути, позаяк Європа була в ній [...] Однак те, що сказав мені А., захитало моїми дотогочасними уявленнями на тему простору і спільноти»²². Базовими компонентами формування спільнот, як бачимо, з аналізу А. Стасюка, є люди, культурні фрейми та часові координати, причому останні певною мірою підсумовують культурно-історичні формули спільнот, адже окреслюють їх щоразу по-новому.

Архетипи хати та жінки-берегині пов'язані з сакральним уявленням про рід, родину, пристанище людини, прижиттєве та посмертне. Отже, хата в картині світу українця виступає моделлю *собі – світу*, життєвого простору. Софія Андрусів, спираючись на методологічні засади Нортопа Фрая, проаналізувала архетипи Землі і Неба, Світу–Дому у поезії Богдана–Ігоря Антонича²³ і визначила їх трансформацію у комплекси позитивних концептів, що вивисують національний імунітет українців від постійних невдач у боротьбі за незалежність та соборність України, плачів над трагічними сторінками історії і водночас, перманентного культурного супротиву численним агресіям іззовні.

Однак, вказані архетипи можуть виконувати руйнівну дію, як це зобразив Михайло Коцюбинський у повісті «Fata morgana», іноді втілюють «амбівалентні тенденції: Велика Мати, Змій, Вогонь, Вода тощо»²⁴. У романі В. Кожелянка «Котигорошко» архетип *хати* втілений у телесіянському журналі «Кам'яний дух», що став на захист свободи віри, думки та вибору під час авторитарного режиму президента В. Котигорошка. Відповідно жінка-берегиня – редактор журналу Ярина Савойська – виконує функцію *прототрадиції*. Реалізація архетипів *хати* й *жінки-берегині* у «Третньому полі» збігається з прямим вираженням самого протосимволу: Земля, Ліс, Ріка – ось хата для Рана і його громади. Вихід за зазначену життєву територію, загарбницький інстинкт Рана виводить його з-під протекторату жінки-берегині цієї «хати», тому, смерть Леди, вважаємо вмотивованою: не маючи змоги створити та зберегти родинне коло, жінка помирає.

Первинні, тобто сакральні, архетипи *смерті* та *величі* діалектично пов'язані між собою. При цьому, архетип *смерті* амбівалентний. Залежно від зовнішнього контексту, виявляється співвіднесення його з протообразами *величі*, *пам'яті*, *пошани* або, у чистому вияві, архетип смерті координується й протиставляється антиномічним архетипом *життя* й може бути визначений як затухання життя, зупинка руху, догматизація віри, крах надій і т.п.

Саме другий варіант використав В. Кожелянко у романах «Котигорошко» і «Третє поле». У «Котигорошкові» йдеться про фізичну та духовну смерть головного героя, описану в останньому розділі *Затемнення бронзи*, коли наприкінці життя він розуміє марність усіх своїх вчинків, крах сподівань на ідеальне функціонування української імперії, нездійснену гонитву за щастям, яке було весь час поруч; герой, покинутий усіма, перетворився на пам'ятник президенству та символ безперервних воєн, втрачене життя не має надії на виправлення наступними поколіннями, адже його діти або загинули, або відцурались батька. Остаточна смерть Котигорошка настає зі знищенням його роду.

²⁰ Kundera M. Trahedyya tsentral'noy Evropy [The tragedy of Central Europe], 2005, URL: <https://www.proza.ru/2005/12/16-142> [in Russian].

²¹ Ibidem.

²² Moya Yevropa: Dva eseyi pro naydavnishu chastynu svitu Anzheya Stasyuka i Yuriya Andrukhovycha, op. cit., P. 64.

²³ Andrusiv, S. Modus natsional'noyi identychnosti: L'vivs'kyi tekst 30-kh rr. XX st. [Modus of National Identity: Lviv Text of the 1930s], Kyjiv, 2000, 340 p. [in Ukrainian].

²⁴ Literaturoznachcha entsyklopediya: U 2-kh tomakh [Literary Encyclopedia: In 2 volumes], Yu. I. Kovaliv (ed.), T. 1, Kyjiv: VTS Akademiya, 2007, P. 97 [in Ukrainian].

Подібна схема реалізації архетипу *смерті* у романі «Третє поле». Ран помирає у Рангороді, залишений усіма, втративши Леду і сина, віру в створене ним божество. По фізичній смерті героя не залишиться *пам'яті*, адже городище буде спалене, за трипільською традицією. «У різних філософських системах, – пише Володимир Даниленко, – смерть має різні лики: смерть як закінчення земного циклу розвитку і смерть як кара за кармічні злочини, коли людина не виконує свою місію, а втручається в ті сфери, які їй не підвладні»²⁵. Друге тлумачення вповні застосоване у романі «Котигорошко», а в «Третьому полі» сюжет не розгортається до самого кінця: фізичної смерті головного героя й кінцева розв'язка залишена відкритою.

Найбільш сильним, характерним для української літератури, виступає архетип *народу*. Протягом століть бездержавності України, вона звично ототожнюється з українським народом, а не територією. Тому в колективному бутті спрацьовують символічні структури, що виникли на основі архетипу *народу*. Велика кількість художніх творів, в яких головним героєм виступає не одиничний персонаж, а народ: Іван Нечуй-Левицький «Микола Джеря», Пантелеймон Куліш «Чорна рада», Ольга Кобилянська «Земля», поеми Івана Франка, Михайло Стельмах «Велика рідня», «Кров людська – не водиця», Олесь Гончар «Прапороносці», Улас Самчук «Марія», Олександр Довженко «Україна в огні», Роман Іваничук «Мальви», Марія Матіос «Нація», Євгенія Кононенко «Імітація» тощо. Ці тексти формують золотий фонд культурного супротиву як проблеми, ідеї та наративу. Проблема національного героя, розкрита на тлі образу народу, отримує глобальне значення та набирає монументальних рис і базису для дії.

Переважає у літературі ХХ ст. канонічний вияв символу нації архетипного походження, який побудований на героїчному епосі та уявленні про націю як сукупну силу, здатну до творіння. Оскільки історично зафіксованих результатів цієї потуги в українському випадку доволі багато, то символ нації надійно огорнений національним героїчним міфом. У всіх романах В. Кожелянка архетипний символ нації реалізований у своєму канонічному варіанті, проте пафос щільно прихований під іронією та гротеском, які автор імплікує, поряд з патетичним образом національного героя в ідейному рівні творів, виступає постмодерністською рисою романів.

Окрім традиційних образів, часто архетипного походження, почасти зустрічаємо в літературному процесі традиційні сюжети та їх осучаснені інтерпретації. «Конкретний традиційний сюжет після певного періоду функціонування набуває стабільних формально-змістових характеристик, які визначають специфіку його читачького сприйняття [...]»²⁶. В літературну епоху, що настала після розквіту модернізму, залучення авторами традиційних сюжетів як готових моделей або їхніх інтерпретацій чи аллюзій дозволяє мінімізувати сюжетні надбудови та зменшити об'єм тексту й зосередити увагу на розробленні психологічної чи філософської картини творчого задуму й ідейного плану тексту.

Висновки. Отже, хронотопна детермінація європейської ідентичності значною мірою залежить від художніх напрямів, стилів та їхнього синтезу – метажанру. Це явище є віддзеркаленням постійного культурного опору, що функціонує як захисний бар'єр для культур, націй та народів, які активно культивують пам'ять і продукують сучасні артефакти під постійним тиском. Українська література та культура є невичерпним джерелом творців, дослідників і продуктів, що не лише заповнюють білі плями на цивілізаційній мапі Європи, але й невпинно творять сучасний український літературний канон. Цей канон, незалежно від жанрових та ідейних особливостей, символізує найвищий прояв літературного супротиву і боротьби за збереження національних символів, концептів та цілісності текстового простору.

Аністратенко Антоніна – доктор філологічних наук, професор кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету, старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Коло наукових інтересів: сучасний арт-процес в Україні та країнах Західної Європи, викладання української мови як іноземної. Автор понад 140 наукових праць, статей, розвідок, у тому числі 5 монографій, 3 навчальних посібників та 1 довідника.

Anistratenko Antonina – Dr. of Sci. (Philol.), Professor of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies, Bukovinian State Medical University, Senior Researcher at the Taras Shevchenko Institute of Literature, NAS of Ukraine. Research interests: modern art process in Ukraine and Europe. Is an author of over than 130 scientific publications including 5 monographs, 3 manuals and 1 handbook.

Received: 8.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© A. Anistratenko, 2025

²⁵ Danylenko, V. Lisorub u pusteli: Pys'mennyk i literaturnyy protses [The Lumberjack in the Desert: The Writer and the Literary Process], Kyjiv: Akademvydav, 2008, P. 180 [in Ukrainian].

²⁶ Nyamtsu A. Literaturni arkhetypy u svitovomu literaturnomu konteksti [Literary Archetypes in the World Literary Context], In I. Nabytovych (ed.), *Sacrum i Biblija v ukrajin's'kij literaturi* [Sacrum and the Bible in Ukrainian Literature], Lublin: Ingvarr, 2008, P. 58 [in Ukrainian].

**ЗАДЛЯ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ:
ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ ТЕКСТИ НА СТОРІНКАХ
ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ДІТЯЧОГО ЖУРНАЛУ 1933-1940 РОКІВ
«УКРАЇНСЬКА ЛАСТІВКА»**

Лідія КОВАЛЕЦЬ,

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, Чернівці (Україна)
lidijaKovalets@gmail.com

**FOR THE CULTIVATION OF NATIONAL IDENTITY:
FOLKLORIC-ETHNOGRAPHIC TEXTS IN THE PAGES OF
THE CHERNIVTSI CHILDREN'S MAGAZINE «UKRAINSKA
LASTIVKA» (1933-1940)**

Lidiia KOVALETS,

Yuriy Fedkovych
Chernivtsi National University,
Chernivtsi (Ukraine)
ORCID ID 0000-0003-3022-522X. Researcher ID: E-1144-2016

Lidiia Kovalets. For the Cultivation of National Identity: Folkloric-Ethnographic Texts in the Pages of the Chernivtsi Children's Magazine «Ukrainska Lastivka» (1933-1940). The aim. This study examines the corpus of folklore and ethnographic texts published in the pages of the Chernivtsi children's monthly magazine «Ukrainska Lastivka» («Ukrainian Swallow») during 1933-1940, when Bukovyna was under Romanian occupation, and the publication served as an important platform for acquainting children with Ukrainian cultural heritage. The editorial strategy of the magazine was based on a profound understanding that traditional national culture could serve as a foundation for forming Ukrainian national identity among the young generation of Bukovynians.

The novelty of the research. The content of the publication encompassed all major genres of oral verbal creativity: calendar-ritual poetry, heroic epic songs, lyrical works, fairy tales, paremiography, and children's games. The systematic presentation of calendar-ritual poetry was particularly significant. The very first issue of the magazine opened with the Christmas carol «Nova radist stala...» («New Joy Has Come...»), filled with hope and spiritual uplift.

The study also examines the genres of paremiography presented in the magazine with their orientation toward the intellectual and moral-ethical development of children. In addition to folklore texts, the magazine included ethnographic materials describing traditional customs, crafts, and everyday practices. In this way, the value of Ukrainian literature and folk culture in general for pedagogical purposes was consistently emphasized.

The methodological innovations – integration of entertainment and education in the processes of reading, child-rearing, and comprehensive development of their national identity, participation of schoolchildren and teachers in collecting, publishing, and preserving folklore, adaptation of traditional materials to new realities – remain relevant even in the era of globalization.

Conclusions. After the study, we can conclude the literary and moral importance of the texts of the Chernivtsi Children's Magazine «Ukrainska Lastivka» (1933-1940). The editors showed courage by adding new stanzas with direct references to the «shackled land» and prayers for freedom. The fairy tales published in the magazine played a major role: they served as means of moral instruction, entertainment, and cultural transmission. Magic tales such as «Kyrlo Kozhumiaka» connected young Bukovynians with Ukrainian historical consciousness, while animal fables provided important moral lessons. The Ukrainian song tradition also fulfilled educational and instructional functions through historical examples such as «Song about the Destruction of the Sich» and «Maksym Kozak Zalizniak» ensuring an emotional connection with the national historical experience, while lyrical songs provided aesthetic education as well.

Key words: Chernivtsi children's magazine «Ukrainska Lastivka» (1933-1940), folklore, ethnography, child education through the word, national identity, cultural tradition, Bukovyna.

Фольклорно-етнографічна спадщина українського народу становить невід'ємну складову його духовної культури і є важливим чинником формування національної ідентичності. Та особливої ваги набуває збереження та популяризація такої спадщини в періоди національного поневолення, коли під загрозою опиняються самі основи етнокультурного буття. Чернівецький щомісячний дитячий журнал «Українська ластівка», який видавався товариством «Українська школа» впродовж 1933-1940 років, тобто в період румунської окупації краю, став унікальною платформою для популяризування й розвитку українських фольклорно-етнографічних традицій серед юного покоління буковинців.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Дослідження фольклорно-етнографічних матеріалів, що побачили світ на сторінках «Української ластівки», вважаємо складовою загальнішою науковою проблемою, яка стосується ролі загальнокультурної спадщини у вихованні дітей надто в часи переломові, визначальні для долі нації. Тим паче, що значною мірою саме через фольклор – казки, народні пісні, легенди, прислів'я, загадки, описи обрядів та звичаїв – відбувалося формування у малих українців, котрі мешкали на Буковині у 1930-х роках, уявлень про свою національну самобутність, саме завдяки словесній культурі народу забезпечувалася спадкоємність традиції. Аналіз фольклорно-

етнографічного контенту дитячого часопису дозволяє простежити, які саме елементи народної культури вважалися провідними для національного самозбереження й виховання, як відбувалася адаптація фольклорних текстів для дитячого сприйняття, якою мірою залучалися до збору та публікації фольклорних матеріалів самі юні читачі та їхні вчителі.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано розв'язання проблеми. Фольклористика та етнографія Буковини має значні наукові напрацювання, найновіші з них авторства Г. Кожолянка¹, В. Костики², А. Мойсея³. Тоді як історію української журналістики, в т.ч. західноукраїнську періодику, студіювали відомі фахівці з означеної теми А. Гречанюк⁴, А. Животко⁵, С. Кость⁶, М. Романюк⁷ та ін. Питанням вивчення дитячої літератури, зокрема й дитячої періодици в Україні присвячені дослідження Т. Качак⁸ та Е. Огар⁹. Загальний історико-культурний контекст функціонування української преси на Буковині міжвоєнного періоду висвітлено у працях С. Добржанського¹⁰ та І. Піддубного¹¹. Щодо безпосереднього вивчення журналу «Українська ластівка», то маємо хіба статті М. Гнепа¹², Л. Ковалець¹³, О. Романця¹⁴, які лише побіжно торкаються фольклорно-етнографічної складової видання. Спеціальних досліджень, присвячених аналізу фольклорно-етнографічних матеріалів на сторінках «Української ластівки», досі не проводилося, що зумовлює наукову новизну нашої розвідки.

Мета пропонованого дослідження полягає у виявленні фольклорно-етнографічних матеріалів, уміщених на сторінках чернівецького дитячого журналу «Українська ластівка» (1933-1940), вивченні їхньої жанрової специфіки, тематичного розмаїття, принципів добору таких зразків і способів їх адаптації для дитячого сприйняття, а також з'ясуванні функцій цих матеріалів

у контексті національно-культурного виховання в умовах окупації Буковини.

Актуальність теми визначається кількома суттєвими чинниками: по-перше, необхідністю заповнення прогалин у вивченні історії української фольклористики, зокрема її функціонування в дитячій періодиці Буковини міжвоєнного періоду; по-друге, важливістю розуміння ролі фольклорно-етнографічних матеріалів у процесах збереження національної ідентичності; по-третє, потребою осмислення педагогічного потенціалу фольклорних жанрів для національного виховання дітей; по-четверте, можливістю використання історичного досвіду «Української ластівки» щодо презентації фольклорно-етнографічних матеріалів у сучасних дитячих виданнях надто в контексті проблем зі збереженням культурної ідентичності в умовах глобалізації.

Методи дослідження. У роботі застосовано комплекс взаємодоповнювальних методів: історико-генетичний – для з'ясування джерел опублікованих у журналі фольклорно-етнографічних матеріалів; структурно-типологічний аналіз – для класифікації та систематизації представлених у виданні фольклорних жанрів; контент-аналіз – для виявлення тематичних домінант та особливостей презентації фольклорних текстів; функціональний метод – для дослідження виховного, пізнавального та естетичного потенціалу опублікованих матеріалів; культурно-історичний метод – для розгляду фольклорно-етнографічного контенту журналу в контексті національно-культурних процесів на Буковині 1930-х років.

Виклад нового матеріалу. Фольклорний матеріал, представлений на сторінках «Української ластівки», кількісно значний і навидовижу різноманітний за своїми характеристиками. Найбільш презентабельними є: календарно-обрядова творчість,

¹ Kozholianko H. Etnohrafiia Bukovyny, T. 1 [Ethnography of Bukovyna, Vol. 1], Chernivtsi: Zoloti lytavry, 1999, 384 p.; T. 2, Chernivtsi: Zoloti lytavry, 2001, 424 p.; T. 3, Chernivtsi: Zoloti lytavry, 2004, 392 p. [in Ukrainian].

² Kostyk V. Bukovynskiy spivanyk [Bukovinian songbook], Bukovynskiy zhurnal, 2006, N 4, P. 282-283 [in Ukrainian]; Kostyk V. Toponimichni lehendy ta perekazy Bukovyny [Toponymic legends and stories of Bukovyna], Bukovynskiy zhurnal, 2010, N 1, P. 222-236 [in Ukrainian]; Kostyk V. Problema suchasnoho pobutuvannya ta funktsionuvannya ukrainskoi narodnoi molytvy na Bukovyni [The problem of modern existence and functioning of Ukrainian folk prayer in Bukovyna], Narodoznavchi zoshyty, 2024, N 4, P. 823-834 [in Ukrainian].

³ Moisei A. Tradytiina kultura naselennia Bukovyny u naukovykh pratsiakh rumunskykh doslidnykiv druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Traditional culture of the population of Bukovyna in the scientific works of Romanian researchers of the second half of the 19th – early 20th century], Chernivtsi: Ruta, 2005, 304 p. [in Ukrainian].

⁴ Hrechaniuk A. Yu. Istoriiia ukrainskoi presy na Bukovyni [History of the Ukrainian press in Bukovyna], Chernivtsi: Ruta, 2008, 31 p. [in Ukrainian].

⁵ Zhyvotko A. Istoriiia ukrainskoi presy [History of the Ukrainian press], uporiad. M. Tymoshyka, Kyjiv: Nasha kultura i nauka, 1999, 360 p. [in Ukrainian].

⁶ Kost S. Istoriiia ukrainskoi zhurnalistyky (zakhidnoukrainska presa pershoi polovyny XX st.: ideino-kontseptualni zasady, periodyzatsiia) [History of Ukrainian journalism (Western Ukrainian press of the first half of the 20th century: ideological and conceptual foundations, periodization)], Lviv: LNU im. I. Franka, 2008, 272 p. [in Ukrainian].

⁷ Romaniuk M. Ukrainska presa Pivnichnoi Bukovyny yak dzherelo vyvchennia suspilno-politychnoho zhyttia (1870-1940) [Ukrainian press of Northern Bukovyna as a source for studying socio-political life (1870-1940)], Lviv: Feniks, 2000, 509 p. [in Ukrainian].

⁸ Kachak T. Ukrainska literatura dlia ditei ta yunatstva [Ukrainian literature for children and youth], Kyjiv: Akademiia, 2016, P. 172-175 [in Ukrainian].

⁹ Ohar E. Dytiacha knyha v ukrainskomu sotsiumi (dosvid perekhidnoi doby) [Children's book in Ukrainian society (experience of the transition period)], Lviv: Svit, 2012, 320 p. [in Ukrainian].

¹⁰ Dobrzhanskyi S. Tovarystvo «Ruska besida» na Bukovyni: orhanizatsiia, ideini zasady, kulturno-prosvitnia diialnist (1869-1940) [Society «Ruska Besida» in Bukovyna: organization, ideological foundations, cultural and educational activities (1869-1940)], Chernivtsi: Ruta, 2008, 230 p. [in Ukrainian].

¹¹ Pidubnyi I. A. Suspilno-politychne ta kulturne zhyttia ukrainsiv Bukovyny mizhvoiennoho periodu (1918-1940 rr.): avtoref. dys. kand. ist. n. [Socio-political and cultural life of Ukrainians in Bukovyna during the interwar period (1918-1940): abstract of PhD thesis], Chernivtsi, 1996, 18 p. [in Ukrainian].

¹² Hnep M. Slovo spohadu pro «Lastivku» 30-ykh rokiv [A word of memory about «Swallow» of the 30s], Lastivka, 1994, № 4, P. 28-30 [in Ukrainian].

¹³ Kovalets L. Simdesiat i desiat, abo «Lastivchyni» yuvilei [Seventy and ten, or «Swallow's» anniversaries], Ukrainska lastivka, 2003, № 1-4, P. 2-4 [in Ukrainian].

¹⁴ Romanets O. Zhurnal zamist pidruchnyka [Magazine instead of textbook], Lastivka, 1997, N 1-4, P. 12-14 [in Ukrainian].

пісенні зразки лірики, казкова проза, перекази, зразки дитячої пареміографії тощо. Зрозуміло, це була творчість, розрахована на сприйняття юних читачів, така, що відповідала рівневі знань дитини, її життєвому досвіду та психологічному розвитку, хоч за своїм походженням вона обіймала тексти, які фактично перейшли в дитячий фольклор із загальнонародної творчості (як-от колядки, історичні та ліричні пісні), і ті, що виникли в дитячому середовищі.

Розглянемо цей матеріал в аспекті своєї жанрової специфіки, змісту, форми, особливостей презентації в журналі та функціональності. Спочатку про **календарно-обрядову поезію**, зокрема твори зимового циклу. Вже 1-е число видання відкривалось колядкою «Нова радість стала...»: радість народження Спасителя гармоніювала з піднесенням, яке вочевидь звідували видавці часопису з огляду на його вихід у складних суспільно-політичних обставинах. Цей настрій надії на кардинальні зміни фігурує у двох нових заключних строфах колядки, дописаних, мабуть, кимось із видавців журналу й ритмічно співвіднесених із усім твором: «Просим Тебе, Царю, / Небесний Владарю, / Допоможи воздвигнутись / Закутому краю. // Дай нам, щоб могли ми / Всі часу діждати, / Коли зможем вже свободні / Тебе прославляти»¹⁵. Безумовно, це була смілива й навіть ризикована спроба оприявлення чіткої проукраїнської національно-патріотичної позиції видавців, до підтримки якої запрошувалась і читачка аудиторія.

Власне, грудневі та січневі числа журналу зазвичай відкривалися творами зимового календарно-обрядового циклу. У тому ж дебютному випуску за 1933 рік були вміщені коляди «Небо і земля нині торжествують...», «Ой сів сам Христос та й вечеряти...», свого часу записані з уст народу Ю. Федьковичем. Перша з них (Ю. Федькович указує, що це коляда церковна, тобто біблійна¹⁶) пов'язана зі звеличенням новонародженого Ісуса й дещо перероблена письменником; іншу (під титулом «Загальна») Ю. Федькович уперше подав у збірці «Русські церковні и народні коляди и щедрівки» (Львів, 1873), відтоді вона передруковувалась навіть у шкільних читанках, що виходили в Галичині. І це не випадково, колядка містила потужний виховний, морально-етичний потенціал: ішлося про випускання грішних душ на Різдва вечерю, але й обмеження в цьому тих трьох із них, котрі найбільше завинили: душі, що «зневажала вітця тай мати», «що не приймила бідного в хату, / що не приймила, не приоділа, / Нікому добра не приобріла», і третьої, «що йшла фальшивим свідкам свідчити»¹⁷. Важливим було й пояснення у примітках незрозумілих слів та виразів: «Бог воплотився», тобто став чоловіком, «велія» («велія вам радість») – тобто велика і т. под. При публікації інших віршованих зразків

фольклору теж здійснювались такі пояснення, тоді як прозові тексти підлягали прямій адаптації.

Серед видрукованих у «Ластівці» зразків календарно-обрядової поезії зимового циклу були також: колядка «Бог предвічний», яку І. Франко вважав «найкращою з усіх наших пісень церковних /.../. Високий дух релігійний тої пісні проявляється іменно в теплій любові до всіх людей»¹⁸, маловідома пісня «Гей, добрий вечер...» (із зазначенням: «Цю давню колядку пригадав собі Дід Микола [псевдонім Миколи Гараса]»¹⁹, апокрифічна колядка «Видить Бог, видить Творець...», основним лейтмотивом якої є народження Божого Сина й інші елементи вертепної драми, що відбувалася з участю трьох царів та Ірода й Люципера. Схожі мотиви, але в розгорнутішому варіанті, наснажують іншу коляду з виразною фольклорною поетикою – «Нова радість, в цілому світі...» про переслідування жовнярами народженого Христа, втечу Йосипа з Богородицею, зустріч їх із сіячем: «Втікали ж вони, втікали ж вони, / Буйний вітер віяв; / Аж там господар при доріженці / Пшениченьку сіяв»²⁰.

Видавці часопису вслід за М. Грушевським, Ф. Колесою вочевидь не розмежовували поняття «колядка» та «щедрівка», позаяк «Коляду на Маланку», «Коляду на Йордан» ідентифікували саме як коляди. До речі, перший твір був передруком із підготовленого Ю. Федьковичем циклу «Наша Маланка Дністровая», інший репрезентував галерею так званих водохресних пісень як частини водохресних дійств: «Цей обряд нагадує ритуальне посівання і несе те ж символічне змістове навантаження: родючість і процвітання»²¹.

Показово, що у всьому контенті «Ластівки» жодного разу не порушено поважного, величного тону в презентації такого матеріалу, інакше кажучи, не засвідчено творів у супроводі гумористичних приміток для дитячих голосів (на зразок «Коляд, коляд, колядниця, добра з медом паляниця...»). Крім того, видавці тяжіли до питомого матеріалу, дбали про відповідне художнє оформлення, в т.ч. й за допомогою світлин, загалом орієнтувались на виховання високодуховної, релігійно свідомої дитини, яка розвиватиме в такий спосіб і свій патріотичний дух.

Активної публікації фольклорних творів весняного циклу календарної обрядовості «Ластівкою» не практикувалась (її заступали літературні зразки), хіба в 4-му числі журналу за 1936 рік ми виявили розкішну китицю таких матеріалів. Вона відкривалась розгорнутим дописом Миколи Павленка «Великоднем на селі» в супроводі чудової світлини «Гуцульська молодь виводить гаївки під церквою». У цьому ж дописі повністю наведено кілька таких творів: це гаївка «Жучок» (у ході її виконання мала дитина повзає по імпровізованому містку, що склався з рук дівчат,

¹⁵ Nova radist stala... [New joy has come...], *Ukrainska lastivka*, 1933, № 1, P. 1 [in Ukrainian].

¹⁶ Fedkovych O. Yu. Poezii. Pershe povne vydannia [Poetry. First complete edition], Z pervodrukiv i avtohraviv zibrav, uporiadkuvav i poiasnennia dodav I. Franko, Lviv: Z druk. NTSh, 1902, P. 641 [in Ukrainian].

¹⁷ Oi siv sam Khrystos ta i vecheriaty... [Christ sat down to have supper...], *Ukrainska lastivka*, 1933, N12, P. 2 [in Ukrainian].

¹⁸ Franko I. Nashi koliady. Tvory: V 50 t., T. 28 [Our carols. Works: In 50 vol., V. 28], Kyjiv: Nauk. dumka, 1980, P. 32 [in Ukrainian].

¹⁹ Hei, dobryi vecher... [Hey, good evening...], *Ukrainska lastivka*, 1934, № 11-12, P. 2 [in Ukrainian].

²⁰ Nova radist, v tsilomu svi... [New joy, in the whole world...], *Ukrainska lastivka*, 1936, N 11-12, P. 3 [in Ukrainian].

²¹ Lanovyyk M., Lanovyyk Z. *Ukrainska usna narodna tvorchist* [Ukrainian oral folk art], Kyjiv: Znannia-Pres, 2001, P. 132 [in Ukrainian].

поетичний же текст уміщує образи тотемних символів сосни, калини і сповнений прагнень накликати весну, пробудити природу до нового життя; сюди також увійшли інші знамениті гаївки («Вербовая дощечка», «Перепелонька», «Милі ж мої огірочки...», «Мак» з імітуванням процесів праці). Фактично в цій публікації представлено (згідно із сучасною фольклористичною наукою) такі основні хронологічно-тематичні групи гаївок, як тотемічно-культові, міфологічні, господарсько-вегетативні, любовно-еротичні («Вербовая дощечка» оспівує ж бо своєрідний міст, кладку до «небесних воріт», звідки прийде суджений).

В окремій добірці («Веснянки й гаївки»), проілюстрованій І. Трушем, подано два твори весняного циклу – «Благослови, Боже, / Весну закликати...» й «Ой весна красна, що нам принесла?». І вже цілий новий пласт пісень, що супроводжували весняні ігрища, фігурує в розповіді «Діти весною», підписаної так: «Із недрукованої ще читанки Гараса-Пілата». Крім дитячих пісеньок весняного циклу «Ой весна, весна, днем красна!», «Ой весна, весна та весняночка!», «Вийди, вийди, сонечко...», «Равлику-Павлику...», «Вуд-вуд, вуд-вуд, вудвуде...», «Кумо, кумо, що варила...», «Хто попереду...», «Вареної рибки...», вкажемо на зразок гаївки з елементом історичним: «Мурашки, мурашки, / Забірайте подушки, / Бо татари йдуть»²². Тож весна не обділила нікого, вона несе тепло й «добреє літечко». Такі пісеньки цілком відповідали дитячій вдачі, у них відчувалась властива молодості енергійність і життєрадісність, поставали епізоди з дитячого життя, відтворювались явища природи.

Подібні фольклорно-етнографічні матеріали подавались дітям у контексті змістовних розповідей про традиції святкування найбільших свят українського народу та відповідних фотоілюстрацій: скажімо, обкладинку того ж числа 4-го за 1936 рік прикрасила жанрова картина відомого українського живописця з Галичини Івана Труша «Гагілки», там же було вміщено допис Миколи Гриба «Живний четвер» – про четвер перед Пасхою.

Пісні, надруковані в журналі, теж мали різноманітну природу й покликання. Так, «Пісня про зруйнування Січі» гірка для українського народу, але історично правдива: Запорозьку Січ «москаль облягає», щоб зруйнувати рештки українського суверенітету, обікрати до ниточки й розігнати по світу запорозьке лицарство: «Встає хмара з-за лимана, / А другая з поля, / Заплакала Україна, / Така її доля!»²³. А відома українська пісня «Максим козак Залізняк», представлена як «народна пісня з Поділля 1768 року»²⁴, відтворювала події Коліївщини та Гайдамаччини на Правобережній Україні, «Смерть козака» презентувала пласт проникливих ліричних козацьких пісень.

Зокрема, у цьому творі, як зазвичай і в інших, не пояснено обставин смерті народного героя: «козаченька вбито. // Ой убито, вбито / Затягнуто в жито, / Червоною китайкою / Оченька накрито»²⁵. Оплакування полеглого здійснено в дусі народної традиції: «Ой устань, козаче, / Устань, молоденький! / Ходить, блудить по долині / Твій кінь вороненький» і навіть думок про смерть як сон: «Та нехай він ходить, / Та нехай він блудить, / Може, прийде годинонька, / Що він мене збудить»²⁶. Аналогічний мотив недуги та смерті перегукується з тим, що в народній пісні «Чумак»: нещасний просить товаришів «дати неньці знати», вочевидь саме ненька мала б нагорнути над сином високу могилу, посадити червону калину, почепити на могилі червону хустину – «щоб пішла ця славонька на всю Україну»²⁷. Козацький та чумацький мотиви близькі між собою, зрештою, вони репрезентували в чернівецькому виданні фольклор Наддніпрянщини й тим самим давали малим буковинцям розуміння єдності з нею.

Організатори часопису щиро дбали також про бадьорість духу своїх читачів, коли вміщували знаменитий «Марш Сагайдачного», наvertsали увагу дітей до рідної колицької пісні: цей єдиний фольклорний зразок друкувався у ч. 11-12 за 1936 рік, центральними в ньому були образи матері й сина, а своєрідні замовляння «Геть від нас усяке лихо, / Хай круг тебе буде тихо...», «Спи ж, нехай Господь з тобою...»²⁸ разом з фонетичними ефектами, повторами «баю, баю» створювали особливу атмосферу тепла й любові. Щодо гумористичної тематики народної пісенної лірики, то вона прозвучала в журналі в цілій низці творів: «Лінивий Гриць», у пісні-небилиці «Два півники», поданій у журналі як «Толока (Клака)», «Співанці (народній)» («Не тепер, не тепер, / На гриби ходити...») й ін.

Тематичне, образне розмаїття такого матеріалу із загальноукраїнського терену відкривало перед читацькою аудиторією унікальні можливості поглиблення свого знайомства з багатющою пісенною культурою народу, пізнавальна, естетична функція текстів доповнювалась, безсумнівно, і розважальною та виховною.

Закономірно, що в «Ластівці» систематично публікувались зразки **казкової прози**, ці «найдавніші витвори людського духу» (В. Гнатюк). Окремі з творів, навіть будучи подібними до казки й репрезентовані як казка, виявлялися скоріше за все байками з огляду на моралізування. Так, алегорична оповідь «Вовк, коза і козенятко» завершувалась висновком: «Слухайте, діти, своїх батьків, вони бажають тільки вашого добра»²⁹. До речі, цей твір був не тільки скороченим і адаптованим варіантом загальновідомого твору братів Грімм про бажання вовка, прикинувшись козою,

²² Murashky, murashky... [Ants, ants...], *Ukrainska lastivka*, 1936, № 4, P. 7 [in Ukrainian].

²³ Pisnia pro zruinuvannia Sichi [Song about the destruction of Sich], *Ukrainska lastivka*, 1939, N1, P. 4 [in Ukrainian].

²⁴ Maksym kozak Zalizniak [Maksym Cossack Zalizniak], *Ukrainska lastivka*, 1936, N 6, P. 3 [in Ukrainian].

²⁵ Smert kozaka [Death of a Cossack], *Ukrainska lastivka*, 1936, N 9-10, P. 10 [in Ukrainian].

²⁶ Ibidem.

²⁷ Chumak [Chumak], *Ukrainska lastivka*, 1934, N 6, P. 4 [in Ukrainian].

²⁸ Kolyskova pisnia [Lullaby], *Ukrainska lastivka*, 1936, N 11-12, P. 10 [in Ukrainian].

²⁹ Vovk, koza i kozeniatko [Wolf, goat and kid], *Ukrainska lastivka*, 1935, N 2, P. 11 [in Ukrainian].

поласувати свіжим м'ясцем: виявляється, казка з таким же мандрівним сюжетом під назвою «Як вовк забавжав козенят» побутувала і серед українців Белгородщини (Курщини)³⁰. У чернівецькому виданні твір мав щасливий фінал: «Вовк вернув до ліса голоден, спустивши низенько хвоста»³¹.

Байка «Сила волі» так само супроводжувалась окремим проникливим висновком, зверненням до дитини: «Коли тобі приходится не раз стрічатися з великими труднощами в житті, які ніби, як скала, стають тобі наперек дороги, то не попадай в розпуку! Борися завзято з своєю недолею та й з усміхом кажи собі: «Видержимо!» Тоді твій успіх буде цілком певний. А цього вчить нас відважна жабка»³². Тоді як у байці «Чапля, черепаха та й рак» узагальнення нема, уважний читач сам міг дійти до розуміння, що не варто будувати своє життя на безчесності, тим паче, що вона рано чи пізно оприявниться.

Традиційним представником персонифікації наших байок та казок зазвичай виступає лис. Так, байки «Що коштує лоша» і «Спілка» були об'єднані одним відомим персонажем (це Лис Микита), обидві ґрунтувались на моральній сентенції про недопустимість хитрощів задля вигоди. Той же висновок через нову й оригінальну історію іншого хитруна пропонувала байка «Куций лис», яку, зазначено, «переповів Николай Б., ученик народної школи з Бр.»³³. Діти, виходить, і в такий спосіб прилучались до записування фольклорних матеріалів і творення улюбленого видання. Але, мабуть, не завжди у народній свідомості лис уособлював хитрощі. У байці «Цап і Лис» він, навпаки, допомагає приятелеві і навіть застерігає його від небезпеки: «На другий раз, заки скочеш у керницю, подумай гаразд, як вилізти маєш»³⁴.

Подібних дотепних і повчальних зразків фольклору в «Українській ластівці» друкувалось чимало. Байка вочевидь «перетягувала» на себе матеріал із казкового звіриного епосу, до того ж, як сказано, окремі твори були й позбавлені прямих узагальнень і цим наближались до казки. Так, представлений як казка твір «Щирі приятелі», будучи зразком найменшого сегменту у своїй групі – казок про комах, повідував читачам історію трьох метеликів, які «широ обстоювали один одного»³⁵, кожен з них не приймав вигоди для себе, якщо інші залишалися в біді.

Закономірний інтерес мусили викликати в читачів журналу й чарівні казки. Відзначимо публікацію однієї з найвідоміших героїчних казок усього

східнослов'янського циклу «Кирило Кожум'яка», представленої малим буковинцем як «народна легенда». Вже сам початок її («Колись жив у Києві якийсь князь лицар і був коло Києва лютий-прелютий змій»)³⁶ указував на конкретне центральноукраїнське суспільно-історичне підґрунтя фактично часів Київської Русі, завдяки зусиллям незвичайного героя – торжество добра та справедливості. Мусила заімпонувати дітям інша відома українська народна казка «Телесик», підписана так: «З народніх уст переповів вуйко Казьо»³⁷. Ймовірно, за цим прибраним іменем стояв Кастан Горвацький, який разом із Теофілом Бриндзаном, Миколою Гарасом складала редакційну колегію часопису. Принагідно зазначимо, що автори «Ластівки» часто виступали під іменами «дід», «тета», «вуйко», вочевидь щоб надати атмосфері видання, розмові з дітьми родинної близькості. Заімпонувала читачам уже своїм початком – незвичайною ініціальною формулою часу і казка «Золоте яблуко»: «Давно, дуже давно, – коли ще люди не знали ні стрільного пороку та ні куль, а воювали мечем та луком, жив славний і могутній цар»³⁸. Твір примітний розгорнутістю сюжету, його динамічністю, незвичайністю, а ще присутністю культів дерева, рідної землі, мотивом дороги й навіть образом іншого світу («там все таке дивне – всі звірі, птахи, дерева, а все щось не таке, як у нас!»³⁹). Йдеться про царство людозмій як царство смерті, а ще про незвичайність і символізм центрального героя – наймолодшого царевича: Землик завше «щось штудерує та все при роботі. І як мав він виконати якусь тяжку роботу, так лягав вперед на землю горілиць, щоб набрати сили, як він казав»⁴⁰. До речі, мотив чарівності землі, яка додає сили, часто зустрічається в казках. Наразі ж у героя виробилась навіть власна поетична формула розмови із джерелом своєї енергії: «Скріпи мої сили, / Земличенько-мати...»⁴¹. Саме цей справжній лицар проходить усі випробування в захисті золотого яблуньки, рятує трьох царських доньок і ще й так утверджує себе.

Як правило, подібні казки подавались у кількох числах журналу, тож, мабуть, і це стимулювало читачку аудиторію до очікування наступного випуску. Та особливе місце в галереї чарівних казок, уміщених «Ластівкою», посів «Хукунець» із підзаголовком «Казка з Чернігівщини» й підписом: «Подали Матвієнки-Секарь Зоря й Богданчик так, як запам'ятали від покійниці бабки Олександри Івановни»⁴². Чудові ілюстрації до твору виконав Володимир-Сергій

³⁰ Див.: Kazky pro tvaryn [Tales about animals], redkol.: S. D. Zubkov (vidp. red.) ta in.; uporiad., peredm. ta prym. I. P. Berezovskoho, Kyjiv: Dnipro, 1986, P. 221 [in Ukrainian].

³¹ Vovk, koza i kozeniatko..., op. cit.

³² Sylva voli [Willpower], Ukrainska lastivka, 1937, N 10, P. 155 [in Ukrainian].

³³ Kutsyi lys [Short fox], Ukrainska lastivka, 1936, N 9-10, P. 15 [in Ukrainian].

³⁴ Tsap i Lys [Goat and Fox], Ukrainska lastivka, 1937, N 5, P. 79 [in Ukrainian].

³⁵ Shchyri priyateli [Sincere friends], Ukrainska lastivka, 1937, N 6, P. 85 [in Ukrainian].

³⁶ Kyrylo Kozhumiaka [Kyrylo Kozhumiaka], Ukrainska lastivka, 1933, N 6, P. 9 [in Ukrainian].

³⁷ Telesyk [Telesyk], Ukrainska lastivka, 1936, N 11-12, P. 23 [in Ukrainian].

³⁸ Zolote yabluko [Golden apple], Ukrainska lastivka, 1937, N 5, P. 70 [in Ukrainian].

³⁹ Zolote yabluko..., op. cit., P. 73.

⁴⁰ Zolote yabluko..., op. cit., P. 70.

⁴¹ Zolote yabluko [Golden apple], Ukrainska lastivka, 1937, N 7, P. 102-103 [in Ukrainian].

⁴² Khukunets [Khukunets], Ukrainska lastivka, 1940, N 1, P. 3 [in Ukrainian].

Залозецький (1884-1965), політик, діяч ЗУНР, громадський діяч, дипломат, мистецтвознавець і художник, котрий, мабуть, теж, як і відомий маляр Євзебій Ліпецький, співпрацював з «Українською ластівкою» й товариством «Українська школа». Зрештою, йдеться про твір із Наддніпрянщини, фольклористичні записи дітей, підтримку родинних цінностей; редакція заохочувала подібні зусилля. А щодо самої казки, то її сюжет стосується не стільки історії народження Хукунця – незвичайного, бо крихітного хлопчика, пізньої дитини діда й баби (з участю магії, доброї ворожки), скільки розумного ствердження хлопчини над захланним паном. Василько-Хукунчик так і зостається маленьким, його вік, як зазвичай у казках, – незмінним; непорушними, статичними залишаються також його морально-ціннісні характеристики. Отож не стільки фізична сила, скільки розум, кмітливість, добре серце здатні робити світ кращим. Сама ж розповідь передана художньо й тепло, подекуди й ритмізованою мовою, ось як описано добирання героїні до ворожки: «Боязко йти бабі Насті темним пралісом, доріжка-стежечка ледве помітна, а дерева опустили свої віти, гейби хотіли їй ту стежечку закрити, до лісу недопустити»⁴³.

У чарівних казках, котрі ввійшли до «Ластівки», народні вірування, традиції втілились значною мірою, тож, може, ще й із цього погляду було важливо пропонувати дітям цей питомий матеріал, не кажучи, що він допомагав їм розвивати фантазію та образне мислення. Тоді як усі соціально-побутові казки, видрукувані журналом, виявились не просто реалістичними, а сатиричними. Соціальний і національний фактор так само іноді грає у них свою роль: в одному з творів усе зводиться до того, що «от таки удалося й мужикові – коли це правда – раз жида обдурити»⁴⁴. У казці «Швець з Раю» домінує буденне, родинно-побутовий конфлікт доповнюється моральним фактором: жінка сприйняла подорожнього із села Рай за прибульця з потойбіччя, а той вирішив скористати з цього й обібрав, як липку, наївну співбесідницю, котрій запраглося допомогти померлому чоловікові, щоб він не бідував на тому світі. Історія ускладнюється намаганням другого чоловіка тієї ж жінки покарати і шевця, і дружину, проте обертається новими втратами. Моралізування відсутнє, читач сам мусить збагнути, що надмірна довірливість – зле. Але ще більшим злом виступає ошуканство, прагнення декого нажитись нечесним шляхом. Так через казку юний розум пізнавав народну філософію й етику.

Та ж роль судилася й іншим численним зразкам неказкової прози, котрі друкувалися в «Ластівці» і стосувались уже конкретніших історій життя дорослих, дітей, мали певне сюжетно-композиційне

оформлення, ідейно-тематичне узагальнення й естетичну цінність. Власне, йдеться про **народні оповідання**, котрі видавцями часопису кваліфікувались як перекази й були записами творів, що володіли «усністю побутування, мінливістю та імпровізованим використанням традиційних зображувальних форм і засобів мовлення, певною колективністю в процесі поширення»⁴⁵. Зрозуміло, що в цих творах теж переслідувалась дидактична мета. Приміром, історія намагань хлопчика спіймати зайця під час повені ледь не коштувала йому життя; і добре, що нагодились друзі, які, однак, потім «ще довго сміялися /.../ з його польовання, питаючися, чи добре смакувала заяча печеня» («Як Володко ловив зайця»)⁴⁶. В іншому творі («Володкові мрії») невпійманий ще заєць у думках практичної дитини обертається у що завгодно: «Продам його та куп'ю за те свинку. Свинка виросте й приведе дванацятеро поросят, а як ці виростуть, продам геть усіх і куп'ю пару бичків...»⁴⁷. Гумористичне начало превалює, однак воно сповнене й іронії за нерозважливості дитячої задумки. А вже оповідання «Грицькова каменюка» порушувало проблему реального милосердя, бо «пещений і збитошний одинак свого батька» вчинив підступно, простягнувши бідному торбинку з каменюкою. Вердикт зухвальцеві виявився суворий та справедливий, його озвучив сам старець: «Знай же, синку, що по такій науці далеко не зайдеш, хіба до тюрми (арешту) або ... до безголов'я»⁴⁸. Проблема слабкості та сили, взаємодопомоги виявилась центральною також для оповідки «Воробчик і курятко». Заступившись якимось за бідного горобчика перед грізним півнем і обдарувавши його зерном, курятко згодом було врятоване тим же горобчиком. Тож добро повертається.

Народні оповідання іноді мали цілком розважальну функцію і своїм змістом, точніше – абсурдністю, дотепністю нагадували небилиці. Такою є «Казка»: сокира зачепилась чоловікові за ріг місяця, чоловік, зчепивши драбини, вилазить туди, а назад повертається, пустивши в хід ячмінну полову.

Важливо, що увага оповідачів, які друкувалися в «Ластівці», часто спрямовувалась на попередження тих вчинків дітей, які могли б обернутись непоправним. Ось і «Пригода», вміщена у літньому числі за 1934 рік, знайомить читачів із хлопчиком, який, не вміючи плавати, захотів почванитися: «Хлопці скакають у воду, як маленькі, а от він скочить так, як то плавають парубки ув воду з каміння або з гати [себто з греблі]»⁴⁹. Попри щасливий фінал – порятунок Василька, редакція подала від себе народне повчання: «Не знаєш броду. Не лізь у воду!». Заохочення до розважливості, думання оприсутнено в багатьох інших матеріалах дитячого журналу, зокрема і в зразках неказкової прози. В одному з чисел за 1937 рік вміщено навіть т. зв. хінську, тобто китайську оповідку «Мудрий Тсі-Тсо»,

⁴³ Ibidem, P. 4.

⁴⁴ Zhyd i naimyt [Jew and hired worker], *Ukrainska lastivka*, 1936, N 2, P. 14 [in Ukrainian].

⁴⁵ Lanovyyk M., Lanovyyk Z. *Ukrainska usna narodna tvorchist...*, op. cit., P. 522.

⁴⁶ Yak Volodko lovyv zaiatsia [How Volodko caught a hare], *Ukrainska lastivka*, 1934, N 2, P. 10 [in Ukrainian].

⁴⁷ Volodkovi mrii [Volodko's dreams], *Ukrainska lastivka*, 1934, N 6, P. 8 [in Ukrainian].

⁴⁸ Hrytskova kameniuka [Hrytsko's pebble], *Ukrainska lastivka*, 1934, N 2, P. 14 [in Ukrainian].

⁴⁹ Pryhoda [Adventure], *Ukrainska lastivka*, 1940, N 1, P. 9 [in Ukrainian].

суть якої зводилась до того, як встановив вагу справжнього, живого слона мудрий хлопець і так «без жадної ваги й виратував свого батька з халепи»⁵⁰. Тож через фольклор уявлення дітей про життя, світ розширювалось, пропагувались загальнолюдські цінності, «Ластівка» в цьому плані виявлялась не просто лектурою, а й виховницею.

Про те, що вона й розважала, веселила народними дотепами і в такий спосіб розвивала почуття гумору, свідчать численні **жарти, сміховинки**. Подані цілими добірками в рубриці «Смішне», своїм змістовим розмаїттям вони охоплювали відповідні до віку, дитячого розвитку, дитячих потреб ледь не всі сторони життя, гумористично їх трактуючи. Так, п'ятирічна Оленка, на іменини кожного з рідних спеціально вивчаючи напам'ять віршик у подарунок, засмутилася в день свого свята, що ніхто з дорослих не вивчив віршик для неї («Гратуляція»). Мале дівча у пісню днину не захотіло за обідом капусти (та їй «дуже не до смаку»), тож на слова батькової молитви «Прийди, благослови, Ісусе!» тихенько мовило мамі: «Покладьте скоріше щось доброго на стіл, бо до капусти Ісус не прийде!»⁵¹ («Смирність Марусі»). Василько щиро дивується, як крихітне курчатко залізло в яечко («Штука»).

Повторюємо, зі сторінок журналу не тільки життя дитини постає в гумористичному освітленні. У жарті «Жид і миші» кепкується над хитрим дідичем Абрамом, який, борючись із мишами, не дуже й засмутився тим, що згоріла його солома: добре, що постраждали миші, з якими дідич воював. Чоловік підвозить жінку до міста, а в тої повні бесаги, які вона й далі тримає на плечах. «Чому ви, кумо, не поставите бесаги на фіру? Таже вам тяжко їх тримати!» – «Е, дай вам, Боже, здоров'я, що мене везете, нащо ще такий тягар класти на фіру!»⁵² («Тягар»).

Отож, несподівані розв'язки, підтекст, комічні ситуації навіть при відсутності образних прийомів, а то й стислість, безумовно, імпонували читачам. Окремі з творів нагадували народні анекдоти. Її форма популярних текстів іноді була поетична, як у «народній шутці», фактично небилиці «Вояка» («Їхав вояк морковняний...»), або й драматична, у формі лише діалогів («Тато до сина: Іване, обчистив ти мої чоботи? Син: Не треба, тату, бо надворі непогода та й знову завалюються! Тато: Ну, то впрягай, поїдемо! Син: Та бо я ще не обідав. Тато: Нащо обідати? Ти й так знов зголоднієш»⁵³ («Нащо?»)). Народна мораль фактично навчала й засобом гумору, що, безумовно, іноді спрацьовує більше, ніж серйозний виклад.

Разом з тим у «Ластівці» під рубрикою «Мудрість» практикувалась окрема подача народних афористичних суджень, висловлених у формі **прислів'їв**. «Хто спускається на свого сусіда, мусить без вечері лягати», «Перше треба сани постарати, а потім аж дзвінки»; «Наші слова роблять нам більше ворогів, як наші діла», «Верблюду не видить свого горба,

але горб свого сусіда видить добре», «Не ходи у воду за птицею, а в ліс за рибою», «Без муки нема науки» та подібні їм паремії часто з причинно-наслідковим зв'язком у центрі теж були розраховані на навчання, виховання дитини і в прямій формі пропонували народний досвід.

Окремо про своєрідність видрукуваних у журналі **загадок**, які теж мали різну природу: будувались у запитальній чи розповідній формах, були віршовані чи прозові, іноді й, сказати б, математичні (як-от загадка «Мудрі діти») і завжди зорієнтовані на розвиток логічного мислення. Ось деякі з них: «Зв'язаний панок у куті сидить», «Скручений, зв'язаний, у куток кинений, / Ніколи не плаче, / По хаті скаче», «Сидить баба на грядках, / Вся убрана у латках, / Станеш її розбирати, / Мусиш сльози утирати», «Що росте і без насіння / На припічку без коріння?», «Що біжить, хоч ніг не має, / І ніколи не вертає», «Що то за пані / В срібнім кафтані? / Палати не має, / По морю гуляє?», «Червона барва, винний смак, / Кам'яне серце, чому то так?». Ці та переважна більшість інших загадок пов'язувалися з природою, трудовою діяльністю людини, тобто виховання працьовитості, поважного ставлення дітей до своїх обов'язків тривало і в такий спосіб.

Відзначимо й бажання редакції «Ластівки» урізноманітнювати жанрові різновиди самої загадки через подачу головоломок та шарад. Скажімо, «Завдання хрестикове» зводилось до того, щоб відповісти на 7 запитань; склавши середні літери прочитаних навхрест слів, виходило слово «Україна». Тож народні загадки спільно з літературними їх відповідниками авторства Л. Глібова, С. Руданського та й буковинських авторів (Катерини Чертенко-Костецької, школяра Ярослава Жалковського та ін.) навчали дітей мислити асоціативно, аналітично, вони успішно виконували свої пізнавальні та розвивальні функції.

І ще про твори одного жанру фольклору – **дитячі ігри**. Дослідники кваліфікують їх як єдиний жанр дитячої драматургії, виокремлюючи хороводні драматичні ігри, ігри з імітацією вчинків та поведінки звірів, птахів та суто спортивні ігри. Читачі «Ластівки» могли відкрити з її сторінок фактично всі зразки такого матеріалу з детальним поясненням умов гри й викладом словесного тексту, якщо такий передбачався. Тоді як гра спортивного плану «Отамани» його не мала, однак сприяла вихованню спритності дітей, їхній згуртованості, вмінню працювати в команді; наприкінці своєрідної інструкції значилось: «Гра кінчиться, як один з отаманів утратить більше, як половину свого війська»⁵⁴. На згуртованість, працьовитість дітей, виховання їхньої підприємливості, покладання на власні сили, не кажучи про бадьорий настрій, «працювала» також гра «Господарство», вміщена в «Куточку для найменших». Передбачалось, що одна дитина співає чи проказує слова («Зажурився чоловік, / Що йому робити, / Купив

⁵⁰ Mudryi Tsi-Tso [Wise Tsi-Tso], *Ukrainska lastivka*, 1937, N 2, P. 24 [in Ukrainian].

⁵¹ Smyrnist Marusi [Marusia's humility], *Ukrainska lastivka*, 1934, N 11-12, P. 17 [in Ukrainian].

⁵² Tiahar [Burden], *Ukrainska lastivka*, 1933, N 7-8, P. 33 [in Ukrainian].

⁵³ Nashcho? [What for?], *Ukrainska lastivka*, 1937, N 4, P. 57 [in Ukrainian].

⁵⁴ Otamany [Chieftains], *Ukrainska lastivka*, 1935, N 5, P. 15 [in Ukrainian].

собі курочку, / Щоб мав з чого жити» – це початок пісні-гри), весь гурт дружно відказує-відспівує: «А курочка кудкудак, / Знесла яйце, як кулак, / Трулю, трулю, тру-лю-лю, / Тепер я ся не журю»⁵⁵. І так про інше добро в господарстві – качечку, гусочку, овечку. Тоді як гра «Голуби», крім того, що стосувалася справи вигодовування птахів, передбачала й «покарання» за невчасність певних дій: тоді дитина «має співати, чи скакати на одній нозі, або побігти до якогось знака, чи наокола хати, около кружка, чи оповідати якусь байку, небилицю, сміхованку тощо»⁵⁶.

Важливо, що редакція «Української ластівки», як сказано, заохочувала й дітей та дорослих до записування дитячого фольклору й публікації його. Тож зауваги під деякими добірками, як-от «З народніх уст зібрала тетка Надя» чи «Переказав дід Хома» були звичними. А от під чудовою оповідкою для дітей віршем та прозою «Сів горобчик на билину» значилось: «Списав з нар[одніх] уст від рідної матери в 1860-х роках у Заставні на Буковині дир. Василь Івасюк»⁵⁷. Тож часопис фактично зі свого боку сприяв збереженню, промоції фольклорного матеріалу й передаванню його новому поколінню дітей.

При нагоді читачам повідомлялося про роль фольклору у становленні того чи іншого великого таланту. Так вони довідалися, що Ізидор Воробкевич «від старенької бабки переймив /.../ багато українських пісень та казок. Вона оповідала дітям багато гарного про козаків, про їх гетьманів, про їх битви з турками й татарами, як козаки обороняли відважно й хоробро святу віру свою. Від неї й навчився Ізидор любити свій нарід і край, шанувати й любити рідну мову»⁵⁸. Та й Пантелеймон Куліш звідав у дитинстві таку ж опіку: «Мати вміла тільки по-українськи говорити. Свому молодому хлопцеві вона оповідала безліч казок, байок і ріжних повістей та співала багато чудових пісень»⁵⁹.

Сторінки журналу виявлялись також трибуною для вміщення та популяризації відомостей етнографічного плану, тобто тих, що розповідали про побут, звичаї українців, притому відомостей як писемних, так і фотографічних, ілюстраційних. Скажімо, в матеріалі-спогаді Миколи Гараса «Колядники» йшлося, крім того, що про традиції Різдва, ще й про суто дитячу підготовку до свята: діти майстрували зізду та й «урадили зробити роги зізздян з синьо-жовтого паперу, щоби, кажуть, була «у к р а ї н с ь к а» зізда. /.../ За кілька днів вже була зізда готова»⁶⁰. Етнографічні подробиці засвідчені також у матеріалі тітки Наді «Великдень»: йшлося про те, як бабуня готувалась до свята, чим смачненьким вона наповнила кошик, «зробила трійцю з васильку,

соломянок та бервінку і трьох свічок, зав'язала стяжкою, сама вбралася в білу, як сніг, сорочку, а ручник на голові так само білий, зодягнулася святочно й пішла до церкви»⁶¹. Про суто дитяче сприйняття Пасхи свідчить дотепно передана тут же суперечка між собою писанок у великодньому кошику, котра з них краща. Такою виявилася писанка «гуцулочка» з Довгополя. Власне, різдвяно-новорічна й великодня пора була оприсутнена в «Українській ластівці» такими розлогими дописами, з яких проглядали наші звичаї, культура, побут у супроводі світлин та різноманітних заставок.

Відзначимо два белетризовані спогади письменниці, громадсько-культурної діячки Сидонії Никорович-Гнідий «Моя бабуса» та «Українська народня ноша», що давали зрозуміти, яким вартісним є народний досвід, «наші українські старосвітські обичаї», «прекрасні давні узорі, та нитки, та краски», як і слова бабусі: «Дивись, синку, до тих добрих наших обичаїв належить те, що треба все своє собі зробить власними руками»⁶². Про те, як відгукнулася ця наука в житті дитини, зрозуміло з її ж слів: «Ніколи не можу забути те добро, скільки я зазнала, скільки я гарного навчилася всього того найкращого, в чім живе наш український народ»⁶³. Стаття «Українська народня ноша» зі знанням і теплотою конкретизує цей досвід: у ній мовиться, як овеча вовна перетворювалась на пряжу, як бабуса фарбувала нитки і ткала одяг (як, бувало, «сяде до кросен, як пічне вже роботу, то з-під її рук розквітаються препишні килими, пояси і торбинки, наче найкращі цвіти»⁶⁴. Згадки про рідну людину та її працю збудили в душі письменниці й багато думок: «Тоді за тих часів ніхто не вбирав щось чужого на себе, щось, що не належало до рідної ноші. /.../ Великий встид був тоді, як хтось вбрав би на себе якесь дешеве міське фантя-дрантя /.../ І тим чужим дрантям тепер не раз так споганюють і осмішують несвідомі люди нашу прекрасну народну ношу»⁶⁵. Отож, стурбованість небезпекою втрати української національної ідентичності авторка справедливо пов'язувала і з тенденціями у сфері одягу. А те, що вона довірила її дитячій аудиторії, свідчить, що саме з нею пов'язувалися й надії.

Зрештою, журнал мав рубрику «З нашої бувальщини», де оживали не тільки історичні події, а й повсякденне життя українства. Скажімо, в ч. 6 за 1934 рік була вміщена стаття «Чумаки». Уже її початок виглядав інтригуючим та патрітичним: «Певно, вже кожен з вас, любі діти, чув і бачив, як грають на балалайці. Балалайка – це інструмент українського походження, що присвоїли собі його й

⁵⁵ Hospodarstvo [Household], *Ukrainska lastivka*, 1940, N 1, P. 8 [in Ukrainian].

⁵⁶ Holuby [Pigeons], *Ukrainska lastivka*, 1936, N 8, P. 15 [in Ukrainian].

⁵⁷ Siv horobchuk na bylynu... [A sparrow sat on a blade of grass...], *Ukrainska lastivka*, 1933, N 12, P. 9 [in Ukrainian].

⁵⁸ Izydor Vorobkevych [Izydor Vorobkevych], *Ukrainska lastivka*, 1933, N 9, P. 2 [in Ukrainian].

⁵⁹ Panteleimon Kulish [Panteleimon Kulish], *Ukrainska lastivka*, 1933, № N2, P. 18 [in Ukrainian].

⁶⁰ Haras M. Koliadnyky [Carol singers], *Ukrainska lastivka*, 1934, № N1, P. 34 [in Ukrainian].

⁶¹ Titka Nadia. Velykden [Aunt Nadia. Easter], *Ukrainska lastivka*, 1934, N 4, P. 2 [in Ukrainian].

⁶² S[ydoniia] H[nidy]i-N[ykorovych]. Moia babusia [My grandmother], *Ukrainska lastivka*, 1935, N 6, P. 5 [in Ukrainian].

⁶³ Ibidem, P. 5-6.

⁶⁴ S[ydoniia] H[nidy]i-N[ykorovych]. *Ukrainska narodnia nosha* [Ukrainian folk costume], *Ukrainska lastivka*, 1935, № 10, P. 13 [in Ukrainian].

⁶⁵ Ibidem, P. 12.

москалі. Вже з давніх-давен вживали його на Україні особливо чумаки на своїх довгих подорожах. Хто то були чумаки?»⁶⁶. Отож, далі докладно йшлося про особливості такого промыслу українців: збирання в дорогу маж – возів, формування валок (груп возів), чумацьких спілок (артілей), особливості пересування, загалом життя та смерті цих людей у дорозі. Приблизно так діти відкривали й побут, звичаї, що панували на Запорозькій Січі і навіть життя літописців часів Київської Русі, особливості гуцульського житла («Що вповідає 10-літній гуцулик Гнатко») тощо.

Таким чином, «Українська ластівка» виявилася для малих буковинців 1930-1940 років свого роду енциклопедією народної мудрості й досвіду, її сторінки відкрили допитливому читачеві, крім літератури, її авторських зразків, такі сфери народної загальноукраїнської словесної культури, народного буття в багатьох різножанрових формах, яких інакше пізнати тодішнє покоління дітей не спромоглося б. Фактично журнал часто виконував функцію підручника; відомий фольклорист і етнограф О. Романець так і назвав одну зі своїх статей про «Ластівку»: «Журнал замість підручника»⁶⁷, акцентувавши таким чином на його освітньому значенні. М. Гнеп у статті «Слово спогаду про «Ластівку» 30-х років» поділився своїми безпосередніми враженнями від читання журналу в дитинстві, відзначивши його роль у своєму всебічному національному вихованні: він був «для українських дітей усім: граматику, читанку, історію і літературу»⁶⁸.

З приходом на Буковину совітів у червні 1940 року «Ластівка» з її україноцентричністю перестала виходити, попри все виконавши свою високу місію, котра, як сказано, полягала у вихованні засобами рідного слова нового покоління українців.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Унікальний досвід чернівецького журналу «Українська ластівка» (1933-1940) зберігає актуальність і сьогодні, особливо в контексті глобалізаційних викликів та важливості збереження національної ідентичності. Адже, ставши свого часу потужною платформою для систематичної популяризації серед юного покоління фольклорної спадщини, журнал завдяки цьому, як і завдяки українському літературно-художньому контентові відіграв виняткову роль в умовах румунської окупації краю. Він ознайомив їх практично з усіма основними жанрами народної словесності в багатьох їх зразках.

Значущою є роль видання і в трансляції української календарно-обрядової традиції. Казковий матеріал теж засвідчив продуману стратегію морально-етичного виховання дітей, як і численні зразки пареміографії. Залучення читачів до збирання та публікації фольклорного матеріалу формувало їхнє активне ставлення до національної культурної спадщини, тоді як етнографічний компонент через описи звичаїв, обрядів, ремесел так само навчав і виховував дітей. Загалом для організаторів видання критерії патріотичного, морального, естетичного, пізнавального, розважального були ключовими. Досвід чернівецької «Української ластівки» 1930-х років до певної міри запозичили організатори нового дитячого журналу під тією ж назвою, що виходить у Чернівцях із 1993 року. Досвід цей вартий іще ширшої актуалізації задля вивчення й суто літературного сегменту часопису, і задля підготовки антології вибраного з цього видання.

Ковалець Лідія – докторка філологічних наук, доцентка кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових зацікавлень: актуальні питання історії української літератури, зокрема її людинознавчих (біографічних і психологічних аспектів), українська література для дітей, література Буковини, федьковичознавча наука. Авторка понад трьохсот праць, у т.ч. «Літературний дивосвіт Буковини» (Чернівці, 1998, у співавт.), «Сторінками життя і творчості Юрія Федьковича» (Чернівці, 2005), «Юрій Федькович. Історія розвитку творчої індивідуальності письменника» (Київ, 2011), «3 українсько-румунських літературних теренів» (Чернівці, 2014), «Про Параску Амбросій та її поетичні присвяти дітям» (Чернівці, 2020).

Kovalets Lidiia – Doctor of Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Research interests: current issues in the history of Ukrainian literature, particularly its anthropological aspects (biographical and psychological), Ukrainian children's literature, literature of Bukovyna, and Fedkovych studies. Author of over three hundred works, including «The Literary Wonder-World of Bukovyna» (Chernivtsi, 1998, co-authored), «Through the Pages of Yuriy Fedkovych's Life and Work» (Chernivtsi, 2005), «Yuriy Fedkovych. The History of the Writer's Creative Individuality Development» (Kyiv, 2011), «From Ukrainian-Romanian Literary Territories» (Chernivtsi, 2014), «About Paraska Ambrosii and Her Poetic Dedications to Children» (Chernivtsi, 2020).

Received: 3.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© L. Kovalets, 2025

⁶⁶ Chumaky [Chumaks], *Ukrainska lastivka*, 1934, N 6, P. 2 [in Ukrainian].

⁶⁷ Romanets O. *Zhurnal zamist pidruchnyka* [Magazine instead of textbook], *Lastivka*, 1997, N 4, P. 12-13 [in Ukrainian].

⁶⁸ Hnep M. *Slovo spohadu pro «Lastivku» 30-ykh rokiv* [A word of memory about «Swallow» of the 30s], *Lastivka*, 1994, N 4, P. 28 [in Ukrainian].

РЕЦЕНЗІЯ НА КНИЖКУ «ЯРОСЛАВА: СПОГАДИ ПРО ЯРОСЛАВУ МЕЛЬНИЧУК, ЇЇ ВИБРАНІ СТАТТІ ТА БІБЛІОГРАФІЯ» / УПОРЯД. БОГДАН МЕЛЬНИЧУК, ЛІДІЯ КОВАЛЕЦЬ, ТЕТЯНА МУРАШЕВИЧ. ЧЕРНІВЦІ: ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «БУКРЕК», 2025. 452 С. 27 С. ІЛ.

Ольга МЕЛЕНЧУК,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
o.melenchuk@chnu.edu.ua

REVIEW OF THE BOOK «YAROSLAVA: MEMOIRS OF YAROSLAVA MELNYCHUK, HER SELECTED ARTICLES AND BIBLIOGRAPHY» / EDITORIAL. BOHDAN MELNYCHUK, LYDIA KOVALETS, TETYANA MURASHEVYCH. CHERNIVTSI: PUBLISHING HOUSE «BUKREK», 2025. 452 P. 27 P. ILLUSTRATIONS.

Olha MELENCHUK,

Yurii Fedkovych Chernivtsi National University.

ORCID ID: 0000-0002-1382-7360

Olha Melenchuk. Review of the book «Yaroslava: memoirs of Yaroslava Melnychuk, her selected articles and bibliography» / editorial. Bohdan Melnychuk, Lydia Kovalets, Tetyana Murashevych. Chernivtsi: Publishing house «Bukrek», 2025. 452 p. 27 p. Illustrations.

The memorial publication, created on the basis of memoirs, reveals the features of the external image and the inner world of the literary scholar, her achievements in the development of Kobylanska studies as a science. The basis of the book is the scientific research of Yaroslava Melnychuk. The publication also contains a bibliography of her works, poetic dedications and photos from the family photo album.

Keywords: *memoir, article, Kobylanska, literature, science, research.*

2025 рік мав стати ювілейним у житті літературознавиці, доцентки кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, членкині двох Національних спілок України (журналістів та письменників) Ярослави Богданівни Мельничук (1975-2022). 25 липня вона б відзначала своє 50-річчя. Та, на жаль, не судилося радіти цій даті. Замість святкових gratulatsiy і віншуваль пролунали похоронні та поминальні промови, сповнені болем втрати й світлої пам'яті про рано згаслу науковицю. Книга з промовистою й символічною назвою «Ярослава» умістила спогади, поетичні присвяти, публікації про Ярославу Мельничук, вибрані статті та бібліографію її праць. Видання упорядковане професорами філології Б. Мельничуком, Л. Ковалець та співробітницею Наукової бібліотеки ЧНУ ім. Ю. Федьковича Т. Мурашевич.

У мемуарній частині книги постає світлий образ доньки, тітки, сестри, подруги, викладачки та колеги. У тридцяти одному спогаді змальовано багатогранну постать жінки, залюбленої в життя, квіти, книги, – яскравої і непересічної (за визначенням В. Вознюка), мужньої і сильної (Б. Бунчук), доброї, чуйної та емпатичної (Р. Чопик). Її тонке світосприйняття часом виходило за межі буденної рівноваги – саме в таких контекстах розкривається внутрішній світ і глибина особистості Я. Мельничук.

Відданість філології, бо ж мала вроджений талант до пізнання таїни художнього тексту, за прикладом сходоворидинівської «сродної праці», це і визначило основну сферу її діяльності, що підкреслено у спогаді С. Кирилюк: «Думаю, вибір філологічного фаху був для неї не закономірністю (аякже, мама, тато й інші родичі

– філологи), а її усвідомленим вибором. Ярослава жила світом літератури – книгами, які перерахувала захоплено і творчо, тими людьми, що від народження становили коло знайомих і близьких її родини. З-поміж них – багато відомих особистостей. Вона вміла бути частиною того літературного світу – і він дарував їй багато можливостей випробувати себе».

Філологічні здібності Ярослави Мельничук найбільш повно розкрилися в її науково-дослідній діяльності, яка відкрила нові підходи до осмислення творчості українських письменників, особливо – життєвої долі й художнього доробку Ольги Кобилянської. Показовим у цьому контексті є спогад професора В. Антофійчука, в якому окреслено наукові здобутки Я. Мельничук: від перших студентських дослідницьких спроб до появи ґрунтовних монографій, численних наукових розвідок та окремих видань творів О. Кобилянської. Як зазначає вчений, новаторство окремих праць Я. Мельничук полягає в переосмисленні публіцистичної спадщини письменниці, а також у спростуванні міфів про її прихильність до радянської влади, сформованих радянською історіографією.

У науковому доробку дослідниці кобилянськознавчі студії займають центральне місце. У розділі «Вибрані статті» вони становлять майже половину з п'ятдесяти трьох вміщених матеріалів, що свідчить про актуальність тем і глибину аналізу життя та творчості О. Кобилянської. Наприклад, у низці статей Я. Мельничук досліджує питання дружніх взаємин О. Кобилянської з М. Євшаном, С. Смаль-Стоцьким, В. Сімовичем, В. Стефаником, аналізує «присутність» її постаті в літературній та дослідницькій діяльності В. Вознюка, М. Івасюка, Е. Панчука, Ф. Погребенника.

Актуальні питання українського письменства, зокрема творчість буковинських письменників, стали предметом інших наукових розвідок і рецензій Я. Мельничук. На її потужну дослідницьку роботу вказує бібліографічний розділ книги, що налічує 146 найменувань публікацій. Окремим підрозділом виділено праці про Я. Мельничук, вміщені у енциклопедичних, довідкових та періодичних виданнях.

Поетичні присвяти шести авторів (Б. Мельничука, С. Паращук, М. Стрипчук-Палійчук, В. Васкана, В. Джурана, Г. Мельник), пройняті сумом гіркої втрати, оспівують незабутній образ Ярослави Мельничук.

Його відлуння – і в поезії, і на світлинах з родинного альбому.

У сучасному літературознавстві вже існують подібні книги, присвячені пам'яті науковців – «Соломія» (2006), «Мирослава» (2012). На цьому тлі поява меморіального видання «Ярослава» підтверджує, що літературна спадщина Ярослави Мельничук буде гідно оцінена, а її науковий доробок посяде належне місце в історії української філології.

Received: 15.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© O. Melenchuk, 2025

**РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ: МИХАЙЛО ЮРІЙ
«ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ПАРАДОКСИ
ЗАДЗЕРКАЛЛЯ». ЧЕРНІВЦІ, 2025, 400 С.**

Антоній МОЙСЕЙ

Буковинський державний медичний університет, Чернівці (Україна),
antoniimoisei@bsmu.edu.ua

**BOOK REVIEW: MYKHAILO YURIY
«RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE: PARADOXES
OF THE LOOKING GLASS». CHERNIVTSI, 2025, 400 P.**

Antony MOYSEY

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine),
ORCID ID: 0000-0001-5295-2271 RESEARCHER ID S-5261-2016

Moysey Antonyi. Book review: Mykhailo Yuriy. «Russia's war against Ukraine: paradoxes of the looking glass». Chernivtsi, 2025, 400 p.

The book, in the context of humanitarian interdisciplinarity, a combination of historical, philosophical, political, sociological, ethnopolitical and cultural methods of cognition, examines in the format of scientific and journalistic essays the peculiarities of the Russian ethnic group, its mentality, and culture. It is proved on the basis of historical facts that it has no relation to the commonality with the Ukrainian people. The stages of the formation of the Russian state are considered, the formation of an authoritarian regime here, the Asian mode of production and the further development of this system into a totalitarian one with the coming to power of the Bolsheviks. Much attention is paid to V. Putin – his psychological portrait is revealed, the reasons and features that led to a special political system – Putinism. The book also pays great attention to the Ukrainian looking-glass, which is limited to 33 years of independence. It is about the peculiarity and importance of the first vector step that we take in our lives and the further fate after this step. This first step was taken by the former party worker L. Kravchuk, which in principle differed from the step that V. Chornovil proposed. As a result, this led to oligarchization, which flourished under L. Kuchma. The author also focused on the features of the presidential rule of the President of Ukraine V. Zelensky, on the indirect role in his rise to power in the postmodern era.

Key words: *Russia's war against Ukraine, aggression, looking through the looking glass, Putinism, oligarchy.*

Геноцидно-окупаційна війна РФ проти України стала викликом для кожного українця, включаючи й істориків. Вона спонукала їх активніше допомагати суспільству осмислювати її жакіття через призму історії, яка також є потужною зброєю. Не випадково на тлі війни помітно зріс суспільний запит на історичні знання, які консолідують суспільство, піднімають моральний дух нації, роблять її сильнішою і впевненішою в перемозі над ворогом. Складовою війни став історичний інформаційний фронт, активізувалась просвітницька місія істориків у традиційних і електронних засобах масової інформації, в соціальних мережах, зросла їх роль у поширенні знань, в активній протидії дезінформації кремлівської пропаганди. Вже в перші місяці війни визначив своє місце і Михайло Федорович, зосередившись на дослідженні не лише тих процесів, подій, явищ і постатей, які на поверхні, але й тих, що за «кулісами», в «задзеркаллі», тобто певною мірою приховані від читача, замовчуються, залишаються ніби за кадром і потребують наукового аналізу та незаангажованого погляду зсередини.

Умовно монографія складається з двох тісно пов'язаних між собою частин: українського і російського задзеркалля. Чому умовно? Бо у фокусі обох домінують наративи про Україну, з акцентом на витоки, сутність і реалізацію споконвічно агресивної стратегії Росії щодо України, яка в усі часи вибудовувалася так, щоб колонізувати і розчленувати її територію, поневолити український народ, асимілювати його, зруйнувати ідентичність, розколоти суспільство. Не вдаючись до переказу змісту, зосередимось на загальній характеристиці праці з виокремленням найбільш важливих і актуальних проблем.

З-поміж головних сюжетних ліній книги можна виділити такі:

– аналіз тоталітаристської, шовіністичної сутності сучасної путінської Росії, її геополітики з ретроспективним

поглядом на ординське, царське, імперське і радянське минуле. Автор з властивим йому вмінням проникає в глибини російської історії, розтинає генетичні, ментальні та ідеологічні пласти великодержавництва і україноненавистництва. Це дозволило дійти висновку, що з приходом у 2000 р. до влади Путіна в РФ сформувався особливий політичний режим – путінізм, оснований на ідеології рашизму і образі колективного путіна. Його ознаками є мілітаризм, культ особи диктатора, який поєднав риси Сталіна і Гітлера, самозвеличування РФ шляхом насильницького пригнічення або заперечення існування Інших народів, нав'язування їм ідей «русского міра», систематичне порушення норм і принципів міжнародного права, суверенітету інших держав, їхньої територіальної цілісності міжнародно визнаних кордонів. Вже в перших дописах окреслені паралелі політики Путіна і Гітлера, ідеології рашизму і фашизму: диктатор залишається при владі тому, що в російському суспільстві сформувався соціальний запит на той політичний курс, який він проводить, маніпулюючи свідомістю. Путін – носій патологічної ненависті до цивілізованого світу, ідеолог реваншизму, експансіонізму, тероризму, ксенофобії, мстивості;

– з'ясування культу й атрибуту воєн для Росії, в тому числі й проти України, їх перманентного характеру і невмотивованої жорстокості: акти геноциду, свідоме масове насильство, розстріли, згвалтування, мародерство, викрадання дітей, жакхливе поводження з військовополоненими, нищення міст і сіл, цивільної інфраструктури, що цілком вписується в багатовікову імперську традицію;

– осмислення співвідношення політики і моралі в практиці путінського режиму і нинішній війні. Аморальність і насильство увійшли у плоть і кров російського соціуму, стали антропологічним кодом

суспільства, побудованого на ієрархії і підпорядкуванні, на грабежі і розприділенні ресурсів, на брехні і лицемірстві, де груба сила вище моралі, а влада – вище права. Цинізмом і фарисейством просякнута оголошена Путіним мета так званої спецоперації російської війни – «денацифікація» України, захист жителів Донбасу та інших регіонів від «неонацистів»;

– використання культури і духовності як складових збройної ескалації та інформаційної зброї ворога. Війна засвідчила крах «великої» культури, яка не тільки не утримала російських солдатів від звірств, але й активно готувала війну, заохочувала бомбардування українських міст і сіл, руйнування шкіл, університетів, бібліотек, музеїв, театрів, нищення унікальних пам'яток архітектури і мистецтва. Офіційно війну Україні оголосив і Московський патріархат, назвавши її «священною».

Епіграфом другої частини, тобто українського задзеркала, автор взяв такі слова: «Україна зробила тест ДНК і виявилось, що у неї немає ні братів, ні сестер, ні усиновлених дітей», спростувавши одразу путінський міф про «один народ» і «спільну історію». Самобутність України – це її національна неповторність, унікальність мови, історії, культури, світогляду, зрештою цивілізаційних цінностей. Незважаючи на багатовікову політику асиміляції і зросійщення українців, Московії не вдалося викоринити у них любов до своєї землі, почуття самоповаги, віру, самоназву, здатність боронити себе, відстоювати свою ідентичність, духовно-моральні, державницькі та євроінтеграційні устремління. В есеях цієї частини розвінчуються маніпуляції путінської пропаганди про те, що Україна не держава (це при тому, що вона членкиня ООН), а українці не окремий народ, що Росія воює не з Україною, а з НАТО, що Західний світ – загроза Росії.

Наголошуючи на зовнішніх загрозах державній незалежності й територіальній цілісності України, в першу чергу, звичайно, збройного вторгнення Московії, вчений водночас приділяє велику увагу внутрішній ситуації. Війна, як під мікроскопом, засвітила усі прорахунки діяльності вищого військово-політичного керівництва держави, усіх гілок влади, включаючи й президентів, у пострадянській трансформації українського суспільства, його реформуванні, забезпеченні обороноздатності та національної безпеки. Поряд з об'єктивними причинами, підступністю російського чинника, вказано на совковість Леоніда Кравчука, який хоч і забезпечив мирний вихід України зі складу СРСР, але не без його згоди вона була роззброєна, втратила ядерний статус, не провела люстрацію і залишилася у сфері впливу комуністів та РФ; на кумівство Леоніда Кучми як «батька прихватазації державної власності», формування авторитаризму, фінансово-промислових груп та олігархічно-корупційної системи влади, провідника так званої «багатовекторності» зовнішньої політики; на роль лідера Помаранчевої революції Віктора Ющенка в розгортанні партнерства з ЄС і співпраці з НАТО, в українізації та декомунізації суспільства, з одного боку, а з іншого, негативний вплив його «любих друзів» на збалансованість внутрішньої політики. У відповідь на його прозахідну орієнтацію Росія оголошувала енергетичні війни Україні; на кримінальне минуле і державну зраду президента-втікача Віктора Януковича, його відмову від асоціації з ЄС, співпраці з НАТО і прохання до Путіна ввести війська в країну під час Євромайдану; за час президентства Петра Порошенка країна отримала безвізовий режим, був

конституційно закріплений курс на вступ до НАТО і ЄС, створено незалежну від Москви Православну церкву, у відповідь на окупацію Криму і частини Донецької та Луганської областей припинено дію Угоди про дружбу та співробітництво з РФ. Водночас суперечливо і непослідовно реалізовувались цінності Революції Гідності, не велась боротьба з корупцією та очищення влади, відбулися девальвація гривні і спад економіки; на долю Володимира Зеленського випало найбільше випробування війною, яка показала брак управлінського хисту і політичного досвіду, недооцінку можливого збройного вторгнення з боку Росії, згорання підприємств військово-промислового комплексу, будівництва фортифікаційних ліній, корупційні і зрадницькі скандали в його оточенні, шкідливість висловлювань у дусі репертуару 95-го кварталу «по приколу», «не на часі», «какая разніца» тощо.

Все це підводить до розуміння головного парадоксу задзеркала, який зводиться до того, що РФ, її президенти, починаючи з Єльцина, а ще більшою мірою Путіна, крок за кроком реалізовували стратегію знищення нашої державності, насадження ідеології «руського міра», нагнітання українофобії, формування агентури і п'ятої колони, підготовки збройного вторгнення і окупації території, натомість влада в Україні, парламент усіх скликань, уряди, президенти наївно вірили в «хороших росіян», навіть після анексії Криму не зробили адекватних висновків, не протидіяли належним чином агресивній експансії і підривної діяльності проросійських сил, не зміцнювали, а послабляли обороноздатність держави.

Підсумовуючи, можна зробити такий висновок: професор Михайло Юрій створив надзвичайно важливу, цікаву і потрібну науково-публіцистичну працю, в якій віддзеркалюються процеси, події і постаті за лаштунками офіційної політики РФ та України в умовах кровопролитної війни. Одним із очевидних плюсів книги є вміння автора аналізувати сьогодення з одночасним відчуттям історії. Тому кожна поставлена ним політична, соціальна чи культурна проблема «вписується» в проблематику понадчасового буття українського суспільства на тлі історичного процесу. Наведені в книзі факти дали підстави трактувати нинішню владу як інструмент захисту інтересів не так суспільства, як олігархів і корупціонерів, не здатну забезпечити законність, верховенство права, незалежність судів. За таких умов можна покладатися не на владу, а на українську націю, на кожного українця, здатного стояти до кінця, боронити і працювати для Перемоги, для збереження державної незалежності та цілісності України.

Книга розрахована на науковців і викладачів історії, культурології, філософії, політології, соціології, учителів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться соціально-політичними процесами та проблемами цивілізаційного пізнання.

Мойсей Антоній – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету.

Moysey Antony – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of the Bukovinian State Medical University.

Received: 8.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© A. Moysey, 2025

Вимоги до оформлення статей

(Requirements for the articles)

Рукописи для публікації у журналі приймаються в електронному варіанті. Матеріали не повинні перевищувати 16 стор. формату А-4, шрифтом Times New Roman, 14 кеглем, через 1,5 інтервали; верхнє і нижнє поля – 2 см., лівє – 3 см., правє – 1,5 (20.000-30.000 друк. знаків без резюме та ключових слів). Формат файлів – doc або rtf.

Рукописи приймаються українською, англійською та французькою мовами.

1. У першому рядку ліворуч вказують індекс УДК (жирний прямий) – тільки для українських авторів.

2. У наступних рядках вказують українською та англійською мовами: Прізвище, ім'я, науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи автора (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються окремими рядками;

Назва статті українською та англійською мовами.

3. Анотація та резюме:

Анотація українською мовою – об'єм 600-800 знаків з пробілами; ключові слова – 5-10. Резюме англійською мовою – 1800 знаків / 1 сторінка (назва статті, прізвища та ініціали авторів, текст резюме); ключові слова – 5-10.

4. Текст статті повинен мати наступні елементи:

4.1 постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 4.2 аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття; 4.3 формулювання мети статті; 4.4 виклад основного матеріалу дослідження; 4.5 висновки та перспективи подальших досліджень; 4.6 список літератури (11 кегль); 4.7 карти, схеми, таблиці, фотографії;

Останній підпункт не є обов'язковим.

Рисунки та графіки у статтю вставляють в одному з форматів (jpeg, bmp, tif) з роздільною здатністю не менше ніж 300 dpi (подавати якісні оригінали).

Таблиці подають як окремі об'єкти у форматі Word. Основний кегль таблиці 11, заголовок 12.

5. Посилання в тексті подаються в кінці сторінки, нумеруються поступово, відповідно до порядку їх цитування в тексті. **Посилання транслітеруються за допомогою спеціальних програм.** Наприклад: <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Посилання оформляються згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (<http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>) та MLA Style оформлення бібліографічних посилань, розроблений Асоціацією сучасних мов Америки <https://owl.english.purdue.edu/owl/resource/747/06>.

Посилання подаються тільки латиницею. Прізвища авторів і назви джерел-посилань подаються транслітерацією кирилиці. Транслітеровані назви статей подаються у лапках, а в квадратних дужках подається назва статті, перекладена на англійську мову. Назва джерела посилання – періодичного видання, подається курсивом, а потім також подається англійською мовою в квадратних дужках. Назви джерел посилань – книжкових видань теж перекладаються англійською мовою та подаються у квадратних дужках. Всі області бібліографічних зон відділяються комами. Приклади:

Періодичне видання:

¹ Bojchuk T. M., Moysey A. A. «Istoriya ta perspektivi rozvitku kafedri suspil'nih nauk ta ukrajinovnavstva» [History and Prospects of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies], *Aktual'ni pitannya suspil'nih nauk ta istorii medycyny* [Current Issues of Social Studies and History of Medicine], 2014, Vol. 1 (1), P. 7-18. URL: <http://apsnim.bsmu.edu.ua/izdanie1/do-70-ricca-bdmu>

Монографія:

¹ Moysey A. A. *Ahrarni zvychai ta obryady u narodnomu kalendari skhidnoromans'koho naseleennya Bukovyny* [Agrarian Customs and Traditions in the National Calendar of Eastern Roman Population of Bukovina], Chernivtsi 2010, 304 p.

6. **Всі автори подають підписану авторську довідку** – http://apsnim.bsmu.edu.ua/for_authors/declaration

7. У кінці статті потрібно подати «Дані про автора» українською та англійською мовами (до 800 друк. знаків).

The manuscripts for publishing in journal must be given in electronic version. The materials for the publication must not exceed 16 A-4 size pages in 14 points Times New Roman, 1,5 space; top and bottom margins – 2cm, left – 3cm, right – 1,5 (20.000-30.000 characters apart from resume and key words). Files format – doc or rtf.

We are waiting for the manuscript in Ukrainian, English and French.

1. In the first line the index UCD (bold, straight) is put to the left – only for Ukrainian authors.

2. In the next lines indicate in the Ukrainian and English: the author's last name, first name, scientific degree, academic status, position, workplace (no abbreviations); if there are several authors of the paper, information about them should be given in different paragraphs;

The title indicates in Ukrainian and English.

3. Abstract and resume

Abstract in Ukrainian – 600-800 symbols including quadrates; 5-10 of key terms. Resume in English – 1800 symbols / up to 1 page (the topic of the article, surnames and initials of its authors, summary text); 5-10 of key terms.

4. Summary text should have the following elements:

4.1 general statement of the problem and its connection with important scientific or practical aims; 4.2 analysis of the latest researches and publications, singling out of previously unsolved parts of the general problem, which are the focal point of the article; 4.3 statement of the aim of the article;

4.4 laying out of the main research material; 4.5 conclusions of the research and perspectives of further studies in this area; 4.6 bibliography (11 point); 4.7 maps, schemes, tables, photographs.

Pictures and graphics in the article should be of one of the following formats (jpeg, bmp, tif) raster at no less than 300 dpi (high quality original materials should be submitted).

Tables are to be submitted as separate objects in Word format. Main table point 11, heading 12.

5. **Reference in the text** – at the end of every page of the article, should be numbered gradually, according to their citing order in the text. **Link transliterated with special programs.** Example: <http://translit.kh.ua/?lat&passport>

Please present the list of references in accordance with requirements of the DSTU 8302:2015 «Bibliographic Reference. General principles and rules of composition» and the MLA Style method of citation, developed by the Association of American Modern Languages <https://owl.english.purdue.edu/owl/resource/747/06>.

Please present references in Latin letters. To this end, the authors' last names and names of journals or literary sources should be transliterated from Cyrillic script titles of articles submitted in English in square brackets. Transliterated titles of articles must be given in parentheses, and brackets fed title, translated into English. Name Attribution – periodical served in italics, also served in English in brackets. Names of book editions also should be translated into English and presented in square brackets. All areas bibliographic zones should be separated by commas. Example:

Periodical:

¹ Bojchuk T. M., Moysey A. A. «Istoriya ta perspektivi rozvitku kafedri suspil'nih nauk ta ukrajinovnavstva» [History and Prospects of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies], *Aktual'ni pitannya suspil'nih nauk ta istorii medycyny* [Current Issues of Social Studies and History of Medicine], 2014, Vol. 1 (1), P. 7-18. URL: <http://apsnim.bsmu.edu.ua/izdanie1/do-70-ricca-bdmu>

Monography:

¹ Moysey A. A. *Ahrarni zvychai ta obryady u narodnomu kalendari skhidnoromans'koho naseleennya Bukovyny* [Agrarian Customs and Traditions in the National Calendar of Eastern Roman Population of Bukovina], Chernivtsi 2010, 304 p.

6. **All authors submit a certificate signed by the author** – http://apsnim.bsmu.edu.ua/for_authors/declaration

7. At the end of the article you must submit «Information about the author» (up to 800 characters).

Підписано до друку 30.05.2025. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 21,3. Ум.-друк. арк. 23,8.
Тираж 100 пр. Зам. №71-2025.
Віддруковано ФОП Лівак У.М. Реєстр № ДК-7505.
58018, м. Чернівці, вул. Головна 244/5

Видавництво БДМУ
Свідцтво державного реєстру
Серія ДК, №2610 від 12.09.2006 р.